

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
Jog-és Államtudományi Doktori Iskola

CSAPÓ ORSOLYA

A KÖRNYEZETI FELELŐSSÉG HATÁRAI

A közösségi jog hatása a magyar szabályozásra az
irányelvek tükrében

Ph.D. értekezés

Témavezető: Dr. Bándi Gyula

Piliscsaba, 2015.

*Köszönöm mindenkinek
az irántam tanúsított türelmét.*

Tartalomjegyzék

Rövidítések	5
1. Bevezetés	6
2. A környezeti kárfelelősség jogrendszerbeli elhelyezése, rendszertani alapvetés	9
1. A környezetjog fejlődése.....	10
2. A környezetjog helye a jogrendszerben	16
3. A környezetjog rendszere.....	23
4. A környezeti felelősség a jogrendszerben.....	25
3. Környezet, kár, környezeti kár	40
1. Környezet	40
2. Környezeti kár.....	57
4. Felelősség, felelősségi rendszerek	78
1. Felelősségtani alapok	78
2. Környezeti felelősség és szabályozása.....	82
3. A környezeti felelősség egyes viszonylatai, szerkezete, hálójá	105
5. Az Európai Unió környezeti felelősségi modellje	115
1. Az Európai Unió környezetjoga.....	115
2. Az EU környezeti felelősségi rendszerének alapjai	122
3. A környezetért való felelősség közigazgatási szabályai.....	140
4. A környezetért való felelősség polgári jogi szabályai.....	158
5. A környezetért való felelősség büntetőjogi szabályai	161
6. A környezeti felelősség helyzete a magyar jogrendszerben	174
1. A környezetjog elvei és az Alaptörvény.....	174
2. A környezetjogi felelősségről általában	183

3. A környezeti felelősség közös szabályai	183
4. A közigazgatási jogi felelősségről.....	197
5. A közigazgatási jogi felelősség egyes szabályai	201
6. A közigazgatási felelősség egyéb esetei.....	211
7. Büntetőjog	216
8. Magánjog.....	236
9. Jogérvényesítés.....	251
7. Összegzés	255
8. Felhasznált irodalom.....	262

Rövidítések

Alkotmány	- 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
Alaptörvény	- Magyarország Alaptörvénye
Alapjogi Charta	- Az Európai Unió Alapjogi Chartája. HL C 326., 2012.10.26., 391-407.
Btk.	- 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
régi Btk.	- 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
ELD	- Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről HL L 143, 30. 4. 2004, magyar kiadás 15/8. 357-375. Egységes szerkezetbe foglalt változat (2013)
EUMSZ.	- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés. Egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326 ., 2012.10.26., 47-390.
EUSZ.	- Az Európai Unióról szóló szerződés. Egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326 ., 2012.10.26., 13-390.
Kvt.	- 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól
régi Kvt.	- 1976. évi II. törvény az emberi környezet védelméről
Mt.	- 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről
régi Mt.	- 1992. évi XXII. törvény a munka törvénykönyvéről
NKP	- Nemzeti Környezetvédelmi Program
Ptk.	- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
régi Ptk.	- 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről
Szabs. tv.	- 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

1. Bevezetés

„...*hogy művelje és őrizze azt.*” (1 Móz. 2,15)

Az emberiség felelősséget visel, s egyidejűleg függ az őt körülvevő világtól, része annak és egyben alakítója. Uralja, s áldozata is, sorsa elválaszthatatlanul egybefonódik vele. Dolgozatom témájának megválasztását ezzel a gondolattal indokoltnak is tekinthetném, mégsem teszem. Bár a természeti környezet gyorsuló pusztulása és a globális klímaváltozás a hétköznapok realitásává vált, s az ellene való fellépés számos frontot nyitott, a környezet védelme érdekében tett eddigi cselekvések mégsem érték meg el a kellő hatékonyságot. A negatív spirált nemhogy megfordítani, megállítani, de számottevően lassítani sem sikerült. Az üvegházhatás továbbra is fennáll, a klímaváltozás egyre nagyobb gondot jelent a már a mindennapokban is, elegendő az időjárás kiszámíthatatlanságára, az özönvízszerű esőzésekre, a mezőgazdasági termelés esetlegességére gondolnunk. A biodiverzitás csökkenése is szabad szemmel tapasztalható, a szemünk előtt tűnnek el egyes fajok. Az özönfajok és a kártevők elleni küzdelem csak a felszínét jelenti a kemikáliák, mesterséges anyagok térnyerésnek. A benzin és földgáz árának emelkedése jól mutatja a fosszilis energiahordozók kimerülésének közeledését, ahogy az alternatív energiaforrások térnyerésének nehézségét pedig az ahhoz szükséges eszközök ára. A génmanipuláció, a bioélelmiszerek, a szemét elhelyezése, a műanyagok problémája mára mind hétköznapi szinten ismerőseink.

Teendőink bokrosodnak, azonban a kivezető út körvonalai is látszani kezdtek. A természettudományos területen számos elmélet, számítás és modell született az okokról, a lehetséges kimeneti variációkról és az emberiség teendőiről.¹ A környezeti gondolkodás komplexebbé vált, már nem az egyes tényezők hatásait kutatják, hanem azok összefüggéseit. A környezetvédelem² interdiszciplináris tudománnyá fejlődött, ahol a természettudományok mellett a műszakiaknak, jogászoknak, közgazdászoknak és bölcsészeknek egyaránt helye van. A természettudományos oldal feladata a jelenségek feltárása, az okok azonosítása, valamint a rekonstrukcióhoz szükséges módszerek kidolgozása. A környezetvédelem társadalomtudományi oldala megszervezi, szabályozza, végrehajtja és végrehajtatja a természettudomány által feltárt lehetőségeket, feladata a környezetvédelem gyakorlati

¹ Lásd pl. MEADOWS, D. et al: A növekedés határai harminc év múltán. Budapest, Kossuth 2005.

² A környezetvédelem a környezet megőrzéséért, használhatóan tartásáért küzd; olyan átfogó társadalmi tevékenység, ami egyszerre jelent állami feladatot, társadalmi, tudományos és emberi tevékenységet. Célja az ember által okozott környezeti ártalmak megelőzése, az okozott károk mérséklése, felszámolása, valamint a jövőre nézve az erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás.

megvalósulásának biztosítása. Az egyes tudományágak együttműködése nélkül a hatékony környezetvédelem elképzelhetetlen. Az interdiszciplinális szemlélet és a komplex megközelítés következtében szoros együttműködés keretében valamennyi tudományterületnek meg kell találni a helyét és meg kell tennie a tőle telhető legtöbbet a feladat végrehajtása érdekében.

A globális válságban a fennmaradásunk a tét. Ehhez hosszú távú tervezésre, tudományok közötti és nemzetközi szintű együttműködésre van szükség, hogy megtalálhassuk a természettel való harmonikus együttműködés egyensúlyát. A kutatók által feltárt okok kezelésére kidolgozott műszaki megoldások gyakorlatba való átültetése már szintén a mindennapok valósága. Megújuló energia program, időjáráshoz alkalmazkodó termények, alternatív közlekedés, hogy csak néhány példát említsek. Néhány éve még utópiának, idealizmusnak tűnt a mindenki hozzáteszi a sajátját elv helyi, regionális, országos és nemzetközi szinten megvalósulása, mára ez a realitás.

A jogtudomány területét vizsgálva nézzük meg tehát, érvényesül-e itt is az elv. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ha nem állnak rendelkezésre megfelelő környezetkímélő technológiák, ha azokat nem ésszerűen használjuk, mit sem érnek a jogszabályok. A legkifinomultabb normarendszer sem ér semmit, ha elavult, a társadalom szemszögéből meghaladott vagy ésszerűtlen koncepciót támogat, életszerűtlen szabályokat ír elő, illetve ha a normákat nem hajtják végre. Az elmúlt időszak jogalkotási hulláma figyelemmel volt-e a környezet, az együttműködés, az életszerűség szempontjaira a szabályozás során? A környezeti felelősséget vizsgálva az egyes részletszabályok bástyáit vesszük górcső alá. A felelősség ugyanis minden jogterületen a jog betartásának biztosítékát jelenti, felelősség nélkül nincsen jog. A normák a jogpolitika által kívánatos célállapotot szem előtt tartva az annak eléréséhez szükséges elérési utat írják le. A felelősségi szabályokkal pedig mintegy választást engednek a jogszabály címzettjeinek: betartod, vagy elvállalod a szankciót. A kényszert a közhatalom szervezetrendszeréje jelenti, ami ellenőrzi, szervezi, a szankció alkalmazásával kikényszeríti a jogszabályok betartását. A környezeti felelősség szabályait vizsgálva a kényszer, a szabályok milyenségét tekintjük át, kitérve ezek végrehajtására, és hatékonyságára.

Hipotézisem szerint a magyar jogban a környezeti felelősség szétagolt, bizonytalan dogmatikai háttérrel bír. A védeni kívánt jogi tárgy jogáganként eltérő, ugyanazon jogsértés különböző megítélés alá esik, megzavarva ezzel a laikus jogérzetet, sokszor életszerűtlen. Végrehajtása bizonytalan, vontatott, nehezen igénybevehető, az alkalmazók sem kellően

felkészültek, alulmotiváltak. Az egyébként sem egységes, nehezen áttekinthető normaanyag alkalmazása ennek megfelelően nem elégséges.³

A dolgozatban a felelősségi viszonyok számbavételére és vázlatos áttekintésére vállalkozom csupán, hiszen nagyon széles spektrumú területről beszélhetünk. A feltárt felelősségi viszonylatokon túl is számos esetben felmerülhet a környezet érdekének kérdése. A felelősségi relációk analízise, az egyes részterületek esetjogának mélységekbe menő ismertetése szintén meghaladja a terjedelmi korlátokat, csupán vázlatos ismertetésre szorítkozom. Elsődleges célom a környezeti felelősség rendszerszerű áttekintése, a szerkezet vizsgálata.

³ „Az Unióban ennek ellenére még mindig sok aggodalomra okot adó környezeti tendencia figyelhető meg, nem utolsósorban a meglévő környezetre vonatkozó uniós szabályozás elégtelen alkalmazása miatt. Az élőhelyvédelmi irányelv alkalmazása keretében értékelt fajoknak és élőhelyeknek mindössze 17 %-a van kedvező védelmi helyzetben, és a természeti tőke degradációja és csökkenése veszélyezteti a biodiverzitással és az éghajlatváltozással kapcsolatos uniós célkitűzések elérésének sikerét...A vízminőség és a levegő szennyezettségi szintje még mindig aggasztó Európa sok részén, és az uniós polgárok továbbra is ki vannak téve olyan veszélyes anyagoknak, amelyek egészségüket és jólétüket veszélyeztethetik. A fenntarthatatlan földhasználat következtében fogynak a termékeny talaj területek, folytatódik a talajromlás, ami kihat a globális élelmiszer-biztonságra és a biodiverzitással kapcsolatos célkitűzések teljesítésére is.” Az Európai Parlament és a Tanács 1386/2013/EU határozata (2013. november 20.) a „Jólét bolygónk felélése nélkül” című, a 2020-ig tartó időszakra szóló általános uniós környezetvédelmi cselekvési programról HL L 354/171, 28. 12. 2013. Melléklet – cselekvési program 2020-ig.

2. A környezeti kárfelelősség jogrendszerbeli elhelyezése, rendszertani alapvetés

A környezeti felelősségről szólva elsőként a téma jogrendszerbeli elhelyezésére teszek kísérletet. A környezet védelmének jogi szabályozása nem újkeletű, szabályai azonban az utóbbi időszakban robbanásszerű fejlődésnek indultak. Ennek következtében a jogszabályanyag mennyiségi és minőségi ugrások során át hatalmas fejlődésen ment keresztül az önállósodás folyamatában.

A környezetjog jogrendszerbeli helyének meghatározása azonban nem csupán elméleti probléma, a kérdésnek gyakorlati kihatásai vannak. A társadalom, a közfelfogás, de az állam hozzáállása is más az elsődleges, prioritást élvező életviszonyokhoz, jogszabályokhoz, feladatokhoz, mint a sorban utánuk következő kötelező, kapcsolódó területekhez. Egy preferált témakör nagyobb figyelmet, publicitást, több pénzt, a közigazgatásban nagyobb, képzetesebb szervezetet, egyéb támogatást szerezhet, lényegesen könnyebb és gyorsabb ütemű az ott keletkező feladatok végrehajtása, problémáinak megoldása. A második sorba szoruló életviszonyok perifériára szorulva figyelmet nem, vagy alig kapnak, támogatásban pedig a maradékon osztozhat – ha van maradék. Gazdasági válság esetén inkább a megszorítások, karcsúsítás, átütemezés, vagy csak simán a téma feledésbe borulása a sorsuk. Környezetünk helyzete a természettudomány álláspontja szerint a halaszthatatlan kategóriába sorolja az itt keletkező tennivalókat, ennek megfelelően ha tetszik, ha nem a környezet védelme érdekében való cselekvés elsőbbséget kell, hogy élvezzen. Véleményem szerint a jogi szabályozásnak ezt a hozzáállást minden lehetséges felületen közvetítenie szükséges, példát, ütemet, hozzáállást mutatva ezzel a társadalomnak. A jog feladata ugyanis az életviszonyok szabályozása a társadalom rendjének meghatározásán keresztül, de értékteremtő funkcióját gyakorolva a morálisan helyes, kívánatos magatartásszabályok megfogalmazásával nem pusztán követi, hanem alakítja is azt.

Ennek a szabálytömegnek lényegi eleme a kényszerítő, szankcionális elemeket tartalmazó funkciója,⁴ azaz a felelősségi része. Ahhoz azonban, hogy pontosan meghatározzuk témánk kontúrjait, azonosítanunk kell azt a területet, amiből kihatjuk, jelesül a környezetvédelmet, a környezeti, környezetvédelmi jogot.⁵

⁴ BAKÁCS TIBOR (1992): *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica 1992. 13.

⁵ Környezetvédelmi jog helyett a környezetjog kifejezés használata egységesen elfogadott a jogirodalomban, minthogy a környezetjog integrált megközelítése többlet jelentéstartalommal bír. Lásd erről: BAKÁCS (1992) i.m., BÁNDI GYULA (2011): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011., FODOR LÁSZLÓ (2007):

1. A környezetjog fejlődése

A környezetjog jogtörténeti előzményeit kutatva egészen korai előzményeket is találhatunk, különböző korszakolásban több szerző is vizsgálta.⁶ A dolgozat szempontjából releváns időszak a rendszerváltást megelőző és az azóta eltelt idő, megközelítőleg harminc év. Ennek az időszaknak a történeti vizsgálatára szorítkozva vissza kell nyúlnunk az 1950-60-as évekig, amikor minőségi változás állt be a szabályozásban: egyes források inntől beszélnek környezetjogról,⁷ mások csupán a változás jelentőségét emelik ki.⁸ Ettől az időszaktól nem csupán néhány környezetvédelmi rendelkezésről, hanem összefüggő, célra orientált normarendszerről beszélhetünk. Ekkor történt meg ugyanis az a felismerés, ami a globális fenyegetettség-érzés következtében átfogó védelem iránti igényként nagyobb mennyiségű, azonos szemléletű, a környezet minden szegmensére kiterjedő szabályozást kívánt.⁹

1.1. A rendszerváltást megelőző időszak környezetjoga

A vizsgált időszakban már kiterjedt nemzeti és nemzetközi környezetjogi aktivitásról beszélhetünk, hiszen az első, 1972-es stockholmi környezetvédelmi konferencia fordulópontot jelentett a környezetvédelemben. Kezdetben a problémák szektorális megközelítése jellemző, egyes területeket szabályozó normákkal, egyezményekkel, amelyek a következmények mérséklésére törekedtek, un. end-of-pipe technológiákkal¹⁰, ráadásul nemigen illeszkedtek egymáshoz. A magyar, ill. a szocialista szektor környezetjoga is hamar lendületet kapott, megszülettek az első környezetvédelmi törvények,¹¹ köztük a hazai is.¹² A kor vélekedése szerint korszerű törvény¹³ állampolgári jogként nevezi meg az emberhez méltó környezetet, céljai között szerepel az ember egészségének védelme, a jelen és a jövő nemzedékek

Környezetvédelmi jog és igazgatás. Debrecen, Egyetemi jegyzet, 2007., CSÁK CSILLA (2008): *Környezetjog I. kötet. Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből.* Miskolc, Novotni Alapítvány, 2008. Ennek megfelelően a továbbiakban én is a környezetjog kifejezést használom.

⁶ Lásd a témáról bővebben BAKÁCS (1992) i.m. 16-19., SPRÉM ISTVÁN: A környezetvédelmi jogalkotás történeti fejlődése és eredményei Magyarországon. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog.* Akadémiai Kiadó 1981. 239-265., FICZERE LAJOS: A környezetvédelem szabályozása és igazgatása a KGST-országokban és a környezetvédelmi együttműködés a KGST keretében. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog.* Akadémiai Kiadó 1981. 132-148., FODOR LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996. 11-34.

⁷ Lásd erről BAKÁCS (1992) i.m. 19., TAMÁS ANDRÁS (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 50-51.

⁸ BÁNDI (2011) i.m. 13., FODOR – PRUGBERGER i.m. 16-23.

⁹ BÁNDI GYULA (2001b): A környezetvédelem jogi szabályozásának alapkérdései. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység.* Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 18.

¹⁰ BÁNDI (2011) i.m. 15.

¹¹ FICZERE i.m. 132-148.

¹² 1976. évi II. törvény az emberi környezet védelméről.

¹³ TAMÁS i.m. 103.

életfeltételeinek javítása érdekében védelmi szabályok kialakítása. Általános védelem alá helyezi a földet, a vizet, a levegőt, az élővilágot, a tájat és a települési környezetet, lefekteti hasznosításuk, felhasználásuk és alakításuk alapvető szabályait, kimondja a szennyezés, bármiféle káros hatásnak kitétel általános tilalmát. Részletszabályokat nem alkot, számolva más környezeti normákkal, kimondja azonban azt az elvet, hogy az „...emberi környezet védelmére e jogszabályok rendelkezéseit - e törvénnyel összhangban - kell alkalmazni.”¹⁴ a „környezetvédelem alkotmányává”¹⁵ téve így a törvényt.

A felelősség tekintetében számottevő előrelépést jelent, hogy egységes cím alatt tárgyalva, egységes rendszerbe foglalva fogalmaz meg általános tilalmakat, követelményeket és szabályokat. Kimondja, hogy aki tevékenységével vagy mulasztásával az emberi környezet szennyeződését, ártalmát vagy károsodását idézi elő, köteles azt korlátozni vagy megszüntetni és megfelelő védekezést kialakítani.¹⁶ A védelmi intézkedések ellenére is jelentkező *jelentős* környezeti ártalom esetében a káros tevékenység korlátozását, illetve megszüntetését kell elrendelni. Általános bírságolási lehetőséget teremt a jogszabályok, hatósági intézkedések megszegőivel szemben, amely nem mentesít az egyéb jogkövetkezmények alól. A polgári jogi kárfelelősség szabályait a Polgári Törvénykönyv veszélyes üzemi felelőssége alá rendeli, s új, nevesített büntető tényállást statuál, a környezetvédelmet sértő bűncselekményt.¹⁷

A törvény rendelkezéseire épülő jogszabályok központi irányító szervezet¹⁸ alá rendelt államigazgatási szervezetet nevesítenek, aki összehangoló, koordináló szerepet tölt be, a Központi Környezetvédelmi Alap létesítésével célzott költségvetési forrás is keletkezik a környezetvédelmi beruházásokhoz.¹⁹ Az emberi környezet védelmével kapcsolatos tevékenységek ágazati irányítását külön jogszabály rendezi²⁰, elosztva a feladatokat a minisztériumok és országos hatáskörű szervek között. Kiépül tehát egy, a teljeskörűsége törekvő szabályrendszer, mellé apparátus, a feladat- és hatáskörök megosztása, hozzárendelt pénzügyi forrásokkal. Ezen a jogszabályi alapon és hatósági háttéren nyugszik a

¹⁴ 1976. évi II. törvény 53.§ (2)

¹⁵ TAMÁS i.m. 103.

¹⁶ 1976. évi II. törvény 43.§ (1)

¹⁷ 197. § (1) Aki az emberi környezet védelem alatt álló tárgyait úgy szennyezi, ártalomnak vagy károsodásnak teszi ki, hogy ezzel az ember életét vagy egészségét jelentős mértékben kedvezőtlenül befolyásolja - ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg - három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény folytán emberi életre veszély származott.

(3) Aki a (2) bekezdésben meghatározott cselekményt gondatlanul követi el, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁸ Minisztertanács, Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal, Országos Környezet- és Természetvédelmi Tanács

¹⁹ 3/1976. (VI. 19.) OT-PM sz. együttes rendelet a Központi Környezetvédelmi Alap felhasználásáról.

²⁰ 1003/1979. (II. 6.) MT. Sz. határozat az emberi környezet védelmével kapcsolatos tevékenységek irányításáról.

rendszerátvitelt megelőző időszak hazai környezetjoga, amely már megpróbálta egységes rendszerbe foglalni az egyes ágazati szabályokat.

Az 1976-os időállapothoz képest számos változás következik be a rendszerátvitelig. Bár a közös, törvényi szintű elvi alap megmarad, azonban a hatáskörmegosztás szabályának megfelelő, alacsonyabb szintű, elemekre bontott jogalkotás jellemzi a továbbiakat, így még mindig egymással összefüggés nélküli, különböző mélységű részkérdéseket szabályozó normák születnek. Ki-ki a maga területén, a hozzá kapcsolódó környezeti elem kérdésében alkotja meg a saját belátása szerint szükséges szabályokat, elhanyagolva így egyes gazdáltnak vélt területeket – például a hulladék kérdését – ami szintén a hatáskörmegosztás „mellékterméke”. A csővégi szemléletet tükrözi az engedélyezés, mint eszköz alkalmazásának hiánya, a felelősségi eszközök – így a bírság – szabályozásbeli túldimenzionálása, és gyakorlati nem-alkalmazása. A jogrendszer sajátosságaiból adódóan számos, a környezetjogban a nyugati országokban hatékonyan alkalmazható demokratikus jogintézmény, így a társadalmi részvétel, információhoz való jog teljesen hiányzott.²¹ Az 1976-os környezetvédelmi törvénnyel szemben számos kritika megfogalmazható, például hogy „csak kirakatnak elkészített”,²² hiányoznak a „konkrét állásfoglalások, amelyek jogi és politikai felelősséget alapozhatnának meg”,²³ megoldásai azonban a kor környezetvédelmi szintjét tükrözik, következetes végrehajtása pedig előrelépést jelentett volna a megelőző időszakhoz képest.

1.2. A rendszerátvitel korszaka

A rendszerátvitel időszakának nemzetközi környezetjogi eseménye az 1992-es Rio de Janeiroban az ENSZ égisze alatt megrendezett Környezet és Fejlődés világkonferenciája. Az addig eltelt húsz év alapvető változásokat hozott a szemléletben, ami a fenntartható fejlődés gondolatába sűrítendő. Már nem csupán az egyes tevékenységek káros következményeinek eliminálásáról, hanem az egész gazdaság átszervezéséről gondolkodunk, olyan környezethasználat megvalósításán, amely tekintettel van a környezet érdekeire. Olyan gazdasági fejlődés, ami „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket”.²⁴ Ennek a meghatározásnak a továbbfejlesztése szerint a fenntartható fejlődés az emberi életminőség javulását jelenti úgy,

²¹ BÁNDI (2011) i.m. 18-19.

²² FODOR – PRUGBERGER i.m. 33.

²³ Sajó i.m. 20.

²⁴ ENSZ Közös jövőnk jelentés 1987.

hogy közben a támogató ökoszisztémák eltartóképességének határain belül maradunk.²⁵ ²⁶ A tudomány, a felfogás változásai sokkal dinamikusabbak, mint a társadalmi-gazdasági élet, vagy az ahhoz kapcsolódó jogi szabályozás,²⁷ ezt tükrözi, hogy a konferencián a résztvevők érdekellentétei miatt mindössze egy nem kötelező nyilatkozatot tudtak csak elfogadni, amelyben összefoglalták a fenntartható fejlődés alapjait. Az egyes országok nem készültek fel arra, hogy olyan mértékben alakítsák át egész társadalmi-gazdasági életüket, mint amennyire azt az eredetileg megfogalmazott követelmények szükségeltették volna.

A szocialista berendezkedés átalakulása lehetőséget teremtett a hazai környezetjog fejlesztésére, ugyanakkor a gyakorlatban ez nehézséget, negatív tendenciák kialakulását okozta.²⁸ A rendszerváltás az állam ellenőrző funkcióit meggyengítette, ugyanakkor az újonnan kialakult vállalkozói réteg jogkövető magatartása is gyenge, így a környezetvédelmi előírások betartása nagymértékben csökkent: az újonnan létesülő beruházások még, a privatizált állami tulajdonú cégek már nem tudnak vagy akarnak beruházni a környezetkímélő technológiákba.²⁹ A korábbi időszak államilag dotált nehézipara összeomlott, javítva ezáltal az egyes szennyezettségi értékeket. Az egyes lobbycsoportok és tárcaérdekek ütközése következtében a jogalkotás és jogalkalmazás területén számos visszaélés történik, s a rablógazdálkodást tovább tetézi az alacsony költségvetési támogatás miatti létszámhiány és a korrupció. A hatékony környezetvédelem súlyos gazdasági terhet jelentett volna az átalakuló gazdaságnak, így a rendszerváltás a környezetjog terén nem hozott előrelépést.³⁰

A szabályozás megújulása a kilencvenes évek közepén az új környezetvédelmi törvény megszületéséhez köthető. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény összegzi a környezetjog elvi alapjait és legfontosabb jogintézményeit. Erre épülve törvényi szinten is szabályozásra került a vízügyi, természetvédelmi jog, s kis szünet után jogalkotási dömping indult az addigi lemaradások pótlására.

A környezetvédelmi törvény előrelépést jelentett abban a tekintetben, hogy a környezetjogi szabályozás vázlatos megalapozásán túl mintegy listát is „írt” a megalkotandó kapcsolódó jogszabályoktól, s egységes módon fektette le a környezetjog alapfogalmait. Számos elemmel egészítette ki az önkormányzatok és állami szervek feladatait, megalkotva néhány új jogintézményt, mint a környezeti hatásvizsgálat vagy az egységes

²⁵ World Resources Institute 1992.

²⁶ A fenntarthatóság értelmezéséről és aktuális kérdéseiről bővebben lásd BÁNDI GYULA (2013a): A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai. MTA Doktori értekezés 2013. [http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf]

²⁷ BÁNDI (2011) i.m. 15.

²⁸ FODOR – PRUGBERGER i.m. 28-34.

²⁹ FODOR – PRUGBERGER i.m. 31-32.

³⁰ BÁNDI (2011) i.m. 19.

környezethasználati engedély. Megalapozta az előzőleg democráciadeficitos területek, az információkezelés, a nyilvánosság, az állampolgári részvétel egyes jogosítványainak legfontosabb szabályait, s létrehozta a környezeti tervezés alapintézményét, a Nemzeti Környezetvédelmi Programot. A törvény vonatkozó részeinek ismertetésére – minthogy módosításokkal máig hatályos – a későbbi fejezetekben kerül sor.

1.3. Magyarország uniós csatlakozásának időszaka

Az EU csatlakozási kérelemtől kezdődő időszak minden tekintetben, így a környezetjog terén is intenzív átalakulást indukált. Az 1998-ban megkezdett csatlakozási tárgyalások 2002 végével zárultak le, ezen időszak alatt kellett felkészíteni a magyar jogrendszert az uniós joganyag átvételére. 2004. május elsejével, uniós tagságunk hivatalos kezdetével a folyamat nem zárult le, csupán kiegészült a tagságból adódó jogokkal és kötelezettségekkel. A környezetvédelmi törvényre épülve ezen időszak alatt szabályozásra került az uniós jogban szabályozott területek mindegyike. A jogszabályok azonban általában formálisak, az uniós jog szó szerinti átvételére korlátozódtak, nem átgondolt, a hazai körülményekre hangolt normák.³¹ Ugyanakkor, minthogy az unió környezetjoga ilyen, így a magyar környezetjog is egy megelőző szemléletű, integrációra törekvő, expanzívan növekvő terület, amely a nemzetközi együttműködés kapcsán követi a kialakuló trendeket.

A nemzetközi és a hazai jogfejlődés párhuzamosságának érdekessége, hogy ennek az időszaknak az elejére esett szintén egy jelentős nemzetközi esemény, a 2002-ben Johannesburgban megtartott Fenntartható Fejlődés Világkonferenciája. A konferencia a fenntartható fejlődés megvalósítása érdekében cselekvési tervet dolgozott ki, amelynek vállalásai mellé határidőket is tűzött.³² Ezek az elvárások a hazai jogban később, áttételesen jelentkeztek csupán, az Európai Unió közvetítésével.

Többek között az uniós jogfejlesztés eredményeként a magyar környezetjog a csatlakozást követő időszaktól kezdődően több változás is bekövetkezett. A megelőző időszakban hiányzó, az egyes szabályozási területek közötti összhang alakulófélben van, ezzel szemben a környezeti érdek a szabályozás minden területére való beépítése csupán

³¹ BÁNDI (2011) i.m. 21.

³² Ilyen vállalás például hogy 2020-ra a vegyi anyagokat csak olyan módon lehessen előállítani és használni, mely nem veszélyezteti az emberi egészséget. A modern energiarendszerek terjesztése, az energiahatékonyság fokozása, a megújuló energiák használatának növelése. Afrika népességének 35%-ának az energia hozzáférhetőségének megoldása az elkövetkező 20 éven belül. 2010-ig a fejlődő országokban az ózongázosító technológiák alternatíváinak bevezetése. 2010-re a biodiverzitás csökkenésének megállítása. A tengerek élővilágának különböző fokozatú védelme 2012-re illetve 2015-re (tengeri védett területek, stb.) A fenntartható termelésről és fogyasztásról szóló 10 éves program indítása. A közösségi felelősségvállalás erősítése. *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*. Johannesburg 2002. [<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>]

elkezdődött. Az engedélyezés alapvető jogintézménnyé vált, a gazdasági szabályozók is egyre elterjedtebbek, habár nem minden aggály nélkül valók. Az önkéntesség, az önszabályozás, a társadalmi részvétel is egyre nagyobb teret kapnak. A felelősség területén is történt némi változás, hisz nagyobb teret nyert a környezetvédelmi bírság, átalakultak a büntetőjogi tényállások, segítő elemek – egyetemlegesség, ingatlan-nyilvántartási bejegyezhetőség – jelentek meg a polgári felelősség körében. A polgári jogi eszközök közül mostanában nyer nagyobb teret a biztosítás jogintézménye. Ugyanakkor mind a büntetőjogi, mind a polgári jogi felelősségről elmondható, hogy gyakorlati alkalmazásuk messze elmarad lehetőségeiktől.³³ A környezetbarát jogrendszer kialakítása – ahol a törvényalkotás tekintettel van a környezet védelmére, hiszen „...nem létezhet párhuzamosan egymás mellett a környezetvédelmi jogterület és rajta kívül minden más jogterület”³⁴ – azonban még tovább várta magára.

A környezetvédelmi törvény újradefiniálásának igénye már a 2000 évek elején felmerült,³⁵ amelyhez támpontokat is találunk az irodalomban,³⁶ ugyanakkor látnunk kell, hogy egyetlen törvény átalakítása nem jelent megoldást.

Napjainkra a nemzetközi együttműködés is számottevően lelassult, nehezülését jól mutatja például a 2012-ben Rio de Janeiroban rendezett Rio +20 Fenntartható Fejlődés Konferenciája, ahol a feleknek nem sikerült kötelező érvényű dokumentumot elfogadni, sőt. A fejlődő és a fejlett országok közti ellentétek egyre mélyebbnek tűnnek, miközben lassan nem lesz mit megóvni. Az egyes országok, intézmények egymástól függetlenül tesznek ugyan intézkedéseket,³⁷ úgy tűnik azonban, hogy a világ nem képes valódi együttes változásra a Föld állapotának megőrzése érdekében. Ennek ellenére a nemzetközi és az egyes nemzeti jogok közötti kölcsönhatás továbbra is fennáll,³⁸ szerencsés esetben további motorja lehet a fejlődésnek.

³³ BÁNDI (2011) i.m. 21-22.

³⁴ Indoklás a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényhez.

³⁵ FÜLÖP SÁNDOR (2001): A környezetvédelmi jog néhány belső ellentmondása: szükség van-e újradefiniációra? In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 139-159. BÁNDI GYULA (2001): A környezethez való jog, mint az állam környezetvédelmi funkciójának értelmezése. Az Európai Közösség jogalkotásának hatásaiból eredő feladatok. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 60.

³⁶ Lásd pl. FÜLÖP (2001a) i.m. 158-159.

³⁷ A Rio+20 konferencián bejelentett vállalások közül néhány: a Maldív-szigetek bejelentette, hogy létrehozta a világ legnagyobb tengeri természetvédelmi területét, így 2017-re az ország szigetei közül 1192 védett terület lesz. A brit kormány bejelentése szerint Nagy-Britannia lesz az első ország, amelyik kötelezi nagyvállalatait, hogy mérjék szén-dioxid-lábnyomukat. A világ vezető fejlesztési bankjai közül nyolc bejelentette, hogy alapvetően megváltoztatják finanszírozási politikájukat, és a közút helyett a közösségi közlekedés fejlesztését részesítik előnyben. A programra 175 milliárd dollárt szánnak.

³⁸ BOYLE, ALLAN E.: Globalising environmental liability: the interplay of national and international law. In: WINTER, GERD (ed.): *Multilevel Governance of Global Environmental Change. Perspectives from Science, Sociology and the Law*. Cambridge University Press 2006. 559-586.

A magyar környezetjog jelenét vizsgálva sem beszélhetünk teljes elkötelezettségről. A magyar jog még mindig döcögős az uniós jogalkotási feladatokban, a végrehajtás még mindig deficitese, komoly kihívást jelent a közös uniós környezeti célok elérése is. A mindenkori kormányzat bár politikai téren aktív, támogató a környezetvédelmi célkitűzésekkel, az ország számára kiemelten fontos területeken karakteres álláspontot képvisel – így a gmo, vízkészletek témaköre, ugyanakkor sok helyütt a gazdaságnak alárendelt, környezeti szempontból túlhaladott fejlesztési politikát folytat. A belső jog rendszere, a jogalkotás folyamata, a közigazgatás működtetése még messze áll egy integrált, zöld szemléletű rendszertől. A társadalom szemlélete, a kérdésről alkotott értékítélete, az elkötelezettség és a tenni akarás – s ezzel a gyakorlati környezetvédelem – szintén elmarad az európai szinttől. Elmondhatjuk, hogy jelen jogrendszerünk a hagyományos antropocentrikus környezetvédelmi felfogást tükrözi,³⁹ s bár tettünk lépéseket, messze áll még a jövő nemzedékek érdekeinek védelmétől és a környezet, mint önérték védelmének elfogadásától, mint kívánatos továbblépési felfogástól.

2. A környezetjog helye a jogrendszerben

A kontinentális Európa római-germán eredetű jogi kultúrájában a jogrendszer jogági tagolása általánosnak tekinthető.⁴⁰ A jogrendszer jogágakra tagozódásának alapja a jogi szabályozás tartalmi különbsége, azaz a szabályozás tárgya, illetve a szabályozás sajátos módszerei szerint alakul.⁴¹ Önálló jogágról akkor lehet beszélni, ha a szóban forgó jogszabályok összessége kellően egynemű jogviszonyokra vonatkozik, és a szabályozás módszere is kellően jellegzetes, egynemű. A jogág jogszabályok minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező csoportja, amely sajátos tartalommal és módszerrel szabályozza a jogalanyok magatartását a társadalmi együttélés jogilag meghatározott körében.⁴² A Jogi Lexikon meghatározása szerint a jogág „a jogrendszer elkülönült része, azoknak a jogszabályoknak a csoportja, amelyek a jogi koherencia keretében jogdogmatikailag elkülönültek más tartalmú jogi előírások csoportjától”.⁴³ Az egyes szerzők

³⁹ THORNTON, JUSTINE – BECKWITH, SILAS: *Environmental Law*. 2nd ed. London, Sweet & Maxwell 2004. 7.

⁴⁰ SZABÓ MIKLÓS (2012): *Jogi alafogalmak*. Miskolc, Bíbor, 2012. 37.

⁴¹ SZILÁGYI PÉTER (2006): *Jogi alaptan*. Osiris, Budapest, 2006. 365., SZABÓ (2012) i.m. 37., SZABÓ IMRE: *Jogelmélet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 62.

⁴² VISEGRÁDY ANTAL: *Jog- és állambölcsélet*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2002. 89–90.

⁴³ LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS – ÁDÁM ANTAL (szerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, KJK-Kerszöv, 1999. 292–293.

között eltérés mutatkozik abban a kérdésben, hogy a felosztás alapja a szabályozás tárgya tekintetében a társadalmi viszonyok vagy életviszonyok, avagy közvetlenül az emberi magatartások. Összességében azonban a meghatározás azonos: a jogágot a jogrendszer olyan viszonylagosan elkülönült részének tekintik, amely a jogi normák olyan egymással összefüggő csoportját foglalja magában, és amely azonos vagy hasonló jellegű magatartásokat (vagy társadalmi viszonyokat) azonos módszerrel szabályozza.⁴⁴

A szabályozás módszerének azonosságát, illetve hasonlóságát vizsgálva a normák kógens vagy diszpozitív jellege mellett a normák jellemző megfogalmazási módja, a sajátos szankciók és a sajátos felelősségi alakzatok a meghatározók,⁴⁵ hasonlóan Samu Mihályhoz, aki szerint a jogági hovatartozás elbírálásánál döntő a szabályozás tartalma, módszere, a szabályozott jogviszonyok, a jogalkalmazás sajátosságai, valamint a felelősségi alakzatok.⁴⁶ Szilágyi Péter szerint a jogágon belül a jogi normák azonos jellegéből következik a sajátos belső struktúra, a közös és azonos jelentésű alapfogalmak rendszere, a jogviszonyok sajátos fajtái, a jogalkalmazás sajátos formái és a jogágra jellemző sajátos jogszabály-értelmezési elvek.⁴⁷ Szigeti Péter fenti kritériumok fontosságát olyan nagyra értékeli, hogy az önálló jogágiság harmadik ismérveként szerepelteti. Ezen felül rámutat arra is, hogy szükséges a relatíve egynemű, elkülönült magatartásokra vonatkozó jogi normacsoportok mennyiségi felhalmozódása és egyben minőségi elkülönülése is az önálló jogágiság eléréséhez, s külön kiemeli a hagyomány szerepét.⁴⁸ Szabó Miklós sajátos álláspontot képvisel, amikor a szabályozás tárgyának és módszerének szempontjait kiegészíti egy harmadik, ún. diszciplináris elemmel. Eszerint a jogrendszer tagozódásához maga a jogtudomány, illetve a jogi oktatás is hozzájárul, mégpedig annak érdekében, hogy a „kezelhetetlen jogszabálytömeg áttekinthető és tanítható, tanulható legyen”.⁴⁹ Az, hogy a jogágak lefedjék az egész jogrendszert „nem a jogi szabályozás belső igényéből, hanem a tudomány és az oktatás azon törekvéséből fakad, hogy minden jogrésznek legyen „gazdája”.⁵⁰

Fenti ismérvek számbavételével a klasszikus szabályozás módszerét és tárgyát kitevő két kritériumon túl számos egyéb ismérvhez jutunk: egy mennyiségi kívánalomhoz, a jogrendszer tradíciójának isméréhez, a struktúra, sajátos fogalmi rendszer, a jogalkalmazás

⁴⁴ SZILÁGYI PÉTER (2011): *Jogi alaptan*. ELTE Eötvös, Budapest, 2011, 364., vö. SZABÓ MIKLÓS (szerk.) (2006): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor, 2006. 112.

⁴⁵ SZILÁGYI (2011) i.m. 366.

⁴⁶ SAMU MIHÁLY: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964, 192.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SZIGETI PÉTER: *Jogtani és államtani alapvonalak*. Budapest, Rejtjel, 2002. 131–132.

⁴⁹ SZABÓ MIKLÓS (2006) i.m. 113.

⁵⁰ Uo.

sajátos jellege, sajátos értelmezési elvek. Amennyiben fenti kritériumoknak nem felel meg a jogszabálycsoport, nem éri el az önálló jogággá válás szintjét, a jogterület kategóriájába soroljuk a szabályokat. Jogterület: a jogi normák többé-kevésbé összekapcsolódó és elkülöníthető összessége, amely a jogintézménynél szélesebb, de a jogág kritériumaival nem rendelkezik. Jogterületről beszélhetünk egy adott jogágon belül, illetve több jogágot részben átfedő olyan normaanyag esetében, amelyek különböző tartalmú magatartásokra, ám azonos vagy hasonló viszonyokra vonatkoznak.⁵¹ Szilágyi Péter azt is megjegyzi, hogy a jogrendszer nem önmozgása következtében bomlik jogágakra, hanem jogágakra bontják, amivel egyetértve azt is hozzátehetjük, hogy ebben politika, jogpolitika szerepe sem elhanyagolható.

A jogrendszer jogági tagolása relativizálódik, akad szerző, aki jelentőségét vitatja,⁵² álláspontjuk szerint jelentősége elhalványult. Így pl. Jakab András szerint a jogágak elhatárolásához és önállóságuk megállapításához nem lehet jogelméletileg elfogadható kritériumot találni, ugyanis a jogágak „inkább tudományszociológiai és egyetem szervezési okokkal, egy-egy új törvény megalkotására irányuló törvényhozói ötlettel, a társadalmi jelentőségre vonatkozó (jogászi) közvélekedéssel és (teljesen logikátlan) hagyományos beidegződésekkel magyarázhatók”.⁵³ Ezen véleménye tükrében a jogági rang elnyeréséhez tulajdonképpen az adott jogterület lobbitevékenységét tekinti irányadónak, ugyanis szerinte „ha önálló törvényben szabályozzák a kérdést, ha az egyetemeken önálló tanszékek születnek az adott névvel, ha a jogi karokon önálló tantárgyként kezdik tanítani, ha önálló tankönyveket írnak a témában (melyeknek első fejezetében mindig elkezdik saját jogági önállóságukat hangoztatni), és ha társadalmilag fontosnak tekintik az adott kérdést”⁵⁴ jó esély van az önálló jogággá válásra.

Álláspontom szerint a környezetjog dogmatikai besorolásának funkcionális, orientáló szerepe van, segítséget nyújt annak gyakorlásához.⁵⁵ Ugyanakkor a felelősségnek, illetve a jogvita eldöntésének más-más következményei vannak a különböző jogágakon belül, tehát a szankciórendszer is a jogágak differenciálódásának eredménye, a dolgozat témája szempontjából is releváns tehát a kérdés. Gyakorlati problémákat is felvethet a jogági elkülönítés, besorolás kérdése, gondoljunk itt arra a problémára, eldönthető-e közvetlenül az

⁵¹ SZILÁGYI (2011) i.m. 367.

⁵² Lásd pl. JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Phd értekezés. [http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5617_section_1091.pdf]178-182., további példák uo. 178 oldal 788. lábjegyzet

⁵³ JAKAB ANDRÁS: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. IAS 2007/1. 212.

⁵⁴ Uo. 211.

⁵⁵ Lásd pl. rendszertani értelmezés, az egyes jogelvek gyakorlati alkalmazása esetén.

Alaptörvényre hivatkozva hatóság, bíróság egy jogvitát, avagy kötve van saját anyagi jogi szabályaihoz.⁵⁶

Sárközy Tamás immár klasszikusnak számító osztályozása szerint⁵⁷ a környezetjog másodlagos keresztülfekvő jogágként definiálható, avagy jogterületként; fenti ismérvek tükrében az egyes szerzők eltérően vélekednek besorolásáról. Minthogy rendkívül gyorsan fejlődő, nagy iramban növekvő normatömegekről beszélünk (lásd pl. a jogágiság kritériumaként a szabályanyag mennyiségét), így nem mellékes az egyes szerzők állásfoglalásának időpontja, ezért azt ennek a résznek a tárgyalásakor a szövegben külön feltüntettem.

Nagy László és Láng István (1971) a környezetvédelmi jogot interdiszciplináris jogterületnek tekinti.⁵⁸ Szabó Imre az államigazgatási jogba utalja a környezetvédelmi jogot,⁵⁹ a többségi felfogás azonban a terület összetettségét és tudományköziségét emeli ki már ekkor is, anélkül, hogy ezt jogág-keletkeztetőnek tekintené.⁶⁰ A Tamás András szerkesztésével készült könyv szerzői (1981), jelesül az ezen részt jegyző Kilényi Géza álláspontja szerint a környezetvédelmi jog a szabályozás módja alapján nem önálló jogág, de mint relatíve önálló normacsoport komplex jogterületnek, kvázi jogágazatnak nevezi a szabályozás tárgya alapján végzett felosztással.⁶¹

Sólyom László 1980-ban a környezetvédelmi jog komplexitása mellett áll ki, ugyanakkor nehezményezi, hogy a fogalom kifejtése elmaradt, ahogyan annak elvi alapozása, hogy az egyes jogágak miként és mennyiben vesznek részt a szabályozásban, hogyan és mi mentén zajlik összjátékuk.⁶² Támpontokkal is szolgál⁶³ ebben a tekintetben, azonban álláspontját nem fejti ki részletesen.

Sajó András 1981-ben már hosszasan taglalja a problémát, végigvizsgálva a kérdést történeti és komplexitását alapelvi szinten, felvázolva a környezeti szabályozás lehetséges modelljét is.⁶⁴ Írásában Sajó azt a nézetét fejti ki, miszerint a környezetjog nem egy önálló

⁵⁶ Lásd erről a kérdéstről PETRIK FERENC (2010): A közigazgatási jogviszony fogalma, elhatárolása más jogviszonyoktól. *Magyar Jog* 2010/9. 522-533., aki a kérdésre a jogági felosztást hangsúlyozva – álláspontom szerint vitatható – nemleges választ ad.

⁵⁷ SÁRKÖZY TAMÁS: A vállalati jog, mint jogágazat problémájához. *Jogtudományi Közöny* 1979/12. 795-805.

⁵⁸ NAGY LÁSZLÓ: A környezetvédelem jogi aspektusai. *Magyar Tudomány* 1971/10. 645., LÁNG ISTVÁN: Néhány gondolat az akadémiai bioszféra-kutatásokról. *Magyar Tudomány* 1972/9. 545.

⁵⁹ SZABÓ IMRE: A környezetvédelem a népi demokratikus országokban. *Jogtudományi Közöny* 1974/10. 540.

⁶⁰ SAJÓ ANDRÁS: A környezetvédelem jogi szabályozásának lehetőségei jogelméleti nézőpontból. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 10.

⁶¹ TAMÁS i.m. 89-93.

⁶² Sólyom László (1980): *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémia, 1980. 7.

⁶³ Uo. 8.

⁶⁴ SAJÓ ANDRÁS: A környezetvédelem jogi szabályozásának lehetőségei jogelméleti nézőpontból. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 9-58.

jogág, hanem mesterségesen teremtett összefüggésrendszer.⁶⁵ Popovics Béla egy offenzív jellegű, interdiszciplináris és komplex környezetpolitika kidolgozását és megvalósítását tekinti az állam feladatának, amelynek része a hatékony jogi szabályozás biztosítása,⁶⁶ s a szabályozás specifikus volta alapján beszélhetünk önálló jogágról.⁶⁷

Bakács Tibor szerint (1992) a környezetjog új, önálló jogágazat, minthogy egyetlen hagyományos jogágban sem helyezhető el maradéktalanul.⁶⁸ Kiemeli annak veszélyét, hogy a környezetvédelmi jog valamely részterületével való azonosítás óhatatlanul annak szűkítésével jár, ami hatóképességét csökkenti, így a lényege sikkad el.⁶⁹

Ezzel szemben vitatja önálló jogági jellegét Zoltán Ödön (1985),⁷⁰ s vele egyetértésben húsz évvel később Péter Judit (2002),⁷¹ aki a környezetjogot a jogágakon keresztbe fekvő, horizontális jogterületnek tartja, melynek eszközei a különböző jogágak sajátos eszköztárából származnak.

A Fodor László – Prugberger Tamás szerzőpáros 1996-ban olyan másodlagos keresztbefekvő jogágként határozza meg a környezetvédelmi szabályozást, mely tárgyán keresztül valamennyi jogágot érinti.⁷² Hatókörét, tárgyát, tartalmát ugyanakkor igen tágan határozták meg, ide sorolva az élő és élettelen természet, a felszín és felszín alatti területek, a mezőgazdaság, a települések tisztasági, piaci és építészeti közrendészetét.⁷³

Bense László szerint a környezetjog még nem jött létre, önálló jogágként való kialakulásának folyamata már nem vitatható – jelenleg (2002) azonban csak részlegesen önálló jogterületnek minősíthető.⁷⁴ Álláspontja szerint a környezetvédelmi jog önálló jogággá válása néhány éven belül megvalósulhat, egységes, önálló környezetjog jöhet létre – az Unió környezeti joganyag átvételével.⁷⁵

A környezetjog Horváth Gergely (2007) szerint keresztül fekvő jogterület, ami alapvetően közjogi fundamentumon áll, de eszközei között megjelentek és teret nyernek a magánjogi elemek is. Álláspontja szerint a környezetjog az egyes jogszabályok eltérő

⁶⁵ Sajó i.m. 11.

⁶⁶ POPOVICS BÉLA: A környezetvédelem és az államelmélet néhány kérdése. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 69.

⁶⁷ Uo. 65.

⁶⁸ BAKÁCS (1992) i.m. 14.

⁶⁹ BAKÁCS (1992) i.m. 15.

⁷⁰ ZOLTÁN ÖDÖN: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémia 1985. 50-56.

⁷¹ PÉTER JUDIT: Jogalkotási és jogalkalmazási problémák a környezetjog területéről. In: BÁNDI GYULA (szerk): *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, PPKE JÁK 2002. 74.

⁷² FODOR – PRUGBERGER i.m. 45.

⁷³ Uo. 16.

⁷⁴ BENSE LÁSZLÓ ERIK: A környezetvédelmi jog önálló jogággá válásának folyamata. *Magyar Jog* 2002/9. 542.

⁷⁵ BENSE i.m. 543.

keletkezési körülményei okán széttagolt, s nem is lát érdemi egységesítő munkát.⁷⁶ A környezetjog Csák Csilla szerint vegyes jelleget magába hordozó jogterület, amely kapcsolódási pont más jogterületekhez.⁷⁷

Fodor László (2007) szerint „A környezetvédelmi szabályozás nem határolható körül a jogrendszer egy meghatározott részeként. A környezetjog különböző előírások együtthatásán alapuló rendszer, amelyben az egyes előírások elsősorban tárgyak alapján különböztethetők meg”⁷⁸. Későbbi álláspontja szerint (2014) a jogágiság kérdése indifferens, komoly gyakorlati jelentőséggel nem bíró kérdés⁷⁹, ugyanakkor kiemeli a környezetjog integrációra törekvését, ami a környezeti érdekeket minden jogi szabályozás alá vont viszonyba szempontként beemeli.⁸⁰ Az Európai Unió működéséről szóló szerződéssel összhangban⁸¹ az egyes európai országok is hasonló megközelítéssel élnek. A jogrendszerbe épülő, beolvadó és teljességre törekvő környezetjogi megközelítés általános: integrált környezetjogról írnak egyes német szerzők,⁸² brit környezetjogászok a szabályozás holisztikus megközelítéséről.⁸³ Az integráció elvét, mint legfontosabb alapelvet emeli ki Krämer is az uniós környezetjog jellemzőjéül.⁸⁴ Fodorral egyetértve elmondhatjuk azonban azt, hogy az integratív szabályozás a környezeti érdek szabályozásban megjelenő jellegénél fogva csupán kiegészíti, de nem felváltja a szektorális szabályozást⁸⁵, a hatékony működéshez mindkettőre szükség van, nem látok esélyt arra, hogy az integratív szabályok felválthatnák a szektorálisat.

Miklós László (2009) szerint környezetjog jogági felosztás alapján a közjog, ezen belül a közigazgatási jog keretei közé sorolandó; komplex, más jogágak (polgári jog, gazdasági jog, büntető- és szabálysértési jog) egyes elemeit felmutató, önálló szabályrendszerrel és intézményrendszerrel működő, relatíve önálló jogterületként jellemzi.⁸⁶

⁷⁶ HORVÁTH GERGELY: A környezetjog és az agrárjog közeledése, találkozása és metszete a magyar jogrendszerben. *Állam- és Jogtudomány* 2007/2. 343-345.

⁷⁷ CSÁK CSILLA (2008): *Környezetjog I. Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*. Miskolc, Novotni Alapítvány 2008.

⁷⁸ FODOR LÁSZLÓ: *Környezetvédelmi jog és igazgatás*. Egyetemi jegyzet, Debrecen, 2007.

⁷⁹ FODOR LÁSZLÓ (2014): *Környezetjog*. Debreceni Egyetemi Kiadó 2014. 29-31.

⁸⁰ FODOR LÁSZLÓ (2000): *Integratív környezetjog az Európai Unióban és Magyarországon*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2000. 13-29.

⁸¹ EUMSZ. 11. cikk: „A környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába.”

⁸² DIFABIO, UDO – HAIGH, NIGEL – SCHMIDT, JÖRG – LOUIS, HANS W.: *Integratives Umweltrecht - Bestand, Ziele, Möglichkeiten. Neuregelung des Verhältnisses zwischen Baurecht und Naturschutz*. Erich Schmidt, 1998.

⁸³ THORNTON, JUSTINE – BECKWITH, SILAS: *Environmental Law*. 2nd ed. London, Sweet & Maxwell 2004. 10-11.

⁸⁴ KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 363-364.

⁸⁵ FODOR LÁSZLÓ (2014): *Környezetjog*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 36.

⁸⁶ MIKLÓS LÁSZLÓ (2009): Környezet, jog, társadalom. In: BOBVOS PÁL (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. 387.

Összességében elmondhatjuk, hogy mind a hazai, mind a külföldi jogirodalomban megoszlanak a nézetek a környezetjog jellegéről és jogrendszeren belüli helyéről. Az európai gyakorlat sem egységes abban, hogy a környezetjog önálló, vegyes, vagy más jogterülethez kapcsolódó jogág. Egyesek szerint a jogrendszer legújabb területe, önálló jogágnak ismerik el, mások vegyes „keresztbefekvő” jogágról, funkcionális jogágról beszélnek, míg találunk olyan megközelítést is, mely a hagyományos jogágak részének tekinti, vagy a jogágiság kérdését teljesen elveti, azt okafogyottnak tartja. Egyesek az államigazgatási jogban, mások a földjogban helyezik el, míg vannak, akik „interdiszciplináris” jogterületről írnak, megint mások a környezetjog integratív jellemzőit emelik ki. A magyarországi jogi karokon ugyanakkor többnyire önálló tárgyként tanítják, önálló tankönyveket írnak a témában.

Fentebb már kifejtett véleményem szerint a jogágiság kérdése tudományos, rendszertani szempontokon túl gazdasági, jogpolitikai okokból lehet mai nap is jelentős. Ahogy azt láttuk, a környezetjog megerősödésével az önállóság vizsgálata háttérbe szorult, az integrációra törekvés vette át a helyét. Szabályozástechnikailag napjainkban a környezetjog integratív szemlélete egyre erősödik,⁸⁷ a környezetjogi szempontok fokozatosan beépülnek az egyes életviszonyok szabályozásába, miközben a szektorális szabályok fennmaradnak. A környezetjog általános része, azaz az alapelvek, a kifejezetten környezeti jogintézmények, mint például az engedélyek egyes fajtái, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, környezeti menedzsment és auditálás, a környezetvédelmi termékminősítés, valamint a még mindig jelentős mennyiségű környezeti elemekre vonatkozó jogszabály még mindig azonosíthatóan elkülönült szabálytömeget alkot. A jogfejlődés tehát odáig ért, hogy a környezetjog jogintézményei – céljaitól függően – részben kifejezetten nem törekszik az önállóságra, épp ellenkezőleg, célzottan és kimondottan más jogágak szabályai közé kíván benyomulni, azon jogágak, jogterületek szabályait megváltoztatni, szemléletét átformálni. Ebben a tekintetben tehát valóban egyre csekélyebb jelentősége van a környezetjog önálló jogágiságnak, hiszen eleve lemond a saját normákról, hogy a célzott és kívánt hatást elérje, ugyanakkor a pozíciók megváltozása nem kellene, hogy a háttérbe szorítsa fontosságukat. Fokozatosan átstrukturálódik tehát a környezetjog, változnak eszközei és módszerei, jelentősége ugyanakkor nem változik.

⁸⁷ Lásd HORVÁTH ZSUZSANNA (2013): A környezeti integráció alapelve – gondolatok az EU 7. környezeti cselekvési programja kapcsán. *Pro Futuro* 2013/1. 31-51.

3. A környezetjog rendszere

Tamás a környezetvédelmi jogszabályokat primer és szekunder jellege alapján választotta szét. Primer környezetvédelmi jogszabály, ami kifejezetten környezetvédelmi céllal született, például az egyes környezeti elemek védelméről szóló normák. Szekunder jellegűek azok a szabályok, amelyeknek egyebek mellett környezetvédelmet is érintő rendelkezései vannak, csupán kiegészítő mozzanata egy más kérdéskör szabályozásának. Álláspontja szerint ez a heterogenitás nem segíti elő a környezeti célkitűzések megvalósítását, ugyanakkor bizonyos mértékű széttagoltság szükségszerű, s nem is egyértelműen negatív.⁸⁸

Klasszikus felosztása a környezetjognak az általános és különös részre való tagolása, ahol az általános rész a környezetjog horizontális eszközeit, így például az alapelveket, a környezetvédelmi hatásvizsgálat, az egyes engedélytípusok, termékminősítés, környezeti menedzsment és auditálás, az információkhoz való szabad hozzáférés, a társadalmi részvétel jogát biztosító normák találhatók, míg a környezetjog különös részében az egyes környezeti elemekre vonatkozó rendelkezések.⁸⁹ Egyes részterületek besorolása ugyan nem egyértelmű, szerzőként eltérő lehet, így például az integrált szennyezés-megelőzés és ellenőrzés és az egységes környezethasználati engedély szabályait – bár az egyes környezeti elemek széles körét érintő szabályokról van szó, de nem teljeskörű – különbözőképpen sorolják be, de ez témánk szempontjából irreleváns, a környezeti felelősség egyes szabályai ugyanis a legtöbb szerzőnél az általános részben foglalnak helyet.

A környezetjog különös része, azaz az egyes szektorokra, környezeti elemekre vonatkozó szabályok megkülönböztetése majd minden szerzőnél megtalálható. Ehhez képest az általános részeként aposztrofált, több, vagy minden elemre kiterjedő szabályokat alkotó normák tömege is számos felosztásban kerül tárgyalásra, így például az egyes jogintézményeken végighaladva⁹⁰, avagy az egyes normákat sorra véve⁹¹, s van, aki cizellált felosztás mentén tárgyalja⁹².

⁸⁸ TAMÁS i.m. 42-43.

⁸⁹ Lásd pl. FODOR (2014) i. m. 36., BÁNDI GYULA (2004) *Környezetjog*. Budapest, Osiris 2004.,

⁹⁰ THORNTON – BECKWITH i. m., KISS, ALEXANDRE –SHELTON, DINAH (2004): *International Environmental Law*. Nairobi, UNEP, 2004. 3. rész 355-441.

⁹¹ JANS, JAN H. – VEDDER, HANS H. B.: *EU Environmental Law After Lisbon*. 4th edition Groningen, Europa Law Publishing 2012.

⁹² BÁNDI (2011) i.m. 202skk.

A környezetjog szabályozási tárgya s belső felosztása tárgyában nincs tehát egyetértés sem a hazai, sem a külföldi irodalomban.⁹³ A környezetjog rendszere tekintetében a Kvt. sem ad többet, mint fogódnót: az első, általános rendelkezéseket tartalmazó fejezete után az egyes elemekre vonatkozó rendelkezéseket tárgyalja. Szabályozási tárgyai szerint a védett környezeti elemek a föld, víz, levegő, élővilág, az épített környezet, veszélyes anyagok és technológiák, hulladékok, zaj és rezgés, sugárzások. Ugyanakkor ebben a fejezetben is közös szabályokat, az egységes védelmet statuálja, nem beszélve arról, hogy később felsorol egyéb kapcsolódó területeket, amelyekről külön törvény rendelkezik.⁹⁴ A Kvt. következő fejezetei azonban különálló részekként szerepelnek, valójában általános részi, közös, vagy szervezeti szabályokat tartalmazva, mint az állami és önkormányzati környezetvédelmi feladatok, a környezetvédelem tervezése, igazgatása, gazdasági alapjai, illetve a környezeti felelősség.

Az integrált szemlélet megjelenésével a környezetjog tagolásán is bonyolított – jóllehet a felelősség kezdettől fogva más jogágak jogintézményei közé türemkedett. Az egyes környezeti elemekre vonatkozó szabályok integrációja lehetővé teszi a környezetet ért hatások egységes kezelését, a belső integráció mellett azonban a szektorális védelem sem szűnik meg. A felelősség kérdése, amely a folyamat kezdetén az egyes normák elkülönült jogintézményeként jelentkezett tipikusan alkalmas arra, hogy általános, a károkozás módjától és a károk jellegétől függetlenül egységes kezelés alá kerülhessen. Más a helyzet a környezeti érdek más jogágakba, a gazdasági-társadalmi életre vonatkozó jogszabályok tömegébe való beépüléssel. Ez a külső integráció hamar megjelent a környezeti felelősség tekintetében, szemben az egyéb környezeti kérdésekkel, amelyek mai napig is csak beépülőben vannak a hatályos normaanyagba. Már a régi Kvt. kiemelten, külön fejezetben tárgyalta a felelősség kérdését, részben önálló – környezetvédelmi bírság –, részben más jogágak – így például a polgári jog, büntetőjog – alá tartozó felelősségi szabályok alkalmazásának elrendelésével. Ugyanakkor az egyes környezetvédelmi normák is tartalmaztak, s tartalmaznak ma is felelősségi szankciókat, gondolva itt a tevékenység korlátozására, megszüntetésére, avagy a megfelelő védekezés kialakítására vonatkozó kötelezés. Elmondhatjuk tehát, hogy amint fent, úgy lent: ahogy a környezetjog egészére a részleges integráció jellemző, úgy a környezeti felelősség kérdésére is ez áll.

⁹³ A német szakirodalom szerint a környezetjog részterületinek, tárgyának valamint a szabályozás módszerének meghatározása vitatott. FODOR LÁSZLÓ (2001): *Környezetjog előadások*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 15.

⁹⁴ Kvt. 3. § (1) alapján így az atomenergiáról, a bányászatról, az energiáról, az erdőkről, az épített környezet alakításáról, a termőföldről, a halászatról, a vadgazdálkodásról, a hulladékokról, a területfejlesztésről, a katasztrófák elleni védekezésről, a vízgazdálkodásról, a veszélyes anyagokról külön törvény rendelkezik.

A környezeti felelősség, mint téma szempontjából a környezetjog rendszerének problematikája akként vetődik fel, hogy hol s milyen jellegű szabályokat keressünk, vonjunk be vizsgálatunkba. A környezeti felelősségről önálló normák születnek, az egyes környezeti elemekre vonatkozó rendelkezések közül szemcskélhetünk, avagy a jogrendszer egészében, a társadalmi normák sokaságába, mindegyikébe szétszórva megtalálható felelősségi szabályokat kell végigvizsgálnunk, értelmeznünk a környezeti érdekek szemszögéből? Ahogy azt fentebb láthattuk, tulajdonképpen mindhárom előfordul, az átfogó képhez szükséges tehát mindhárom legalább érintőleges áttekintése. A dolgozat parttalanná válását elkerülendő azonban – amellet, hogy megemlékezünk az egyes ágazati felelősségi normák meglétéről – általában mélyebb ismertetésre, elemzésre csupán az önálló jogintézményként fellelhető felelősségi szabályok tekintetében vállalkozhatunk.

4. A környezeti felelősség a jogrendszerben

A környezeti felelősség jogrendszerbeli integrációját vizsgálva alapvetően két oldalról közelíthetjük meg a kérdést. Egyrészt elindulhatunk felülről, a környezeti érdek megjelenését vizsgálva a jogszabályokban, illetve alulról, a felelősség szemszögéből, általában az egyes felelősségi normák alkalmazási körét tekintve át, megnézve, alkalmazható-e a norma valamely környezeti érdek megsértése esetén. Az első megközelítés nagyjából azonos lenne a környezetjog integrációjának vizsgálatával, amely a teljes jogrendszer analízisével lenne megvalósítható, túlmutatva lehetőségeinken. A második megoldás, az egyes felelősségi rendelkezések számbavételének pragmatikus megoldását ugyanakkor célszerűnek látom ezt kiegészíteni, hiszen a felelősségi szabályok felsorolása sem lehet teljeskörű. Az optimumot álláspontom szerint az alapelvek figyelembevételével érhetjük el.

1. Az alapelvek

A környezetvédelmi felelősségi rendszer vizsgálata során az alapfogalmakon túl meg kell ismerkednünk azokkal az alapelvekkel, amelyek befolyással lehetnek vizsgálatunk tárgyára. Az alapelvek funkciója a jogi szabályozás keretein belül elsősorban azok elvi feltételeinek meghatározását jelenti. A jog alapelvekkel biztosítja elméleti zártságát, segíti a tételes jogi rendelkezések értelmezését és alkalmazását, az esetlegesen felmerülő joghézagok kitöltését. Általános iránymutatóul szolgál, amit a tételes jog követhet, a jog logikáját adja,

anélkül, hogy kötelező normát alkotna⁹⁵, vagy épp ellenkezőleg, kitölthetik a szabályozás hiányosságait, döntéseket alapozhatnak meg, esetleg új szabályokat alakíthatnak ki⁹⁶. Az alapelvek evolúciója a modernkori környezetjog kialakulásával kezdődött, ugyanakkor fajtái, tartalma, jogi értéke jogrendszerrel jogrendszerre változik.⁹⁷ Az alapelveket határozatlan, bizonytalan tartalmú szabályokként is jellemezhetjük, minthogy olyan fokú absztrakció eredményei, hogy egyértelmű kötelezettséget nehezen állapíthatunk meg belőlük. Ennek következtében mind meghatározni, mind pedig alkalmazni számos, egymással konkuráló módon is lehet. Sőt, magát az alapelvet, mint jogintézményt is másként értékeli és használják az egyes jogrendszerek.⁹⁸

Mely alapelvek - vezető, legfőbb célok, iránymutató eszmék - vizsgálatára kellene kitérnünk témánk szempontjából? Az alapelvek természetéből és funkciójából kiindulva első megközelítésben mindegyikre. Az alapelvek rendszere a politikai elvektől a nemzetközi, uniós jogi elveken át az Alaptörvénybe foglalt alapelvek, alapjogok, és az egyes ágazati törvények alapelvei mintegy hálót alkotnak, keretet adnak a tételes jogi rendelkezések alkalmazásához. A környezeti érdek megjelenése, ezen háló bármely láncszemében kihat az általa felölelt területre, így sem a formája, sem a tartalma, sem a helye nem elhanyagolható.

A környezetjog elvei a környezetpolitika elvein alapulnak, amelyek csak részben azonosíthatók a jogi elvekkel.⁹⁹ A környezetpolitika elvei pusztán a környezetvédelem legáltalánosabb kereteit szabják meg, a jogi elvek már az adott jogrendszer kialakítása és alkalmazása során konkrétan hasznosítható irányok meghatározásával dolgoznak; ezeken túl megkülönböztethetjük még a témánk szempontjából kevésbé jelentős szakterületi elveket. Az elvek csoportosítása ugyanakkor viszonylagos, minthogy az elvek egy része megtalálható mindhárom területen.

Környezetpolitikai elvként meg kell emlékeznünk a környezeti ártalmak forrásánál történő fellépés elvéről, amely kár esetén a szennyezés forrásnál történő megakadályozása, nem pedig a későbbi elhárítás elsődlegességét mondja ki. Ez az elv kihat például a lehető legalacsonyabb szintre telepített hatáskörök – amely külön elvként is megfogalmazásra kerül

⁹⁵ KISS – SHELTON (2004) i.m. 113.

⁹⁶ WINTER, GERD: The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and German Law. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 27-28.

⁹⁷ Pl. az alapelvek nemzetközi jogban elfoglalt szerepéről lásd pl. DUPUY, PIERRE-MARIE: Formation of Customary International Law and General Principles. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 449-467.

⁹⁸ Lásd erről bővebben DE SADELEER, NICOLAS (2002): *Environmental Principles – From Political Slogans to Legal Rules*. Oxford University Press 2002.

⁹⁹ BÁNDI (2011) i.m. 27.

–, egyszerű mechanizmusok kidolgozására, riasztási tervek, vészforgatókönyvek kidolgozására.

A környezeti hatások figyelembevétele a tervezés és döntéshozatal során, mint elv témánk szempontjából a kármegelőzéshez kapcsolható, így például a nemkívánatos hatások végiggondolása, kockázatelemzés, vészhelyzeti tervek és mechanizmusok felállítása stb.

Ennek elvontabb megfogalmazása az elővigyázatosság és a megelőzés elvei, amelyek szintén a kockázatkezelés, a környezeti károk prevenciójának eszközeit foglalja magába.

Az erőforrások ésszerű használatának elve a természet olyan felhasználását hirdeti, amely a környezetet, az ökológiai egyensúlyt nem károsítja, így tulajdonképpen szintén a kármegelőzéshez kapcsolható, ahogy a tudomány és technika környezetvédelmi célú fejlesztésének elve.

Az oktatás, a fejlődő országok érdekei, az együttműködés, a megelőzés, a környezeti cselekvés megfelelő szintjének meghatározása, a fenntartható fejlődés elvei mind több szálon kapcsolódnak a környezeti károk kérdéséhez.

A környezetpolitika elvei között szerepel a később bővebb kifejtésre kerülő szennyező fizet alapelve, illetve az állam általi károkozás tilalmának elve, mely elvek közvetlen kapcsolatot jelentenek a környezeti károk kérdésével.

Nemzetközi környezetjog elvei¹⁰⁰, úgymint a határon átnyúló környezeti kár okozásának tilalma, környezeti hatások vizsgálata, az elővigyázatosság elve, a szennyező fizet elve, a közös, differenciált felelősség és a generáció közötti méltányosság elve¹⁰¹, a fenntartható fejlődés, és a fenntartható használat¹⁰², a társadalmi részvétel¹⁰³ közül is számos

¹⁰⁰ A felsorolás alapja - átdolgozva - BEYERLIN, ULRICH: Different types of Norms in International Environmental Law: Policies, Principles and Rules. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 425-449. A nemzetközi környezetjog elvei folyamatos fejlődésben vannak, helyükről jogforrási szempontból lásd RAISZ ANIKÓ: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle* 2011/1. 90-108.

¹⁰¹ Lásd ezekről bővebben SHELTON, DINAH: Equity. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 639-663., MAJTÉNYI BALÁZS (2008): A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága. *Fundamentum* 2008/1. 17-28., MAJTÉNYI BALÁZS (2002): Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerekben) *Állam- és Jogtudomány* 2002/3-4. 275-300.

¹⁰² Lásd bővebben: BUGGE, HANS CHRISTIAN – VOIGT, CHRISTINA (ed.): *Sustainable Development in International and National Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2008., BÁNDI GYULA (2013a): A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai. MTA Doktori értekezés 2013. [http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf], BÁNDI GYULA (2005b): *Fenntartható fejlődés és környezethez való jog*. In: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2005. 100-127., CSÁK CSILLA (2013) A jogi szabályozás aktualitásai a fenntarthatóság jegyében. *Műszaki Földtudományi Közlemények* 2013/1. 71-81., PÉTER JUDIT (2002a): Fenntartható fogyasztás. *Európai Jog* 2002/3. 20-25., SZABÓ MARCEL (2012a): A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161-174., MAGRAW, DANIEL BARSTOW - HAWKE, LISA D.: Sustainable Development. In: BODANSKY,

vonatkozik a környezeti kár és felelősség kérdésére. A határon átnyúló környezeti károk okozásának tilalma a megelőzés elvével mutat közeli rokonságot, annak egyik leágazásaként az állam azon kötelezettségének alapja, hogy ne tűrjön meg fennhatósága alatt kárveszélyt jelentő tevékenységet,¹⁰⁴ amely kockázat felderítésére szolgál a környezeti hatásvizsgálat. Az elővigyázatosság elve a megelőzés elvét meghaladva a környezeti kár kockázatának esélye esetére ír elő tartózkodást.¹⁰⁵ A szennyező fizet elve, azaz a környezeti ártalmak megakadályozása és megszüntetése költségének a szennyezőre hárításának elve¹⁰⁶ széles körben elterjedt többek között az OECD hatására. A szennyező fizet kifejezés egyfajta pénzügyi helytállást fejez ki az okozott károk fejében, amely helytállásnak a mértéke jogrendszerenként változó. Ugyan egyre több nemzetközi szerződés használja a méltányos / megfelelő kártérítés kifejezést – ami Kecskés álláspontja szerint a lehetőség szerinti teljes kártérítést jelenti¹⁰⁷, mégsem egyöntetű sem a tartalma, sem a terjedelme ezen felelősségi alakzat értelmezésének. A közös, de differenciált felelősség szerint azon államok, amelyek a nemzetközi környezeti állapot romlásáért nagyobb mértékben felelősek, a fenntartható fejlődés koncepciója fokozottabb erőfeszítésre kötelezi annak érdekében, hogy világunk természeti környezetét meglehessen óvni.¹⁰⁸

A nemzetközi környezetjogi elvek fontosságát mindezek ellenére nem vitathatjuk: elősegíti a rendszer nyitottságát, így a felmerülő érdekek lehető legszélesebb körének

DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 613-639.

¹⁰³ EBBENSSON, JONAS: Public Participation. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 681-704.

¹⁰⁴ HANDL, GÜNTHER: Transboundary Impacts. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 531-550.

¹⁰⁵ Lásd erről bővebben: DE SADELEER, NICHOLAS (2010): The principles of prevention and precaution in international environmental law: two heads of the same coin? In: FITZMAURITZ, MALGOSIA – ONG, DAVID M. – MERKOURIS, PANOS (ed.): *Research Handbook on International Environmental Law*. Edward Elgar Publishing 2010. 182-199., WIENER, JONATHAN B.: Precaution. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 597-613. BÁNDI GYULA (2013c): Gondolatok az elővigyázatosság elvéről. *Jogtudományi Közöny* 2013/10. 471-480.

¹⁰⁶ Az elv többféle megfogalmazásban, különböző fokú, különböző kiterjedésű tartalommal szerepel. A Riói Nyilatkozat 16. elve alapján a hatóságoknak csupán törekedniük kellene a szennyezés költségének elviekben a szennyező által kötelező viselésének kikényszerítésére. A szennyező fizet elv szűkebb és tágabb értelmezéséről lásd SZILÁGYI SZILVIA: A szennyező fizet elve a környezet védelmében. *Iustum, Aequum, Salutare* 2007/3. 215-224.

¹⁰⁷ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 23. 60. lábjegyzet

¹⁰⁸ A Nemzetközi Jogi Társaság Új-Delhi Nyilatkozata <http://cisdl.org/tribunals/pdf/NewDelhiDeclaration.pdf> ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2. Kluwer Academic Publishers 2002. 211–216.

érvényesítését, hatékonyabb és eredményesebb konfliktuskezelést, elősegíti a keretek felállítását, valamint időt és lehetőséget biztosítanak, és hézagmentessé teszik a normákat.¹⁰⁹

A nemzetközi környezetjog elveinek listája azonban ennél hosszabb, s nem alkot zárt felsorolást. Alapvetően kétféle típusát különböztethetjük meg: a magas szintű állami vezetők által aláírt, s így elfogadott dokumentumokban (pl. stockholmi vagy riói nyilatkozat) szereplő elveket, amelyek politikai súlya ennek megfelelően nagyobb, s amely egy időállapot alapján számbavehetők. A másik csoport a szakemberek által megfogalmazott elvek, melyek kiegészítik, értelmezik, lebontják a hivatalos dokumentumokban szereplő elveket. E további elvek közül kiemelhetjük a környezeti károkért való felelősség, a generációk közötti igazságosság és méltányosság, az emberiség közös öröksége, a fejlődés és a környezet érdekeinek összeegyeztetése, az atom- és tömegpusztító fegyverek tilalma, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a szegénység eltörlése, és a tájékoztatási kötelezettség elvét.¹¹⁰ Ugyanakkor ide tartoznak a nem szűken vett környezetjogi elvek is, amelyek listába foglalása, szerzőnként különböző elnevezése, tartalma és köre következtében nagy kihívás, így itt csupán utalunk rá.

A jogelvek az Európai Unió jogában – természetéből adódóan – jellemzően kiemelt szerepet játszanak, ami a környezetjog területére is igaz. Fentiekhez hasonlóan saját rendszert alkotva uniós szinten is megtalálhatók a környezet védelmét szolgáló alapelvek,¹¹¹ egymás fölött mintegy hierarchiába állva. A környezetpolitika elvei a jogi értelemben vett alapelvek fölött elvi hálót alkotnak, a környezetjog rendszerének egészét átható alapelveket pedig tovább bontják az egyes szakterületekre jellemző alapelvek.¹¹² Listájuk – ahogy fentebb is láthattuk – forrásfüggő, tartalmuk, jelentőségük, hatásuk időben változó,¹¹³ sőt kötelező jogi jellegük is vitatott.¹¹⁴ Az alább kiemelésre kerülő néhány elv alapszerződési szinten is szerepel, így jelentőségük nagyobb.¹¹⁵

¹⁰⁹ AKHTARKHAVARI, AFSHIN: *Global Governance of the Environment. Environmental Principles and Change in International Law and Politics*. Cheltenham, Edward Elgar, 2010. 84-102.

¹¹⁰ Lásd még pl. HORVÁTH SZILVIA: *Környezetvédelmi alapelvek, szerepük, funkciójuk*, In: MIKLÓS LÁSZLÓ (szerk): *A környezetjog alapjai*. Szeged, SZTE ÁJK – JATE Press 2011. 22-29.

¹¹¹ DAVIES, PETER G. G.: *European Union Environmental Law: An Introduction to Key Selected Issues*. Aldershot, Ashgate Publishing 2004. 44-65., DE SADELEER, NICHOLAS (2014): *EU Environmental Law and the Internal Market*. Oxford University Press 2014. 3-93.

¹¹² NICOLAS DE SADELEER: *The principle of a high level of environmental protection in EU law: policy principle or general principle of law?* Miljöratsliga Perspektiv och tankevärdor. Vänbok till Jan Darpö & Gabriel Michanek. Iustus Förlag AB, Uppsala 2013. 447-465.

¹¹³ KRÄMER, LUDWIG (2004): *The Genesis of EC Environmental Principles*. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 31-51.

¹¹⁴ Lásd erről pro KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 39, kontra MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. az egyes más szerzők tanulmányait.

¹¹⁵ EUMSz. 11. cikk, 191. cikk

A környezeti érdek már a célkitűzések között szerepel az Európai Unióról szóló szerződés preambulumban¹¹⁶, majd a 3. cikkben az unió célkitűzései között jogi formába öltözteti, s a számos, tiszteletreméltó célkitűzés között szerepelteti, mikor a környezet minőségének magas fokú védelmét és javítását említi, elsődleges célként a fenntartható fejlődést tűzve ki az EU céljául, ami az unió külső kapcsolataiban is érvényesül.¹¹⁷ Közvetlenül az EUSz XX. címe szól a környezetről, ahol a 191. cikk (2)¹¹⁸ külön kiemelt elveket. „Az Unió környezetpolitikájának célja a magas szintű védelem. (...) Ez a politika az elővigyázatosság és a megelőzés elvén, a környezeti károk elsődlegesen a forrásuknál történő elhárításának elvén, valamint a "szennyező fizet"-elven alapul.”

Az alapszerződésben lefektetett elveket sorra véve az integráció elvével kezdhjük a sort, mint kiemelt intézménnyel.¹¹⁹ Az integráció elve alapján a környezetvédelmi követelményeket be kell építeni valamennyi társadalmi történésbe, így az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába.¹²⁰ A környezetvédelem nem egy a számos szakpolitika közül, nem maradhat a partikularitás szintjén, a társadalom és az állam valamennyi cselekvését át kell hatnia, így az összes politika környezetbaráttá tételére szólít fel. Ugyanakkor a környezeti követelmények beépülése nem jelent privilegizált szerepet, a környezeti követelmények nem élveznek prioritást más követelményekkel szemben, csupán egyikét jelentik az Unió céljainak, amikkel azonos szinten állnak. Az elv, bár 1987 óta része az EKSz-nek, mégsem alakított ki egységes értelmezést, illetve gyakorlatot. Az integráció elvének értelmezése során Bándi szerint akár a fenntartható fejlődés egyik szinonimájaként is gondolhatunk rá, amennyiben a környezeti értékek figyelembevételként értelmezzük a környezetvédelmi érdekű döntéshozatalban (külső integráció).¹²¹ Megkülönböztethető emellett belső – adott környezeti elem kezelésére vonatkozó – integráció, és szervezeti vagy hatásköri integráció, ami a környezetért felelős közigazgatásra vonatkozik,¹²² mindez szűkítő értelmezés azonban a teljes integrációhoz képest.

Az elvek számbavételét az elővigyázatosság és a megelőzés, két egymással rokon alapelvvel folytathatjuk. A megelőzés elvének összefoglalása nehéz, hiszen olyan sok kérdést vet föl, általános előírásokkal nehezen megragadható, hogy folyamatos magyarázatra

¹¹⁶ EUSz preambuluma többek között célul tűzi ki a környezetvédelem a keretében és a fenntartható fejlődés alapelvének figyelembevételével előmozdított gazdasági és társadalmi fejlődést.

¹¹⁷ EUSz 5. cikk.

¹¹⁸ Az EK szerződés korábbi 174. cikke.

¹¹⁹ A rendelkezés nem az EUMSz. XX. címe, a Környezet fejezetbe foglal helyet, hanem a II. cím Általánosan alkalmazandó rendelkezések között a 11. cikkben.

¹²⁰ EUMSz. 11. cikk

¹²¹ BÁNDI (2011) i.m. 46.

¹²² BÁNDI (2011) i.m. 128.

szorul. A környezetvédelem legfontosabb elveként a károk forrásánál való fellépéssel vonható egy gondolatkör alá azzal, hogy utóbbi a beavatkozás irányára is utal.¹²³ A megelőzés elve az ismert és várhatóan bekövetkező hatások elleni fellépés lehetőségét teremti meg, a károsodás közvetlen veszélye esetére jelent általános alapot a védelmi intézkedések előtt. A forrásnál való fellépés elve ezen védelmi intézkedések elsődleges helyét is megjelöli – károsodás veszélye esetén a megelőző intézkedéseket a kár forrásánál, s ezzel mintegy rangsort állít az egyes megelőző intézkedések között.¹²⁴

Az elővigyázatosság elve, bár a 90-es évek terméke, gyors ütemű, nagyívű fejlődési ívet járt be: a környezet elemeknél szélesebb körű, mint az élelmiszerbiztonságtól az egészségbiztonságig – gondolva itt a kergemarhakórtól a GMOkon át a phtalátok jelenlétére a műanyagjátékokban, a hormon hatású kemikáliák, az elektromágneses mezők hatásaira. Az elővigyázatosság elve a tudomány esetlegességeit, fejlődési üteméből eredő bizonytalanságait és korlátait kívánja áthidalni, nem beszélve az újonnan megjelenő technológiákban rejlő, eddig fel nem ismert kockázatokat. Ezek hatásai szélesebb körűek és diffúzak, másodsorban bizonytalanul behatárolhatóak az újdonságukból eredő elégtelen gyakorlati alkalmazásuk miatt mind az esetleges hatások és károk megjelenése, nagyságrendje, időtartalma és természete szerint, nem beszélve latenciájukról. Az elővigyázatosság elve túllépve a megelőzés keretein, a kockázatok kezelésével is foglalkozik, kiterjesztve a fellépés hatókörét azon esetekre, ahol nincs egyértelmű, tudományosan bizonyított okozati összefüggés a tevékenység és a kár között, megelégszik a tudományos bizonytalansággal.¹²⁵ Az okozatosság, kárveszély fogalmának ilyen alapelvi szintű kiterjesztése lassan szivárog át az egyes szabályokba és a gyakorlatba, számos problémát felvetve. Ugyanakkor az elővigyázatosság elvének alkalmazásához meg kell jegyeznünk, hogy a bizonytalanságnak (uncertainty) nincs pontos meghatározása.¹²⁶ Az elővigyázatosság elvének térhódítását jól illusztrálja, hogy tényleges hatásában kiterjed valamennyi olyan területre, ahol a fokozott

¹²³ BÁNDI (2011) i.m. 36.

¹²⁴ „A forrásnál való fellépés elve szerint a környezet károsodását nem lehet megelőzni a csövégi módszerekkel. Az elv egyebek között magába foglalja a kibocsátási határértékek alkalmazásának elsőbbségét a környezetminőségi értékek alkalmazása helyett, különösen ami a víz- és levegőszennyezést illeti.” JANS, JAN H. – VEDDER, HANS H. B.: *EU Environmental Law After Lisbon*. 4th edition Groningen, Europa Law Publishing 2012. 48.

¹²⁵ DE SADELEER, NICHOLAS: The principles of prevention and precaution in international environmental law: two heads of the same coin? In: FITZMAURITZ, MALGOSIA – ONG, DAVID M. – MERKOURIS, PANOS (ed.): *Research handbook on International Environmental Law*. Edward Elgar Publishing 2010. 184.

¹²⁶ Uo. 185.

kockázat lehetősége a hagyományos jogfelfogástól eltérő beavatkozást kíván,¹²⁷ s a fenntartható fejlődés egyik alapelvévé vált.¹²⁸

A szennyező fizet elve a hazai, nemzetközi és az európai jogban széles körben, általánosan elfogadott jogelv, ami a környezeti felelősség megalapozását és a következményekért felelős személy kijelölését segíti. Absztrakt kötelezettség-keletkeztető elv, amely napjainkra a környezetpolitika elvi háttéréből leszivárgott a tételes jogba, s jogi kötelezettséggé transzformálódott.¹²⁹ Tartalma szerint a környezetszennyezéssel járó károk és költségek megtérítésére a szennyezést okozó fél köteles. Az elv széleskörű elfogadottsága és ismertsége következtében a potenciális károkozók előre számolhatnak ezen kötelezettségükkel, az elv maga – részletszabályok nélkül – is elősegíti így a kárrendezést.¹³⁰ A szennyező fizet elvének evolúciója követhető az értelmezést segítő szabályokból.¹³¹ Az elv legfontosabb előírásai ennek alapján:¹³²

- A szennyezésre kivetett díj, vagy kártérítés fedezze az elhárításhoz szükséges összes költséget.
- A díj, kártérítés összege ösztönözze megelőző, kárcsökkentő intézkedésekre, technológiaváltásra a szennyezőt.
- Ezen szabályok a kármegelőzés költségekre is érvényesüljenek.
- Szennyezői láncok, együttes károkozás esetén a költségeket azon a ponton kell meghatározni és kivetni, ahol a szennyezők száma a legkisebb, az ellenőrzés a legkönnyebb, vagy ahol a leghatékonyabb a környezet szempontjából, és a verseny torzulása leginkább elkerülhető.

¹²⁷ BÁNDI GYULA (2013C): Gondolatok az elővigyázatosság elvéről. *Jogtudományi Közöny* 2013/10. 471-480.

¹²⁸ A Nemzetközi Jogi Társaság Új-Delhi Nyilatkozata <http://cisdl.org/tribunals/pdf/NewDelhiDeclaration.pdf>
ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2. Kluwer Academic Publishers 2002. 211–216.

¹²⁹ A szennyező fizet elvének első megjelenése 1972-ben az OECD egyik irányelvében került megfogalmazásra. *Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*. Annex I, OECD Doc. C(72)128, (May 26. 1972). Ezt követően megjelenik a szintén 1972-es Környezetről és a Fejlődésről szóló Riói Nyilatkozat 16. pontjában is, az azt követő időszakban számos nemzetközi egyezmény hivatkozta. 1987 óta szerepel az Európai Unió jogában alapszerződési szinten, jelenleg az EUMSZ. 191. cikk (2),

¹³⁰ Az elv európai jogi megjelenéséről és alkalmazásáról lásd DE SADELEER, NICHOLAS: *The Polluter-pays Principle in EU Law – Bold Case Law and Poor Harmonisation*. *Pro Natura: Festschrift Til H. C. Bugge*, Oslo, Universitetsforlaget, 2012. 405-419.

¹³¹ Eredetileg a az OECD annak érdekében vezette be, hogy megakadályozza a szennyezések ellenőrzésével kapcsolatos költségeknek az államok által történő átvállalását. Ehelyett az adott vállalatnak kell viselnie a költségeket, amelyeket természetesen beépít termékei árába – így nem az egész közösség, hanem csak azok viselik az anyagi terheket, akik a vállalat termékével kapcsolatba kerülnek. Emellett természetesen ezen elv lényeges eleme a szennyezéssel okozott károk illetve ezek megelőzése költségeinek megfizetése. Tartalmában az elv túlterjeszkedett ezen, mind költségek körében, mind a kár-veszély-kockázat, mind az intézkedések szempontjából

¹³² BÁNDI (2011) i.m. 88. alapján

- A díjak és kártérítés ösztönző és újraelosztó funkcióval bír. Ösztönöz a szennyezés-csökkentés érdekében tett intézkedésekre, az újraelosztás pedig a szennyező saját részének megfizetése a kollektív költségekből.
- A szennyező fedezze saját, a szennyezés-csökkentés érdekében tett kiadásait, valamint a környezetpolitikai célok, előírások elérése érdekében tett intézkedései költségeit.
- A szennyező fedezze a szennyezést kordában tartó, ellenőrző rendszerek felállítási és üzemeltetési költségeit, még ha ezek túlmutatnak is a közigazgatási követelményeken.
- Az elv alkalmazása alól csupán szűk, meghatározott körben tehető kivétel. Ha teljes körű alkalmazása súlyos gazdasági zavarokat okozna, más politikák céljait veszélyeztetné, közérdekű önkormányzati létesítmények esetén, kivételesen magas költségek esetén, kutatás-fejlesztési tevékenység általános, s különösen környezetvédelmi célokat szolgáló közbejötté esetére.

Az unió céljai¹³³ és a környezetvédelem elvei¹³⁴ között is helyet kapó, a védelem magas szintjét megfogalmazó elv általános szabályozástechnikai alapelv, s mint ilyen, kihat a környezeti károk kérdésére, de nem vet fel azzal kapcsolatos speciális problémákat. Az elv azonban nem az elképzelhető legmagasabb szintű védelmet irányozza elő, hanem az egyes közismerten erős környezeti politikával rendelkező nemzetállamok gyakorlatának követésére irányul.¹³⁵ Nem elegendő tehát a tagországok által követett, s mindük számára elfogadható gyakorlat általánossá tétele, eltérést engedve a szigorúbb szabályozáshoz, hanem uniós szintű, általános követelmények előirányzására kell törekedni, megkönnyítve a lemaradók számára a felzárkózást. Az elv kikényszeríthetősége vitatott¹³⁶, gyakorlati problémaként még nem került a Bíróság elé.

¹³³ EUSz 3. cikk (3) „...Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul....”

¹³⁴ EUMSZ. 191. cikk (2) bekezdés 1. mondata „Az Unió környezetpolitikájának célja a magas szintű védelem, figyelembe véve ugyanakkor az Unió különböző régióinak helyzetében mutatkozó különbségeket.” Ugyanez az uniós szervekre vonatkozó jogközelítés szabályként is megjelenik. EUMSZ. 114.cikk (3) bekezdés „(3) A Bizottság az (1) bekezdésben előirányzott,... a környezetvédelemre ... vonatkozó javaslataiban a védelem magas szintjét veszi alapul, különös figyelemmel a tudományos tényeken alapuló új fejleményekre. Az Európai Parlament és a Tanács saját hatáskörén belül szintén törekszik e célkitűzés megvalósítására”

¹³⁵ KRÄMER (2012) i.m. 36-37.

¹³⁶ Lásd erről Krämer nemleges, Epiney igenlő álláspontját KRÄMER (2012) i.m. 37.

A magyar jog környezeti alapelvei Kvt. alapján deklaráltak a hazai jogrend egészére hatással bírnak.¹³⁷ Az elővigyázatosság, megelőzés és helyreállítás, együttműködés, tájékozódás, tájékoztatás és nyilvánosság elvei mellett külön elvként kerül nevesítésre a felelősség elve. Fenti elvek közül elnevezése és tartalma alapján a felelősség elve az, ami itt, fentebb elmondottak után külön említést érdemel.

A környezethasználó a Ktv-ben meghatározott, az ott és más jogszabályokban szabályozott módon felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért¹³⁸, mondja ki a jogszabály. A felelősségi elv értelmezésével kapcsolatban nincs azonban egyetértés. Csák Csilla szerint a Kvt. felelősségi elvével tág értelemben vett meghatározást alkalmaz, azaz valamennyi magatartás, tevékenység, kötelezettség teljesítése felelősséggel jár, hasonlóan, mint a szennyező fizet elve.¹³⁹ Helytállási kötelezettségének tartalma az, ami szélesebb körű annál, hiszen nem csupán pénzügyi helytállásra köteles, hanem minden más, jogszabályban lefektetett felelősségi szankció terheli. Ezzel szemben Bándi Gyula a felelősségi elv többsikú vizsgálata során a szennyező fizet elvének tág értelmezése mellett a felelősségi elv szűkítő jellegét emeli ki.¹⁴⁰ Sem a Ktv. környezetért való felelősségről szóló fejezetét, sem a felelősség, mint költségviselés – a Ktv. a környezetvédelem gazdasági alapjai címen tárgyalt részét nem tartja teljesnek, amely megállapításával egyetérthetünk. A törvény rendelkezéseivel szemben azonban ezen megállapításokon túl is számos probléma vethető fel. A szöveg megfogalmazása, miszerint a környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon tartozik felelősséggel tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért¹⁴¹ látszólag sem teljes, s tovább szűkül, ugyanis 2012. áprilisa óta kimarad a felsorolásból (büntetőjogi, polgári jogi, közigazgatási jogi és szabálysértési jogi felelősség) a szabálysértési jogi felelősség. A szövegezésből pedig az derül ki, hogy a szabálysértési jog, mint alakzat nem csupán szöveggként, hanem ténylegesen ki is került a környezeti felelősséget megállapító szabályok közül. Emellett a korábbi megfogalmazás is kívánnivalót von maga után, hiszen eleve nem teljeskörűségben gondolkodott, nem a *bármely* más jogszabályban szabályozott módon kitélt alkalmazva.

¹³⁷ Lsd. pl. Kvt. 7. §

¹³⁸ Kvt. 9. §

¹³⁹ CSÁK CSILLA (2011): Gondolatok a szennyező fizet elvének alkalmazási problémáiról. *Miskolci Jogi Szemle* 2011. különszám 39.

¹⁴⁰ BÁNDI (2011) i.m. 91-94.

¹⁴¹ Ktv. 101. § A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.

Az együttműködés elvének első értelmezése az állam, az állam szervezete, a környezethasználó és a társadalom közötti kooperáció rétege, a jogalanyok egymásra tekintettel lévő cselekvését írja elő, amelynek lényege, hogy utat nyit a megegyezésre.¹⁴² Az elv másik értelmezése a nemzetközi együttműködés szükségessége, amelynek megléte vagy hiánya a határokon átnyúló környezeti hatások, károk esetében válik kézzel foghatóvá.

A tájékoztatás, tájékozódás és a nyilvánosság elve a Kvt. értelmezésében elsősorban a közfeladatot ellátó szerv általános, széleskörű tájékoztatási kötelezettségét jelenti, másodsorban pedig a környezethasználót terhelő hasonló kötelezettséget.¹⁴³ Ezen elv-csoport szűkítő alkalmazása a társadalmi részvétel elvének, ami ennél jóval tágabb, az információhoz való jogon túl a jogalkotásban, döntéshozatalban, jogérvényesítésben való részvételt is jelenti, kiterjesztve ezt a környezetvédelmi egyesületek irányába.¹⁴⁴ A nyilvánosság elve gyakorlati alkalmazásának lehet tekinteni például a környezeti károk ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzésének szabályát,¹⁴⁵ amin keresztül a károk nyilvános, közhitelű nyilvántartásba vezetésével mindenki számára megismerhetővé válnak.

Az alapelvek deklaratív, jogalkotást segítő szerepükön túli hatása erősen függ a jogalkalmazástól, a jog alkalmazóinak szemléletétől, mert az elvek alkalmazásának gyakorlata az, ami tulajdonképpen minden, a környezeti elemektől független viszonyba is szemponttá teszi, teheti a környezet érdekét. Az alapelvek ennek megfelelően különböző funkciót töltenek be tartalmuktól, helyüktől, az adott jogterülettől, illetve jogrendszerrel függően¹⁴⁶ – ennek fényében újból tárgyalásra kerülnek a hazai és az uniós jog tárgyalása során. E helyt rövid, áttekintő vizsgálatukkal mindössze azt kívántuk illusztrálni, hogy hatásukkal a jogrend egészére rávetíthető a környezet, a környezeti érdek vizsgálata, mintegy szempontként bármely jogviszonyban vagy helyzetben felmerülhet a környezet szerepe, a környezeti hatások, s így a környezeti károk kérdése.

2. A környezetet érintő jogszabályok

A környezetet érintő szabályozás – jelesül a környezetjog – elsődleges célja a károk megelőzése, minimalizálása, felmerülésük esetén pedig kezelése.¹⁴⁷ Ennek fényében a

¹⁴² BÁNDI (2011) i.m. 84-85.

¹⁴³ Kvt. 12. §

¹⁴⁴ Lásd erről BÁNDI (2011) i.m. 63skk.

¹⁴⁵ Kvt. 52. §

¹⁴⁶ Lsd. pl. MASENKÓ-MAVI VIKTOR: Környezetvédelem és emberi jogok az 1990-es években: változatlan összefüggések, változó prioritások. *Állam- és Jogtudomány* 2001/3-4. 263-272.

¹⁴⁷ Felmerül a kérdés, hogy a környezetet érintő valamennyi jogszabály a környezetjogba sorolható-e? Valójában nem, ennek fényében a jogrendszer egésze vizsgálható lenne a környezetet ért károk szempontjából.

környezetjog teljessége vizsgálható lenne a károkhoz való viszony szempontjából – tartalmi szempontból mennyire adekvát, hatékony és célratörő, valamint formai szempontokból, mint például kidolgozottság és absztrakciós szint. A környezetet érő hatások szabályozásának alapvetően két fő iránya alakult ki: a közvetlen (engedélyező-tiltó, korlátozó jellegű) és a közvetett (gazdasági) szabályozási módszer. Mindkét szabályozás alapja a környezet igénybevételéért, terheléséért, szennyezéséért felelős magatartásának befolyásolása, melynek eredményeként a felelős biztosítja a szennyezés megelőzését, a kialakult környezeti károk mérséklését, felszámolását.¹⁴⁸

A környezeti károk kezelésének ezen közvetlen módjai a környezetjog teljes térréumát lefedik, hiszen minden, környezetet érintő szabály egyik legfontosabb célja a környezet védelme, ezen belül is a károsodástól való megóvása. A környezetjogi szabályokon túl a nem kifejezetten környezetjogi besorolású jogszabályok egyes rendelkezései szintén tartalmazzák a környezetet érintő rendelkezéseket. Ezen utóbbiaknál már az is érdekes kérdés lehet, célja-e a környezeti károk megelőzése, minimalizálása, kezelése, emellett fenti szempontok szerint szintén vizsgálhatók a környezeti károkra való alkalmazhatóságuk és alkalmazásuk alapján. Az integráció elvével összhangban beépül-e vajon a környezet érdeke, így a környezetet érő károk kezelésének kérdése a hatályos jogszabályokba, ha igen, milyen mértékben, tartalommal? Vajon egyenletesen, avagy eltérő mértékben szivároog-e be ez a gondolat az egyes jogágakba? Milyen érdekek, célok, elvek mentén találunk eltéréseket? Az elvi alkalmazhatóság és a valóban megvalósuló gyakorlati alkalmazás közötti eltérés esetén újabb vizsgálati szempontokat nyerve vonhatunk le következtetéseket a szabályozás egészére, szerkezetére, felosztására vonatkozóan. Mindezen szempontok azonban jelen dolgozatnak egy esetleges kiterjesztési lehetőségét kívánták csupán felvillantani, az egyes vonatkozó jogszabályok teljes tartalmi áttekintése túlmutat a dolgozat határain.

3. Környezeti felelősségi szabályok

A környezetjogi szabályok a károk megelőzésére, kezelésére, kármentesítésre tett intézkedéseik tekintetében rendkívül sokszínűek. Ideális esetben a környezeti kockázatok már a környezetpolitika kialakításakor az adott területen képviselt súlyuknak megfelelően

¹⁴⁸ CSÁK (2011) i. m. 39-40.

mérlegelésre kerülnek¹⁴⁹, s a felelősségi szabályok, illetve a kezelésükhöz szükséges egyéb környezetpolitikai eszközök ennek megfelelően kerülnek kialakításra.¹⁵⁰

A kárkezeléssel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmi szempontból direkt és indirekt csoportra oszthatjuk, amennyiben csupán a felelősség szempontjából vizsgáljuk a kérdést. A szabályok zömét az indirekt rendelkezések adják, a potenciális károk bekövetkezése előtt, a megelőzés és elővigyázatosság elvét a gyakorlatba átültető szabályok. Ezen normatömeg tulajdonképpen sem a környezeti kár, sem a felelősség konkrét eseteit nem szabályozza, ugyanakkor követendő előírásokat tartalmaz a környezethasználat módjára és feltételeire, az azzal kapcsolatos eljárások rendjére, amelyek betartásával a kár kockázata minimalizálható. A közigazgatási szempontból direkt irányítási eszköznek számító kötelezések és tiltások ebből a szempontból tehát indirekt eszköznek minősülnek.

A direkt felelősséget szabályozó normák kifejezetten a környezeti, vagy annak valamely részletét érintő felelősségre vonatkozó rendelkezések. A jogi szabályozás természetéből következően a normák rendszerinti eleme a szankció, illetve nem követésük esetére felelősségi szabályok alkalmazásának előírása; szükség van az indirekt környezeti felelősségi normák megsértőit sújtó szankciókra a szabályok kikényszerítése érdekében. A felelősségre vonatkozó rendelkezések nem szükségszerűen az adott szabály részei, normaszerkesztési okokból gyakori az utaló, komplex felelősségi rend alkalmazásának előírása. Ugyanakkor egyes tényállások alkalmazásának egyedi feltételei, különleges jogkövetkezményei is lehetnek, így az egyes jogszabályokban is található felelősségi rendelkezéseket. Mindezek feltárására a dolgozat csupán érintőlegesen, példálózó formában vállalkozik, a környezetjog teljes anyagának áttekintése és analízise túlmutat vállalt lehetőségein.

Nincs jogi szabályozás szankció, azaz felelősség nélkül. Ennek az elvnek a fényében kifejezett jogintézményként – ahogy fentebb említettük – megjelenik a környezeti felelősség az egyes környezetjogi rendelkezések mindegyikében. A környezeti felelősség szabályozása azonban több síkon, több rétegben is jelentkezik. Egyrészt az egyes konkrét jogsértések esetére az egyes ágazati, szakterületi, végrehajtást szabályozó normák tartalmazznak rendelkezéseket. Ugyanakkor maga a környezeti felelősség kiemelt intézményként is szabályozásra kerülhet külön jogszabályban, kifejezetten környezet-specifikus felelősségi rend megalkotásának szándékával. Harmadrészt a környezetjog keresztbe fekvő jellegének

¹⁴⁹ HOLZHEU, THOMAS: *Umweltpolitik durch Haftungsregeln. Schadenverhütung und Risikoallokation.* München, V. Florentz 1994. 1-26, modellezéséről azt követően.

¹⁵⁰ Uo. 141-160.

következtében az egyes jogági felelősségi rezsimekbe is benyomul, s alkalmazni kívánja azt környezetvédelmi célokra, s szabályaikat olykor keveri is.¹⁵¹

A felelősségi rendelkezések történeti fejlődése – sok más jogintézményhez hasonlóan – haladt az egyszerűbbtől az összetett, elvont normák irányába. Ennek szellemében először az egyes speciális szankciók, avagy már bevett felelősségi intézmények és szankciók környezeti kockázatra való kiterjesztésével találkozhatunk. Ezt követte az egyes szakterületek átfogó szabályozásával az utaló jellegű felelősségi rendelkezések megjelenése, s a terjedelmi fejlődés – a közigazgatási jellegű felelősségi szabályoktól a büntető és polgári jogi szankciók felé nyújtózkodás, ott kifejezett tényállások kreálásával. Az absztrakció magasabb fokán pedig az önálló környezeti felelősségi tényállások, jogszabályok megszületése, amely már – több-kevesebb sikerrel – törekszik arra, hogy valamennyi környezeti felelősséget indukáló helyzetre alkalmazható legyen.

A szabályozás helyileg megjelenhet egy átfogó, a környezetjog alapvető szabályait tartalmazó jogszabályban, mint a Kvt., generális felelősségi szabályban, mint az ELD átültető szabályai, vagy a német UmweltHG¹⁵², de egyes külön jogszabályokban is. A dolgozat ezen kifejezetten felelősségi jogintézmények vizsgálatára törekszik, elsősorban tartalmi szempontból, a környezet védelmének érvényesülése szemszögéből. Ebben a tekintetben ugyanakkor a szabályozás szerkezete, az egyes rendelkezések elhelyezkedése, környezete szintén érdemi adalékul szolgál. Hipotézisem szerint más elvek mentén más a jogalkalmazói gyakorlat, gyakoriság egy kifejezetten környezeti norma esetén, mint egy más jogterülethez, jogághoz tartozó normánál. A későbbi fejezetekben tárgyalt egyes felelősségi intézmények bemutatásánál ennek megfelelően az adott felelősségi rezsime környezetére is kitérek.

A felelősségi szabályok általában – jogágtól, jogterülettől függetlenül – egyaránt alkalmasak arra, hogy adott esetben környezeti célra alkalmazzuk őket. Ennek fényében az egyes felelősségi szabályok mindegyike vizsgálható környezeti szempontból, s értékelhető aszerint, hogy eredeti céljától függetlenül mennyire rugalmasan alkalmazkodik ehhez a másodlagos feladathoz. A felelősségtan helye ebben – mint keresztbefekvő terület, beépül az egyes jogágak felelősségi rendszerébe. Összességében kérdés lehet így az is, beszélhetünk-e egyáltalán környezeti felelősségi jogról? Ha igen, milyen ismérvek különböztetik meg más felelősségi rendszerektől? A környezet érdekének elsődleges, vagy járulékos jellege, avagy más?

¹⁵¹ BERGKAMP, LUCAS: The Commission July 2001 Working Paper on Environmental Liability: Civil or Administrative Law to Prevent and Restore Environmental Harm? *Environmental Liability* 2001/5. 207-216.

¹⁵² Gesetz über die Umwelthaftung (Umwelthaftungsgesetz) Vom 10. Dezember 1990 (BGBl 1990 1, S. 2634)

A környezeti felelősség helyzete tehát általában adott jogági szabályok alkalmazása – igazodva adott jogág saját elméleti, dogmatikai háttéréhez, avagy épp ellenkezőleg, a környezeti háttér elé rántja, „kiragadja” természetes közegéből adott felelősségi szakaszokat, s a környezetjog háttéréhez igazítja? A dolgozat a kifejezett környezetjogi felelősségi rendelkezések vizsgálatán túl az egyes jogági felelősségi alakzatokat is vizsgálati körébe vonja. Ebben a tekintetben vizsgálja a környezeti elvek érvényesülését az adott felelősségi szabály értelmezése és alkalmazása során.

3. Környezet, kár, környezeti kár

A környezetjog viszonylag új területe a jogi szabályozásnak, rendkívül gyorsan, nagy mennyiségű szabályanyagot termelt ki. Ezen normák sok új, természettudományos, speciális szakterületi fogalmat használnak, töltenek fel jogi tartalommal. A viszonylagos újdonság, gyors ütemű fejlődés következtében azonban a terület dogmatikai kidolgozottsága korántsem teljes.¹⁵³ Az új fogalmak egységes használata akadozó, ahogyan annak vizsgálata is hiányzik, hogyan illenek be ezek a már régóta használt jogi terminológiába.¹⁵⁴ A dolgozat dogmatikai alapozásához ebben a részben csupán a legszükségesebb fogalmak háttérét, tartalmát tekintem át. Ahhoz, hogy a környezet védelméről, a környezeti kárról, s az azért való helytállásról beszélhessünk, előjáróban tisztáznunk kell néhány fogalmat. Ki vagy mi a környezet? Mi az ő kára, hogyan beszélhetünk ebben az alakzatban felelősségről? Mit károsítunk, veszélyeztetünk? S egyáltalán mit véd a környezetvédelem?

A következőkben a vizsgálatunk tárgyát képező alapfogalmak meghatározására teszünk kísérletet. A dogmatika alapját a környezet fogalmának meghatározása jelenti, hiszen ezt minden, a területet érintő szabály, normaszöveg felhasználja. A továbbiakban a dolgozat szempontjából lényeges környezeti kár értelmezési kérdéseit vizsgálom, annak alaozásaként pedig a kár általános fogalmát.

1. Környezet¹⁵⁵

A környezet fogalma a hétköznapi szóhasználatában és az egyes, akár nem környezetvédelmi célú jogszabályokban is gyakori; ennek fényében megfontolandó, pontosan mit jelent, ki milyen tartalommal használja, ugyanazt érti-e alatta a mindennapi ember, mint a jogalkotó és a jogalkalmazó. Először is vizsgáljuk meg, hogy szakkifejezésként, vagy

¹⁵³ A kérdéssel kapcsolatban néhány érdekes példát lásd: PÉTER JUDIT (2002b): Jogalkotási és jogalkalmazási problémák a környezetjog területéről. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, PPKE JÁK 2002. 74-84.

¹⁵⁴ A fogalmak környezetjogban betöltött szerepével kapcsolatban lásd: BÁNDI GYULA: A fogalmak szerepe a környezetjogban. In: BOBVOS PÁL (szerk.): *Reformator Iuris Cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány 2009. 55-70.

¹⁵⁵ CSAPÓ ORSOLYA: A környezet fogalma az elméletben és a jogszabályokban. In: POGÁCSÁS ANETT (szerk.): *Quaerendo et Creando - Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapjára*. Szent István Társulat, Budapest, 2014.

hétköznapi értelemben, a szavak általánosan elfogadott jelentése alapján beszélünk-e környezetéről.

1. A környezet általánosan használt fogalma

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint környezet a valakit, valamit körülvevő (természeti) tárgyak összessége; Az élőlény életfeltételeit megszabó külső tényezők összessége; Azok összessége, akikkel valaki állandóan érintkezik.¹⁵⁶ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára azon tárgyaknak, jelenségeknek az összességét érti környezet alatt, amelyek valakit vagy valamit körülvesznek, valaminek a közvetlen közelében vannak; azon személyek összességét, akik valakit körülvesznek, közelében vannak, akikkel állandóan érintkezik, együtt él.¹⁵⁷ Más értelmező szótárak szintén e lehető legtágabb értelmezését használják a környezet szónak.¹⁵⁸

Egyetérthetünk Zoltán Ödönnel abban, hogy fenti meghatározások alapján, köznapi értelemben környezet tehát mindazoknak a tárgyaknak, élőlényeknek és jelenségeknek az összessége, amelyek valakit vagy valamit körülvesznek¹⁵⁹, s minthogy globalizálódó világban élünk, ahol minden és mindenki viszonylag könnyen és hamar elérhető, így ezekkel a meghatározásokkal nem jutunk sokkal előbbre.

2. A környezet fogalma szakkifejezésként

A környezet, mint szakkifejezés számos tudományos terület sajátja is egyben. Esetünkben a környezettudományok, s rokon területek szóhasználatának vizsgálata lehet hasznos. A Környezet- és Természetvédelmi Lexikon környezet címszava alatt összetett meghatározást találunk. Környezet: 1 - az élő szervezeteket körülvevő fizikai, kémiai és biológiai körülmények összessége; 2 - a valakit körülvevő személyek összessége; 3 - a biológiai, ökológiai környezet (az élőlény vagy társulás életfeltételeit megszabó külső tényezők, amik az élőlényre, társulásra hatnak); 4 - az a tér, terület, amelyben az ember és kisebb közösségeinek

¹⁵⁶ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

¹⁵⁷ *Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

¹⁵⁸ *Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára*. <http://meszotar.hu/keres-k%C3%B6rnyezet> „Környezet - Az embert körülvevő természeti és mesterséges összetevők összessége. Az embert körülvevő természet azon része, amellyel kapcsolatban áll (természetföldrajz).”

WikiSzótár.hu magyar értelmező szótár. http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/K%C3%B6rnyezet „Környezet - 1. Tárgyak, jelenségek, dolgok összessége, amelyek egy személyt, helyet, dolgot körülvesznek; amelyek egy személynek, helynek, dolognak a közvetlen közelében vannak. Ennek nagysága, kiterjedése az alapul vett tárgy, hely, dolog nagyságával mérhető össze. 2. Személyek összessége, akik egy másik személyt, helyet körülvesznek, egy személy közelében vannak, akikkel egy személy gyakran érintkezik, együtt él. 3. *Átvitt értelemben, filozófiai, tudományos*: Külső tényezők összessége, amelyek egy rendszerre hatnak. Azok a rendszeren kívüli elemek, körülmények, amelyek hatással vannak egy rendszer állapotára, működésére.”

¹⁵⁹ ZOLTÁN ÖDÖN: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 35.

élete zajlik.¹⁶⁰ Szakkifejezésként használva a környezet fogalmát az egyes szerzők definícióinak tartalma már mutat különbségeket. A különböző meghatározások, rendszermodellek közötti különbségek a környezet tartalmának arányai, a sorrendiség körül forognak, álljon itt erre néhány példa. Pécsi Márton például a teljes (földrajzi) környezet fogalmába az ember, társadalmi csoportok környezetének kapcsolt rendszereit sorolja: a természeti környezetet, az átalakított természeti környezetet, a társadalmi-gazdasági környezetet és a politikai-kulturális környezetet.¹⁶¹ Bár ebbe a fogalomba az elsőként szereplő ökoszféra keretébe beletartozik a bioszféra, Kerényi Attila szerint a meghatározás sántít, ugyanis „nem tükröződik [benne] kellőképpen az élővilág meghatározó szerepe”.¹⁶²

A környezet fogalmának hangsúlyeltolódásait érzékelteti a társadalmi környezetszennyezés elmélete,¹⁶³ amelynek alap gondolata szerint „a társadalmi környezetszennyezés elleni védekezés az elsődleges az eredményes környezetvédelem érdekében”.¹⁶⁴ Vincze János Kerényivel szemben a környezet társadalmi elemére – az emberrel együtt élő személyek, egyéni és közösségi tevékenységeik összességére – építi elméletét, ezt tekinti elsődlegesnek, meghatározónak a környezetből, s a természeti és művi környezetet csupán másodlagosnak. Véleménye szerint a környezeti károk megelőzése, csökkentése a társadalmi környezetszennyezés – a bűnözés, munkanélküliség, alkoholizmus, alacsony iskolázottság, stressz stb. – leküzdésén keresztül érhető el, hiszen „a környezet állapota [...] tükörként működik, tükrözi a társadalmi környezetszennyezettség mértékét”. „[A] környezet szennyezettsége csak tünete a társadalom, a társadalmi tevékenység betegségeinek”, a „természeti és művi környezet szennyezése elleni védekezés pedig csak tüneti kezelés”.¹⁶⁵

3. A környezet fogalma a jogirodalomban

A jogi irodalomban nincs egyetértés a környezet fogalmában, a rendkívül tág és a szűkítő értelmezés hívei között számos különböző állásponttal találkozhatunk. Tág, mindenre

¹⁶⁰ *Környezet- és Természetvédelmi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

¹⁶¹ PÉCSI MÁRTON: A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. *Földrajzi Közlemények* 1979. 27/1-3. 17–27.

¹⁶² KERÉNYI ATTILA: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998. 61.

¹⁶³ VINCZE JÁNOS: A társadalmi környezetszennyezés elmélete In: FODOR ISTVÁN (szerk.) *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. MTA-RKK (Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.), Pécs, k.n., 1990. 77–80.,

KISGYÖRGY ILONA: A társadalmi környezetszennyezés Borsod-Abaúj-Zemplén megyében In: FODOR István (szerk.) *Környezetgazdálkodás a kutatásban és oktatásban*. MTA-RKK (Környezetvédelmi tanulmányok sorozat 10.), Pécs, k.n., 1990. 81–94.

¹⁶⁴ VINCZE i. m. 77.

¹⁶⁵ Uo. 79.

kiterjedő megközelítést támogató hozzáállást fogalmaz meg például egy helyütt Bándi Gyula, aki a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése mellett azzal érvel, nehogy az a környezettel kapcsolatos elképzeléseinket szűkítse.¹⁶⁶ Ugyanezen szerző korábbi álláspontja még szűkebb értelmezést sugallt: eszerint a környezet fogalmáról jogi értelemben az ember szempontjából beszélhetünk, „így környezet alatt az embert körülvevő, számára játékterül szolgáló jelenségeket értjük”¹⁶⁷, amibe beletartozik a természetes és mesterséges, ember alkotta környezet egyaránt. Míg azonban a természetes környezet véleménye szerint a maga egészében bennfoglaltatik a fogalomban, addig a mesterséges környezet nem, hiszen részben már más okból védelem alatt áll, részben pedig hatásának jelentősége is elenyésző. A mesterséges környezet elemei közül így azokat sorolja itt Bándi a környezet fogalmába, „amelyek hatása kifelé, az adott mesterséges környezeti elem részesein túli érintettek körére is kiterjed”.¹⁶⁸

Zoltán Ödön nem tartja elfogadhatónak az effajta tágító megfogalmazást, hiszen az „minden védelmét jelentené, s e védelem jogi rendje az egész jogrendszerrel volna egyenlő”, ami „kihúzná a talajt a környezetvédelem külön fogalmának létjogosultsága alól, s elterelné a figyelmet [...] a környezeti elemekről”.¹⁶⁹ Ezzel szemben véleménye szerint a környezet alatt a védelem hatékonyságának fokozása, s a leglényegesebb dolgokra való koncentráció érdekében csupán a természeti környezet alapvető elemeinek védelmét értsük.¹⁷⁰ Leszögezi ugyanakkor, hogy nem feledkezhetünk meg arról, hogy az ember természetátalakító tevékenységének köszönhetően a természeti környezet ma már nagyrészt civilizált környezet, ebben áll többek között a környezetvédelem komplexitása. Fenti környezetfogalmat is tovább szűkíti azonban a szerző a környezet védelmének célja, az ésszerűség, a célszerűség és a józan mérlegelés alapján.¹⁷¹

Ugyancsak ellentmondani látszik Zoltán Ödön meglehetősen szűken vett környezetfogalmával Trócsányi Lászlónak a munkahelyi környezet kérdésében, hiszen utóbbi nem csupán a munkahelyet, hanem a munkavédelmet, munkaegészségügyet is a környezet

¹⁶⁶ BÁNDI GYULA: *Környezetjog* (4. kiadás) Budapest, Osiris, 2004. 10.

¹⁶⁷ BÁNDI GYULA: A környezetvédelem jogi szabályozása. In: KERÉNYI ATTILA: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió, 1998. 307.

¹⁶⁸ Uo. 307.

¹⁶⁹ ZOLTÁN i. m. 35-36.

¹⁷⁰ Uo. 38.

¹⁷¹ Ld. bővebben ZOLTÁN i. m. 40-41. Levegőtisztosítás – gyárkémény cementpora vs. nagytakarítás közbeni porlás; vízvédelem – helyi vízmű vize vs. folyóba bocsátott vegyi anyaggal elszennyezés; talajromlás – a házikertben vagy nagy területeken; az állatvilág védelme – egy vadászható állat elejtése vs. védett állatok pusztítása.

védelme körébe sorolja, lévén „a munkahely a környezet szerves része”¹⁷². Trócsányival egyetértve, sőt álláspontját szélesítve Márkus Ferenc a környezet büntetőjogi védelmének vizsgálata során a társadalmi környezet fogalmába ezen okból tulajdonképpen a környezet minden összetevőjét belesorolja, amelyben az ember társadalmi élete folyik, például a munka és lakás környezetét, s mindazon környezeti faktorokat, amelyek társadalmi és kulturális szükségleteinek kielégítésére szolgálnak.¹⁷³ Egy másik büntetőjogász, Laczi Beáta ugyanakkor annyival tágabb fogalomhasználattal bír, hogy a környezet fogalmába a természet fogalmát, mint annak része, beleérti.¹⁷⁴

Fenti szerzőkkel szemben Kilényi Géza ugyancsak a környezet fogalmának túlterjeszkedése ellen emel szót, véleménye szerint az ilyen környezetvédelmi gigantomániás törekvés túlduzzasztaná és parttalanná tenné a környezetvédelmet.¹⁷⁵ Ennek megfelelően megkülönbözteti a környezet fogalmát attól függően, hogy mint interdiszciplináris kutatások tárgyköréként, avagy a jogi szabályozás tárgyaként beszélünk róla.¹⁷⁶ Tamás András megkülönbözteti a társadalmilag meghatározott emberi környezetet – ami elsősorban a civilizált emberi környezet, valamint mindaz a natúra, vadon, amire az emberi tevékenység hatása kiterjed¹⁷⁷ –, és a környezetet, mint jogilag védett tárgyat. Utóbbi meghatározására a szűkebb értelmezést támogatja, a jogszabályokban fellelhető jogvédte tárgyakat tartja megfelelőnek: bár a környezet egységes, annak fő összetevői a föld, a vizek, a légköri levegő, az élővilág, a táj, a tengeri környezet s a települési környezet.¹⁷⁸

Bakács Tibor tollából több igen tág környezet-meghatározást is fellelhetünk: „A környezet a természetnek és a társadalomnak az a része, amelyben az életjelenségek lejátszódnak.”¹⁷⁹, „Környezet az élővilágot körülvevő abiotikus és biotikus tényezők összessége, amellyel az élő szervezet kapcsolatban és kölcsönhatásban van.”¹⁸⁰, „Környezet maga a bioszféra, vagyis a földkéreg (litoszféra), a vízi élettér (hidroszféra) és a légkör (atmoszféra) azon része,

¹⁷² TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Környezetvédelem, munkavédelem. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 221.

¹⁷³ MÁRKUS FERENC: La protection pénale de l'environnement humain. In: SZABÓ IMRE – PÉTERI ZOLTÁN (szerk.): *Comparative law: selected essays for the 10th International Congress of Comparative Law*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 401-415.

¹⁷⁴ LACZI BEÁTA (2004a): A környezet- és természet büntetőjogi védelmének nemzetközi és történeti vonatkozásai, a védelem jogszabályi alapjai. *Magyar Jog* 2004/4. 203-210.

¹⁷⁵ KILÉNYI GÉZA: *A környezetvédelmi jog elméleti alapjai*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1979. 86.

¹⁷⁶ Uo. 78.

¹⁷⁷ TAMÁS ANDRÁS (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 18-19.

¹⁷⁸ Uo. 40.

¹⁷⁹ BAKÁCS TIBOR: *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica Kiadó, 1992. 11.

¹⁸⁰ Uo. 11.

amelyben élettevékenység lehetséges.”¹⁸¹. Bakács korábbi, Szentgyörgyi Rezsővel közös munkájában szintén a tág környezetfogalom mellett száll síkra, kiemelve a mikrokörnyezet, így például a munkahelyi környezet fontosságát a környezetfogalom kapcsán; ők külön felhívják a figyelmet arra, hogy a különböző tudományágak fogalomrendszerének azonosnak kellene lennie.¹⁸²

A környezet fogalmának tág, saját bevallásuk szerint „legtágabb értelmű” meghatározásával találkozunk a Fodor-Prugberger szerzőpárosnál is, ami szerint környezet az embert körülvevő természetes és az általa létesített művi világ, ami az ember és a társadalom életfeltételeire pozitív vagy negatív módon hatást gyakorol.¹⁸³ Kiemelik, hogy az emberi környezet a jogszabályokban megjelenő szűkítés, amely szükségtelenül zárja ki a környezet elemeinek önmagukba, önmagukért való védelmét. Az általuk használt tág értelmezés alapján a környezet részeleme például a település-, épület- és műemlékvédelem is.¹⁸⁴

Fodor László később is a környezet fogalmának korlátozhatatlansága mellett foglal állást¹⁸⁵, s a fogalom kiterjesztése mellett érvel, amelynek a következő szintjeit különbözteti meg a környezethez való jog értelmezési szintjeinek vizsgálata során.

- Egészséges környezet (szűk értelemben az ember élete és egészsége szempontjából megfelelő, káros hatásoktól mentes környezet),
- Biztonságos környezet (amelyben az ökológiai problémák nem fenyegetik az emberiség fennmaradását, az egyes emberek életét, békés egymás mellett élését és vagyonát),
- Zavartalan környezet (amely biztosítja a mentális egészséget, a pihenést és megújulást is),
- Esztétikus környezet (amely szolgálja az emberi személyiség kiteljesedését, önmegvalósítását),
- Harmonikus környezet (vagy ökológiailag kiegyensúlyozott környezet, amelyben biztosított a természet megújuló képessége, a fenntartható fejlődés),

¹⁸¹ Uo. 11.

¹⁸² BAKÁCS TIBOR – SZENTGYÖRGYI REZSŐ: *Környezet, jog, felelősség*. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának monográfiái. VI. évfolyam 2. szám Veszprém, 1980. 16.

¹⁸³ FODOR LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet TOI Környezetvédelmi Tájékoztató Szolgálat, 1996. 46-47.

¹⁸⁴ Uo. 48.

¹⁸⁵ FODOR LÁSZLÓ (2007): A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2007/1. 17.

- Kedvező környezet (amely változatos, s amelyben jó életkörülmények biztosítottak a természet javaihoz, mint közjavakhoz, a nemzeti vagyion részeihez való hozzáféréseken keresztül), s végül az
- Emberhez méltó környezet (amely fentieket magában rejti, a társadalom mindenkori értékrendjének, emberképének megfelelően).¹⁸⁶

Fentiekkel a teljeskörűség igénye nélkül csupán részlegesen, a kérdés jellegét és tipikus feloldásait kívántuk bemutatni a kérdést, az irodalomban felbukkannak ettől eltérő környezet-értelmezések is.¹⁸⁷

4. A környezet fogalma a nemzetközi jogban

Számos nyelv, számos ország nemcsak a környezet fogalmának definiálásával küzdött meg, hanem először a megfelelő szó megtalálásával. Míg az angol environment megfelelt a célra, addig a német nyelvben az Umwelt szót találták meg, de a dán, orosz, japán spanyol, portugál nyelv is új szót választott¹⁸⁸, tartalom tekintetében azonban ugyanazzal a problémával, a széles ill. a szűkítő környezet-értelmezéssel küzdenek.

A nemzetközi jogban általában tág értelemben vett meghatározásokat találunk. Már a korai időszakban, a Stockholmi Nyilatkozatban felmerült a környezet – emberi környezet kérdése is, amikor első ízben fogadták el hivatalosan, nemzetközi szinten az emberhez méltó környezethez való jogot. A nyilatkozatban a kormányok ünnepélyesen kötelezettséget vállaltak, hogy megóvják és jobbá teszik az ember környezetét a mai és a jövő nemzedékek számára. „Az ember egyszerre teremtménye és alakítója környezetének, ami fizikai táplálékot nyújt, és biztosítja neki a lehetőséget a szellemi, erkölcsi, szociális és lelki növekedésre.”¹⁸⁹, a környezet meghatározására azonban csak következtethetünk a Stockholmi Nyilatkozat tartalmából: a bevezetés az emberi környezet két elemét tételezi, a természeti és az ember alkotta környezetet¹⁹⁰, s mindkettőről szól. Beszél az élet- és munkakörnyezet romlásáról¹⁹¹, így azt is a környezet fogalmába vonva, s a környezeti elemek – a Föld természeti erőforrásai:

¹⁸⁶ Uo. 18.

¹⁸⁷ A környezetvédelmet a szociálpolitika alrendszeréként értelmezve szociális, gazdasági, kulturális, emberi jogi kérdést lát ebben JULESZ MÁTÉ: A környezetvédelem közigazgatási jogi determináltsága. *Magyar Jog* 2010/10. 589-596.

¹⁸⁸ KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (2004): *International Environmental Law*. (3rd edition) Ardsley, Transnational Publishers, 2004. 1.

¹⁸⁹ Stockholmi ENSZ Konferencia Nyilatkozat az emberi környezetről. 1972. bevezetés 1. pont <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&I=en> [letöltve: 2014. VI. 22.]

¹⁹⁰ Uo. „Both aspects of man's environment, the natural and the man-made, are essential to his well-being and to the enjoyment of basic human rights the right to life itself.”

¹⁹¹ Uo. 3. pont

a föld, a levegő, a víz, a növény-és állatvilág, a természetes ökoszisztémák¹⁹² – védelméről, összességében tehát igen tág környezetfogalmat használ.

Ugyancsak tág például az 1993-ban Luganóban aláírt környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezmény környezet fogalma. „A környezet magában foglalja: mind az élő, mind az élettelen természeti erőforrásokat, mint amilyen a levegő, a víz, a talaj, a flóra és a fauna és mindezek közötti kölcsönhatásokat; mindazokat a vagyontárgyakat, amelyek a kulturális örökség részét képezik; illetve a tájkép meghatározó jellemzőit.”¹⁹³ Ugyanakkor a túlságosan tág környezetfogalom problémáival a nemzetközi jogirodalom is küzd, számos speciális problémát felvetve: beletartozik-e a forgalmi rend, a bűnözés, a zaj kérdése¹⁹⁴, a nemzetközi tengerjog, a világűrjog¹⁹⁵, a kulturális örökségvédelem¹⁹⁶ a környezet fogalmába.

5. A környezet fogalma az Európai Unió jogában

Az Európai Unió jogában kiterjedt, alapszerződési szinten is megalapozott környezeti szabályrendszert találunk, bőséges bírósági gyakorlattal alátámasztva, amelyben ugyancsak hiába keresünk egységes környezet-fogalmat. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés külön címben beszél a környezetről, s bár definícióval nem szolgál, de a célkitűzései alapján nem a legtágabb fogalomban gondolkodik, hiszen a környezet minőségének védelméről szól, a contrario a mennyiségi védelmet nem sorolja az elérendő célok közé, sőt az ésszerű hasznosításról beszél.¹⁹⁷ Ugyanakkor a jogszabályok közelítése körében különválasztja a szerződés a környezet fogalmától a munkakörnyezet fogalmát is¹⁹⁸, ami szintén a fogalmi szűkítés felé mutat. Ugyancsak a környezet minőségének védelmét emeli ki az Európai

¹⁹² Uo. 2. alapelv

¹⁹³ *Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment*, Lugano, 21.VI.1993. 2. cikk 10. pont <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm> [letöltve: 2014. VI. 24.]

¹⁹⁴ KISS - SHELTON (2004) i. m. 2.

¹⁹⁵ KOCSIS-KUPPER ZSUZSANNA: *Nemzetközi környezetjog*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 2003. 7-8.

¹⁹⁶ BURNETT, ANNE: *ASIL Guide to Electronic Resources for International Law: International Environmental Law*, II. Overview. <http://www.asil.org/erg/?page=ienvl#III.GeneralSearchStrategies> [letöltve: 2014. VI. 24.]

¹⁹⁷ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. HL C 326., 2012.10.26., 47—390. o.

191. cikk (az EK Sz. korábbi 174. cikke)

(1) Az Unió környezetpolitikája hozzájárul a következő célkitűzések eléréséhez:

- a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása;
- az emberi egészség védelme;
- a természeti erőforrások körültekintő és ésszerű hasznosítása;
- a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdésére, és különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.

¹⁹⁸ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata HL C 326., 2012.10.26., 47—390. o. 114. cikk (4)-(5)

Unióról szóló szerződés belső piacot létrehozó cikke¹⁹⁹, leszögezhetjük tehát, hogy az EU alapdokumentumai nem a környezet lehető legtágabb meghatározását támogatják. Ennek ellenére az értelmezés kezdettől fogva kiterjesztő²⁰⁰, pozitívumként értékelve a definíció hiányát a gyakorlat a környezet fogalma alá von egyre többet.

Az uniós joganyagban számos helyen találunk olyan rendelkezéseket, fogalom meghatározásokat, amelyekből következtethetünk adott dokumentum környezet-felfogására. Ezen jogforrások sem azonos meghatározást használnak, megfigyelhető azonban változás, bővülés ebben a körben. Míg például a környezeti információkhoz való hozzáférésről szóló irányelv korábbi változata²⁰¹ az alapszerződések szellemében fogalmazta meg tárgykerét, addig a hatályos változat jócskán lazította, bővítette azt. Egyrészt az addigi felsorolás jellegén javított azzal, hogy példalózóvá tette az elemek, környezeti tényezők listáját²⁰², ugyanakkor beemelte az emberi életfeltételeket, a kulturális helyszíneket és építményeket is a fogalomba²⁰³. Még ennél is továbbment az új környezeti hatásvizsgálatról szóló irányelv, ami roppant tág környezet fogalmat kreál, hiszen környezetként kezeli többek között az éghajlatot, a tájat, az *anyag javakat* és a kulturális örökséget.²⁰⁴ A környezet fogalmának vizsgálata szempontjából is helytállóan tűnik az a megállapítás, hogy a közösség környezeti szabályai valamilyen nagyobb, holisztikusabb célt, szemléletet tükröznek²⁰⁵, ennek megfelelően igen tágan értelmezhetők.

¹⁹⁹ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata HL C 326., 2012.10.26., 13—390. o. 3. cikk (3) Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. Az Unió elősegíti a tudományos és műszaki haladást.

²⁰⁰ JANS, JAN: Objectives and Principles of EC Environmental Law. In: WINTER, GERD (ed.): *European Environmental Law: A Comparative Perspective*. (TEMPUS Textbook Series on European Law and European Legal Cultures) Dartmouth, 1996. 277-279.

²⁰¹ 90/313/EGK irányelv a környezeti információkhoz való hozzáférés szabadságáról [1990] HL L 158., 1990.6.23., 56—58. o., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 01. 402 – 404. 2. cikk

Ezen irányelv alkalmazásában:

a) "környezetre vonatkozó információ": minden írásos, vizuális, szóbeli vagy adatbázis formájában tárolt, vízre, levegőre, talajra, állatvilágra, növényvilágra, földre és a természetes élőhelyekre, valamint azokra a (beleértve a kellemetlenséget, mint például zajt okozó) tevékenységekre vagy intézkedésekre vonatkozó bármely információ, amely hátrányosan befolyásolja vagy befolyásolhatja a környezetet, továbbá a környezet védelmét célzó tevékenységekre vagy intézkedésekre, beleértve a hivatalos szervek intézkedéseit és a környezetvédelmi programokat is;

²⁰² 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről [2003] HL L 41., 2003.2.14., 26—32. o. 2. cikk a)-b)

²⁰³ 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről [2003] HL L 41., 2003.2.14., 26—32. o. 2. cikk f)

²⁰⁴ 2011/92/EU irányelve az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról [2011] HL L 26., 2012.1.28., 1—21. o. 3. cikk

²⁰⁵ BÁNDI GYULA – CSAPÓ ORSOLYA – KOVÁCS-VÉGH LUCA – STÁGEL BENCE – SZILÁGYI SZILVIA: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezés gyakorlata*. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 39.

6. A környezet fogalma a hazai jogban

6. 1. A környezet fogalma az Alaptörvényben

Magyarország Alaptörvénye az azt megelőző Alkotmányhoz képest nem változtatott átütően a környezetre vonatkozó szakaszok megjelenítésén. Az Alaptörvény XX. cikkében – az Alkotmány 70/D. § (1) bekezdésében – deklarálja a testi, lelki egészséghez való jogot, amelyet többek között a környezet védelmével valósít meg az ország. Különbséggént látjuk, hogy míg a korábbi szövegváltozat jelzőként külön megemlíttette az épített és a természetes környezetet²⁰⁶, addig az új egységként kezeli; ennek ellenére nincs okunk arra következtetni, hogy a korábbi tág értelmezés szűkítésére törekedett volna a jogalkotó, bár az kétségtelen, hogy az eredeti javaslatban még az Alkotmányból ismert változat szerepelt. Ugyanakkor a részletes indoklás szerint az alapvetés P) cikke külön kiemeli a sajátos magyar környezeti értékeket és a magyar kultúra értékeit, amelyek oltalmazását mindenki kötelezettségévé teszi a jövő nemzedékek számára való megőrzés érdekében²⁰⁷, ez pedig a tág értelmezés elméletét támasztja alá, hiszen a környezeti elemeken túl a kulturális értékeket is a fogalom alá vonja.

Az egészséges környezethez való jog megfogalmazása nem változott – „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”²⁰⁸ –, vélhetően tartalma is ugyanaz marad, erre vonatkozóan nem meríthetünk az indoklásból, lévén a benyújtott javaslat szövegéből ez a cikk még hiányzott.²⁰⁹ Az egészséges környezet a környezethez való jog tárgya, ilyen értelemben az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján vonhatunk le a környezet fogalmára nézve következtetéseket. Az AB értelmezésében nem korlátozható a védelem kizárólag az ember életfeltételeire, hanem kiterjed általában az élet természeti alapjaira is. Az AB az ’emberi élet természeti alapjai’ kifejezést csak akkor használja, amikor a környezethez való jog merevségét hangsúlyozza más alkotmányi értékekkel szemben, más esetben az élet természeti alapjairól szól. Ezzel a gyakorlattal valójában kiterjeszti a jog (az állami kötelezettségek) hatókörét, a védelem a megfogalmazástól, amely egyértelműen és kizárólag az emberre utal, mint akire tekintettel a védelem szükséges, nem tisztán emberközpontú, hanem természetközpontú is egyben.²¹⁰

²⁰⁶ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/D. § (2)

²⁰⁷ A Magyarország Alaptörvényéről szóló T/2627. számú törvényjavaslat indokolása. Részletes indoklás az O) cikkhez.

²⁰⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 18. §[10], Magyarország Alaptörvénye XXI. cikk (1)

²⁰⁹ Ugyanakkor új elem a XXI. cikk (2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.

²¹⁰ FODOR LÁSZLÓ (2007): A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2007/1. 16.

6. 2. A környezet fogalma a Környezetvédelmi törvényben és a közigazgatási jogban

A magyar jogban a környezetvédelmi törvény jogszabályi szintű meghatározást nyújt a környezetről: „környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete”, „környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői”²¹¹. S habár a törvénytörvény szöveg leszögezi, hogy csupán e törvény alkalmazásában áll meg a definíció, a közigazgatás, jelesül a környezetvédelmi igazgatás erre a fogalomra építi fel igazgatási szabálysabályparkját. A ráépülés, belső bővítés, belülről tágítás jó példája a fenti meghatározásban szereplő épített környezet. A vonatkozó törvény szerint²¹² az épített környezet elemeinek összessége az építészeti örökség, ami *építmény, épületegyüttes, táj- és kertépítészeti alkotás*, annak minden beépített alkotórészével, tartozékával és berendezésével együtt – ezzel tehát egy csapásra a környezet fogalmába sorolódnak a Hősök terén álló Milleniumi emlékmű királyszobrai, de a szökőkút is a parkban, vagy az Andrássy út kandeláberei, sőt ad absurdum akár egy ex-dohányárusító bódé is. Ugyanakkor az uniós joghoz hasonlóan, sokszor abból következően találunk eltéréseket is a környezetvédelmi törvénytől. Az uniós jog körében fentebb már tárgyalt példát folytatva a környezeti információkhoz való hozzáférés rendjéről kiadott kormányrendelet 'környezeti információ' definíciója²¹³ gyakorlatilag az uniós irányelv megfelelő szakaszának²¹⁴ fordítása, így az *emberi életfeltételeket, a kulturális helyszíneket* is környezetnek tekinti.

6. 3. A környezet fogalma a polgári jogban

A hatályos Polgári Törvénykönyv szövegében a környezet egyetlen helyen kerül megemlítésre, ahol a jogalkotó a veszélyes üzemi felelősség szabályait rendeli alkalmazni az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okozott károkra²¹⁵. Ettől függetlenül mind a gyakorlat, mind az elmélet számos, a környezet védelmére adaptált polgári jogi jogintézményt tart számon²¹⁶, ezek azonban jogszabályi szinten nem említik a környezetet.

²¹¹ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (továbbiakban környezetvédelmi törvény) 4. § 1-2. pont

²¹² Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 2. § 33. pont

²¹³ A nyilvánosság környezeti információkhoz való hozzáféréseinek rendjéről szóló 311/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet 2. §

²¹⁴ Ld. 44. lábjegyzet

²¹⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 345. § (1)

²¹⁶ Ld. erről például SÓLYOM LÁSZLÓ: *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980., LENKOVICS BARNABÁS: A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó,

Az emberi környezet kifejezés a korábbi, 1976-os környezetvédelmi törvény maradványa a szövegben, amely már a címében is az emberi környezet védelméről beszélt. Ez építette be a környezeti kár fogalmát a polgári felelősség szabályai közé²¹⁷, „aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz” fordulattal, ami máig változatlanul megmaradt. A hatályos környezetvédelmi törvény nem tartalmazza ezt a szűkítést sehol, így a Ptk-ba utaló szabály sem²¹⁸. Minthogy azonban mind a korábbi, mind a jelenleg hatályos környezetvédelmi törvény hasonló definíciót ad a környezet tárgyát illetően²¹⁹, illetve hasonló értelmezést dolgozott ki mögé a gyakorlat, így a terminológia megváltozása elvileg nem okozott gondot. Azonban több, mint másfél évtized elmúlt a terminológiaváltás óta, így mára érthetatlenné, okszerűtlenné és valós tartalom nélkülivé vált az emberi környezet fordulat a mögöttes jogszabály nélkül. A polgári jogban azonban az emberi környezet meghatározására nem szívesen vállalkozik senki. Mind a kommentár, mind a szerzők kerülnek a témát, mert „az «ökológiai kár» polgári jogilag legtöbbször meg sem ragadható”²²⁰. Lábady Tamás szerint „mind az elmélet, mind a gyakorlat arra enged következtetni, hogy a környezeti kár [...] specifikálását csak «esetjogiasan» végezhetjük el”²²¹, „végső soron a bírói gyakorlatra hárul az elhatárolás: a konkrét tényállás szerinti károkozás környezetiként minősítése, vagy annak elvetése”²²². Zoltán Ödön Lábadyval összhangban szintén a környezetvédelmi törvény környezet fogalmára támaszkodik, a környezetvédelmi törvény céljának fényében egyenlőségjelet téve a környezet és az emberi környezet közé.²²³

1980., ZOLTÁN ÖDÖN: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 59–74., LÁBADY TAMÁS (1989): *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből*. (Üzemi balesetek Közlekedésjog Termékfelelősség Szerződési kockázatok Környezeti károk – és ezek biztosítása) Pécs, k.n., 1989. 165–199., BÁNDI GYULA – KISS CSABA – PÉTER JUDIT – SZLÁVIK JÁNOS: A környezetvédelem polgári jogi intézményei és a kapcsolódó joggyakorlat. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 169–207.

Ezzel szemben a polgári jog környezetvédelmi célra való alkalmatlanságáról EÖRSI GYULA: *Összehasonlító polgári jog*. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 216.

²¹⁷ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény 46. § Aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz, a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles a kárt megtéríteni.

²¹⁸ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 103. § (1) A környezet igénybevitelével, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak okozott kár környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kárnak minősül és arra a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályait (Ptk. 345-346. §-ai) kell alkalmazni.

²¹⁹ Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény 9. § (1) A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet megóvása érdekében védelem alatt áll: a) a föld, b) a víz, c) a levegő, d) az élővilág, e) a táj, f) a települési környezet. Vö. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény környezet, környezeti elem fogalmával a 6.2 pontban: környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői.

²²⁰ LÁBADY (1989) i. m. 165.

²²¹ LÁBADY (1989) i. m. 195.

²²² LÁBADY (1989) i. m. 196.

²²³ ZOLTÁN i. m. 153–193.

A Polgári Törvénykönyv régies szóhasználatával látszólag leszűkíti tehát a környezet fogalmát, tartalmi tekintetben azonban nem; a felelősség körében a környezetvédelmi törvény definícióját használja, a környezet kiterjesztő felfogása inkább máshol, más jogintézmények környezetvédelmi célra való felhasználásában, például a nem vagyoni kártérítési szabályok környezeti károokra való elismerésében jelenik meg.

A polgári jog rekodifikációja kapcsán komolyan felmerült a környezeti kárfelelősség kérdésének újraszabályozása. Már a koncepció külön törvényi tényállássá kívánta tenni, sőt a kauzális kártérítési felelősség közösségi jogban megjelent, lassanként teret hódító doktrínájának bevezetését is megfontolandónak tartotta.²²⁴ Ennek szellemében a 2009-es, hatályba nem lépett Polgári Törvénykönyv külön fejezetet szentelt a környezeti károknak, s valóban kiterjesztette volna a jogszabály hatósugarát²²⁵.

Ehhez képest visszalépést jelent a legújabb Polgári Törvénykönyv²²⁶, amely normaszövegében számos, a környezetvédelmi magánjogot érintő változás található, de a felelősségi szabályok tekintetében kicsi a változás. A 6:535. § (2) alapján továbbra is a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felel, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz – maradt tehát a rövid, egy mondatos szabály, az idejétmúlt terminológia szó szerinti ismétlése a veszélyes üzemi szabály hóna alá csapva. A javaslat indoklásában szó sem esik a környezeti kárról²²⁷, így nem tudhatjuk a változatlanság okát, Lábady Tamás azonban korábban ismertetett álláspontját fenntartva úgy értékeli ezt, hogy „a szabályozás változatlansága továbbra is lehetőséget biztosít a bírói gyakorlat számára a jogfejlesztésre”²²⁸.

Ugyanakkor a környezet kifejezés a sérelemdíj mértékének meghatározása körében is felbukkan, amikor a 2:52. § (3)-ban a jogsértésnek a sértettre és környezetére gyakorolt hatására hivatkozik a jogalkotó. Bár nem sui generis tényállás keletkezett²²⁹, de a gyakorlat számára útmutatóul szolgálhat a sérelemdíj körében a környezetre való hivatkozás, ha

²²⁴ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciójának elfogadásáról szóló 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozat Magyar Közlöny 2003/8. Melléklet 194–195.

²²⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény 5:538–542. §

²²⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

²²⁷ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény előzménye, a T/7971 számú törvényjavaslat indoklása. Részletes indoklás a LXVIII. Fejezet – Felelősség fokozott veszéllyel járó tevékenységért címhez. 664. <http://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf> [letöltve: 2014. június 28.]

²²⁸ LÁBADY TAMÁS (2013): Negyedik rész: Felelősség a szerződésen kívül okozott kárért. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 949.

²²⁹ Természetesen a személyiségi jogok megsértésének következtében járó sérelemdíj jogintézménye önmagában is alkalmas környezeti érdek védelmére, ahogy korábban a nem vagyoni kártérítés is játszott ilyen szerepet a gyakorlatban, e helyütt csupán a szövegbe került lehetséges hivatkozási alapra hívnám fel a figyelmet, ami nem környezetet érintő esetekben is környezetvédelmi kihatással lehet.

elsődlegesen nem az általunk vizsgált értelemben használta is a szót a kodifikátor²³⁰, azonban az eset összes körülményei közé ez is beletartozik.

6. 4. A környezet fogalma a büntetőjogban

A 2013 júliusában hatályba lépő Büntető Törvénykönyv külön fejezetben tárgyalja a környezet és természet elleni bűncselekményeket, amit a törvény indoklása szerint a védett jogi tárgyak jelentőségének növekedése alapoz meg, hiszen „napjainkban [...] egyértelműen igény mutatkozik a környezet autonóm védelmére”.²³¹ A jogszabály tartalma az általunk vizsgált tekintetben, a környezetkárosítás törvényi tényállását nézve nem változik a megelőző állapothoz²³² képest. Ebben a földet, a levegőt, a vizet, az élővilágot, valamint azok összetevőit tekinti környezetnek a jogalkotó.²³³ Az indoklás szerint a bűncselekmény elkövetési tárgyaként szükségtelen az épített mesterséges környezetet is meghatározni, tekintettel arra, hogy az azt károsító magatartások más tényállások alapján is bűncselekménynek minősülnek. Az egyes elkövetési tárgyak meghatározását a környezetvédelmi törvény adja meg.²³⁴ A büntetőjog konzervatív, dogmatikus szemléletét jól tükrözi a szűk körű, jogszabályon alapuló környezet fogalom használata. Bár fogalmi rendszerében a Kvt.-re utal vissza, ugyanakkor a környezet elleni bűncselekmények külön fejezetbe sorolásával, amely egyik oldalon jelentős előrelépés, a kategória, mint olyan alkalmazásával egyfajta leszűkítő szemléletet is tükrözhet. (ami nincs a fejezetben, az nem a környezettel kapcsolatos)

7. Összegzés

Ahogy a fentiekből látszik, a környezet fogalmának megragadása nem egyszerű feladat. „Ha nincs is meghatározva a *per definitionem* fejlődő fogalmak köre, a környezet-környezetvédelem feltehetően beletartozik.”²³⁵ Összességében – a környezet fogalmába *minden* beletartozik, beletartozhat, aminek következményeként a környezetjog szükségképpen komplex jogterület, s ilyen értelemben a jogrendszer minden részletében fellelhető környezetvédelmi céllal használható jogszabályhely. Sem itthon, sem külföldön, sem a

²³⁰ SZÉKELY LÁSZLÓ – VÉKÁS LAJOS: Második könyv Harmadik rész: Személyiségi jogok. In: VÉKÁS LAJOS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 72.

²³¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indoklása 186.

<http://konyvtar.bpujgyvedikamara.hu/wp-content/uploads/2012/02/BTKeloterjesztes-tervezet.pdf> [letöltve: 2014. június 28.]

²³² A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 280. § (1)

²³³ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 280. § (1), és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 241. § (1)

²³⁴ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indoklása 187.

²³⁵ BRUHÁCS JÁNOS: A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere. *Acta Humana* 1991/4. 11.

jogszabályokban, sem az irodalomban nem alakult ki széles körű konszenzus a fogalom tartalmát illetően. A széles vagy szűk tartalom közötti egyensúlyozás során mögöttes kérdésekre kellene először választ találnunk: a környezet védelme az embert, a társadalmat vagy saját jogán magát az embereket körülvevő környezetet védi? Ezt megválaszolva vonható meg a határ a környezet védelmére számot tartó, s arról lemaradó területek, tárgyak, jelenségek között. S a döntés, a fogalom tartalmának meghatározása után futhatnánk neki a szabályozásnak, elfogadva azt, hogy „a környezet fogalmának meghatározása kihat magára a jogi szabályozásra, előidézi annak sokféleségét”²³⁶. A rugalmasan alakítható, időben és jogszabálytól függően változó meghatározások között azonban a szabályozási terület folyamatos bővülése, a jogszabályok elaprózódása felé haladunk.

Álláspontom szerint megoldást jelenthetne a környezet fogalmának felosztása. Egyrészt beszélhetnénk a környezet objektív és szubjektív meghatározásáról, másrészt abszolút és relatív értelmezéséről. Az objektív környezetfogalomba beletartozik mindaz, ami objektíve szükséges az ember életfeltételeinek biztosításához. Ennek meghatározása természettudományos tény, a levegő, víz, élővilág szükségszerű elemei a földi életnek. Ezzel szemben a szubjektív környezetfogalom alá sorolható minden más, ami ezen kívül esik, aminek megítélése az adott személytől függ. Egyénekenként másként érzékeljük a külvilágot, más körülmények között élünk, így mást tartunk környezetünkhöz tartozónak. Egy megrögzött városlakó kevésbé érzékeli a táj arculatának változását, ezzel szemben vélhetően érzékenyebb az épített környezete állapotára. Egy zömmel otthon dolgozó személy más benyomásokkal rendelkezik a munkahelyi környezet fogalmáról, mint egy multinacionális cég alkalmazottja, vagy egy az építőiparban, mindig más munkaterületeken dolgozó személy. A szubjektív értelemben használt környezetfogalom ennek megfelelően az adott személy megítélése szerint környezetéhez tartozó tényezők csoportja, ami a személyes benyomása, életfelfogása, világképe alapján alakul, időben és térben változó.

Az abszolút értelemben vett környezetfogalom csoportok vonatkozásában ugyanaz, bár érintettségük lényeges különbséget mutathat. Egy tengerparti település halászközösségét végzetesen érintheti egy tengeri olajkatasztrófa, ami a kontinens belsejében élő személyeket kevésbé súlyt, de az abszolút környezetfogalom alkalmazásában ők is lehetnek érintettek. A relatív értelemben használt környezetfogalom az adott személy középpontba állításával állapítja meg környezete határait, ami így különböző tartalommal, kiterjedéssel bír. Az előző

²³⁶ KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (1997): *Manual of European Environmental Law*. (2nd ed.) Cambridge University Press, 1997. 5.

példa szerint míg a tengerparton lakók környezetébe beletartozna a tenger, addig az attól távol élő személyekébe általában nem.²³⁷ A környezet fogalmába fenti elemek összemosódnak, az elmélet sem különböztette meg eddig. Ugyanakkor jogi értelemben álláspontom szerint szükségszerű eljutnunk eddig. Míg a dél-amerikai esőerdők pusztulása objektíve problémákat jelent az egész emberiségnek, s így indokolt jogi lehetőséget biztosítani az érintettek széles köre számára ezzel kapcsolatban, addig például az ugyanezen területen lakó könyvelő munkakörnyezete véleményem szerint nem sorolható ugyanebbe a kategóriába, annak ellenére, hogy a nemzetközi környezetjogi irodalomban nyitás figyelhető meg az emberi jogok felé.²³⁸ Adott probléma emberi jogi, munkaügyi és szociális kérdés, valamint annak a személynek, közösségnek a saját szubjektív környezeti problémája, azonban környezeti problémaként sem objektíve, sem abszolút értelemben nem azonosítható. Kezelése pedig alapvetően és elsősorban a belső, nemzeti jogra tartozik. A példából kiindulva látszik talán a fogalmi bontás jelentősége: más az érintetti kör, más tehát a fellépésre jogosult, fellépésre köteles, és mások a lehetőségeik. Azonos fennhatóság alá tartozó személyek esetén a helyzet ugyanez. A szomszéd munkakörnyezete sem tartozik szükségszerűen az én környezetemhez, ezzel szemben lakókörnyezetünk, épített környezetünk azonos, s egyben különbözik a szomszéd városétól, akivel azonban lehet közös a vízbázisunk. Ennek függvényében változik, hogy környezethez való jogom fennáll-e, sérülése esetén felléphetek-e, s kivel szemben, milyen jogi megoldások, jogintézmények igénybevételével.

A gyakorlatban a bizonyítási teher változása könnyítheti meg a fogalmi bontást. Az objektív környezetfogalom alá vonható jelenségek esetén nem kell bizonyítani, hogy környezeti rendelkezés alkalmazható-e, míg a szubjektív környezet értelmezése, kiterjedése, azaz környezeti jelenség-e egyáltalán a sérelmes tény, külön bizonyítást igényel. Az objektív környezetfogalom alá vonható tényekről köztudomású, hogy a környezet részei, így a víz,

²³⁷ Természetesen kivételekkel, így az adott területen nyaralóval, rokonokkal, gazdasági érdekeltséggel rendelkezők stb.

²³⁸ Általában KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (2004): *International environmental law*. Nairobi, UNEP, 2004. 369-406., SHELTON, DINAH: Equity. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 639-663., illetve egyes konkrét esetekben pl. MARINKÁS GYÖRGY: Az őslakosok jogainak megjelenése az Amerikaközi Rendszerben: az őslakosok joga ősi földjeikre. In: In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 108-117.

A fenntartható fejlődés koncepciója pedig tulajdonképpen ezen alapul, lásd BÁNDI GYULA (2013a): *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai*. MTA Doktori értekezés 2013. [http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf], SZABÓ MARCEL (2012a): A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161-174., MAGRAW, DANIEL BARSTOW - HAWKE, LISA D.: Sustainable Development. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 613-639.

levegő, élővilág érintettsége esetén a környezetjogi előírások alkalmazásra kell, hogy kerüljenek. A szubjektív környezethez tartozó jelenségek esetén azonban adott esetben bizonyíthatók, hogy környezethez való jogom sérül. Az abszolút környezetfogalom alá tartozó magatartások esetén nem kellene az érintettséget bizonyítani, ezzel szemben a relatív környezetfogalom esetén igen. A hatásterület fogalmát régóta használja a jog, annak koncepcióját a környezet fogalmával vegyítve a gyakorlat is használható szempontokhoz jut. Ennek fényében a tiszai ciánszennyezés objektív környezetfogalom alá vonható, a természetes vizek élővilágban betöltött helye és szerepe okán, ez szubjektív mérlegeléstől független, köztudomású tény. Ugyanakkor az érintettek köre diffúz, abszolút értelemben érintettek a tiszai halászatból, turizmusból élők, ugyanakkor relatív értelmű érintettségét bárki bizonyíthatja. Ugyanakkor például az Ajkai Timföldgyár okozta vörösiszap katasztrófa hatásterülete okán nem igényelne bizonyítást Kolontár és Devecser lakosságának érintettsége (abszolút értelmezés).²³⁹

A környezet fogalmának kiterjesztése és kezelése mindezen megkülönböztetések mellett sem probléma nélküli. Abszurd helyzetet eredményezne például az esztétikai érték számonkérésének általános elismerése. Amennyiben egy munkahelyként használt épület helységeit irritáló színre festené a tulajdonos, úgy ez az ott dolgozók és az ügyfelek környezethez való jogát sértené. Ugyanakkor jogi lépéseket lehetővé tenni egy ügyfél számára ezen az alapon (szubjektív környezetébe beletartozik, hisz munkakörnyezete, sőt relatíve érintett is) képtelenségnek tűnik. Ha nem tetszik neki az ügyfélváró, válasszon másik üzleti partner. Ugyanakkor a köz érdekét is érintő sérelem esetén – utcaképet is sértő színválasztás – már indokoltnak tűnhet a fellépés. Bár elvi szinten a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése álláspontom szerint kívánatos, ugyanakkor a gyakorlat oldaláról az egyes jogágak, jogszabályok tartalmához, elveihez igazodóan. Így az elméleti kiterjesztési igény, s a gyakorlatból táplálkozó szűkítő értelmezés józan közéletet jelenthet.

²³⁹ Az ipari szerencsétlenség következtében a kiömlő, több mint egymillió köbméternyi vörösiszap zagy elöntötte Kolontár és Devecser mélyebben fekvő részeit. Az erősen lúgos, maró hatású ipari hulladék körülbelül 40 négyzetkilométeren terült szét, felbecsülhetetlen gazdasági és ökológiai károkat okozva a Devecseri kistérségben. A katasztrófa tíz emberéletet követelt, a sérültek száma legalább 150. Átmenetileg kitelepítették Kolontár teljes lakosságát. Később laborvizsgálatokkal bizonyított adatok rögzítették a területen élő és a mentésben segédkező személyek esetében a magas nehézfém, arzén, kadmium, króm szintet. Emellett a lúgos por belélegzése a légúti megbetegedések számának emelkedését is okozta. A hosszú távú hatásokra vonatkozó kockázatokról is több elemzés készült.

2. Környezeti kár

A környezeti kár fogalmának meghatározása összetett kérdés. A kár fogalma, mint negatív hatás meghatározása eleve kérdéses. A környezeti terhek fokozatos növekedése megszokottá vált, miközben a környezeti hatásoknak csak egy része jelenik meg gazdaságilag értékelhető káros hatásként.²⁴⁰ Ahogy azt fentebb láttuk, a környezet fogalmának is számos értelmezése lehetséges. Az összetétel két tagjának együttese vajon alkot-e egységes, jól megragadható, a gyakorlatban is alkalmazható fogalmat? A jogi felelősség, mint a társadalomellenes magatartásokkal szembeni védekezés jogszabályban lefektetett hátrányok alkalmazásával²⁴¹ kritériumaként szerepelhet, ez azonban nem szükségszerű. Felelősségi formától függ; a kár, mint hatás azonban mindenhol szerepet kap a cselekmény súlyozásakor, a jogkövetkezmény kiválasztásánál és alkalmazásánál.

1. A kár általános fogalma

A kár általános fogalmának meghatározása a következőképpen hangozhat: Mindazon negatív következmény, hátrány, amely valamely károsító esemény folytán bekövetkezett. A kár fogalma elsősorban a magánjog, jelesül a polgári jogi kártérítési felelősség sajátja, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban az egyéb jogágakat sem ebben a tekintetben, hiszen más felelősségi rendszerek is értékelik a kár meglétét vagy hiányát. A kár a szankció alkalmazásához szükséges jogilag releváns okok egyike. Bármely magatartás, tevékenység, vagy mulasztás kiválthatja, ami az adott felelősségi szabály alkalmazási köréhez mérten értékelésre kerül. Az azonban, hogy milyen jellegű, milyen mértékű károsodás szükséges a jogkövetkezmények alkalmazásához, milyen tevékenység vagy mulasztás hatására következik be a kár, ki, hogyan, mikor tanúsítja, tanúsíthatja ezt, milyen jogkövetkezmények lehetségesek s sok más részletkérdést az egyes felelősségi szabályok tartalmaznak. A büntetőjogi szankció alkalmazásának feltétele a károsodáshoz vezető *magatartás*, elegendő azonban annak megkísérlése is, ha potenciálisan alkalmas a negatív eredmény kiváltására, nem szükségszerű tehát a kár beállta. A büntetőjog nem kívánja meg tehát mindig a kár, a negatív hatás tényleges bekövetkezését. Ezzel szemben a polgári jog eredményközpontú, a bekövetkezett kár s az azzal összefüggésben beállott, elsősorban vagyoni jellegű sérelmek

²⁴⁰ SZLÁVIK JÁNOS (szerk.): *Környezetgazdaságtan*. Budapest, Typotex, 2008. 188.

²⁴¹ EÖRSI GYULA (1966): *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 28.

váltak ki jogkövetkezmenyt. Ugyanakkor a polgári jog sem kívánja meg szükségszerűen a külvilág számára is felismerhető hátrány bizonyítását, néhol vélelmezi azt.²⁴²

Klasszikus felfogás szerint a károsító esemény, magatartás vagy mulasztás folyamányaként bekövetkező változások, hatások lehetnek kedvezőek vagy kedvezőtlenek egyaránt, azonban ezek közül pusztán a negatív hatások alkotják a károk csoportját, a pozitív vagy semleges következményeket általában nem tartjuk kárnak.

A környezeti kár a lehetséges kárfajták egyike, olyan következmény, változás, ami valamilyen károsító esemény következtében áll be a környezetben. A környezeti kár fogalmának meghatározása során azonban az egyes definitív elemek vizsgálatánál máris problémába ütközünk. Szükségképpen negatív-e az a változás, ami környezeti kár esetén bekövetkezik? Vizsgálható-e objektíven a hatás negatív jellege, megítélhető-e az részrehajlás nélkül, hogy a beálló következmény pozitív vagy negatív? Az az esettől, a környezettől és az adott hatástól függ. A negatív jelleg lehet, kevésbé releváns, a hatások összemosódhatnak²⁴³; ugyanis ami az egyik környezeti elemnél negatív, az a másik esetén akár pozitív változást is előidézhet. (Adott területen lerakott hulladék például jelenthet komoly környezeti terhet, kárt, ugyanakkor vagyoni értékkel bíró alapanyagot. Amennyiben a lerakott hulladék bomlásnak indul, az jelenthet potenciális kárvesztélyt, vagy jól működő biomassza erőművet. stb.) Ugyanakkor a kárfelelősség egyes intézményei kapcsán a pozitív hatások miatt is beállhat a felelősségi jogviszony, felelősségen alapuló kártérítési kötelezettség, így például a kárvesztély elhárítása érdekében tett megelőző intézkedések által generált kár.²⁴⁴ Kárnak minősülhet környezeti értelemben az esély elvesztése,²⁴⁵ azaz például annak a lehetőségét, hogy az unokáink is értsék, lássák, megélhessék a néphagyomány szimbolikáját (pl. gólya, fecske, bazsarózsa), minthogy ezek az élővilághoz köthető elemek kipusztulásukkal a jövő nemzedékek számára kárként realizálódnak.

2. A környezeti kár fogalma az irodalomban

²⁴² VÉKÁS LAJOS (2013): Sérelemdíj az új Polgári Törvénykönyvben. In: Juhász Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 13.

²⁴³ KECSKÉS GÁBOR (2012c): A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés 2012.

[<http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf>] 7. Egyes esetekben épp ezért tartózkodnak is a környezeti kár fogalmának használatától – lásd erre példaként az országhatárokon áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló Espoóban 1991-ben aláírt egyezményt (a magyar jogba az 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet emelte be). Az egyezmény kiterjeszti hatáskörét bármely környezeti hatásra, beleértve minden az egyezmény alá tartozó, az emberi egészséget, biztonságot, növény és állatvilágot stb. érintő következményt, legyen az pozitív vagy negatív.

²⁴⁴ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 7.

²⁴⁵ JÓJÁRT ESZTER: Az esély elvesztése, mint kár? *Jogtudományi Szemle* 2000/12. 518-533.

A környezeti kár fogalmának irodalomban fellelhető meghatározása jobbra a jogszabályok szövegéhez igazodik. Környezeti kár ennek alapján Zoltán Ödön szerint a jogszabály által környezethez tartozónak tekinthető elem – föld, víz, levegő, élővilág, táj, települési környezet – felhasználásával, hasznosításával, alakításával kár keletkezik, amennyiben az jogszabály vagy hatósági rendelkezés megsértésével történt.²⁴⁶ Meghatározása kibontásához felhasználja a törvény általános tilalmát²⁴⁷ is – ennek alapján környezeti kárról beszélhetünk álláspontja szerint bármely magatartás (cselekvés vagy mulasztás) esetén, ha az a környezet védelem alatt álló bármely tárgyat káros hatásnak (szennyeződésnek, ártalomnak, vagy más károsodásnak) teszi ki, amennyiben ennek eredményeként azok természetes tulajdonsága hátrányosan megváltozik, vagy az emberi életkörülmények romlanak.²⁴⁸

Tamás András és Magyar Árpád a környezeti kár fogalmának meghatározásakor elsődlegesnek tartja, hogy a kár a környezet védelmét szolgáló jogszabály vagy hatósági rendelkezés megsértésébe ütköző eredmény. Környezeti kárdefinicióként megismétlik a régi Ktv. azon rendelkezését, miszerint környezeti kár az, ami az emberi környezet védelem alatt álló tárgyainak természetes tulajdonságait hátrányosan megváltoztatja, vagy az emberi életkörülményeket rontja.²⁴⁹ Kiemelik a környezeti kárt fokozott társadalmi veszélyessége, fajsúlyosabb mivolta okán, ami nem egyszerűen a tulajdonost – aki sokszor nincs – sérti, hanem általában az emberi egészséget, életet, stb. Ezen szerzők meghatározása a régi Ktv-t tükrözve nem önértéke miatt tekinti védendőnek a környezetet, hanem antropocentrikusan az emberre gyakorolt hatása miatt, a környezeti kárként való elismeréshez emberre gyakorolt negatív hatást tételezve.

Bakács Tibor a környezetjogi felelősségi rendszer bemutatása kapcsán hívja fel a figyelmet a régi Ktv. egyik visszás tartalmú rendelkezésére.²⁵⁰ „E törvény alkalmazásában káros, illetőleg veszélyes az a szennyezés vagy ártalom, amely a külön jogszabályokban meghatározott határértéket meghaladja.”²⁵¹ Létezne akkor nem káros szennyezés? Kár csak a határérték feletti szennyezés lenne? Nem, álláspontja szerint minden környezetszennyezés és

²⁴⁶ ZOLTÁN ÖDÖN: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémia 1985. 153. Definíciója az akkor hatályos, az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvényre épül.

²⁴⁷ Régi Ktv. 10. § (1) Nem szabad az emberi környezet védelem alatt álló tárgyait olyan szennyeződésnek, ártalomnak vagy más káros hatásnak kitenni, amely azok természetes tulajdonságait hátrányosan megváltoztatja, vagy az emberi életkörülményeket rontja.”

²⁴⁸ ZOLTÁN i.m. 154.

²⁴⁹ TAMÁS ANDRÁS (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 154-155.

²⁵⁰ BAKÁCS (1992) i.m. 78.

²⁵¹ Régi Ktv. 52. § (2)

minden ártalom egyben kár is, a kár jogi fogalma egybe kell, hogy vágjon a természettudományos értelemben vett valósággal és a közgazdasági tartalommal.

A környezeti kár a környezet fogalmához igazodóan szűkebb értelemben használatos Csák Csilla szerint. A szűken értelmezett környezeti kár a természet károsodását fejezi ki, a gazdasági kihatások vizsgálata nélkül.²⁵² Megjegyzi továbbá, hogy nemcsak a környezeti elemeket ért hatások válhatnak ki kárfelelősséget, hanem a tevékenység hatóköréből eredően a környezethasználattal oksági összefüggésbe hozható magatartásból eredő egyéb kár is kezelhető környezeti kárként. Ebben a felfogásban a környezethasználat – azaz a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenység – mint magatartás során előálló eredmény, függetlenül attól, hogy a kár miben áll be. Ilyen értelemben a környezeti kárt Csák a környezethasználattal okozott károk és a környezetben okozott károk metszetének tekinti.²⁵³ Véleményem szerint ez az értelmezés vitatható. A szűk értelemben vett környezeti kár, mint természetben beálló kár fogalma logikailag védhető, azonban túlzottan szűk. A környezethasználattal okozott károk köre azonban túl tág, hiszen környezethasználat például egy virágszedős erdei séta, fenti meghatározás alapján az erdei séta során előálló eredmény környezeti kárként értelmezhető: ha elesek egy kiálló fatuskóba, a lábtörésem is, ha az erdei ösvényen elüt az erdészet traktora, az is, hogy extrémebb példákkal ne éljünk, ami erdei séták során elandalodva megtörténhet.

Ugyancsak szűkítő mivolta alapján nem értek egyet a környezeti kár pusztán környezethasználattal való okozhatóságával sem, azaz hogy a környezethasználat eredményeként keletkező kár és a környezetben okozott kár metszete volna a környezeti kár. Nem volna környezethasználat például az erdei példánál maradván a főúton autózva eldobott csikk, amely erdőtüzet okoz, s így nem környezeti kár, ha ezzel elpusztít élőhelyet, állat- és növényvilágot, védett egyedeket stb.? Valóban fennáll azonban a fogalmak elválasztásának szükségessége, a környezeti kár nem azonos ugyanis a környezet használatával okozott kárral. A környezethasználat – a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével²⁵⁴, illetőleg terhelésével²⁵⁵ járó tevékenység – fogalmának szűk avagy tág értelmezésére nem térnek ki, elegendő e hely anyyi, hogy álláspontom szerint a fogalom parttalan, alkalmas arra, hogy

²⁵² CSÁK CSILLA (2012d): *A környezeti jogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 86.

²⁵³ Ugyanerről ugyanő máshol CSÁK CSILLA (2012a): A környezeti kárfelelősségi rendszerek dogmatikai alapjai. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 18.

²⁵⁴ Környezet igénybevétele a Kvt. szerint a környezetben változás előidézése, a környezetnek vagy elemének természeti erőforráskénti használata.

²⁵⁵ A környezet terhelése a Kvt. szerint valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe.

bármely tevékenységre kiterjesszük, így alkalmazása teljesen jelentőségét veszítheti, avagy túl szűken értelmezve felesleges megszorításként funkcionálhat. A Kvt-vel szemben megfogalmazható – a későbbiekben bővebben tárgyalásra kerülő - egyik kritika már ennyiből körvonalazódik: túl bonyolult, nem letisztult fogalmi rendszer.

Bándi Gyula a környezetben okozott kár meghatározásánál gyakorlati, összecszerúséget hangsúlyozó megközelítést alkalmaz. Álláspontja szerint a környezetet ért kár esetén mindazokat a költségeket kell egybeszámítani, amelyek az eredeti környezeti állapot helyreállításához szükségesek.²⁵⁶ Kárfogalma ennek megfelelően mindazon hatásra kiterjed, ami változást indukál a környezetben, megkerülve így az állásfoglalást a negativitás kérdésében. Leszögezi továbbá, hogy a környezetben okozott kár számos esetben a technika adott szintjén nem elkerülhető,²⁵⁷ ami elgondolkodtató gondolatmenetet indukálhat.²⁵⁸

3. A környezeti kár fogalma a nemzetközi jogban

A nemzetközi jogban egységesen és univerzálisan alkalmazható kártipológia jelenleg nem létezik. Ahogy azt a történeti részből láthatjuk, a környezetjog, mint friss jogterület rendkívül gyors, expanzív fejlődés mellett alakult ki jelenlegi állapotáig, fogalmi bázisa ennek megfelelően nem jegecesedhetett még ki sem a hazai, sem a nemzetközi jogban. Magának a kár fogalmának meghatározása sem egyszerű a nemzetközi jogban, elegendő csak a számos, a magyar szaknyelvben kárként fordítható fogalomra gondolnunk (damage, harm, loss, injury, impairment stb.), melyeknek eltérő jelentésárnyalataira e helyen nem térnénk ki.²⁵⁹ A kárfogalom elemei tekintetében – annak ellenére, hogy az irodalomban elterjedt a hazai jog teljességre törekvő felfogása, azaz a személyi károkon és a tulajdonban keletkezett károkon túl a környezet önértéke, az egyes elemek és az egész ökoszisztéma sérülésének kárként való

²⁵⁶ BÁNDI (2011) i.m. 368.

²⁵⁷ BÁNDI (2011) i.m. 365.

²⁵⁸ Ha a kár szükségszerű, nevezhetjük-e kárnak? Valószínű széleskörű konszenzus övezi a károsító tevékenységet, ha betiltása helyett eltűrnék – például a közszolgáltatásokkal (pl. hulladék, energia) kapcsolatosan keletkezik –, ebben az esetben az ezen szolgáltatás igénybevételével beleegyezők-e a károsításba? Amennyiben valóban szükségszerű a károsítás, valóban széleskörű a konszenzus a tevékenység szükségessége mellett, ki és milyen alapon léphet fel a károk ellen, a károsító magatartás negatív-e, nem csupán a társadalom büntudatát kompenzáljuk a konkrét károkozó szankcionálásával, holott a kárt – áttételesen, hasznélvezőként – de mindannyian okozzuk? A konszenzus kiterjed-e egyáltalán ebben az esetben is a szankcionálásra – avagy megfizetjük mi, a károkozó tevékenység hasznélvezői a mi részünket, vagy a technológiaváltás, kutatás költségeit?

²⁵⁹ Lásd erről bővebben KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 15-19.

meghatározása²⁶⁰, ezen felül a megelőző intézkedések és helyreállítási költségek²⁶¹ – mégsem beszélhetünk a negatív hatások teljességének kiküszöbölésére alkalmas tartalomról.

A környezeti kár fogalmának kiszélesítésére számos példát találhatunk. Bowman szerint a környezeti kár meghatározása során a kár fogalmának – a hasznosság vagy az érték csökkenése – értékeleméből kellene kiindulni. A környezet értékjellegének három szintjét különbözteti meg: instrumentumkénti értékét, ami felhasználhatóságában rejlik, belső értékét, amit birtoklása során járulékos haszonként élvezhetünk – például esztétikuma, kulturális vagy vallási vonatkozása miatt –, illetve önértékét, külső értékelési szempontoktól független, pusztán létezése okán fennálló értékét.²⁶² Más antropocentrikus irányultságú szerzők vitatják ezt, álláspontjuk szerint nem tekinthető értéknek semmi értékelő nélkül²⁶³, illetve semmilyen koherens és objektív etikai állásfoglalás sem igazolhatja a környezet önértékének teóriáját²⁶⁴.

Bowman a környezeti kár fogalmának meghatározásakor hasonlóan tág értelmezéssel él: nem csupán a tulajdonban beálló károkat és a személyi sérüléseket, de a környezet belső értékeinek csökkenését, ideértve az egyes elemek illetve az ökoszisztéma, mint egész működésének zavarát is beleérti a fogalomba.²⁶⁵ Vele egyetértésben Fitzmaurice is az irodalomban megjelenő széles értelmezést támogatja, kiemelve a meghatározás és értékelés nehézségét.²⁶⁶

A környezeti kár fogalmának ugyancsak egy optimális, a gyakorlattól még távol eső megközelítésével találkozhatunk Sandsnél, aki a fauna, flóra, szárazföld, vizek, éghajlati tényezők, a régészeti és kulturális örökség részei, a táj és ezen tényezők összességének, kölcsönhatásának bármilyen fokú emberi tevékenységből eredő sérelme esetén beszél

²⁶⁰ Lásd FITZMAURICE, MALGOSIA: International Responsibility and Liability. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 1015.

²⁶¹ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 20.

²⁶² BOWMAN, MICHAEL (2002a): Biodiversity, Intrinsic Value and Harm. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 43. A környezet önértékéről bővebben ld. ATTFIELD, ROBIN: *The Ethics of Environmental Concern*. Athens, London, University of Georgia Press, 1991., MATHEWS, FREYA: *The Ecological Self*. London, Routledge, 1991.

²⁶³ CALLICOTT, BAIRD J.: Animal Liberation: A Triangular Affair. *Environmental Ethics* 1980/2. 311.

²⁶⁴ SUGG, IKE C. – KREUTER, URS P.: Elephants and Whales as Resources from the Noosphere. In: FREEMAN, MILTON M. R. – KREUTER, URS P. (eds): *Elephants and Whales: Resources for Whom?* New York, Gordon and Breach, 1994. 29.

²⁶⁵ BOYLE, ALLAN: Reparation for Environmental Damage in International Law: Some Preliminary Problems, In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 17.

²⁶⁶ FITZMAURICE, MALGOSIA: International Responsibility and Liability. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 1015.

környezeti kárról²⁶⁷. A teljeskörű, objektív kiindulópont mellett kiemelést érdemel az a tény is, hogy ebben a fogalomhasználatban a hátrány legkisebb foka is elegendő a környezeti kárhoz.

A nemzetközi jog jellegéből következően számos forrással bír – ezek közül néhány szintén tartalmaz kárfogalmakat. Ezen szektorfüggetlen, nem univerzális nemzetközi szerződések olyan „idealizált”²⁶⁸ definíciót alkalmaznak, amelyek igyekeztek a lehető legszélesebb hatásterületet lefedni. Ilyen például az ENSZ BT határozata alapján létrejött Kompenzációs Bizottság Kormányzó Tanácsának meghatározása²⁶⁹, ami a következmények finansiális megközelítését tükrözi, a Nemzetközi Jogi Bizottság kárfogalma²⁷⁰

A környezeti kár definíciójának meghatározásánál objektív kiindulási alap a környezet fogalma lehet, kárként értékelve annak természetes integritásában objektíve bekövetkezett változásokat²⁷¹, így például az ökoszisztéma komponenseiben, működésében lezajló külső, emberi hatás következtében előálló ártalmas változások.²⁷² Ezzel az elméleti kiindulóponttal egyetértve nézzük, mi valósul meg ebből a gyakorlatban.

A nemzetközi jogban a környezeti kár megállapíthatóságának legnehezebb kérdése a károk köre. Ez gyakran a tulajdon fogalmából származtatott, ahol a gazdasági érték foglalja el a megsemmisült vagy károsodott tárgy helyét.²⁷³ Ez a fogalmi megközelítés magában foglalhatja a piaci értéket, a bevételkiesést, és a morális, esztétikai és a tudományos érdek sérelmét egyaránt, ugyanakkor komoly problémát jelent az élővilág azon elemeinek

²⁶⁷ SANDS, PHILIPPE: *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge University Press, 2003. 869.

²⁶⁸ KECSKÉS GÁBOR(2012c) i.m. 31.

²⁶⁹ Governing Council Decision No. 7. Paragraph 35. (S/AC.26/1991/7/Rev.1) (i) a környezeti károk enyhítéséből vagy megakadályozásából ered; (ii) a környezet megtisztítására vagy helyreállítására szolgáló, ésszerű és lényeges eszközök igénybevételeiből ered; (iii) a környezeti károk felméréséből, megfigyeléséből és felbecsüléséből ered; (iv) a környezeti károk hatása miatti közegészségügyi célú megfigyelések és orvosi szűrések elvégzéséből és az orvosi kezelésből ered; (v) a természeti kincsek kiaknázásából vagy károsodásából ered.

²⁷⁰ Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities Principle 2 (a) a kár személyeknek, a vagyonban, valamint a környezetben okozott súlyos kár, amely magába foglalja (i) élet, vagy testi épség sérelmét; (ii) a tulajdonban, anyagi javakban bekövetkező károkat, ideértve a kulturális örökségben keletkező károkat; (iii) a környezet károsodását előidéző veszteséget vagy károkat; (iv) a környezet vagy a tulajdon helyreállításához szükséges ésszerű eszközöket vagy költségeket; (v) az ésszerű válaszlelések költségeit.

²⁷¹ WOODLIFFE, JOHN: Environmental Damage and Environmental Impact Assessment. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 133.

²⁷² DE LA FAYETTE, LOUISE: The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 150.

²⁷³ KISS, ALEXANDRE –SHELTON, DINAH (2004): *International environmental law*. Nairobi, UNEP, 2004. 153-154.

sérülésekor, amelyek – használat híján – nem bírnak piaci értékkel, vagy az ökoszisztéma, táj esetén, s még nehezebb a helyzet a tulajdon alá nem vonható területek – a tenger mélye, a világűr – területén.

A nemzetközi jog által kidolgozott környezeti kárfogalom annyiban tér el az egyes nemzeti jogokban használatos kárfogalomtól, hogy abban az egyes környezeti elemek, káros hatások eltérő hangsúllyal szerepelnek – egyezményenként másképp. A nemzetközi jog nevesített, egyes szerződésekben pontosan vagy homályosan körülírt kárfogalmakkal dolgozik, amelyek egyes környezeti szektorokhoz, vagy káros hatásokhoz kapcsolhatók. Egyetlen olyan egyezmény van, ami felöleli általában a káros tevékenységeket, és a környezet valamennyi elemét, s mindössze ez az egy kísérli meg, hogy definiálja a környezetet.²⁷⁴ Az 1993-ban Luganoban aláírt egyezmény²⁷⁵ a környezetre veszélyes tevékenységekből eredő károk megtérítésére vonatkozó polgári jogi felelősségről szól. Az egyezmény definiálja a kár fogalmát is. „a) halál vagy személyi sérülés; b) a tulajdonban okozott kár és anyagi veszteség, a károkozó létesítményben és az üzemeltető adott, veszélyes tevékenységhez tartozó telephelyen lévő tulajdonában keletkezett kárt kivéve; c) a környezet károsodásából származó, az a) és b) pontokban meghatározott károsodási körön kívül eső kár vagy veszteség, feltéve, hogy a környezet károsodásából eredő kártérítés, a károsodásból eredő elmaradt hasznot nem számítva, a megtett vagy sorra kerülő helyreállítás költségeire korlátozódik; d) a megelőzési intézkedések költségei és az ezek által okozott anyagi veszteség vagy kár, addig a mértékig, amennyiben az a)-c) pontok szerinti veszteség vagy kár a veszélyes anyagok, genetikailag módosított organizmusok vagy mikroorganizmusok veszélyes tulajdonságai, illetve hulladék következményeként jelentkezik.”²⁷⁶ Fenti kárfogalom ékes példája a tulajdonosi szemléletű, gazdasági alapú megközelítésnek, hiszen anyagi veszteségek számbavétele történik itt – leszámítva a halál, személyi sérülés kérdését. Ez az antropocentrikus kárfogalom a környezeti kár szabályaira általában is jellemző, az ember középpontba állításával eltér az objektív értékeléstől.

A nemzetközi jogi normák közül a környezeti kár fogalmát egyedül egy a mélytengeri bányászatról szóló egyezmény²⁷⁷ határozza meg, fókuszban a tengeri környezettel.²⁷⁸ Az említett egyezményből is csupán a környezetet érő súlyos károkra vonatkozó meghatározás

²⁷⁴ DE LA FAYETTE i.m. 149.

²⁷⁵ *Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment*, Lugano, 21. VI.1993. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm>

²⁷⁶ Luganoi Egyezmény 2. cikk 7. pont

²⁷⁷ 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)

²⁷⁸ DE LA FAYETTE i.m. 150.

bontható ki, ami preventív, nem pedig felelősségi céllal került megszövegezésre, s kizárólag a nemzetközi jogban gyakran használt súlyos (significant) károkra vonatkozik.

A korábban már említett Espoóban aláírt, az országhatárokon áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló egyezmény szövege tartalmaz meghatározást az érintett hatásokra²⁷⁹, amit analogikusan akár környezeti kárfogalomként is vizsgálhatunk. Ez egy teljességre törekvő, s megfogalmazása mentes az emberközpontúságtól, ugyanakkor – bár általánosan használt egyezményről van szó – nem kárfogalomként értékelt meghatározás.

Összességében egyetérthetünk azzal az állásponttal²⁸⁰, ami nélkülözhetetlennek tartja, hogy legalább a kár fogalmáról tudományosan megalapozott egységes és általános szabályozás legyen érvényben, ami vita esetén kiindulópontként érvényesülve elősegíti adott jogvita rendezését. Ezen felül alkalmas lehet modellként az egyes nemzeti jogalkotások számára, elősegítve ezzel az egyes belső jogok fejlődését. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a nemzetközi jog lényegesen cizelláltabb kárfogalommal dolgozik, mint a hazai jog, ehhez képest lényegesen nehezebb jogi kötőerővel bíró konszenzust kialakítva általánossá tenni bármely rendelkezést, nemhogy egy fogalmat. A lehetséges megoldások – új definíció létrehozása, a létezők közelítése, belső jogelvek felhasználása²⁸¹ – közül az első reális esélye nem látszik²⁸², bár egyetérthetünk azzal az állásponttal²⁸³, hogy ez volna kívánatos. A definíciók közelítése hosszú távon megvalósulhat, legnagyobb esély azonban az egyes jogelvekből merített megoldások elterjedésére látszik. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a nemzetközi jogban a szokásjogi elemek alapvetően deklaratív jellegűek, a gyakorlatban már bevett elveket, metódusokat tartalmazza, jogfejlesztő hatása újító jellegüként általában nem érvényesül. S habár a nemzetközi jog árnyalt, sokrétű fogalmi rendszerrel bír, a környezeti kár tekintetében általános, bevett meghatározást nem találunk, kötőerővel bíró kiterjesztő értelmezésére pedig a közeljövőben nem látunk kilátást. Nem szükségszerű azonban ennek bekövetkezése, a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedése, fejlődése mindinkább szükségtelenné teszik a környezeti kár és felelősség

²⁷⁹ 1. cikk (vii) „Hatás”: bármely következmény, amelyet egy tervezett tevékenység idéz elő a környezetben, beleértve az emberi egészséget és biztonságot, a növény és állatvilágot, a talajt, a levegőt, a vizet, az éghajlatot, a tájat és a történelmi emlékeket vagy más építményeket vagy ezen tényezők egymás közötti kölcsönhatását; ugyancsak magában foglalja az ezen tényezők megváltoztatása eredményeként a kulturális örökségben vagy a társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkező hatásokat.”

²⁸⁰ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 8.

²⁸¹ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 22.

²⁸² Bowman szerint ennek oka lehet, hogy nem látszik jelentős növekedés a környezeti károkat érintő nemzetközi peres ügyek számában. Lsd. ²⁸² BOWMAN, MICHAEL (2002b): The Definition and Valuation of Environmental Harm: An Overview. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 1-16.

²⁸³ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 25.

elkülönült kezelését. Az államok objektív felelősségének, a szennyező fizet elv térnyerésének, valamint az egyes szektorális szerződésekben megjelenő felelősségi szabályoknak, s a bírósági esetjogban deklarált téziseknek köszönhetően megoldódni látszik a probléma: az üzemeltető, illetve mögöttes vagy reziduális felelősként az állam helyállni tartozik a tevékenység közvetlen vagy közvetett káros következményeiért, függetlenül attól, hogy a kár környezeti kárnak minősül-e.²⁸⁴

4. A környezeti kár fogalma az uniós jogban

Az Európai Unió jogában a kár általános fogalmi meghatározása szintén hiányzik. Egyes jogszabályok definiálják ugyan a kárt saját hatókörük tekintetében²⁸⁵, ezt azonban semmiképpen sem tekinthetjük általános meghatározásnak. Ugyanígy a Bíróság esetjogában is számos fogalom-értelmezést találhatunk²⁸⁶, erre azonban ugyanez a kitétel vonatkozik: az adott ügy tekintetében értelmezi a jogszabályt, nem alakult ki bevett terminológia a gyakorlatában.

A környezet védelméről rendelkező közösségi jogszabályokban található meghatározások közül témánk szempontjából a környezeti felelősségről szóló irányelv rendelkezései irányadók. Az irányelv előkészítése során született zöld könyv és fehér könyv még jóval szélesebb körű definíciókat alkalmazott, ami nemcsak a biodiverzitásban bekövetkező károkra, hanem az ennek következtében beálló személyi és vagyoni károkra is kiterjedt.²⁸⁷ Az irányelv végül elvetette a klasszikus kárfogalom alá tartozó károkra való kiterjesztést, az egyes nemzeti jogokban fellelhető különbségek miatt²⁸⁸ – némely európai ország ugyanis speciális rendelkezéseket fogadott el a környezeti károk vonatkozásában, míg mások a hagyományos felelősségi szabályokat alkalmazták a környezetre veszélyes tevékenységekért

²⁸⁴ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 30.

²⁸⁵ Például a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 85/374/EGT tanácsi irányelv (1985. július 25.) [HL L 210, 7. 8. 1985., 29. magyar kiadás 15. fejezet 1. kötet 257-261.] 9. cikke, vagy a Tanács 1225/2009/EK rendelete (2009. november 30.) az Európai Közösségben tagsággal nem rendelkező országokból érkező dömpingelt behozattal szembeni védelemről [HL L 343, 22. 12. 2009, 51.] 3. cikk (1)

²⁸⁶ Például a C-63/09. számú Axel Walz kontra Clickair S.A. ügy [EBHT 2010 I-04239], a T-469/07. számú Philips Lighting Poland és Philips Lighting kontra Tanács ügyben [EBHT még közzé nem tett, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=139342&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=154420>], C-551/12 P(R) számú EDF kontra Bizottság ügy [EBHT még közzé nem tett, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=135061&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=154420>]

²⁸⁷ Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: *Green Paper on Remedying Environmental Damage*, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993. 10., Commission of the European Communities: *White Paper on Environmental Liability*, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000. 11., 14-16., 18-21.

²⁸⁸ CASSOTTA, SANDRA: *Environmental Damage and Liability Problems in Multilevel Context. The Case of the Environmental Liability Directive*. Alphen aan den Rijn, Kluwer 2012. 88.

való felelősség, valamint azon hatásokért való felelősség tekintetben, amelyek a környezet révén okozhatnak kárt.²⁸⁹

Eszerint „kár: valamely természeti erőforrásban közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, kedvezőtlen változás, illetve valamely természeti erőforrás által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető romlása;”²⁹⁰. Ez a definíció egyként mentes a nemzetközi jogban megjelenő antropocentrikus irányultságtól és gazdasági jellegtől, ugyanakkor kiterjesztő is abban az értelemben, hogy az erőforrás által nyújtott szolgáltatásra is kiterjed. A kár fogalmának vizsgálata során külön említést érdemel, hogy a kontinentális Európában a kár általában feltételezi, hogy van károsult személy, szemben fenti definícióval.²⁹¹

Az irányelv meghatározza a környezeti károk fogalmát is, ez azonban már nem ennyire átfogó. Környezeti károk így „a) védett fajokban és természetes élőhelyekben okozott károk, vagyis minden olyan kár, amely jelentős kedvezőtlen hatást gyakorol az ilyen élőhelyek és fajok kedvező védeltségi állapotának elérésére vagy fenntartására. Az ilyen hatások jelentőségét az eredeti állapothoz képest kell felmérni, figyelembe véve az I. mellékletben meghatározott kritériumokat.

Nem tartoznak a védett fajokban és természetes élőhelyekben okozott károk fogalmába azok az előzetesen meghatározott kedvezőtlen hatások, amelyek olyan gazdasági szereplő tevékenységének a következményei, aki kifejezett engedélyt kapott az adott tevékenységre az illetékes hatóságoktól a 92/43/EGK irányelv 6. cikkének (3) és (4) bekezdését vagy a 79/409/EGK irányelv 9. cikkét végrehajtó rendelkezésekkel, illetve a közösségi jogszabályok hatálya alá nem tartozó élőhely és faj esetében a természetvédelemről szóló nemzeti jogszabályok egyenértékű rendelkezéseivel összhangban;

b) vizekben okozott károk, vagyis minden olyan kár, amely jelentősen kedvezőtlen hatást gyakorol:

i. az érintett vizek ökológiai, kémiai, vagy mennyiségi állapotára, vagy ökológiai potenciáljára a 2000/60/EK irányelvben meghatározottak szerint, kivéve azokat a kedvezőtlen hatásokat, amelyek esetében az említett irányelv 4. cikkének (7) bekezdése alkalmazandó; vagy

²⁸⁹ Például az 1994-es dán környezeti károkért való kártérítésről szóló törvény, az 1990-es német környezeti felelősségről szóló törvény.

²⁹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről (ELD) HL L 143, 30. 4. 2004, magyar különkiadás 357-375. 2. cikk 2. pont

²⁹¹ KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 186.

ii. a 2008/56/EK irányelv szerinti, érintett tengervizek környezeti állapotára, amennyiben a tengeri környezet környezeti állapotának bizonyos aspektusaira a 2000/60/EK irányelv nem terjed ki;

c) területi károk a földterület minden olyan elszennyeződése, amely az anyagok, készítmények, szervezetek vagy mikroorganizmusok talajba, talaj felszínére vagy a föld alatti térbe történő közvetlen vagy közvetett bevezetése következtében az emberi egészség károsodásának jelentős kockázatával jár;²⁹²

A környezeti károk fogalma láthatóan csak bizonyos környezeti elemekre, egyedekre – föld, víz, természetes élőhelyek, védett fajok –, azoknak is csupán szűkebb körére, s csak a hatások bizonyos részére terjed ki. A levegőszennyezésből eredő károk abban az esetben tartoznak a környezeti kár ezen definíciója alá, ha a levegő által szállított anyagok a vizek, a talaj, a védett fajok vagy a természetes élőhelyek károsodását okozzák²⁹³, abból a megfontolásból, hogy a légszennyezés előbb vagy utóbb a talajon rakódik le (a talaj savasodása, az állat- és növényvilág egyedei)²⁹⁴. A génmódosított termékekkel okozott károk szintén ide tartoznak, minthogy a koncepció a károsodott környezetből indul ki, és a genetikailag módosított szervezetek szándékos kibocsátását kifejezetten megemlíti, mint a szennyezés egyik forrását.²⁹⁵

Cassotta álláspontja szerint az irányelvvel kapcsolatos első fontos probléma a környezeti kár meghatározásának kérdése, ennek definiálása ugyanis döntő befolyással bír a szabályozás egészére. Az ökológiai kár bizonytalan jellegére tekintettel hajlamos lefedni a károk összességét – a tulajdonban, a mindenkit megillető dolgokban, illetőleg a tulajdon alá nem vonható dolgokban esett károkat egyaránt. A második lényeges probléma azonban ezzel kapcsolatban szintén a meghatározásból táplálkozik, jelesül a jogszabály alkalmazási köre, azaz a védeni kívánt értékek: az egyes környezeti elemek, a bennük keletkező károk, vagy az ezek következtében keletkező egyéni jogok sérelme elleni fellépésre vállalkozik.²⁹⁶

²⁹² ELD 2. cikk 1. pont

²⁹³ ELD 4. preambulumbekkezdés

²⁹⁴ KRÄMER (2012) i.m. 187.

²⁹⁵ Uo. 174. lábjegyzet. Az ELD III. Melléklet 11. pont Az Európai Parlament és a Tanács 2001/18/EK irányelvében [HL L 106., 2001.4.17., 1. o.] meghatározottak szerinti géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátása, szállítása és forgalomba hozatala.

²⁹⁶ CASSOTTA i.m. 32-33.

5. A környezeti kár fogalma a magyar jogban

A hatályos magyar jogban a környezeti kár fogalmát számos jogszabály használja²⁹⁷, megállapíthatósága tekintetében ugyanakkor elsősorban a Kvt. rendelkezései irányadók. A törvény a fogalmak körében a környezeti kár helyett környezetkárosodásról, illetőleg környezetkárosításról beszél. Környezetkárosodás a környezetben, illetve valamely környezeti elemben közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, jelentős kedvezőtlen változás, illetve valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető, jelentős romlása.²⁹⁸

A környezetvédelmi törvény meglehetősen bonyolult fogalmi rendszert épít ki, amikor a környezettel kapcsolatos tevékenységek lehetséges hatásai alapján differenciál, s külön kategóriákat képez. A jogi felelősséget a környezethasználóra²⁹⁹ telepíti, annak környezetkárosító vagy környezet veszélyeztető magatartása okán³⁰⁰, ugyanakkor a felelősség fennállásához a környezethasználat eredményeként környezetkárosítást, vagy környezetveszélyeztető magatartást³⁰¹ vár el.

A környezeti kár megállapítása a gyakorlatban a bírósági esetek áttekintésével történhet. A felmerült ügyek változatos képet mutatnak a környezeti elemek, a károkozás módja, a kárt elszenvedő dolog alapján. A bírói gyakorlatban a környezetjogi szabályok alkalmazásával *expressis verbis* környezeti kárként elbírált ügyek száma az 1970-80-as években töredékes, ha tartalma alapján ilyen ügyről volt is szó. Az évezred fordulójától szaporodtak meg a kifejezetten ekként nevesített és megfelelő jogszabályi hivatkozások alapján elbírált ügyek száma, de továbbra is számos esetben előfordul implicit módon megállapított környezeti kár.³⁰² A fogalmi rendszer bonyolultsága, valamint a környezetjog ismeretének és bevetttségének hiánya mutatkozik meg abban is, hogy a környezeti kárként értékelt eredmények mellett a környezetveszélyeztető tevékenység megállapítására még ritkábban kerül sor, amiből arra következtethetünk, hogy míg a speciális kárfajta ismertsége emelkedik, addig a hozzá kapcsolódó felelősségi intézményeké nem olyan mértékben.

²⁹⁷ Például a Polgári Törvénykönyv és a Büntető Törvénykönyv.

²⁹⁸ Ktv. 4. § 13. pont. A környezetkárosítás a törvény meghatározása szerint az a tevékenység vagy mulasztás, amelynek hatására környezetkárosodás következik be. Ktv. 4. § 12. pont

²⁹⁹ Ktv. 4. § 9. pont alapján *környezethasználat*: a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenység; A környezetterhelés és a környezet igénybevétele szintén definiált fogalmak, további elemzésüket lásd később.

³⁰⁰ Ktv. 101. § (1) bekezdés

³⁰¹ Ktv. 4. § 10. pont *környezetveszélyeztetés*: a környezetkárosodás bekövetkezésének közvetlen veszélye, ami a 11. pont alapján tevékenységgel vagy mulasztással is előidézhető.

³⁰² A témáról lásd bővebben JENOVAI PETRA: Emberi környezet – polgári jogi felelősség. In: *Acta conventus de iure civili tomus VIII.* Szeged, Lectum, 2008. 54-56.

Az irányelv magyar jogba ültetéséről rendelkező³⁰³ törvény 2007-ben az ELD követelményeinek megfelelően átszabta fogalmi rendszerét. Az azt megelőző időszak fogalmi struktúrája érdemben nem változott, tartalmi tekintetben azonban átfogóbb definíciók kerültek a szövegbe. Míg korábban környezetkárosodásként értékelte a jogszabály a környezetnek vagy valamely elemének olyan mértékű változását, szennyezettségét, illetve valamely elem igénybevételének olyan mértékét, amelynek eredményeképpen annak természetes vagy korábbi állapota (minősége) csak beavatkozással, vagy egyáltalán nem állítható helyre, illetőleg, amely az élővilágot kedvezőtlenül érinti³⁰⁴, addig az irányelv átvételét követően a helyreállíthatóság, mint feltétel kikerült a szövegből – helyette a jelentős változás a mérce, ugyanakkor a környezet által nyújtott szolgáltatás romlását is egy lehetséges környezeti kárként értékeli. Ennek megfelelően meghatározza a környezeti elem által nyújtott szolgáltatás fogalmát is, ami környezeti elemnek más környezeti elem vagy a társadalom (köz) érdekében ellátott funkcióját takarja³⁰⁵, ami még mindig elég homályos, értelmezésének kérdése, kiterjesztése a gyakorlatban valósulhat meg.

A Kvt. 1995-ös elfogadásakor a fogalmi rendszer kidolgozása során előrelépésként, s a korábbi gyakorlattal való szakításként értékelte az indoklás azt a lépést, hogy már nem csak a káros szennyezést kell megakadályozni, visszaszorítani, hanem a határérték alatti szennyezések elleni fellépést is lehetővé teszi. Ez ugyan alapvetően nem helytálló, hiszen 1995 előtt is lehetséges volt például a polgári jog eszközeivel fellépni ezek ellen a környezeti hatások ellen, kétségtelen tény azonban, hogy a fogalmi kör szövegének változásán jól követhető a felelősség alakulása. Az 1976. évi környezetvédelmi törvényből hiányzó definitív rész, kis intenzitású alkalmazásának hatására nem került kimunkálásra a gyakorlatban sem, így a Kvt. kétség kívül előrelépést jelentett ebben a tekintetben. A szennyeződés – ártalom – károsodás esetén fennálló felelősség a gyakorlatban könnyen és gyakorta egyszerűsödött a pusztán határérték feletti szennyezés esetén fennálló felelősséggé, amely gyakorlattal valóban szakít a Kvt., ugyanakkor eredeti fogalmi rendszerében az is az engedélyköteles, határértéket meghaladó, avagy helyreállítást igénylő, vagy helyre nem állítható károsodást, illetve azzal fenyegetést jelentett. Ehhez képest a környezethasználat, illetve a környezetkárosodás fogalmának megváltozásával 2007 óta függetlenedett teljesen a környezeti kár, a felelősség

³⁰³ Az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló 2007. évi XXIX. törvény.

³⁰⁴ Kvt. 4. § k) pont – 2007. IV. 30. előtt.

³⁰⁵ Kvt. 4. § 14. pont

kérdése a kár mértékétől, a károsodáshoz vezető tevékenység jellegétől, a hatósági engedélyek, határértékek meglététől és megtartásától.

A magyar jogban felmerült a környezeti kár fogalmának más definiálási helye, lehetősége a polgári jog kodifikációja során. Az első Szakértői Javaslat a környezeti kár fogalmát így fogalmazta meg: a környezet igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak a halála, testi sérülése vagy egészségkárosodása folytán vagy egyébként okozott tényleges vagyoni kár és elmaradt haszon, továbbá a) a környezeti károkozás felszámolásával és a károkozást megelőző környezeti állapot helyreállításával kapcsolatban felmerült minden ésszerűen indokolt költség és kiadás, b) a környezeti állapot és minőség hátrányos megváltozásából eredő, illetve c) a társadalom, annak csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásában kifejeződő általános kár. Emellett sérelemként a kollektív személyiségi jogsértést is nevesíti – nem kárként, a sérelemdíj szabályai alá utalva sérelemként.³⁰⁶ A javaslat indoklása szerint a kárfelelősségi tényállás a környezetvédelmi, a természetvédelmi és a hulladékgazdálkodásról szóló törvényeket kívánta összefoglalni, így a fogalom kialakítása során is ez történt, a természet védelméről szóló törvény egy rendelkezésével³⁰⁷ egészítve ki a Kvt. meghatározását, s fogalmazza át a polgári jog rendszerébe illeszkedően. A környezeti károkra vonatkozó rendelkezések azonban a munkák során elmaradtak, így sem a 2009-ben elfogadott és hatályba nem lépett, sem a 2013. évi Ptk. nem tartalmazza.

A környezetjog területén az egyes fogalmak kidolgozása során általában problémát jelent annak technikai környezethez kötöttsége. Egy fogalom alkalmazhatóságának kritériuma kellően pontos jellege, amit vagy a beleértendő elemek taxatív felsorolásával, vagy absztrakt körülírással érhetünk el. A környezetet érintő technológia állandó és gyorsuló ütemű fejlődése ellehetetleníti az első módszer alkalmazását, felsorolhatatlanná teszi a potenciálisan veszélyes tevékenységeket, védendő elemeket, negatív következményeket. Ugyanakkor jelentősen megnehezíti az absztraktív körülírás megvalósítását is, hiszen előre nem tudható, mi mindenre kívánjuk adott fogalmat a jövőben – akár igen közeli jövőben is – használni, kiterjeszteni.

A környezeti kár megállapításának emellett számos nehézsége lehet – hiszen egy részük nem azonnal, a kiváltó okot követően jelentkezik, s a köztes időben a beálló következmény mértéke változhat – az okozati összefüggések bizonyítása ezáltal megnehezül, ahogy

³⁰⁶ A Ptk. un. Vitatervezete, a Polgári Törvénykönyv Ötödik Könyv Kötelmi jog Javaslat. 2006. december 31. 5:585. § [Környezeti kár és sérelem]

³⁰⁷ A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 81. § (2) bekezdés e) pont kárként fogalmazza meg a társadalom, annak csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásában kifejeződő nem vagyoni károkat.

előfordulhat az is, hogy a jelenben közvetlen hatással nem is bírnak, de a jövőre nézve komoly veszélyt jelentenek, lehet a szennyezés többkomponensű, ahol a károsítók köre kiterjedhet egyes természetes eredetű együttthatókra, illetve a károsítás eredete néha felkutatathatatlan.³⁰⁸

A környezeti kár fogalmának meghatározása számos gyakorlati kérdés tarkítja. Környezeti kár-e például a víz- vagy levegőtisztaság romlás, hiszen annak változása természetes folyamat. Mi minősül egyáltalán minőségromlásnak ebben az esetben – kilégzéssel az ember széndioxidot juttat a levegőbe, ami üvegházhatású gáz, ad absurdum minden kilégzés környezeti kárt jelenthetne. Mennyiséghez köthető a kár? Évente egy felnőtt ember kb. 500 kilogrammnyi széndioxidot lélegzik ki, ehhez képest Magyarországon egy új autó átlagosan körülbelül évente 2132 kg széndioxidot bocsát ki.³⁰⁹Fenti számokból következően egy átlag alatt használt autó és egy átlag feletti „kibocsátású” személy környezeti terhelése igen közel eshet egymáshoz. Mi a helyzet akkor, ha a negatív következmény kialakulásához vezető első lépést más tette meg, ugyanakkor az még nem volt elégséges a negatív hatás kialakulásához, ezt követően azonban a kár már spontán folyamatok eredményeként, nem azonosítható okokból, vagy számos tevékenység kumulált hatásaként bekövetkezett. Kár-e ebben az esetben a határhelyzet létrehozása, negatív eredmény nélkül?

A kárfogalom vizsgálata kapcsán a kár bekövetkezése határhelyzetekben is létrejöhet – az ekocidium³¹⁰, az ökokocidium³¹¹, az atomkár mind egy-egy speciális területe a környezeti kár

³⁰⁸ BRÜGGEMEIER, GERT: Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law. In: TEUBNER, GÜNTHER – FARMER, LINDSAY – MURPHY, DECLAN (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility. The Concept and Practice of Ecological Self-Organisation*. Chichester, John Wiley and Son, 1994. 81-82.

³⁰⁹ A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet 2014-ben készült vizsgálata alapján az országban futó autók átlagosan évente 16 400 kilométert tesznek meg. Az Európai Parlament és a Tanács 443/2009/EK rendelete (2009. április 23.) a könnyű haszongépjárművek szén-dioxid-kibocsátásának csökkentésére irányuló közösségi integrált megközelítés keretében az új személygépkocsikra vonatkozó kibocsátási követelmények meghatározásáról [Hivatalos Lap L 140., 2009.6.5.] a széndioxid kibocsátás felső határértékét 130 g/km értékben határozza meg, amit 2020-ig 95 g/km-re kell csökkenteni. Utóbbi érték a 2014-es átlagos forgalom alapján 1558 kg éves terhelést jelentene.

³¹⁰ A fegyveres konfliktusok eredményeként létrejött környezeti károkról lásd pl. BODNÁR LÁSZLÓ: Az „ekocidium” kérdéséről. *Jogtudományi Közöny* 1974/5. 230-239.

³¹¹ Az ökokocidium egy terület ökoszisztémáinak jelentős károsodását, pusztítását, vagy teljes megsemmisítését, a természeti környezet kiirtásának folyamatát jelöli – nem pusztán az egyes környezeti elemek megsértését, hanem az egységes ökoszisztémát. Például az ökokocidium bűncselekménnyé nyilvánításáért indult – sikertelen – polgári kezdeményezés [<http://www.endecocide.eu/home/?lang=hu>] álláspontja szerint ha egy tevékenység, akár potenciálisan is, de pusztító következményekkel jár, annak illegálisnak kell lennie, tekintet nélkül arra, hogy a katasztrófa milyen valószínűséggel következik be. Az ökokocidium egy adott terület ökoszisztémáinak jelentős károsodását vagy elpusztítását vagy teljes megsemmisítését jelenti emberek vagy természeti erők által, olyan mértékben, hogy a terület rendeltetészerű használatának lehetősége súlyosan csökken annak lakói számára. Tervezetük szerint bíróság mérlegelné az ökoszisztéma károsodásának, veszteségének mértékét, időtartamát és hatását, bármely elem minimális szintje büntetendővé tenné a cselekményt. Példájuk alapján a döntéshozatalhoz a bíróság hivatkozhatna egy létező törvényre, például az ENSZ 1997-es Convention on the Prohibition of

bekövetkezése lehetőségeinek. A környezet fogalmának meghatározásában az egyes elemeken túli lehetséges zónák, így a világűr, a tengerfenék vetnek fel további kérdéseket. A környezeti károk emberi jogi vetületeinek vizsgálata, a környezeti károk mint az egyes emberi jogok megsértésének formája szintén a jövőbeni vizsgálódások tárgya lehet. Jelen dolgozat csupán részlegesen kíván adalékokkal szolgálni a terület megismeréséhez, így ezen kérdésekkel csupán említés szintjén foglalkozik.

Ugyancsak említés szintjén szólunk a környezeti károk közgazdasági értékelésének, megközelítésének kérdéséről, amelynek számos módszere, modellje és tétele ismert.³¹²

Összegzés

A kár általános fogalmából, miszerint egy magatartás következtében beálló hátrány, vagy veszteség a környezeti kár meghatározása során kiindulni nem lehet. A kár általános fogalma szubjektív, azaz a következményt elszenvedő oldaláról értékeli pozitív vagy negatív hatásúnak a magatartás eredményét, így definiálja az elmélet a kárt negatív hatásúnak. Környezeti kár esetén a károsító magatartás megítélésére nincs objektív nézőpont, a környezet maga a hatást elszenvedő fél, a következmény pedig lehet egyik elemére negatív, másakra pozitív, summázata azonban értékelhetetlen. Amennyiben általában az embert tekintjük alanynak, az ő szempontjából ugyanez a helyzet állhat fenn: például a gyárkéményekre szerelt szűrő a levegő károsítását akadályozza, csökkenti, ezzel szemben a keletkező hulladék a lerakót, s ezzel talajt terheli. A fentiekben elemzett okok mián azonban világosan látszik, hogy a környezeti kár speciális, egyedi jellemzőkkel bíró kárfajta, aminek nemcsak meghatározása, hanem szabályozása is eltérő.

6. A környezeti károk tipológiája

A környezetjog általános bemutatása során láthattuk, hogy a környezetjog szabályozása többrétű, a generális szabályokon felül az egyes elemekhez kapcsolódó speciális normák érvényesülnek. Vizsgáljuk meg, van-e ennek jelentősége a környezeti károk tekintetében:

Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD) meghatározza az „elterjedt”, a „hosszú távú” és „súlyos” terminusokat. (a) elterjedt: több száz négyzetkilométert felölelő terület; (b) hosszú távú: hónapokig vagy körülbelül egy évszakon keresztül tartól (c) súlyos: az emberi életre, a természeti illetve gazdasági erőforrásokra nézve súlyosan vagy jelentősen károsító vagy azokat megzavaró hatás.³¹² Lásd bővebben pl. BÁNDI GYULA – SOPOVNE BACHMANN KATALIN – SZLÁVIK JÁNOS: A környezeti kártérítés a gyakorlatban. In: *Jogász vándorgyűlés*, 15. Budapest, Magyar Jogász Egylet 2001. 293-356., KERÉKES SÁNDOR – SZLÁVIK JÁNOS: A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei. Budapest, KJK-Kerszöv, 2003., SZLÁVIK JÁNOS (szerk.): *Környezetgazdaságtan*. Budapest, Typotex, 2008. KERÉKES SÁNDOR: Gazdaság és környezetvédelem. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 61-72.

van-e egyáltalán érdemi oka a felosztásnak, vagy tisztán dogmatikai, ez, avagy merőben más felosztás érvényesül?

Zoltán Ödön felfogásában a környezeti károk köre a védelem alatt álló tárgyak köréhez igazodik.³¹³ Felosztása szerint a föld, a víz, a levegő, az élővilág, a táj és a települési környezet védelmével kapcsolatban keletkezhet kár³¹⁴, amely felosztás egybevág a rendszer felállításkor hatályos régi Kvt. szerinti környezetvédelem körébe sorolt tárgyakkal³¹⁵. Nem feledkezhetünk meg azonban arról a tényről, hogy a régi Ktv. az emberi környezet védelméről rendelkezik, hatóköre alapvetően arra terjed ki, így a felosztásban is az tükröződik, kihagyva a környezet egészét, a biodiverzitást, az egyes elemek rendszerei és folyamatai. A hatályos Ktv. alapján ez a felosztás némiképpen módosulna: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, az épített környezet mellett - beleértve ezen kategóriákba ezek összetevőit -, a környezeti elemek rendszereit, folyamatait és szerkezetét érő károk újabb csoportot képeznének, valamint felmerül a valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás romlása mint újabb lehetséges kártípus.³¹⁶ Elméletben megkülönböztethetjük így az egyes elemekben (környezet), illetve az általuk nyújtott szolgáltatásban keletkező környezeti károkat is.

A szektorális felosztásnak a nemzetközi jogban gyakorlati jelentősége van, hisz a besorolással egyértelművé válik az alkalmazandó szabályok köre³¹⁷, valamint pontos definíciókra alapozva felépítik saját felelősségi rendszerüket, néhol az eljárási szabályokat is beleértve. Speciális azonban ezen jogterületen a szabályozási tárgyak köre, ami nem igazodik fenti, környezeti elemenkénti felosztáshoz. A létező nemzetközi egyezmények alapulvételével ezen felosztás alapján beszélhetünk nukleáris károkról, olajszennyezés miatti károkról, légszennyezéssel keletkezett károkról, úrkárról, biodiverzitásban bekövetkező kárról, hulladékkárról, és ipari balesetek és környezetre veszélyes tevékenységek miatti felelősségről³¹⁸, s nem feledkezhetünk meg az integrált szennyezésekről sem, amennyiben a veszélyforrás hatóköre túlmutat egy környezeti elemen.

A nemzetközi jog alkalmazza a földrajzi alapú csoportosítást, ahol a károk határon áterjedő mivolta miatt megkülönböztethetjük a szomszédos államot érintő környezeti

³¹³ ZOLTÁN i. m. 153.

³¹⁴ Uo. 155-181.

³¹⁵ Régi Kvt. 9. § (1) A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet megóvása érdekében védelem alatt áll: a) a föld, b) a víz, c) a levegő, d) az élővilág, e) a táj, f) a települési környezet.

³¹⁶ Kvt. 4. § 1. *környezeti elem*: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői; 2. *környezet*: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete;

³¹⁷ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 40.

³¹⁸ KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m. 45-105.

károkat, valamint a mindenki által szabadon használható területeket (például a nyílt tenger, az Antarktisz, a világűr) érintő károkat. Földrajzi alapú lehet az irányadó jog alapján való osztályozás: univerzális, regionális vagy bilaterális egyezmény hatálya alá tartozik-e a kár.³¹⁹ Ugyancsak a földrajzi osztályozás csoportjába sorolható a károsodás helye, nagysága alapján nemzetközi, uniós, illetve nemzeti hatáskörbe tartozó károk. Ezen osztályozási rendszereket gyakorlati okok indokolják, a felosztást így például a fellépésre jogosultak körének kiválasztása, illetve az alkalmazandó jognak a megtalálása motiválja.

A környezeti károk megkülönböztethetők orvosolhatóságuk alapján, amely felosztás a felelősségi szabályok alkalmazása során előírható szankciókra vannak kihatással, ugyanis reverzibilis kár esetén beszélhetünk egyáltalán az eredeti állapot helyreállításáról, míg irreverzibilis károk esetén – egyre hangsúlyosabban – a pénzbeli jóvátételi módokról s egyéb szankciókról. Csák Csilla szerint a jogkövetkezmények szerinti felosztás jelentősége a legnagyobb, így attól függően, hogy milyen jogalapon kerül sor az igényérvényesítésre s milyen jogkövetkezmények vehetők igénybe beszélhetünk közjogi ill. magánjogi kárról.³²⁰ Környezeti magánjogi kár e felfogás szerint valamely személy jogait érintő környezeti károk, másrészt azon magánjogi sérelmek, amelyek veszélyeztették valamely környezeti elemet. „A környezeti közjogi kár azon szint feletti eseteket foglalja magába, amely a környezet és természet elemeinek sérelmét jelenti, tehát a környezeti elemekben keletkezik.”³²¹ A felosztással alapvetően egyetérthetünk, ugyanakkor a közjogi és magánjogi kár meghatározása álláspontom szerint így túl általános. A környezeti magánjogi kár, mint a személy jogait érintő kár nehezen megfogható, ugyanis álláspontom szerint valamennyi környezeti kár érinti valamennyi személy jogait: a két kontinenssel odébb kihalt fajta létezési értéke nekem is érték (és a jövő generáció számára is), fel nem ismerhető s soha ki nem aknázható benne rejlő potenciálja – gyógyszer egy betegségre például – konkrét veszteség is lehet. A környezeti közjogi kár pedig, mint szint feletti környezeti elemekben jelentkező kár nehezen értelmezhető. Vajon a szerző valamilyen mértékű károsodás felett beszélne közjogi jellegű kárról? Avagy a környezeti magánjogi kár nem valamely környezeti elembe áll be? Akkor vajon mitől környezeti ez a kárfajta? Ugyanakkor a megkülönböztetés elméleti szinten helytálló lehet, hiszen más szankciókat alkalmaz a két jogterület, s bizonyos károkra a

³¹⁹ Uo.

³²⁰ CSÁK (2012d) i.m. 83. és CSÁK CSILLA (2012b): A környezeti károk tipológiája. *Miskolci Jogi Szemle* 2012/2. 6.

³²¹ CSÁK (2012d) i.m. 84.

magánjog, míg másokra a közjog reflektál – nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a környezeti károk nem elhanyagolható része mindkettő reakcióját kiváltja.

Más helyütt Csák a környezeti károk tipológiája kapcsán közgazdasági megközelítéssel is csoportosít³²², így a környezeti károk egy része – amelyek gazdasági értelemben vett értékcsökkenést eredményeznek – gazdasági károkként szerepelnek. Külön osztályozva ezt a részt újabb alcsoportok képezhetők, így az elpusztult, megsemmisült nemzeti jövedelem, szennyezés miatt felmerült jövedelem-felhasználás, szennyezésként jelentkező beruházás vagy költség, illetve a kárba vesztett érték elmaradt haszna³²³. Ezen felosztás meglehetősen hasznos lehet a kár összecszerűségének meghatározásakor, azonban az szakértői kérdés, mint ahogy ennek a csoportosításnak a tartalmi megítélése is. A környezeti gazdasági károkat más szemszögből makroszintű – a nemzetgazdaság szempontjából értelmezett környezeti ráfordítások és többletköltségek összessége –, és mikroszintű – tartalmában azonos, csak a gazdálkodó egységeknél jelentkező – károkra bontja, s azokat újabb alegységekre.³²⁴ Erre a felosztásra ugyanazt mondhatjuk, mint fentebb: jogi szempontot nem tartalmaz, a kár meghatározásánál viszont igen hasznos lehet a szakértők számára.

A környezeti felelősség kérdése túlmutat a fogalmak szintjén, a következő fejezetben felelősségtani alapozás után kíséreljük meg a meghatározását, fajtáinak bemutatását, valamint az egyes felelősségi viszonylatok tárgyalását.

Környezeti felelősségről szólva a környezet fogalmának meghatározása elengedhetetlen. A felelősség megállapításához a kár nélkülözhetetlen elem, így meglétének ellenőrzéséhez szükségeszerű ennek meghatározása is. A környezet, környezeti kár fogalmi mellett sem feledkezhetünk meg arról, hogy a téma teljeskörűségéhez kiegészítő fogalmi vizsgálatok szükségesek, így például a kockázat, környezeti kockázat, rizikó, avagy kárveszély kategóriájának meghatározása.³²⁵

³²² CSÁK (2012b) i. m. 9.

³²³ A szerző hivatkozása egy miskolci egyetemi levelezős segédanyagra utal (http://www.uni-miskolc.hu/vrgi/20031002zzz20031231/kornyoktseg2_2003lev.pdf), ami tartalmaz ugyan hivatkozást a felosztás szerzőjéről, azonban az csak Kozma (1992) jelzi, így csupán vélelmezem, hogy a rendszerezés KOZMA FERENC: *A menedzser közgazdasági szemlélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1992. című műve alapján készült.

³²⁴ Uo. 10. Forrásmegjelölés fenti segédanyag, ahol nem jelez az ismeretlen szerző a forrást, így feltehetően saját alkotása.

³²⁵ Az elnevezés a jogterület, illetve szerző szerint különböző, lásd erről pl. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:523. § A károsodás veszélye, 5: 22. § A tulajdonost terhelő veszélyviselés, a kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény 3. § a veszélyesség meghatározása, de 19-23. §§ kockázatbecslés, kockázatkezelés, kockázatok ismertetése kifejezéssel, ugyancsak a kockázatról lásd a katasztrófavédelemről, tűzvédelemről, munkavédelemről szóló jogszabályok kockázat fogalmait, a büntetőjogban pl. IRK FERENC: A

4. Felelősség, felelősségi rendszerek

A környezetvédelmi felelősségi rendszer tárgyalása során elengedhetetlen a felelősség elméletének, lehetséges rendszerének áttekintése. Tekintve a környezetjog komplex jellegét a környezeti felelősség tulajdonképpen a jogrendszer egészét érinti, minthogy felelősségi rendszere részben vagy egészben beépül az egyes jogági felelősségi formákba, azoknak speciális eseteként. Némi felelősségtani alapozás után kíséreljük meg a meghatározását, fajtáinak bemutatását, valamint az egyes felelősségi viszonylatok tárgyalását.

1. Felelősségtani alapok

A jogi felelősség alapvetően az a jogi konstrukció, amely összeköti a jogi tényeket – ügyletet, magatartást stb. – a jogkövetkezményekkel. Aki jogilag valamilyen módon nem felelős, azaz nem tudható be terhére a jogszabályban szereplő jogi tény, azzal szemben a jogkövetkezményt nem lehet alkalmazni.

A jog intézményeként a felelősség hosszú fejlődésen ment keresztül, aminek következtében egy sokrétű, több értelemben is használt, kissé parttalan fogalommá vált.³²⁶ Magának a felelősség fogalmának a 'lehetetlenségére' a magyar szakirodalomban Földi András hívta fel a figyelmet³²⁷, aki szerint „a felelősség ma már jóformán mindent jelent”³²⁸. A jogi felelősség fogalmát szemantikai-logikai szempontok alapján megvizsgálva néhány jelentős törvénykönyv szövegében³²⁹, s ennek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a felelősség fogalmának hat markánsan eltérő jelentése különböztethető meg. Felosztása szerint létezik elvi-potenciális³³⁰, konkrét-aktuális³³¹ kategória, 'negatív eredmény okozása'

³²⁶ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 424., vele egyetértésben ZOVÁNYI NIKOLETT (2012b): A felelősség intézményének alakulása a kezdetektől a XX. század végéig. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/3. 69.

³²⁷ Pl. FÖLDI ANDRÁS (1988): *A jogi felelősség fogalmáról*. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XXX., 1988.

³²⁸ FÖLDI ANDRÁS (2004): *A másért való felelősség a római jogban – jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*. Budapest, Rejtjel 2004. 29.

³²⁹ FÖLDI (2004) i.m. 30. szerint a szerző nem tartalma alapján felelősségének minősülő szabályokat keresett, hanem azon szabályokat, amelyek a „felel” ígét vagy származékait tartalmazták, ennek megfelelően egy pozitivisták deskriptív kutatást végzett a megjelenése idején hatályos legfontosabb törvénykönyvek és törvények elemzésével.

³³⁰ „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem”, ahol a felelősség a norma parancsának való általános alávetettséget jelent, nincs normasértés, csak a potenciális lehetősége annak, hogy a jogalany helyzeténél fogva a jogviszonyt szabályozó normát megsértheti.

értelemben³³² vett felelősség, a felelősség vállalása³³³, a saját kár viselése³³⁴, illetve egy bizonyos feladat ellátására vonatkozó kötelezettség³³⁵ értelemben használt felelősség.

A jogi irodalomban megjelenő felelősség definíciók sokféle, egymástól néhol alapvetően eltérő meghatározásával találkozhatunk, amelyeket a hazai szakirodalomban elsőként Földi gyűjtötte egybe az egyes felelősségkonceptiók kritikája okán. A továbbiakban a Földi által ismertetett szakirodalmi nézetek kerülnek ismertetésre.³³⁶

Egy kötelezettség megsértése miatti szankcióként értelmezi a felelősséget Fauconnet, Boncase, Windelband, Kelsen³³⁷ és Asztalos³³⁸, eltekintve attól a tényről, hogy egy polgári jogi szankciónak nem egyedüli formája a felelősség, s hogy a felelősség nem szükségszerű következménye a szankciónak. Ennél is konkrétabb kötelezettséggként, a felelősség konkrét alapját és célját szem előtt tartva kártérítési kötelezettség jelentésben használta a felelősséget Venezian, Ferri és Ripert³³⁹ a jogi felelősség egyéb formáit szem elől tévesztve. Eörsi a felelősséget jogintézménynek minősítette³⁴⁰, és objektív alapú felelősséggként határozta meg, represszív avagy preventív jogi szankció kilátásba helyezése, alkalmazása felelősséggel szembeni kötelezettségszegés esetére³⁴¹. Későbbi meghatározása szerint a jogi felelősség állami védekezés a társadalom védelme érdekében, jogszabályokban lefektetett következmény a társadalmi megítélés alapján nemkívánatos magatartások után, aminek visszatartó és védekező céljai vannak, így beszél a felelősségi alakzatok restitutív és punitív formáiról.³⁴²

³³¹ „Valakinek megállapítható a felelőssége”, ahol a felelősség a konkrét normasértő magatartás tényleges verifikálódását jelenti.

³³² Szerződés megszűnéséért, zálogtárgy elpusztulásáért, értékcsökkenéséért, lehetetlenüléséért, késedelemért való felelősség esetén egyszerűen az okozatosságra utal a jogszabály.

³³³ A „felelősség vállalása” jogügylettel vállalt kötelezettség vagy jogszabályhoz képest többletkötelezettség.

³³⁴ Ti. amikor valaki saját felelősséggel magatartása okán nem igényelhet kártérítést saját káráért maga „felelő”.

³³⁵ Földi szerint a felelősség főnévként ilyen értelemben csak köznyelvben használatos, melléknévként törvényszövegben a „felelős” személy, szerv megnevezése fordul elő, a kötelesség szót helyettesítendő.

³³⁶ FÖLDI (2004) i. m. 60s. felhasználva az egyes csoportokat a bemutatás DELI GERGELY: Észrevételek a jogi felelősség fogalmáról. A cenzori regimen morum mint a felelősségre vonás intézménye. *Iustum, Aequum Salutare* 2007/2. 167-177. alapulvételével készült.

³³⁷ Lásd még MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg Kft. 1993. 337. 3. lábjegyzet

³³⁸ Lásd ASZTALOS LÁSZLÓ (1966): *A polgári jogi szankció*. Budapest, Akadémia, 1966. 357. Asztalos a felelősség több meghatározását is kidolgozta. Egyrészt a felelősség represszív, szubjektív feltételű szankciók lehetséges állapotának és az alkalmazandó szankciónak a megjelölése (ASZTALOS (1966) i.m. 359.), másrészt a felelősség jogi norma egyik lehetséges (legfontosabb) jogkövetkezménye (ASZTALOS LÁSZLÓ: *Szankció és felelősség a polgári jogban*. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 293.)

³³⁹ Lásd még MARTON i. m. 337. 3. lábjegyzet

³⁴⁰ EÖRSI GYULA (1961): *A jogi felelősség alapproblémái: a polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémia 1961. 26, 249. 321.

³⁴¹ EÖRSI (1961) i. m. 67.

³⁴² EÖRSI GYULA (1966): *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 28.

Szilágyi³⁴³ és Novák³⁴⁴ a felelősség lényegileg társas jellegét emeli ki, azt az elemet, hogy fennállásához a felelős személy mellett lennie kell egy másik oldálnak is. Szilágyi a következetes determinista koncepció melletti érvelésen³⁴⁵ túl a felelősséget normatív tartalommal bíró értékviszonyként a közösség és az egyén viszonyának olyan megnyilvánulásaként értelmezi, ami a közösségnek az egyénnel szembeni elsődlegességét, dominanciáját, s utóbbi attól való függőségét tükrözi.³⁴⁶ Álláspontom szerint azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a sértett, károsult környezeti felelősség esetén az esetek nem elhanyagolható részében nem nevesíthető, absztrakt alakzat, vagy a társadalom egésze, legfeljebb az igényérvényesítésre jogosultak köre nevezhető meg.

Fentiekhez képest mást, alapvetően alávetettségi helyzetet lát a felelősségben Hart, Grosschmid, Marton és Vígh³⁴⁷. Grosschmid a felelősséget kötelezettségnek, szankció alá vetettségnak tekinti, annak nem tulajdonít etikai tartalmat³⁴⁸, mely utóbbi véleményével a Kelsen utáni jogfelfogás alapján nehezen érthetünk egyet. Marton szerint felelősségről akkor beszélhetünk, ha valaki megszegte egy norma által előírt kötelezettségét, emiatt szembe kell néznie a norma által erre az esetre rendelt hátrányos jogkövetkezményekkel.³⁴⁹ Álláspontja szerint így a felelősség előfeltétele egy előzetesen fennálló kötelelem, valamint annak megsértése³⁵⁰, ennek tükrében potenciális értelemben felelősségről nem beszélhetnénk, környezeti ügyekben tehát mondjuk egy veszélyes tevékenység végzéséhez feltételül előírt garanciaalapba való rendszeres befizetési kötelezettség – potenciális károkozóként tartalékképzés a bekövetkező károsodás elhárítására – nem felelősségi alapon történhet.

Vígh a felelősség és a felelősségre vonás – a potenciális és az aktuális felelősség – szétválasztásával az előbbire helyezi a hangsúlyt, amikor a felelősség meglétét a normák

³⁴³ SZILÁGYI PÉTER (1986): A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. *Jogtudományi Közlöny* 1986/12. 597.

³⁴⁴ NOVÁK ISTVÁN: Felelősség – jogi felelősség – eljárásjogi felelősség. In: GÁSPÁRDY LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS – BÍRÓ GYÖRGY (szerk.): *Ünnepi tanulmányok. Novotni Zoltán: a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelt 60. születésnapja alkalmából*. Miskolci Egyetem, 1991. 247-248.

³⁴⁵ SZILÁGYI PÉTER: A jogi felelősség alapja – avagy mire jó a felelősségelmélet? In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 57–109. különösen 107-108.

³⁴⁶ SZILÁGYI PÉTER (1986) i.m. 597-598.

³⁴⁷ VÍGH JÓZSEF: Felelősség és társadalom. In: VÍGH JÓZSEF – POLT PÉTER (szerk.): *Felelősség és társadalom*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 1989. 28-29.

³⁴⁸ GROSSCHMID BÉNI (Zsögöd Benő): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből II*. Budapest, Athenaeum 1900. 849.

³⁴⁹ MARTON i. m. 14.

³⁵⁰ MARTON i. m. 20.

létezésének, a szankcióknak és a felelősségre vonhatóságnak a tudatosulásához köti, elvetve a pusztán csak a normasértéshez kötődő felelősséget.³⁵¹

A jogi felelősség erkölctől való elszakadásának kritikájaként fogható fel Peschka korai álláspontja, aki megkülönbözteti az egyedi szintjének megfelelő moralitást a különös, általános szintjén megjelenő etikumtól, kizárva a felelősség köréből az objektív, morális és etikai alap nélküli felelősséget.³⁵² Későbbi írásában azonban úgy véli, hogy felelősség nemcsak etikai alapon állhat fenn, hanem azon az alapon, hogy a jogellenes károkozó magatartást tanúsító személynek volt-e lehetősége, hogy más magatartást válasszon.³⁵³ Környezeti szemszögből ez a felfogás még mindig nem tükrözi a jogszerű magatartásokkal okozott környezeti károkért való helytállás besorolásának lehetőségét, kizárva azt a felelősség fogalomköréből.

A felelősséget a felmerült károk rendezésére szolgáló jogi technikák összességének tekinti Súlyom, amikor a közlekedési károk szempontjából kárrendezési „munkamegosztásnak” nevezi, annak mennyiségi átrendeződéséről szólva.³⁵⁴ Bihari a társadalmi értékek középpontba állításával a felelősséget negatív tartalmú értékviszonyként határozza meg, lényegének a társadalom rosszállását tartva.³⁵⁵

A tudományos felelősségdefiníciók sorozatából Földivel egyetértésben juthatunk arra a következtetésre, hogy formállogikailag korrekt, koherens definíció nem lehetséges.³⁵⁶ Vele, s Weinschedelel egyetértve a felelősség fogalmának megadása előtt le kell írni a felelősségi jelenségeket.³⁵⁷ A következő részekben erre teszünk kísérletet, előtte azonban lássuk, környezeti felelősség címén mely jelenségeket tekinthetjük vizsgálódásunk hatókörébe tartozónak. A felelősségi – nem felelősségi jelenségek elhatárolásához szempontul szolgálhat, hogy a felelősség az alábbi kritériumoknak³⁵⁸ megfelel:

- szankciós normának való alávetettség,

³⁵¹ VÍGH JÓZSEF: A determinizmus elvének érvényesítése a büntető felelősségre vonásban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 115-116.

³⁵² PESCHKA VILMOS (1982): A polgári jogi felelősség határai. *Jogtudományi Közöny* 1982/6. 425-433.

³⁵³ PESCHKA VILMOS (2001): A kártérítési felelősség morális és etikai kiüresedése. In: BÁN CHRYSYA (szerk.): *Ius privatum, ius Commune Europae. Liber Amicorum. Studia Ferenc Mádl dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék 2001. 217.

³⁵⁴ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977, 17.

³⁵⁵ BIHARI MIHÁLY: A felelősség jogelméleti kérdései. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 54.

³⁵⁶ FÖLDI (2004) i.m. 84.

³⁵⁷ WEISCHEDEL, WILHELM: *Das Wesen der Verantwortung*. Frankfurt am Main, 1933. 11. idézi FÖLDI (2004) i.m. 85.

³⁵⁸ FÖLDI (2004) i.m. 86.

- potenciálisan vagy aktuálisan szerepel egy sérelem

- a norma által kívánatossal ellentétes helyzet okozati összefüggésbe hozható valamely (jogellenes) magatartással³⁵⁹

- az adott normának megfelelő szankció.

A felelősség alapja Peschka szerint annak a jogi normának a megsértése, amely a károkozást tiltja, tehát a jogellenesség.³⁶⁰ A jogellenesség azonban nem csupán konkrét jogszabályi tiltó rendelkezésbe ütköző magatartással valósulhat meg; az új Polgári Törvénykönyv kimondja a károkozás általános tilalmát, s megállapítja, hogy minden károkozás objektíve jogellenes – az ott felsorolt kivételekkel.³⁶¹ A kár bekövetkezte tehát tételes jogba ütköző magatartástól függetlenül is előállhat, „A magatartást okozata: a kár avatja jogellenessé”, de a „magatartás csak olyan körben és mértékben jogellenes, amilyen körre az adott esetben az okozati összefüggés megállapítható”, vagyis amely kár (okozat) tekintetében a jogellenes magatartás okozatos is volt egyben.^{362 363}

Környezeti felelősségről beszélve ennek megfelelően azon jelenségek tartoznak a dolgozat témájához, amelyek (a környezettel kapcsolatos) valamely magatartás következtében sérelmet (környezeti kárt) okoznak, vagy alkalmasak annak okozására, s erre tekintettel valamely jogszabály szankcióval fenyegeti azt, akinek a magatartás betudható.

2. Környezeti felelősség és szabályozása

A környezeti felelősség fenti meghatározásából kiindulva még mindig túl tág fogalomkőről beszélhetünk, hiszen akár bármely felelősséget alapító szabály alkalmazható környezeti témára³⁶⁴, úgyhogy ebben a tekintetben is keretet kell szabni a dolgozatban. Nézzük meg először is, mit tart környezeti felelősségnek az irodalom.

³⁵⁹ Az okozatosság elméletéről a magánjogban lásd például SZALMA JÓZSEF: *Okozatosság és polgári jogi felelősség az európai és a magyar jogban*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2000. 53-66., a büntetőjogban GYÖRGYI KÁLMÁN: Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban. *Acta Juridica et Politica* Szeged, 1996. 91-99., a bírói gyakorlatban BLUTMAN LÁSZLÓ (2011): Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közöny* 2011/6. 309-320.

³⁶⁰ PESCHKA (2001) i.m. 217.

³⁶¹ Ptk. 6:518-580. §

³⁶² EÖRSI (1961) i. m. 288-295.

³⁶³ A jogellenességről lásd bővebben LANDI BALÁZS ZOLTÁN: Felelősségben gondolkodva. A jogellenesség, mint magatartás-mérték eszmetörténeti áttekintése a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körében. Phd értekezés 2014.

³⁶⁴ Egy ipari baleset esetén felmerül az illetékes miniszter lemondása (politikai felelősség), a hatóságok felelőssége (a közigazgatás, az egyes ügyszervezők felelőssége, a szervezet helyes felépítése, ügyelősztása,

Tamás szerint a környezetért való jogi felelősség körébe sorolhatók mindazon jogintézmények, amelyek a környezet védelmét szolgáló szabályozás érvényesülését elősegítő jogi felelősségi formákat foglalnak magukba. A környezetvédelemre vonatkozó jogszabályok megszegése, az ezeken alapuló hatósági rendelkezések meg nem tartása miatt fennálló felelősséget tekint a környezeti felelősségnek.³⁶⁵ Más helyütt kifejti, hogy a jogágak szerinti felelősség meghaladott, kívánatos volna egy integrált, kimondottan környezeti célú felelősségi rend kidolgozása. A környezetért való felelősség nem lehet a különböző jogszabályokban megállapított jogi felelősségi alakzatok egyszerű halmaza, amelyek csak azért kerültek egymás mellé, mert valamiféle kapcsolatba hozhatók a környezeti érdekekkel.³⁶⁶ Zoltán az egyes jogágak szabályainak együttese által nyújtott komplex védelmet tartja egyedül célravezetőnek, álláspontja szerint így részesülhet a környezet valamennyi tárgya hatékony védelemben.³⁶⁷ Vele összhangban Bakács is a környezetjog összetett felelősségi rendszeréről beszél, s az egyes jogágazati felelősségi formák összehangolt rendszerében látja a környezetvédelmi felelősség mechanizmusát, az egyes elemek tekintetében azonban továbblép, az államigazgatási, gazdasági, pénzügyi jogi, munkajogi és szövetkezeti jogi, szabálysértési és büntetőjogi, polgári jogi, nemzetközi közjogi és nemzetközi magánjogi felelősséget is ide sorolva.³⁶⁸ A Kvt. felelősség elvének, valamint a környezetért való felelősségről szóló szabályainak az elégtelenségéről ír Bándi. Álláspontja szerint a környezeti felelősség tágabb kategória, mint a környezethasználó tevékenység környezetre gyakorolt hatásaiért való helytállás³⁶⁹, a komplex jogvédelem mellett száll síkra, megemlékezik a környezeti érdeket védő felelősségi intézmények egész soráról³⁷⁰, valamint az állam felelősségéről a környezetért és polgáraiért³⁷¹.

Fodor és Prugberger elveti a különálló környezetjogi felelősség létét, végigvizsgálva annak formáit jutnak arra a következtetésre, hogy a környezetjogi felelősség- és szankciórendszer több alapjogág sajátos felelősségi rendszeréből tevődik össze, a környezeti

financiális helyzete – s mögötte az engedélyt kiadó állam, és a jogszabályokat megalkotó parlament felelőssége), a környéken lakók mentesítése érdekében összefog az ország lakossága (civil felelősség, ennek összefogására a katasztrófavédelem – annak felépítése, a rá vonatkozó előírások, az alapítványok, egyesületek a rájuk vonatkozó rendelkezések, de akár az adományok, önkéntes munka utáni adózás kérdése) s még sorolhatnám.

³⁶⁵ TAMÁS ANDRÁS (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 141.

³⁶⁶ TAMÁS ANDRÁS: Jogi felelősség a környezetért. *Jogtudományi Közlöny* 1977/4. 199-205.

³⁶⁷ ZOLTÁN i.m. 99.

³⁶⁸ BAKÁCS i. m. 77-98.

³⁶⁹ BÁNDI GYULA (2011): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 91-92.

³⁷⁰ Uo. 323. BÁNDI GYULA (2013b): A környezeti kár és segítség az igények érvényesítéséhez. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 35.

³⁷¹ BÁNDI GYULA (2005a): A környezetjogi felelősségről. *Belügyi Szemle* 2005/5. 21.

érdekhez fűződő specialitásokkal kiegészítve azok jogági sajátosságait.³⁷² Fodor később a felelősség elvének tárgyalása során árnyaltabb képet fest a környezeti felelősségről, amikor a felelősség körének megállapíthatóságáról így, illetve az állam fokozott felelősségét külön alapelveként is megfogalmazza, s legtágabb értelemben kiterjeszti a felelősséget mindenkire.³⁷³

Csák Csilla a felelősség kérdését központi elemnek tekinti, ami a környezetjogot is teljes mértékben behatárolja és a szakterületi szabályozottság sajátosságait is figyelembe véve szankcionálja. A környezeti felelősség fogalmát kiterjesztve használja, a személyi kör, az egyes károk, illetve a felelősség formái tekintetében egyaránt, amelyek között kiemelt szerepet tulajdonít a jogi felelősségnek, amelynek nemcsak egyértelműnek, elhatárolhatónak, koherensnek és alkalmazhatónak kell lennie. Külön kiemeli, hogy a fenti kritériumok ellenére előforduló joghézagokat a jogalkalmazásnak is egységesen kell kezelnie a jogbiztonság érdekében.³⁷⁴

A környezeti felelősség jelenségei az élet minden területét áthatva megjelennek a jog szabályaiban, a társadalom etikai normáiban vagy a vallás tanításaiban egyaránt. Az egyén saját cselekményeiért való helytállása alapvetően etikai alapokon nyugszik. A környezetért viselt felelősség azonban nem az egyénnel kezdődik és végződik, magasabb szinten a társadalom, az egész emberiség közös felelősségéről is beszélhetünk. Ez a felelősségi viszonylat is többsikú – fejlett és fejlődő országok, egyes nemzetek, társadalmi csoportok egymással szembeni felelőssége, amely részben jogi értelemben is fennáll. Beszélhetünk emellett az egész emberiség közös felelősségéről a környezet, saját maga, a teremtett világ, a jövő generációi felé.³⁷⁵ Ezen felelősségi formák csak kis részben tartoznak jogi szabályozás alá, az emberiség, a közösség felelősségének néhány rendhagyó formáját leszámítva ezen normák a társadalmi együttélés, a vallás stb. világába sorolhatók.³⁷⁶

A jogi szabályozási körbe vont környezeti felelősségi jelenségek a jogrendszerben szétszórva, annak minden területén megtalálhatók a környezetjog korábban elemzett komplex jellegének köszönhetően. Sokféle szempont szerint osztályozhatjuk őket, így az egyes jogágak

³⁷² FODOR LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996. 207-212.

³⁷³ FODOR LÁSZLÓ (2014): *Környezetjog*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó 2014. 89-93.

³⁷⁴ CSÁK CSILLA (2012a): A környezeti kárfelelősségi rendszerek dogmatikai alapjai. In: Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 16.

³⁷⁵ Az emberiség felelősségéről lásd például az egyik első környezeti etikáról író szerzőként PASSMORE, JOHN: *Man's responsibility for nature. Ecological Problems and Western Traditions*. London, Duckworth 1974.

³⁷⁶ Ezen felelősség jogi felfogásáról és ennek változásáról lásd pl. MAJTÉNYI BALÁZS (2002): Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerekben) *Állam- és Jogtudomány* 2002/3-4. 275-300., MAJTÉNYI BALÁZS (2008): A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága. *Fundamentum* 2008/1. 17-28.

szerint csoportosításban, aszerint a norma szerint meghatározva, amely a szankciót tartalmazza. Eszerint beszélhetünk alkotmányjogi, büntetőjogi, polgári jogi, szabálysértési stb. felelősségről. Más felosztás szerint felelősség fennállhat a felelős személy és a felelősséget kiváltó esemény közötti objektív alapon, amikor a jogellenes magatartás tanúsításának ténye kiváltja a jogkövetkezmény alkalmazását, illetve szubjektív alapon, amikor az adott tényleges magatartás tanúsítójának felróhatósága, vétkessége is szükséges a felelősségre vonás potenciális lehetőségéhez. Osztályozástól függetlenül leszögezhetjük azonban, hogy a környezetjogi felelősség minden formája azt a védelmi funkciót szolgálja, hogy megóvja a védett jogi tárgy, a környezet érdekét. Eszközei és alakzatai azonban különbözőek: az adott jogág által szabályozott területhez és módszereihez igazodva mutatnak eltérést, azonban ez a sokféle felelősségi rendszer együttesen biztosítja az elérni kívánt célt, jelentik egyben s általánosan a környezeti felelősséget.

Az egyes felelősségi formákat a dolgozat következő fejezeteiben a klasszikus felosztásban tárgyaljuk, azaz annak megfelelően, hogy a környezetre vonatkozó, felelősséget indukáló norma a jogrendszer mely területén helyezkedik el.

Minthogy a norma sokszor általános kötelezettséget jelent – általános jogelvek, környezetjogi elvek – így megkerülhetetlen azok bemutatása, s környezeti szempontú vizsgálata. A nemzetközi jog³⁷⁷ szabálytömegében jókora szeletet jelent a környezetjogi felelősséget generáló egyezmények, szokások, jogesetek sora³⁷⁸, speciális rendelkezéseket és felelősségi formákat felsorakoztatva³⁷⁹, amelyek kevéssé érintik a magyar környezeti felelősségi rendszer alakulását, így ez a kérdéskör jelen dolgozatnak nem tárgya.³⁸⁰ Az

³⁷⁷ Nincs egyetértés az irodalomban abban a tekintetben, hogy a nemzetközi környezetjog létezik-e nemzetközi jogban, lásd BIRNIE, PATRICIA – BOYLE, ALLAN – REDGWELL, CATHERINE: *International Law & The Environment*. Oxford, University Press 2009. 2., vs. BROWNLIE, IAN: *Principles of Public International Law*. Oxford, University Press 2005. XII. fejezet., de nemzetközi bíróságok használják ezt a kifejezést, pl. a Gabčíkovo – Nagymaros ügyet ICJ Reports (1997) 7, paras 92, 04,141, Iron Rhine Arbitration PCA (2005) paras 58, 222-3., s létezik egy erre vonatkozó, nem elhanyagolható nagyságú és jelentőségű szabályrendszer, amely a nemzetközi jog részét képezi. A hazai irodalomban a nemzetközi környezetjog szükségességéről lásd NAGY KÁROLY: *Nemzetközi jog*. Budapest, Püski, 1999. 227skk.

³⁷⁸ A nemzetközi környezetjog jogforrási rendszeréről lásd SANDS, PHILIPPE: *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge 2012. 103skk., KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (2004): *International environmental law*. Nairobi, UNEP, 2004. 51-57.

³⁷⁹ Ilyen például a tengeri olajszennyezés kérdése, a világűrszennyezés, a háborús konfliktusokban keletkező környezeti károk kérdése, de ide tartozhat az ipari balesetek, nukleáris szennyezés miatti felelősség is.

³⁸⁰ A témáról lásd: BRATSPIES, REBECCA M. – MILLER, RUSSELL A. (ed.): *Transboundary Harm in International Law. Lessons from the Trail Smelte Arbitration*. Cambridge University Press 2006., KECSKÉS GÁBOR (2012c): A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés 2012. [<http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf>], BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007., BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. FITZMAURITZ, MALGOSIA – ONG,

alkotmányos rend alapjainak lefektetésén belül is nevesítésre kerül a környezet, ahogy a közjog és magánjog számos területén.

A felelősség független a normarendszertől, ami megállapítja szabályait, az egyes vallások szabályai ugyanúgy előírnak normákat és szankciókat, ahogy a társadalom hétköznapi szintje, a politika vagy az erkölcs. A szokások által teremtett felelősség egyik fajtája csupán a jogi felelősség, amely a jog tagoltsága következtében szintén további fajtákra osztható.

A nemzetközi jog rendszere – jellegéből adódóan – speciális. A nemzetközi környezeti felelősség témakörét vizsgálva elsősorban az egyes környezeti érintettségű nemzetközi jogi források³⁸¹, valamint a nemzetközi jog általános felelősségi rendelkezései, elvei, döntései stb. ugyancsak figyelembe veendő, így például az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság (ILC) Államfelelősségről szóló tervezete³⁸². A nemzetközi jogban kikényszerítésre felhatalmazott intézmény nem létezik, sokszor kérdéses az is, van-e lehetőség szankcionálásra, mi az alkalmazandó jog, van-e annak kötőereje.³⁸³ A környezeti felelősség átfogó vizsgálata fentiekből adódóan csupán ezek alapos áttekintésével valósulhat meg. S bár a nemzetközi felelősség elméleti szinten cizellált kidolgozottságú, nem tűnik alkalmasnak a környezeti károk teljes körű kezelésére.³⁸⁴ A nemzetközi jogsértés miatti felelősség mellett részlegesen kodifikálta a jogszerű magatartások káros eredményei miatt fennálló felelősség szabályait, azonban ezekkel kapcsolatban is számos problematikus elem merül fel környezeti károk

DAVID M. – MERKOURIS, PANOS (ed.): *Research handbook on International Environmental Law*. Edward Elgar Publishing 2010., FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011., HOLTBY, KAREEN L. – KERR, WILLIAM A. – HOBBS, JILL E.: *International Environmental Liability and Barriers to Trade. Market Access and Biodiversity in the Biosafety Protocol*. Cheltenham, Edward Elgar, 2007.

³⁸¹ A közmegegyezés alapján ebben a tekintetben irányadó Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk (1), ami szerint „A Bíróság... A következő forrásokat alkalmazza:

- a) azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítanak meg;
- b) a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát;
- c) a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket;
- d) az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítását, mint a jogszabályok megállapításának segédeszközait.”

³⁸² Bővebben lásd pl. BRUHÁCS JÁNOS (1998): *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 1998. 171-208., NAGY KÁROLY i. m. 514-575., BOROS BALÁZS SÁNDOR: Nemzetközi jogi felelősség, különös tekintettel az ENSZ nemzetközi jogi bizottsága szerződéstervezetére. *Iustum, Aequum, Salutare* 2007/3. 125-137.

³⁸³ VALKI LÁSZLÓ: Szankció a nemzetközi jogban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 377-401., KECSKÉS GÁBOR (2007): A klasszikus nemzetközi jogi szankcióval kapcsolatos felfogások a magyar jogirodalomban – kitekintéssel a hatályos nemzetközi jogra. *Állam- és Jogtudomány* 2007/3. 489-508.

³⁸⁴ SZABÓ MARCEL (2004): A felelősség egyes aktuális nemzetközi és európai jogi kérdései. In: RAFFAI KATALIN (szerk.): *Placet experiri: Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*. Budapest, PPKE JÁK 2004. 276- 280., történetéről Kecskés Gábor (2012b): A jogellenes magatartásból eredő államfelelősség kodifikációjának története. *Jog – Állam – Politika* 2012/2. 31-46.

esetén. Az államok vonakodnak a kibocsátó állam nemzetközi felelősségének felvetésétől,³⁸⁵ amennyiben felvetik, különbözőképpen értelmezik azt – lásd erről pl. a közös, de differenciált felelősség kérdéséről³⁸⁶ – s felmerülhet az a kérdés is, elismerik-e egyáltalán az államok a nemzetközi felelősségüket a környezeti károkért.³⁸⁷

A határon túli környezeti károk kezelésének több, különböző alapon álló, s egymás mellett alkalmazható orvoslása lehetséges. Az állam nemzetközi felelősségén túl nemzetközi magánjogi egyezmények útján, a nemzetközi büntetőjog eszközeivel, valamint tág értelemben egyes emberi jogi jogsértésként is orvoslás nyerhető.³⁸⁸ Emellett a nemzetközi környezetjog is rendelkezik magánjogi szegmensekkel, így a külföldi elemet tartalmazó, környezetet érintő magánjogi viszonyok vizsgálatába vonhatók; a nemzetközi magánjog általános szabályai, így például a személyhez fűződő jog megsértése, szerződéses és szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség rendelkezései³⁸⁹ segítenek az alkalmazandó jog megtalálásában, s általában a tényleges károkozóval szembeni fellépésben.³⁹⁰ A jogtalálás nehézségeit áthidalandó születtek a határon túli környezeti károk különböző területeire vonatkozóan magánjogi egyezmények.³⁹¹ Az egyezmények civiljogi alapon álló felelősséget emelnek az állami felelősség szintjére,³⁹² s bár ezen egyezmények ratifikációja és gyakorlati alkalmazása

³⁸⁵ DUPUY, PIERRE-MARIE: L'État et la réparation des dommages catastrophiques. In: FRANCIONI, FRANCESCO - SCOVAZZI, TULLIO (ed): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman 1991. 141-144., BOYLE, ALLAN (1991): Making the Polluter Pay? Alternatives to State Responsibility in the Allocation of Transboundary Environmental Costs. In: FRANCIONI, FRANCESCO - SCOVAZZI, TULLIO (ed): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman 1991. 363-366.

³⁸⁶ FRENCH, DUNCAN: A fejlődő országok és a nemzetközi környezetvédelmi jog: A differenciált felelősség jelentősége. *Magyar Jog* 2002/9. 552-561., HILSON, CHRIS: Common But Differentiated Responsibilities in EU Climate Change Law: A Case of Double Standards? In: EVANS, MALCOLM – KOUTRAKOS, PANOS (ed.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford, Portland, Hart 2013. 275-295.

³⁸⁷ CONFORTI, BENEDETTO: Do States Really Accept Responsibility for Environmental Damage? In: FRANCIONI, FRANCESCO - SCOVAZZI, TULLIO (ed): *International Responsibility for Environmental Harm*. London, Graham and Trotman 1991. 179. Fenti kérdéseket feszegetve idézi BRUHÁCS JÁNOS (2005): A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. *JURA* 2005/1. 48.

³⁸⁸ BRUHÁCS (2005) i.m. 48.

³⁸⁹ BURIÁN LÁSZLÓ: A szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség nemzetközi magánjogi szabályainak gyakorlati és elméleti kérdései néhány európai ország jogában. *Állam- és Jogtudomány* 1990/1-4. 143-169.

³⁹⁰ Konkrét esetben ez rendkívül nehéz, olykor lehetetlen, lásd erről például a tiszai ciánszennyezéssel kapcsolatban KOCSIS-KUPPER ZSUZSANNA (2002): A romániai eredetű cianid-szennyezés hatása az európai és a nemzetközi környezetjogra. *Európai Jog* 2002/3. 14-19., BALOGH TAMÁS: A román állam felelősségének néhány vonatkozása a Tisza ciánszennyezésével kapcsolatban. *Jogtudományi Közlöny* 2000/7-8. 304-309.

³⁹¹ Rövid ismertetésüket lásd BRUHÁCS (2005) i.m. 49-53.

³⁹² HERCZEG ISTVÁN: Nemzetközi egyezmény az államok kárfelelősségéről. *Magyar jog és külföldi jogi szemle* 1973/7. 415-419.

meglehetősen deficités, ennek ellenére sem hagyhatók figyelmen kívül a jogfejlődésre gyakorolt hatásuk okán.^{393 394}

Az Európai Unió jogában a felelősség sok helyen, a belső joghoz hasonlóan, jogterületenként, szervezeti szinten, s attól eltérő módon, az unió sajátosságainak megfelelő alakzatokkal fordul elő. Mindemellett az Unió illeszkedik a nemzetközi normák tömegéhez, s hatással van rájuk.³⁹⁵ Az egyes belső jogokhoz hasonlóan felmerül a szervezet, az egyes eljárásokkal kapcsolatos felelősség, illetve a felelősség kérdése szabályozásra kerül egyenként az egyes szakterületeken. A közösségi jog specifikuma ugyanakkor az, hogy a szankció kiválasztása sokszor a nemzeti jogalkotóra marad, ahogy zömmel a rendelkezések végrehajtása is. A szakterületi szabályok jelentős részében – a környezetvédelmi szabályok körében jellemző irányelvekben tipikusan – az átültetésre, azaz a nemzeti jogba emelésre kötelezett tagállamokat terheli az a kötelezettség, hogy megfelelő, hatékony, s saját jogrendszerük felelősségi formáihoz és rendszeréhez igazodó felelősségi rezsimmel támogassák meg az átvett rendelkezést.

Mindezek mellett az uniós jog speciális felelősségi intézményekkel is bír, amelyek jórészt saját működésére vonatkoztathatók. Az egyes tagállamok magatartása a nemzetközi jogtól eltérően közvetlen szankciókkal fenyegetett. A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségeit sérti akkor, ha elmulasztja azokat a szükséges jogalkotási lépéseket, amelyek az irányelvek átvételéhez szükségesek, illetve ha a közösségi joggal összeegyeztethetetlen jogszabályokat alkot, vagy tart hatályban.³⁹⁶ Ugyanakkor a jogharmonizációs kötelezettségszegést közigazgatási szerv, tagállami bíróság, de akár magánszervezetek tevékenysége is megalapozhatja.³⁹⁷ A jogalkotásért és jogharmonizációért való felelősség következménye szintén érdekes, hiszen az állam közigazgatási és kárfelelőssége mellett az inkriminált jogszabályok alkalmazására is kihat, így bizonyos feltételek mellett a rendelkezés közvetlen hatálya is megállapítható, s a sérelmet szenvedett egyének kárigényt is érvényesíthetnek a jogsértő tagállammal szemben.³⁹⁸

³⁹³ BÁNDI GYULA (1996): Egyezmény a környezeti károkozás polgári jogi felelősségéről és a hazai következményekről. *ÖKO* 1996/1-2. szám 67.

³⁹⁴ A nemzetközi környezetjog kárfelelősségi rendjének részletes ismertetéséről lásd KECSKÉS GÁBOR (2012C): A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés 2012. [<http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf>]

³⁹⁵ SZABÓ MARCEL (2012b): Az európai jog és a nemzetközi jogrend – hierarchia és összefonódás. *Allam- és Jogtudomány* 2012/2-3. 191-211.

³⁹⁶ Lásd részletesen KECSKÉS LÁSZLÓ (2009): *EU-jog és jogharmonizáció*. 3. kiadás Budapest, HVG Orac 2009. 634-642.

³⁹⁷ KECSKÉS LÁSZLÓ (2009) i.m. 642-649.

³⁹⁸ KECSKÉS LÁSZLÓ (2009) i.m. 650-734.

Az alkotmányjog, alapjogvédelem vázolja fel a felelősségi viszonyrendszer alapját. Az alapjogok deklarálásán túl az érvényesítés módjának és kereteinek alapjait is lefekteti, s igaz ez nem csupán jogi értelemben. Az Alaptörvény által megfogalmazott alkotmányos értékek és intézmények a jogrendszer egészének vázát képezik, ennek végrehajtására, részletszabályokkal feltöltésére vállalkozik a jogalkotó, az alapvető értékek, az alkalmazásukhoz és értelmezésükhöz szükséges elvek az egyes alkotmányos alapon születő jogszabályokban szerepelnek. Ugyanakkor ezen értékek nem csak a jog tételes szabályait hatják át – kellene, hogy áthassák, hanem a jogalkotó, s az alkalmazók gyakorlatát, a döntéseik mögötti értékeket, az egyes normákat, a magatartásukkal képviselt ítéletet. Ez az értékelem, itt a környezet védelmének elsődlegessége, sokszor mögöttes elemként merül fel, a tételes jogi normák rendelkezései mellett és mögött.³⁹⁹ Ez a politikai szereplők, képviselők, kormánytagok politikai felelősségét is megalapozza, ahogy a végrehajtó hatalom tisztviselőinek, s mögötte az állam felelősségének is megalapozója kellene, hogy legyen. Végző soron a környezeti jogi felelősség alkotmányjogi és politikai felelősségként teljessé válik.⁴⁰⁰

A közjogi szabályok sok helyen, sokféle módon alkalmasak a környezeti érdek védelmére. Mind terjedelmében, mind tartalmában, rendeltetésében nagy tömegű normaanyagól van szó, amely átszövi az egyes igazgatási szabályok rengetegét. A közigazgatási, államigazgatási jog felelősségi rendszere ebből a szempontból kiemelt helyet foglal el. A közigazgatási jogi szankciórendszer elméletének kidolgozottsága messze nem teljeskörű, fogalmi háttérének szerzőnként változó mivolta pedig nehezíti a vizsgálatát.⁴⁰¹ A közigazgatási jog szervezetrendszerébe nevesítetten beépülve – miniszteri szinttől helyi szintig –, valamint több szervezetbe is beépülő feladat- és hatáskörrel van jelen a környezetvédelem. Ebben a tekintetben tehát foglalkozhatnánk a közigazgatás felépítésével, működésével, az egyes tisztviselők függelmi viszonyaival és felelősségre vonhatóságának kérdésével. A közigazgatás anyagi jogi és eljárási szabályai egyaránt vizsgálódásunkba vonható, a környezetvédelem, mint szakigazgatás, illetve a közigazgatási eljárás.

Az államigazgatás szervezete – az állam nevében, részben központi szervként való közfeladat ellátása – részben a politikai struktúra része, ahol a kormány, s az apparátus egy

³⁹⁹ A láthatatlan alkotmány koncepciójáról lásd SÓLYOM LÁSZLÓ párhuzamos véleményét a halálbüntetés eltörléséről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz.

⁴⁰⁰ FODOR LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996. 226-229.

⁴⁰¹ NAGY MARIANNA (1999b): Az államigazgatási jogi szankció elméletörténetéről. *Jogtudományi Közöny* 1999/12. 517.

része – elvben a vezetése – a választási ciklusokhoz igazodóan, néhol attól eltérően változik. Elmondható ugyanez az önkormányzati igazgatásról is.⁴⁰²Ebben a körben tehát a jogszabályokon túlmutató politikai felelősség kézzel fogható, a környezet kérdése nemcsak kampánytémaként, hanem konkrét káresemény kapcsán annak következményeként politikai felelősségként is felmerülhet.

A felelősségen alapuló szankciórendszerek alapvetően három, nélkülözhetetlen fogalmi elemmel bírnak Szilágyi szerint. Objektív jogellenesség, azaz a külvilágban megnyilvánuló társadalomra veszélyesség, az ezt megalapozó szubjektív mozzanatok, mint a beszámíthatóság, felróhatóság, a magatartás elvárhatósága, illetve az indokolt és érvényesíthető szankció.⁴⁰³ Csakhogy a közigazgatás anyagi jogi szankciói – a bírságok és egyéb közigazgatási jogi szankciók – Nagy szerint rendszerint nem rendelkeznek szubjektív oldallal, tehát nem tekinthetők fentiek értelmében felelősségi alapú szankciónak.⁴⁰⁴ Madarász idézve a szankció álláspontja szerint a jogérvényesítés eszköze, a jogszabályba foglalt anyagi jog kikényszerítésének eszköze.⁴⁰⁵ Álláspontom szerint a szubjektivitás általános elvárása, mint felelősséget alapozó tényező túlzott. A szubjektív elem a jogrendszer más részében is hiányzik, vagy fogyatkozott a szankciók mögött, gondoljunk itt a veszélyes üzemi felelősség, avagy a személyiségi jogok megsértése esetén alkalmazható polgári jogi jogkövetkezményekre. Amennyiben a szubjektív elem általános elvárásá emelkedne, úgy a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott károkért való helytállás sem felelősségi szankció lenne. Véleményem szerint a felelősség megállapításának fentebb citált, Földi féle kritériumai fejezik ki általánosan a felelősség, mint jogintézmény általános, közös magvát, szubjektív szempontok nélkül. A jogkövetkezmények alkalmazhatóságának, és alkalmazandóságának elméleti rendszere és konstrukciója nem függ az alkalmazás során a konkrét helyzethez való igazításuktól. Elvi síkon mozogva a tett, magatartás vagy mulasztás, amennyiben a társadalom számára negatív, s ezt a rosszallást jogszabályban is megfogalmazta, felelősséget indukál. A jogsértés maga szankciót von maga után.⁴⁰⁶ Az az adott eset, a konkrét helyzet megítéléséhez tartozik, hogy a tett kinek tudható be, s így kivel szemben alkalmazható a szankció, avagy a felelősség csökkentő vagy kizáró körülmények

⁴⁰² Lásd erről FAZEKAS MARIANNA – FICZERE LAJOS: *Magyar közigazgatási jog. Általános rész.* Budapest, Osiris 2003.

⁴⁰³ SZILÁGYI PÉTER: A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. *Jogtudományi Közlöny* 1986/12. 602.

⁴⁰⁴ NAGY MARIANNA (1999b) i.m. 528.

⁴⁰⁵ MADARÁSZ TIBOR: *Az államigazgatási jogi szankció fogalma és fajtái.* ELTE ÁJK Budapest, 1988. 41-42. Idézi Nagy Marianna (1999b) i.m. 528.

⁴⁰⁶ Lásd pl. a 60/2009. (V.) Alkotmánybírósági határozatot

folytán, vagy méltányosságból enyhíthető vagy el is hagyható a szankció. A szubjektív elemek tehát a felelősség formájától függően a tényállások megítélése szempontjából, avagy a szankció alkalmazása szempontjából is értékelésre kerülhetnek. Nem általánosítható az első eset, a felelősség megállhat adott esetben szubjektív elemek nélkül is.

A közigazgatási jogi felelősség rendszerét vizsgálva annak igen nagy szeleteként a szabálysértési jogot találhatjuk. A közigazgatási büntetőjog – a szabálysértési jog egy területeként – a büntetőjog és a közigazgatási jog határmezsgyéjén mozog. A büntetőjogból nyeri dogmatikája jelentős részét, a közigazgatásból a szabályozás tárgyát, szervezet- és eljárási rendjét.⁴⁰⁷ A fokozati különbség elméletét valló kutatók álláspontja szerint a szabálysértési jogot a büntetőjogtól csupán fokozati különbség, a társadalomra veszélyesség mértéke választja el,⁴⁰⁸ nem keresnek elvi különbséget a két tényálláscsoport között, megelégednek a formai ismérvekkel. Csekély fokban veszélyes módon ugyanakkor a bűncselekmények többségét is el lehet követni – így nőnap csokor attól függően, hogy tíz avagy afeletti szál hóvirágból áll-e, eshet a szabálysértés vagy a természetkárosítás tényállása alá.

A szabálysértési jogon kívül eső közigazgatási, államigazgatási jogi felelősség elkülönítése viszonylag újkeletű, s kezdetben mechanikus, legalábbis a magyar jogban. A szabálysértési jog a természetes személyek, az egyéb bírságok pedig a szervezetek szankciója.⁴⁰⁹ Egyetérthetünk Nagy Mariannával abban, hogy ez a felosztás kevésnek bizonyult, hiszen nem csupán bírságról, s arról sem csupán ilyen szigorú határok között beszélhetünk.⁴¹⁰ Magyarországon a rendszerváltás utáni jogfejlődés eredményeként a jogterület hatalmasra duzzadt, az egyes uniós országokban korábban is meglehetősen nagy terület. Ennek következtében az egyes igazgatási ágazatokban kialakultak új, egyéb államigazgatási jogi szankciók a megelőzően is létezők mellé. Csakhogy így akár ugyanarra a tényállásra is több, alkalmazható jogkövetkezmény, mondjuk szabálysértési és felügyeleti bírság is kiszabható. „az úgynevezett közigazgatási bírságok, mint önálló anyagi jogi bírságok az utóbbi évtizedekben a hazai jogrendszerben széles körűen elterjedtek, s ma már igen sok jogcímen kiszabhatók. (Elegendő utalni a bányafelügyeleti, az építésügyi, a fogyasztóvédelmi, a környezetvédelmi, a légszennyezési, a műemlékvédelmi, a pénztárfelügyeleti, a távközlési, a

⁴⁰⁷ NAGY MARIANNA (1999b) i.m. 526.

⁴⁰⁸ KIRÁLY TIBOR: A szabálysértések. *Állam és Igazgatás* 1955/9. 549-555.

⁴⁰⁹ Lásd pl. BITTÓ MÁRTA – VISKI LÁSZLÓ: *A büntetőjogi kutatás és a közigazgatás*. MTA ÁJT Budapest, 1977. 8., KÁNTÁS PÉTER: A bagatellkriminalitás természetéhez. *Magyar Jog* 1995/7. 390.

⁴¹⁰ NAGY MARIANNA (1999a): A közigazgatási jogi szankciórendszer és az új szabálysértési törvény. *Jogtudományi Közlöny* 1999/10. 451.

tőzsdefelügyeleti, a tűzvédelmi, a vámigazgatási, a versenyfelügyeleti és a veszélyes hulladék bírságokra). Közös jellemzőjük, hogy törvényi szintű szabályozáson vagy felhatalmazáson alapulnak, általában objektív jellegűek (vétkességre tekintet nélkül kiszabhatók), valamint a befolyt bírságösszegek közvetve vagy közvetlenül reparációs célokat szolgálnak (pl. védett értékek sérelmének orvoslását, kutatások támogatását)”⁴¹¹

„A szankciók másik csoportjába azok a közigazgatási szankciók tartoznak, amelyeket a közigazgatási szervek felügyeleti eljárásuk során a közigazgatás-ellenes cselekmények, azaz a közigazgatási jog szabályainak megsértése miatt alkalmaznak. ... (ezek) olyan objektív szankcióknak minősülnek, melyeknek elsődleges funkciója a közigazgatási jog érvényre juttatása, illetve másodlagosan a prevenció. Közvetve szerepük továbbá a jog által védett közösségi érdek ... fenntartása és védelme, illetve ennek helyreállítása, függetlenül a jogsértő bűnösségtől, illetve vétkességétől.”⁴¹² Ilyen, a szabálysértés és a bírság mellett élő közigazgatási intézkedés lehet egy engedély visszavonása, bizonyos tevékenység végzésének tiltása, eredeti állapot helyreállítására kötelezés, de objektív jellegű intézkedésként elkobzás, megsemmisítés, jogsértő jelleg megállapítása, s ezen határozat nyilvánosságra hozatala stb. is. Az egyes kötelezések és tiltások párhuzamosan is alkalmazhatóak a szabálysértési szankciókkal, bírságokkal, illetve az egyes jogkövetkezmények több módon is halmozódhatnak. Heterogén kumulációról beszélünk, amikor más jogterületek felelősségi szankcióival együtt alkalmazzuk. Homogén anyagi a halmozódás, ha különböző ágazatok, homogén alaki a kumuláció ha ugyanazon ágazat azonos szankciója ismétlődik, ha adott esetben ismételtén kiszabható. Beszélhetünk emellett vertikális párhuzamos represszióról, amennyiben az unió szerve szab ki szankciót, avagy az uniós érdek védelme érdekében tagállami hatóság, akár belső norma alapján alkalmaz jogkövetkezményt.

A jogkövetkezmények halmozódásának kérdése általában is fontos, külön figyelmet érdemel azonban a közigazgatási jogban. Míg a büntetőjog a kétszeres értékelés tilalmával gátat szab ennek, addig a közigazgatási jog szerteágazó szabályai között jócskán előfordul, hogy ugyanarra a tényállásra szabálysértési szankció, felügyeleti bírság, s egyéb intézkedés is alkalmazható. Egyes álláspontok ezt elfogadhatónak tartják, míg mások felszámolandónak tartják. Elméletben egyetérthetünk a bírságolásban meglévő párhuzamosságok felszámolásának igényével, azaz hogy ugyanazon magatartásra ne legyen szabálysértési és felügyelet bírság is, hiszen az a „ne bis in idem” elvet sértheti, hatóságoként eltérő gyakorlat

⁴¹¹ 29/1998. (VI. 17.) AB határozat (ABH 1998, 211,217–218)

⁴¹² 60/2009. (V. 28.) AB határozat

kialakulásához vezethet,⁴¹³ ugyanakkor az egyéb, kötelezés, eltiltás jellegű jogkövetkezmények alkalmazása kilóg a szabálysértés szankciórendszeréből. A szabálysértések esetén alkalmazható büntetések és intézkedések célja és jellege részben közigazgatási, részben büntetőjogias. Nem alkalmas, s dogmatikailag lehetetlen is a területek teljes összemosása, a közigazgatás teljes felelősségi rendszerének szabálysértési szankcionálása felé nyitni. Szükségszerű ugyanakkor más, közigazgatási szankciók léte, elengedhetetlen önálló felelősségi rend felállítása. Kiküszöbölhetetlennek tűnik tehát a párhuzamosság megléte.

A büntetőjogi felelősség a bűncselekmények elkövetéséhez fűződő büntetőjogi felelősség elviselésének kötelezettségét jelenti.⁴¹⁴ A felelősséget itt a bűncselekmény⁴¹⁵ elkövetése teremti meg, s amely felelősség érvényesítésének feltételeit törvény szabályozza. A büntetőjogi felelősség alapja szempontjából két fő irányzatot különböztet meg az elmélet. Az indeterminista felfogás az elkövető szabad akaratára épít, akinek tette saját elhatározásán alapul, környezete, körülményei csak befolyásolni képesek, de nem meghatározni. A determinizmus ezzel szemben az okozatosságot kutatja: az elkövető társadalmi körülményei, s annak lecsapódása személyiségén át, amik meghatározták akaratát, és így magatartását. Az indeterminizmus hívei a büntetés céljaként a megtorlást, míg a determinizmus hívei a prevenciót nevezik meg. Milyen módon illeszkedik ebbe a rendszerbe a környezeti felelősség? A bűnösség kérdését megkerülve a tett büntetőjog az elkövetett cselekmény alapján ítéli meg a felelősséget, alkalmaz szankciót,⁴¹⁶ ami lehetővé teszi az elkövető személyétől való elvonatkoztatást, s amire a környezetet érintő cselekményeknél szükség is van. A büntetőjog funkcióját, célját tekintve szintén felbukkannak új megközelítések, amelyek a jogaiban megsértett áldozatnak jóvátételt is biztosítanak. A helyreállító igazságszolgáltatás,⁴¹⁷ a büntetőeljárás és az így kiszabott büntetés az érintett közösség tagjai számára is

⁴¹³ NAGY (1999a) i.m. 452.

⁴¹⁴ FÖLDVÁRI JÓZSEF: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris 1998. 21.

⁴¹⁵ Btk. 4. § (1) Bűncselekmény az a szándékosan vagy - ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli - gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.

⁴¹⁶ Újkori eróziójáról lásd NAGY FERENC (2007): Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog eróziójáról. *Magyar Jog* 2007/2. 65-75.

⁴¹⁷ Lásd erről bővebben GÖRGÉNYI ILONA (2006): *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben.* HVG-Orac, Budapest, 2006. NAGY FERENC: Jótétel mint konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. *Kriminológiai Közlemények* 1993/48., VÍGH JÓZSEF: A kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás. *Magyar Jog* 1998/6., VÍGH JÓZSEF: A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Jogelméleti Szemle* 2003/2., FARKAS ÁKOS (1994): Kárjótétel és büntetőjog avagy hogyan kapcsolódhat egymáshoz elmélet és jogalkotás. *Magyar Jog* 1994/7. 443-444., VÓKÓ GYÖRGY: A büntetési teóriák racionalitása. *Büntetőjogi Szemle* 2012/1. 36-50.

kiengesztelést jelenthet, különösen akkor, ha az adott bűncselekmény – például a természeti környezetet károsító bűncselekmény – közvetlenül közösségi érdeket sértett.⁴¹⁸

A büntetőjog környezeti felelősséget generáló szabályai csupán az elmúlt évtizedekben nyertek nagyobb jelentőséget,⁴¹⁹ az ide sorolható tényállások száma azonban mostanra úgyszólván megemelkedett, hogy az új Büntető Törvénykönyvben önálló cím alá kerültek.⁴²⁰ Ha a büntetőjognak a környezeti felelősségi rendszerben való szerepét vizsgáljuk, figyelemmel kell lennünk annak ultima ratio jellegére, vagyis arra, hogy a büntetőjog csak ott kap szerepet, ahol más jogág szankciói már hatástalanok, vagyis végső soron igénybe vehető eszköz, ami a legradikálisabb társadalmi reakció a környezet vagy a természet ellen irányuló cselekményekre.⁴²¹ A büntetőjogi felelősség alapvetően bűnösségen alapul: csak a szándékosan, illetve ha a törvény büntetni rendeli, a gondatlanul elkövetett magatartásokra alkalmazható.⁴²² Ugyancsak jellegzetes a szankciórendszere, amely arra az alaptézisre alapul, hogy büntetőjogi felelőssége csak természetes személyeknek van. A jogi személyekkel szemben is alkalmazhatóak büntetőjogi intézkedések,⁴²³ ugyanakkor itt a vétesség, mint kritérium megítélése elgondolkodtató.⁴²⁴

A magánjog és a közjog felelősség fogalmai között, valamint a jogi felelősség e két területéhez kapcsolható joghatások, jogkövetkezmények meghatározásának tekintetében évszázadok óta jól körüljárható választóvonal létezik. A jogellenesnek nyilvánított magatartások valamely alapjog - környezeti felelősség esetében ez a környezethez való jog - sérelmét jelentik mind a polgári, mind a büntetőjogban, azonban az erre adott válaszok és reakciók irányultsága más funkcionális tartalommal bír a büntetőjog és a polgári jog körében. A büntetőjog központi elemét a speciális és generális prevenció jelenti, míg néhány jogrendszerben megjelenik a retorzió is. A polgári jog szintén magán viseli a prevenció

⁴¹⁸ GÖNCZÖL KATALIN: A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája. *Büntetőjogi Kodifikáció* 2007/2. 4.

⁴¹⁹ Kőhalmi László véleménye szerint alapvetően azért, mert ezen magatartások nem jelentettek olyan mértékű veszélyt az emberre, hogy ez szükséges lett volna, illetve a zöld mozgalmak hiánya miatt, amelyek ezt az igényt megjelenítették volna. KŐHALMI LÁSZLÓ (2004): A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle* 2004/7-8. 191. Álláspontját az idő és az új Btk. cáfolta. Zöld mozgalmak megjelenése nélkül, ugyanolyan veszély fennállása esetén is megszorodott a tényállások száma.

⁴²⁰ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény XXIII. fejezete a környezet és természet elleni bűncselekmények.

⁴²¹ LACZI BEÁTA (2004a): A környezet és a természet büntetőjogi védelmének nemzetközi és történeti vonatkozásai, a védelem jogszabályi alapjai. *Magyar Jog* 2004/4. 207.

⁴²² Lásd NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része*. Korona Kiadó, Budapest, 1998., BELOVICS ERVIN – BÉKÉS IMRE – BUSCH BÉLA – MOLNÁR GÁBOR – SINKU PÁL – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog. Általános rész*. HvgOrac, Budapest, 2002., FÖLDVÁRI i. m.

⁴²³ A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal lépett hatályba

⁴²⁴ KOVÁCS ANDREA: A környezetjogi felelősség büntetőjogi vonatkozásai. *Themis* 2011/12. 64.

jegyeit, azonban a személyi és vagyoni sérelmek körében általános szankcióként a kártérítés helyezkedik el, ami pedig a reparációt, illetve erkölcsi és más sérelmek bekövetkezése esetén a kompenzációt juttatja érvényre.⁴²⁵ A közjogi és magánjogi felelősségi alakzatok egymást kiegészítő, komplementer jellegéből adódóan együttesen képesek komplex védelmet nyújtani.

A környezeti felelősség intézménye, mint a felelősség egy szegmense a magánjogban is többsíkú. A polgári jog klasszikus jogintézményei mellett a munkajog, társasági jog felelősségi szabályainak alkalmazása is felmerülhet, amennyiben a környezeti érdeksérelem munkaviszonyban álló személy, vagy gazdasági társaság, annak vezető tisztségviselői felelősségét is felveti. A magánjog azonban alapvetően a magánérdek érvényesítésének lehetőségeit kínálja, elveiből adódó megkötésekkel. A klasszikus római jogi elvei „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*” a mai jogban is fellelhető továbbélése a modern civiljogba Rudolph von Jhering megfogalmazásában a tulajdon szociális megkötésének elve és az érdekek összhangba hozásának a szempontja. Ennek szellemében a tulajdonos tulajdonosi jogait, vagyis a tulajdon feletti, mindenkivel szemben fennálló abszolút hatalmát a környezete kíméletével és jogos érdekeinek a sérelme nélkül köteles gyakorolni, másrészt a relatív kötelmi jogi kapcsolatokban az érdekek kölcsönös összeegyeztetése alapján kell eljárni.⁴²⁶ A magánjog közjogiasodásának ez csupán a kezdő lépéseit jelentette, ezen gondolatok a magánjogi intézmények immanens tartalmi elemévé válva⁴²⁷ álláspontom szerint elvezetnek odáig, hogy egyes közjogi, közérdeket szolgáló szempontok – jelesül a környezet érdeke – a gyakorlaton keresztül beépülhet, be kell, hogy épüljön a magánjogi jogalkalmazásba, így korlátozva az egyéni cselekvési autonómia szabadságát.

A polgári jogban a környezeti károk megelőzésére, szankcionálására több jogintézmény is alkalmas,⁴²⁸ a polgári jog klasszikus felelősségi alakzatai – a szerződéses és szerződésen kívül okozott károkért való felelősség – szabályai mellett a szomszédjog intézménye is alkalmazható környezeti célokra a hazai jogban, ahogy a személyiségi jogok megsértése esetére rendelt jogkövetkezmények. Az új polgári törvénykönyv megszületésénél már a globalizáció, a fenntartható fejlődés gondolata is megjelenik a kódex emberképének

⁴²⁵ Lásd erről ZOVÁNYI NIKOLETT (2012a): A büntetőjogi és polgári jogi felelősség jogkövetkezményeinek összevetése. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/4. 47-60.

⁴²⁶ VON JHERING, RUDOLPH: *Das Zweck im Recht*, 4. Auflage. Leipzig, Freilag Breitkopf & Hartel, 1904. idézi PRUGBERGER TAMÁS (2012a): Adalék a tágabb értelmű civilisztikai felelősség jogelméletéhez és joggyakorlatához. In: TATTAY LEVENTE – POGÁCSÁS ANETT – MOLNÁR SAROLTA (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 254.

⁴²⁷ LÁBADY TAMÁS (2013a): *A magánjog általános tana*. Szent István Társulat, Budapest, 2013. 22-24.

⁴²⁸ SÓLYOM LÁSZLÓ (1980): *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémia, 1980.

kialakítása során,⁴²⁹ a konkrét, környezeti érdeket tükröző rendelkezések köre azonban csupán az állatok jogi megítélése terén változott.⁴³⁰

A felelősség körében alkalmazható polgári jogi jogintézmények a klasszikus magánjogi intézmények adott szituációra, a környezetet ért sérelem esetére való alkalmazását jelentik, hiszen a környezet nem külön tényállásként, csupán utaló szabályként és mérlegelési szempontként szerepel a törvényben.⁴³¹ A polgári jog sajátossága azonban, hogy a lehetséges jogkövetkezmények, a jogérvényesítés az egyes jogalanyok reakcióitól függnék. Ennek szükségszerű következménye, hogy környezeti kár esetén – bár több lehetőség is rendelkezésre áll – azok alkalmazása a sérelmet elszenvedő, avagy a fellépésre egyébként jogosulttól függ. Alapvetően szükség van tehát egy érdekelt magánjogi jogalanyra a környezeti kár felmerülése esetén, ez azonban még nem elég. Kérdés, felismeri-e egyáltalán a jogalany a jogsérelmet, tud-e a fellépés és lehetséges jogkövetkezmény lehetőségéről, avagy hajlandó eltérni a kialakult helyzetet? A jogérvényesítés erőfeszítést igényel az érintettől, aminél mérlegel egyéni sérelme és jogérvényesítés esetén az elérhető és várható haszna között. A környezet érdeke jelen esetben a jogi lehetőség igénybevételének eldöntésekor másodlagos, ha egyáltalán felmerülő szempont. A jogalanyok racionálisan saját érdekeik alapján hoznak döntést a jogi út igénybevételéről, amire csupán lehetőségük nyílik, de kötelezettségük nem keletkezik. Alapvető különbség tehát a magánjogi jogkövetkezmények körében az, hogy a jogérvényesítéshez érintett, sérelmet szenvedő jogalany szükséges, aki *saját* érdekében, *saját* kára tekintetében, saját, szabadon meghozott döntése alapján járhat el. A környezet nem magánjogi jogalany, a környezet nem jogosult sem fellépni, sem más nem jogosult magánjogi eszközökkel a környezet kárát érvényesíteni. Általában is megállapítható tehát, hogy a polgári jog annyiban alkalmas a környezeti érdek érvényesítésére, amennyiben az egybeesik egy magánjogi jogalany által elszenvedett sérelemmel, s ezen közös halmaz esetén is egyéb más feltételek teljesülése szükséges a károkozó felelősségre vonásához.

A polgári jog által felkínált jogkövetkezmények tárháza széles, számos jogintézmény számos különböző lehetőséget kínál az érdekelteknek. A magánjog azon jellegzetessége azonban, miszerint a keresetben a sérelmet szenvedő fél jelöli meg az általa kívánatosnak tartott jogkövetkezményt, nem maradhat figyelmen kívül. Míg a közjogi szabályok a hipotézis

⁴²⁹ LENKOVICS BARNABÁS (2009): A magánjog ember és társadalomképe. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 197-208.

⁴³⁰ Lásd Ptk. 5:14. § (3)

⁴³¹ A Ptk. 2:52. § (3) bekezdése a sérelemdíj mértékének megállapításakor hivatkozik a jogsértésnek a sértett környezetre gyakorolt hatására, valamint a 6:535.§ (2) bekezdése a veszélyes üzemi felelősség szabályait rendeli alkalmazni az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel másnak okozott károkra.

fennállása esetére egyértelmű szankció alkalmazását rendelik, melynek mértékéről a bíró, hatóság mérlegeléssel dönthet, s így a környezet érdekének széleskörű figyelembevételére biztosít lehetőséget, addig a magánjogban a keresethez kötöttség elve alapján a bíró csupán a hozzá forduló kérelméről, annak helytállóságáról dönt, s a kereset és a jogszabály – nem csupán a jogszabály – által lehetővé tett keretek között mérlegel. Ez a hozzáállás a környezeti érdek érvényesülését csorbíthatja, hiszen a kérelemben nem foglalt, avagy alábecsült igényeket a bíró nem ítélni meg, s ahol a törvény eltérést enged, ott is megszorításokkal, hiszen nem alkalmazhat olyan jogkövetkezményt, ami ellen mindkét fél tiltakozik.

Az egyes jogintézmények közül elsőként a személyiségi jogok védelmét vizsgálhatjuk meg, ahol az általános védelmen túl a példálózó jelleggel felsorolt nevesített alakzatok közt szerepel az élet, testi épség, egészség megsértése,⁴³² amely alkalmas lehet a környezetet ért hátrány esetére való alkalmazásra is. A környezethez, egészséges környezethez való jog, mint alapjog megsértése azonban szintén alapot adhat az általános szabályon keresztül a különböző jogkövetkezmények alkalmazására, ez azonban már a fellépési kedven és a bírói gyakorlat alakulásán múlik, a megelőző bírói gyakorlat helyt adott az ezirányú kereseteknek. A személyiségi jog megsértése esetére alkalmazható szankciók köre széles, vagyoni és nem vagyoni jellegű jogkövetkezmények alkalmazására egyaránt sor kerülhet, amennyiben a jogsértés ténye bizonyítható. Kiemelést érdemel, hogy a törvény szövege világosan leszögezi, nem szükséges a sértett személynek hátrány elszenvedését bizonyítania,⁴³³ ami környezeti ügyekben gyakran jelenthet problémát. Felmerül ugyanakkor ezzel kapcsolatban az érintettség kérdése – azaz a jogsértés, környezeti kár bekövetkezése esetén bármely jogalany felléphet-e, aki úgy érzi, személyiségi joga sérült? A kérdés visszautal a környezet fogalom meghatározásának kérdésére, ott bővebben is kitértem erre a kérdésre. A környezetet érő kár személyiségi jogi vonzatának érvényesítéséhez nyújthat segítséget az ügyész bevonásának lehetősége, aki a közérdekbe ütközés esetén – a környezet érdeke álláspontom szerint ide sorolható – a jogosult hozzájárulásával érvényesítheti a felróhatóságtól független szankciókat.⁴³⁴

A környezeti kár kérdése a birtokvédelem szabályain keresztül is tekinthető, amennyiben dologban bekövetkező károkról beszélhetünk. A birtoktól való jogellenes megfosztás illetve a birtoklásban való háborítás eseteire biztosított jogkövetkezményeket a birtokos veheti igénybe. Ebben az esetben a tényleges helyzete alapján kap jogvédelmet a jogosult, a zavarás

⁴³² Ptk. 2:43. § a)

⁴³³ VÉKÁS LAJOS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 70-72.

⁴³⁴ Ptk. 2:54. § (4)

megítélése pedig a bírói gyakorlatban kialakult objektivizált mérce alapján történik, tudniillik eléri-e a zavarás mértéke azt a szintet, amelyet már nem köteles túrni a birtokos. A birtokháborítás a magyar joggyakorlat szerint alapvetően jogalap nélküli magatartásnak minősül. Kivételesen, s csak akkor van jogalapja, ha a jogosultság közvetlenül arra a konkrét magatartásra vonatkozik, amelynek eredményeként a birtok zavarása bekövetkezett és a birtokos nem jogosult a birtoklásra, illetve a birtok zavarását túrni köteles. A bírói gyakorlat már jó ideje ide sorolja például a környezeti ártalmakat. A jogalap nélküli háborítás esete a környezet vonatkozásában alapvetően kétféle módon valósulhat meg. Jogos magatartást takarhat egyrészt jogszabályon alapuló jogosítvány alapján történő behatást, másrészt a jogos birtokos által engedett, tőle származó jogosítványon alapuló beavatkozást.

A dolog használatának általános magánjogi korlátját kimondó rendelkezés⁴³⁵ kiterjedt, gyakorlati alkalmazása a fentebb citált, a tulajdonjog szociális kötöttségét előíró elv normaszövegbe transzplantálása. A rendelkezés alkalmazása során a tulajdonos és mások érdekeinek összemérésére és az ellentétes érdekek kiegyenlítése mellett határozható meg a tulajdonos használati jogának korlátja. A szükségtelen zavarás következményeit ugyan nem határozza meg a törvény, a gyakorlatban a legjellemzőbb a birtokvédelem, a kártérítési igény, valamint a kárveszélyen alapuló vagy birtokvédelmi alapú eltiltási igény,⁴³⁶ az ezen jogintézményeknél ismertetett szabályok szerint. Környezeti, de általában szomszédjogi szempontból a kérdés sarokpontja a zavarás-túrési kötelezettség-szükségesség határvonalának megállapítása, ami mindig az adott eset körülményeitől függ.

A szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség szabályainak elválasztása újkeletű, az új Polgári Törvénykönyv szabályozza ekként szigorúbb rendelkezéseket előírva a szerződéses kapcsolatokban okozott károkra. A szerződéses kapcsolatok során, szerződésszegéssel keletkező károk esetén már a kártérítés mértéke is kérdéses. Környezeti kár esetén problémát vethet fel a kártérítés mértékének meghatározása, hiszen a szerződéses szolgáltatás tárgyában keletkezett kár mértéke elenyésző is lehet, a szolgáltatás értelmezésétől függően azonban kiterjedt, a szerződés keretein messze túlmutató is.⁴³⁷ A teljes kártérítés elvének az új törvényben való cizellálása⁴³⁸ alapvetően helyes, környezeti esetekre nézve azonban

⁴³⁵ Ptk. 5:23. §

⁴³⁶ VÉKÁS LAJOS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 385.

⁴³⁷ Mondjuk a szolgáltatás egy ingatlan – annak szennyezése felmérhető talaj esetén, ugyanakkor vízparti ingatlan esetén a víz szennyeződése, élővilágának pusztulása messze túlmutat az adott ingatlan telekhatárain és a szerződés keretein.

⁴³⁸ Lásd erről pl. FUGLINSZKY ÁDÁM (2007): A teljes kártérítés elve, kritikája és korlátai. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2007. 201-218.

korrekcióra, értelmezésre szorul a majdani gyakorlatban. Ugyancsak érdekes kérdéseket vehetnek fel a kimentés – ellenőrzési körén kívül eső, előre nem látható, elháríthatatlan körülmény és kár – szabályai. Vajon ezek meddig terjednek környezeti károk esetén? A joggyakorlatból kiindulva a jogszabályi kötelezettségek, közigazgatási előírások, hatósági rendelkezések, határértékek, normák betartása alapvetően nem elegendő egy polgári bíró számára, hogy a felróhatóság hiányát, avagy a veszélyes üzemi felelősség alóli kimentést bizonyítsa. Ennek szellemében a károkozó fél kimentéséhez szerződéses viszonyokban is ennél nyomósabb érvekre lesz szükség. A klasszikus vis maior esetek – természeti jelenségek – környezeti károkat okozó jellegére már láthattunk gyakorlati példát, gondoljunk a tiszai cianidszennyezésre, ahol a lezúduló szokatlan méretű esőzés idézte elő a gátszakadást. A hazai joggyakorlat szerint az elháríthatatlanság akkor állapítható meg, ha a technika adott fejlettségi szintjére és a gazdaság teherbíró képességére is figyelemmel objektíve nem áll fenn a védekezés lehetősége, aminek megítélése környezeti ügyekben lényeges kérdés lehet.

Környezeti károkról szólva a felelősségi jog valamennyi szabálya érintett. Az általános, felróhatóságon alapuló felelősség alakzata, amit a veszélyes üzemi felelősségi igény érvényesítésére nyitva álló hároméves határidőt követően is alkalmazhatunk, a többek közös károkozása, a másért való felelősség szabályai, s még sorolhatnám. Környezeti szempontból jellemzőbb, gyakoribb a szerződésen kívüli károkért való felelősség szabályainak alkalmazása, ami korábbi s a jelenlegi szabályok alapján is a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért való felelősség szabályai alapján történik. Ennél a felelősségi alakzatnál az üzembentartó károkozó felelőssége objektív, kimentése rendkívül szűk: környezeti esetekre alkalmazva mentesülhet, ha környezetet veszélyeztető tevékenységi körén kívül eső, elháríthatatlan ok idézte elő a kár bekövetkezését. A környezet, környezetet veszélyeztető tevékenység definíciós nehézségeiről már szoltunk korábban, a bírói gyakorlatnak még tág tere van ezen a területen a jogfejlesztésre, s fentebb említésre került a vis maior problémája is.

A környezetjog elvei, jelesül a megelőzés elve nehezen idomul a polgári jog individualista szemléletéhez. A kárveszély esetét leszámítva általában a jogellenes eredmény beállta után nyílik lehetőség a polgári jogi szankciók igénybevételére, így a prevenció és reparáció között ingadozva a polgári jogi jogkövetkezmények terén utóbbiak felé billen el a mérleg. A környezetvédelmi magánjogot Európa-szerte széles körben szomszédjogi problémaként kezelik, s így elsősorban eltiltás, avagy in integrum restituióra kötelezést alkalmaznak jogkövetkezményként,⁴³⁹ ennek megfelelően hatékonyabbak a megelőzés terén, ami részben

⁴³⁹ JULESZ MÁTÉ: Prevenció és reparáció a környezetvédelmi magánjogban. *Magyar Jog* 2006/3. 166.

a szabályokon, részben a jogalanyokon múlik. Prevenció terén az is a polgári jog ellen szól, hogy a környezetet ért kárt konkrét, fellépésre is hajlandó károsult hiányában nem kell teljes egészében megfizetnie, sem helyreállítania, a teljes kártérítés és a helyreállítás csupán a sikeres igényérvényesítés esetére vonatkozik, maximum a jogosult által igényelt terjedelemben, azon belül is csupán a bíróság által megítélt mértékű. Ezzel szemben áll a preventív eszközök sokszor ezt többszörösen felülmúló kiadásaival, hiszen a megelőző intézkedések teljeskörűsége törekvőek, így sokszor nagyobb költségtényezővel járnak, mint az esetlegesen bekövetkező, kérdéses terjedelmű kár, amelynek kompenzációjára korlátozott mértékben, csak jóval később, bizonytalan sikerű és tartalmú eljárás után kerül sor. A szerződésen kívüli károkért való felelősség általános alakzata, amely a felróhatóság vélelmére alapul, elvben preventív hatást tulajdoníthatunk, a gyakorlatban még sincs így.⁴⁴⁰ Ugyanez igaz lehet a veszélyes üzemi felelősségre is, ahol csupán objektív szempontok érvényesülnek. A környezethasználó költséghatékonyság alapján dönt – remélhetőleg részben, valójában túlnyomóan – a megelőző intézkedések alkalmazásáról. A valóban hatékony, a környezet érdekét szolgáló jogvédelem érdekében az érintetteknek jóval többször kellene idejekorán megelőző intézkedéseket kérniük. A bíróságoknak pedig – a fentebb említett közjogiasodás szellemében – a közérdeket szem előtt tartva a környezet érdekét is mérlegelniük kellene, ami szintén a prevenció, eredeti állapot helyreállítása felé hat.

Az abszolút kárfelelősség rendszere, amely a kimentésre semmilyen lehetőséget sem kínál a magyar jogban az atomkárokért való helytállásra vonatkozik. A bányászati tevékenységgel okozott károk megítélése ebben a tekintetben vitatott, egyes vélemények abszolút,⁴⁴¹ mások objektív felelősségnek tekintik.⁴⁴² A környezeti károkért való felelősség szabályainak abszolút, kimentést nem ismerő formájúvá alakítása irányában is vannak tendenciák,⁴⁴³ ami véleményem szerint megfontolásra érdemes. Az atomkárok kártételei között mindenesetre szerepelhetnek környezeti károk is,⁴⁴⁴ ebben a tekintetben tehát az abszolút felelősség szabályai is alkalmazhatók a környezetre.

⁴⁴⁰ Lásd erről bővebben SZALAY ÁKOS: A deliktualis felelősség preventív hatása és a bizonyítási teher megfordítása – egyszerű joggazdaságtani elemzés. *Állam- és Jogtudomány* 2013/1-2. 147-168.

⁴⁴¹ Pl. MÁDL FERENC: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének a történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 427. és 519.

⁴⁴² Pl. PRUGBERGER TAMÁS (2012a): Adalék a tágabb értelmű civilisztikai felelősség jogelméletéhez és joggyakorlatához. In: TATTAY LEVENTE – POGÁCSÁS ANETT – MOLNÁR SAROLTA (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 260.

⁴⁴³ PRUGBERGER (2012a) i.m. 261.

⁴⁴⁴ A magyar jog külön ki is emeli, az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény 2. § 23. pontja nevesíti is, (*atomkár*: az emberélet elvesztése, a személyek testi épsége és egészsége megsértése folytán keletkezett nem vagyoni sérelem, minden anyagi kár, az ezekkel együttesen jelentkező környezeti kár ésszerű mértékű

A környezetet ért károkról szólva említést érdemel a polgári jog eszközei közül a károkért való helytállás szerződéses rendezésének kérdése, avagy a környezeti biztosítás. A biztosítással megoldott kárfedezés gyakorlati haszna mellett a felelősségbiztosítás terjedésével mellékhatásként a polgári jogi felelősség kiszorulása is megfigyelhető.⁴⁴⁵ A környezeti biztosítás, mint lehetséges eszköz korán felmerült lehetőségként a környezeti károk kezelésével kapcsolatban.⁴⁴⁶ Elterjedése azonban máig nem jelentős, gyakorlati alkalmazása számos problémát vet fel.

Alapvető gond lehet a szennyező fizet, a „fizessen az okozó” elv érvényesülésének hiánya.⁴⁴⁷ A probléma a költségviseléssel kapcsolatos – a károkozó a biztosítási díjat ugyanis beépíti szolgáltatásai árába, így azt a potenciális károsultak fizetik. A látszólag a károkozó által kötött és fizetett felelősségbiztosítás így tartalmában tulajdonképpen a károsultak által fenntartott direkt vagyonbiztosítás is lehet.⁴⁴⁸ Ez azonban nem feltétlenül van így – gondoljunk egy hulladékgyűjtést és hulladékgazdálkodási tevékenységet végző szervezetre. Szolgáltatásának igénybevevői a hulladék valódi termelői, „a szennyezők”, így az általuk fizetett díjba beépülő felelősségbiztosítási díj megfizettetése teljesen indokolt lehet. Ugyanakkor egy gyomorsav megkötő,⁴⁴⁹ alufóliába (is) csomagolt csoki, dobozos üdítő⁴⁵⁰ vásárlásával, autó- vagy repülőút során⁴⁵¹ nem ennyire egyértelmű a helyzet. Elvárható, hogy a személy mérlegelje, egyáltalán tájékozódjon a termék alapanyagairól, gyártási folyamatairól, így a vörösiszap-zagy tárolásának kockázatáról? Annak ellenére sem, hogy ez ma Magyarországon az egyik legnagyobb mennyiségben előforduló veszélyes hulladék. Ezekben az esetekben a környezethasználatot tudtán kívül – ami szintén kérdéses, hogy mentesítene-e – de valóban túl áttételesen valósítja meg a termék vásárlója, szolgáltatás igénybevevője ahhoz, hogy ráterhelhetőnek tűnjön a biztosítási díj. Ugyanakkor mégiscsak az ő, a felhasználó, a vevő érdekében történik mindez, nélküle nem indulna be a gyártás, így

helyreállításának költsége, valamint...), szemben pl. az atomkárokért való polgári jogi felelősségről Bécsben 1963. május 21-én kelt nemzetközi egyezményrel, lásd a kihirdetéséről szóló 24/1990. (II. 7.) MT rendelet 1. cikk k) pontjával.

⁴⁴⁵ SÓLYOM LÁSZLÓ (1977): *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémia, 1977.

⁴⁴⁶ Lásd pl. SÓLYOM LÁSZLÓ (1978): Biztosítás és egyéb technikák a környezeti károk fedezésére. *Állam- és Jogtudomány* 1978/3. 306-338.

⁴⁴⁷ LÁBADY TAMÁS (1989): *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. (Üzemi balesetek Közlekedésjog Termékfelelősség Szerződési kockázatok Környezeti károk – és ezek biztosítása)* Pécs, k.n., 1989. 171.

⁴⁴⁸ Uo.

⁴⁴⁹ A gyógyszeripar az alumínium-oxidot, azaz timföldet gyomorsav közömbösítésére szolgáló szerekhez használja.

⁴⁵⁰ Ezen csomagolóanyagok alumíniumból készültek.

⁴⁵¹ A gépipar az alumíniumot ötvözetek formájában repülő és autók gyártására, útjelző táblák előállítására használja.

véleményem szerint legalábbis részben indokolt, sőt helyes vele fizettetni környezethasználatának minden költségét.

Milyen környezeti terheket kell egyáltalán kezelnünk?⁴⁵² Egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy a biztosítható kockázatok köre teljesszűrtelenül felderíthetetlen,⁴⁵³ hiszen az nem csupán a már ténylegesen szennyező környezeti terhekre vonatkozik, hanem a jövőre nézve a jelenleg még fel sem ismert potenciális hatásokra is.

A környezeti károk jellegével és időbeliségével kapcsolatban is számos aggály felmerülhet. Egyrészt a környezeti károk egy része nem azonnal jelentkezik, másrészt a szennyezés gyakran többrétű, több alany tevékenysége és egyéb tényezők összjátéka váltja ki a kedvezőtlen környezeti hatást. Harmadsorban a károkozás eredetét nehéz felderíteni, valamint hogy egyes magatartások jelenlegi hatása ki sem mutatható, nem realizálható kárként, ugyanakkor a jövő generációk környezetét veszélyeztetik.⁴⁵⁴ A biztosítással kapcsolatos problémát jelent annak összegszerűsége is: minthogy a környezeti biztosítások a károk nagyságához igazodóan jelentős volumenű összegekre kötendők, ebben a tekintetben sem egyszerű a felállítás. Sem a környezethasználó gazdálkodó szervezetek nem képesek kitermelni a díjat, ennek megfelelően szerződéskötési akaratuk is jogszabályi előírással pótlendő, sem kellően felkészült, tőkeerős biztosítási háttér nem alakult még ki.⁴⁵⁵

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a magánjog egyéb ágazataiban fellelhető felelősségi szabályok is jelentőséghez juthatnak környezeti károk esetén, anélkül, hogy a jogszabályok külön kitérnének erre. A társasági jog rendszerébe illeszkedően a jogi személy felelősségének megállapítására sor kerülhet a társaság által a környezetnek okozott károkért is. Itt is jelentkezik azonban a magánjog egészére fentebb kifejtett probléma a környezet keresetösségi jogának hiánya, s ezzel kapcsolatos gazdaságossági kérdések. Külön elemzést érdemelne a gazdasági társaság burkába csomagolt környezethasználó tevékenység, ahol a társaság kifejezetten a szennyezésért való felelősség „felfogására”, a társasági vagyoni korlátozására irányult, megkerülve ezzel a károkozó teljes vagyoni felelősségét. Felmerül ilyenkor a vezető

⁴⁵² SÓLYOM LÁSZLÓ (1987): A környezeti kockázatok elosztásának néhány előkérdése. *Jogtudományi Közlöny* 1987/5. 221-226.

⁴⁵³ LÁBADY (1989) i.m. 171-172.

⁴⁵⁴ BRÜGGEMEIER, GERT: Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law. In: TEUBNER, GÜNTHER – FARMER, LINDSAY – MURPHY, DECLAN (eds): *Environmental Law and Ecological Responsibility*. New York – Brisbane - Toronto, Singapore, John Wiley & Sons. Chichester, 1994. 81-82., felhasználja KECSKÉS GÁBOR (2012c): A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés 2012. [<http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf>] 38-39.

⁴⁵⁵ SZABÓ MARCEL (2013a): A környezeti biztosítás, a környezeti kár megelőzésének szolgálatában. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 113.

tisztségviselők felelőssége,⁴⁵⁶ illetve a társaság tagjainak felelőssége,⁴⁵⁷ s nem feledkezhetünk meg a büntetőjog eszközeiről sem.

A munkajog szintén érintett lehet több szabályán keresztül is. A munkáltató felel az alkalmazott által okozott károkért a Ptk. szabályai alapján.⁴⁵⁸ Ugyanakkor a munkavállaló felelősségéről a munkajog szabályai rendelkeznek, amelyek szintén átrendezésre kerültek a közelmúltban. A szabályok a Polgári Törvénykönyv rendelkezései felé közelítettek és a munkavállalók hátrányára szigorodtak, ami egyes szerzőkben kétségeket ébreszt.⁴⁵⁹ Egyrészt a munkáltató szűkebb körben köteles ezt követően helytállni az alkalmazottért, ami környezeti károk esetén a potenciálisan teljesítőképessé felkivonását jelentheti, másrészt a kimentés lehetőségét bővíti az előreláthatóság fogalmának beemelésével,⁴⁶⁰ ami szintén kérdéses környezeti ügyekben is. Ti. mikor kell előre látnia a károsodás veszélyét: a munkaszerződés megkötésekor, a károkozás időpontjában, avagy a két időpont között valamikor? A felmerült problémákra bővebben a hazai jog szabályait bemutató részben még visszatérünk.

A felelősség alapjai nagy részben azonosak, „különösképpen ha úgy tesszük fel a kérdést, van-e az embernek választási lehetősége a cselekvésben, felelős-e tehát azért, ha a rosszat választotta”⁴⁶¹. A determinista álláspont szerint nincs választási szabadság, s ez az álláspont uralta a második világháborút követő időszak jogirodalmát. Az azt követő időszak jogtudománya – s a gyakorlat részben mindvégig – azonban a polgári társadalom akaratszabadságának elve mentén a választás lehetőségének vizsgálatára is kitért.⁴⁶² Tárgyunk szempontjából nem az adott jogviszonyra vonatkozó determináció vs. szubjektív felelősség kérdése a lényeges, véleményem szerint *általában* elgondolkodtató az objektivitás kérdése, hogy bizonyos környezeti hatások a tudomány jelenlegi állása szerint elkerülhetetlenek-e adott tevékenység gyakorlása során. Adott jogalany dönthet a tevékenység ellen, így fel sem merülhet a felelőssége, avagy mellette, így döntése nyomán felelőssége keletkezhet. Amennyiben a környezeti kárt okozó tevékenységet nem ő maga végzi, hanem áttételesen

⁴⁵⁶ Ptk. 6:541. §, NOCHTA TIBOR (2013): A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének mércéjéről és irányairól az új Ptk. alapján. *Gazdaság és Jog* 2013/6. 3-8.

⁴⁵⁷ PTK. 6: 540. §, BREHÓSZKI MÁRTA: Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a „lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban. Phd értekezés. [<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Breh%C3%B3szki%20M%C3%A1rta%20PhD.pdf>]

⁴⁵⁸ Ptk. 6:540. §

⁴⁵⁹ SÍPKA PÉTER: Az új Munka Törvénykönyve felelősségi rendszere, figyelemmel az új Polgári Törvénykönyvre. *Magyar Jog* 2013/12. 735-740.

⁴⁶⁰ Mt. 166. § (2)

⁴⁶¹ KIRÁLY TIBOR előszava ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 10.

⁴⁶² Lásd erről bővebben BIHARI MIHÁLY: A felelősség jogelméleti kérdései. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 11–57.

veszi igénybe, a károkozó szolgáltatása nyújtásához tartozik hozzá el nem kerülhető módon a károkozás – akkor miként alakul a felelősség kérdése. Amennyiben a társadalom széles köre által igényelt, bevett és a modern életvitel élhetőségéhez szükséges tevékenységről van szó (távhőszolgáltatás, elektromos áram termelés, hulladékkezelés stb.), valaki egészen biztosan vállalkozik arra, hogy felvállalja a tevékenység végzését, s egyben az ezzel járó károkozást, ugyanakkor az igénybevevő személyek (fűtöttek, villanyt gyűjtöttek, szemeteltek) szintén a tevékenység mellett döntöttek, felelősségük tehát – ha áttételesen, morálisan is – de megállapítható. Adott szennyező tevékenység mellett döntés – például az, hogy szemetelünk – olyannyira általános, hogy ennek környezeti kárt okozó mivolta (a hulladéklerakók, szeméttételek) szintén bevett, általánosan elfogadott dolgokká váltak, noha objektív értelemben környezetkárosító jellegük vitathatatlan. A társadalom erre automatizmussal válaszol, kidolgozott mechanizmusai beépítik a kár bizonyos elemeinek költségeit a tevékenység végző díjazásába, illetve az állam kármentesítő tevékenységéhez szükséges költség egy részét szintén áthárítja a hulladéktermelőre, a megoldás azonban álláspontom szerint sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem kielégítő. Elméleti szinten két lehetőség mutatkozik: vagy valóban alkalmazzuk a felelősség szabályait, vagy megszüntetjük a szelektív felelősség formáit.

A szennyező fizet elv alapján minden, a tevékenység mellett döntő személy felelőssége megállapítható, amelynek következményeit teljes egészében viselnie kellene. Ez az elv fenti konstrukcióra több szempontból sem igaz. Egyrészt a károkozók kiterjedt köre nem szembesül a lehetséges szankciókkal, hiszen olyan evidens, hatékony megoldást kínál, amde életszerűtlen szabályt, mint a tevékenységtől eltiltás (Ne szemetelj!) nem alkalmaz a jogalkotó. Másrészt az alkalmazott jogkövetkezmény is differenciált: mérsékelt a szemetelőkre, a rájuk hárított, hárítható összeg nem fedezi a kár valódi mértékét, ugyanakkor a tevékenységet végző, azaz az égető, lerakó üzemeltetője teljes felelősséggel tartozik tevékenysége potenciális következményeiért. Átvállalná a szennyezés előállítói? Jogszabály rá testálja jogutódként? A különbözet, azaz az egyes szemetelőktől beszédett összeg eleve csak az emberi hatásokra vonatkozik, hol vannak a környezet önmagáért való értékének, kompenzációjának forrásai? Egyáltalán kompenzálható-e az, ha egy madárfaj elveszti fészkelőhelyét, populációja lecsökken, vagy teljesen kihal? A kárelhárítás részben állami feladat, sőt annak fedezete is részben állami forrásból származik – ezzel az állam mintegy támogatja a környezeti kár okozóit? Egyáltalán kárként értékelhető-e egyáltalán ez a fajta „bevett” szennyezés? A kár, mint sérelmes következmény objektíve megállapítható,

ugyanakkor szubjektíve megáll-e, amennyiben a döntő többség hétköznapi, bevett, normális, azaz nem negatív, hanem neutrális dologként értékeli? Jog által nem védett, vagy csupán egyenlőre megfelelő eszköz nélküli, deklaratív jogvédelemről beszélhetünk? Esetleg a végrehajtás, kikényszerítés deficites csupán? Van-e szándék fenti „bevett” környezeti károk elleni fellépésre, s ha igen, hol, kinél? A jogalkotó társadalmi bázis nélkül, vagy épp anyagilag, végrehajtásában ellenérdekelt társadalom mellett szabályozhat-e? Így eljuthatunk egészen a van-e jogi ontológia minden jogszabály mögött kérdéséig, a jog társadalmi beágyazottságának, a jog forrásának kérdéséig, a természetjog és a jogpozitivizmus vitájáig, ami túlmutat a dolgozat határain. A következetes jogalkotás és jogalkalmazás kérdése, a jog hézagmentességének elve nyomán ugyanakkor a környezeti károk kezelésének kérdésében is számonkérhető a jogalkotótól. A környezet jogszerű és jogellenes használata egyaránt feszültséget okoz a környezeti rendszerekben, amelyet díjakkal, illetékekkel ellensúlyozhatunk, a jogellenes használat esetére szankciókat helyezhetünk kilátásba.⁴⁶³ Vizsgálat tárgyát képezheti, hogy fenti jogintézmények lefedik-e (hézagmentesen) a környezeti károk teljességét, valamint megvalósul-e az alkalmazott jogintézményeken keresztül a szennyező fizet elve.

3. A környezeti felelősség egyes viszonylatai, szerkezete, hálója

A felelősségi rendszerek, viszonylatok áttekintése a felelősség alapja és az érdekelt személyek körére tekintettel szintén érdekes szempontokkal szolgálhat. A környezetjogban jelen lévő jogi és erkölcsi jogosítványok⁴⁶⁴ élénken felvetik mindkét forma alkalmazásának lehetőségét, vizsgálható tehát hogy ki, hogyan, s kivel szemben érvényesítheti azokat.

Alaptézisként leszögezhetjük, hogy az egész emberiség felelős a Föld kincseinek pusztulásáért-pazarlásáért, a jelen generáció felelős a jövő generációkkal szemben az egészséges környezet megóvásáért.⁴⁶⁵ Tétélezhetünk-e erre jogi felelősséget, kikényszeríthetővé tehető-e ez? S ki lenne jogosult érvényesíteni? Az emberiség közös öröksége koncepció,⁴⁶⁶ illetve a jog egyes instrumentumai megpróbálkoznak a védelemmel,

⁴⁶³ A szennyező fizet elvének más példán keresztül vizsgálatát lásd BELÉNYESI PÁL: A szennyező fizet elv a Víz Keretirányelv fényében. *Gazdaság és Jog* 2011/4. 20-24.

⁴⁶⁴ MERRILLS, JOHN G.: Environmental Rights. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 676-680.

⁴⁶⁵ Csák (2012a) i.m. 16.

⁴⁶⁶ BRUNNÉE, JUTTA: Common Areas, Common Heritage, and Common Concern. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 550-574.

nem képesek azonban a felelősség hordozójaként az egész emberiséget tételezni. Egységes csoportként kezelve a föld lakosságát újszerű gondolat jogi felelősséget alapítani úgy, hogy az kikényszeríthető szankciókat tartalmazzon. A jogi felelősség természetéből adódóan általában azonosítható személyekkel szembeni szankciók alkalmazását teszi lehetővé, a felelősség érvényesítésére feljogosított személyek által. A jövő generációi felé fennálló felelősség jogi megfogalmazására és érvényesítésére tett kísérletek valójában ennek az emberiséget terhelő kollektív felelősségnek az érvényesítési-kísérletei.⁴⁶⁷ Hiszen tulajdonképpen a jövő generáció felé fennálló felelősség is az emberiség közös felelősségének egy faja, ahol a felelősség érvényesítője egy jogi fikcióval a következő generációk, akik képviselőjük útján lépnek fel. A jövő generáció érdekeinek érvényesítésére az egyes nemzeti jogokban történnek erre kísérletek, így a magyar jogban az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettese,⁴⁶⁸ ott azonban jellemzően az adott állammal, belső jog alanyaival szembeni fellépés válik lehetővé. A jövő nemzedékek jogalanyiságát, jogaikat ma még jobbra szimbolikus értelemben foghatjuk fel csupán, amely a mai ember számára csak kötelességekben jelentkezik.⁴⁶⁹ A jövő generációinak védelme mellett az előző és a jelen generációinak védelme is felmerülhet.⁴⁷⁰ Jogi értelemben a megelőző generációknak jogutódja a jelen generáció, aki pedig, lévén élő, cselekvőképes alanyokból áll, védje meg saját magát, illetve keressen, hatalmazzon fel maga képviselőket saját érdekében.

Az emberiség közös felelőssége tehát erkölcsi, amennyiben jogi dokumentumokban jelenik meg, pusztán deklaratív. Abban az értelemben érdemi csupán, hogy ebből eredeztethető az egyes személyek, szervezetek, s egyéb jogalanyok felelőssége, ennek mintegy lebontásaként. Az egy közös felelősség azonban így fragmentált, ráadásul differenciált, különböztet az egyes jogalanyokat terhelő felelősség között, különböző terenumokra oszlik, nem igaz tehát az az állítás, hogy az egyes környezeti felelősségi formák összessége egyet jelentene az emberiség közös felelősségével. Pusztán annak lebontásáról, aprópénzre váltásáról beszélhetünk, ami sok esetben elégtelen, megkerülhető szabályokat

⁴⁶⁷ NAGY BOLDIZSÁR: A „jövő nemzedékek jogai” koncepció háttere a magyar és nemzetközi jogban. In: JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 49-59.

⁴⁶⁸ Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény vonatkozó rendelkezései. Környezeti károkkal kapcsolatos gyakorlatáról lásd például DEZSŐ ADRIENN – JUHÁSZ ZOLTÁN: Az ombudsmani gyakorlat érintettsége a polgári jogi kártérítési felelősséggel és a biztosítás jogintézményével összefüggésben. In: Juhász Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 56–82. JUHÁSZ ZOLTÁN: Katasztrófakár és állami kárenyhítés – ombudsmani nézőpontból. *Themis* 2011/12. 48-60.

⁴⁶⁹ SÓLYOM LÁSZLÓ (2000): A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In: JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 37.

⁴⁷⁰ MAJTÉNYI LÁSZLÓ: Észrevételek a jövő nemzedékek jogainak képviselőjéhez. In: JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 44.

eredményez, míg a morális felelősségről mindez nem igaz. Itt is igaz tehát az egy több mint a részek összessége-elv.

Egy szinttel lentebb lépve az egyes szupranacionális szervezetek és államok szintjén nemzetközi szerződések, együttműködések sorával találkozhatunk. Az Európai Unió, mint nemzetközi szerződések részese ugyanúgy jogi, politikai és erkölcsi felelősséggel tartozik az egyezményekben részes felek felé, ahogy a részes államok.⁴⁷¹ Ezen felelősségi formák azonban a részes felek által megfogalmazott, csupán annyiban áll meg és érvényesíthető, amennyiben a felek abban megállapodtak, alávetették magukat annak. A nemzetközi jog specifikumából adódóan a szokás ugyan bevonhatna a felelősségi körbe más aktorokat és formákat, ez azonban nehézkes, alapvetően szintén a nemzetközi szintéren szereplők magatartásától függ. Az egyezmények szövege, az ahhoz való csatlakozás, a ratifikáció, hatálybalépés mind az adott ország-országsoport döntésétől és magatartásától függ.⁴⁷² Ezen felelősségi formák érvényesítésére a nemzetközi jog alanyai képesek, akik ettől vonakodnak, úgyannyira, hogy felmerül, egyáltalán fennáll-e a felelősség.⁴⁷³ Összességében elmondhatjuk, hogy ezen felelősségi forma ugyan kikényszeríthető jogi jelleget ölt, de nem teljes körű, deficités a morális felelősséghez képest.

Az Európai Uniónál maradván a kifelé viselt felelősségéről befelé fordulva szintén több felelősségi viszonylattal találkozunk. A tagállamok felé jogi és politikai felelőssége is fennáll, egyrészt az általa kifelé képviselt politikáért a nemzetközi viszonylatokban, másrészt belső működéséért, jogalkotásáért.

Nemzetközi jogi értelemben az EU által megkötött nemzetközi szerződések kötelezik az Európai Uniót a többi szerződő féllel szemben. Továbbá, amikor az EU jogi aktust fogad el, köteles teljes egészében tiszteletben tartani a nemzetközi jogot, beleértve a nemzetközi szokásjogot is. Az adott nemzetközi szerződés EU-n belüli hatálya azonban már nem nemzetközi, hanem uniós jogi kérdés.⁴⁷⁴ Ennek megfelelően az unió által aláírt nemzetközi szerződések az EU-val szemben az adott nemzetközi szerződésnek megfelelően nemzetközi

⁴⁷¹ SZABÓ MARCEL (2012b): Az Európai Unió nemzetközi jogi felelőssége. *Európai Jog* 2010/6, 12-21., Az európai jog és a nemzetközi jog viszonyáról lásd SZABÓ MARCEL (2012B): Az európai jog és a nemzetközi jogrend – hierarchia és összefonódás. *Állam- és Jogtudomány* 2012/2-3. 191-211.

⁴⁷² A környezeti témájú magánjogi egyezmények problémájáról lásd például KECSKÉS GÁBOR (2012c) i.m., tartalmi nehézségeiről HARMATHY ATTILA (1995): Liability of state organs and civil law liability for environmental damage. In: VON BAR, CHRISTIAN (hrg.): *Internationales Umwelthaftungsrecht I*. Carl Heymanns Verlag, Köln 1995. 3-14

⁴⁷³ CONFORTI i.m. 179.

⁴⁷⁴ PÁNOVICS ATTILA: Környezeti szelvényjogok három jogrendszer metszéspontjában. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 139.

fórum előtt és módon érvényesíthető, azonban az uniós tagországokra az uniós normákkal esik egy tekintet alá: belső jogba foglalandó, ellenkező esetben az implementáció elmulasztása miatt eljárás indítható ellene, melynek során elvben a Bíróság az egyezménybe foglalt rendelkezés közvetlen alkalmazhatóságát is megállapíthatja, így az unió belső rendje alapján a nemzetközi egyezmények kikényszerítése hatékonyabbá válik.⁴⁷⁵ Az unión belül a Bíróság előtti fellépés lehetősége széles körű: az egyes közösségi szervek, tagállamok, s belső jogalanyok egymás elleni ügyeiben is megáll a közösségi jogon alapuló jogsértés vagy jogértelmezési kérdés esetén a Bíróság joghatósága.

Az unió belső működéséért viselt felelőssége politika értelemben vett sikerességében mérhető. A tagállamok felé elvileg annak együttműködése, részvétele adhatna erre támpontot, az uniós polgárok felé viselt felelősségéről azok az uniós választásokon való részvételének mértékében, szavazataik milyenségében, illetve az egyes népszavazásokon mérhető. Jogi értelemben az unió belső ellenőrzési mechanizmusai érdemelnek említést, hiszen a Tanács, a Bizottság, a Parlament privilegizált keresetindítók, így tulajdonképpen törvényességi felügyeletet gyakorolnak, s a Bíróság döntése alapján a Központi Bank és a Számvevőszék is kiterjedt lehetőségekkel bír.⁴⁷⁶

Az állam felelőssége sokrétű, kezdve kifelé, a nemzetközi jog alanyai felé viselt felelősségétől, EU tagország esetén annak rendelkezései szerint fennálló felelősségi viszonyain át a befelé, saját polgárai felé fennálló felelősségéig. Az állam felelősségének kérdése csupán nemzetközi és uniós szinten vizsgálható általánosságban – az egyes államok belső jogi megoldásai az adott állam nemzeti jogrendjétől függnék. Még nemzetközi szinten sem egységes azonban az egyes országok környezeti felelősségi státusza, lásd ezzel kapcsolatban a már tárgyalt differenciált felelősség elméletét.

Az unión belül a tagállamok az alapszerződésekből következően rájuk háruló kötelezettségekért jogi, a Bíróság előtt is érvényesíthető felelősséggel tartoznak, azonban ezek egy része nehezen megfogható.⁴⁷⁷ Az Unió célja a környezet megóvása, ennek elérése érdekében a tagállamok együttműködni kötelesek. Ez a kötelezettség azonban nem teljeskörű – így az államok saját hatáskörükben maradt kérdésekben viszonylag szabadon működhetnek,

⁴⁷⁵ Elvben. Gyakorlatban azonban az EU maga sem tesz eleget maradéktalanul a nemzetközi egyezményekből rá háruló kötelezettségeknek, s erre a tagországokat sem kényszeríti, lásd erről például az Aarhusi egyezmény kapcsán PÁNOVICS i.m.140-148.

⁴⁷⁶ Lásd például EUMSZ. 263. cikk

⁴⁷⁷ Lásd erről pl. KECSKÉS LÁSZLÓ (2009): *EU-jog és jogharmonizáció*. 3. kiadás Budapest, HVG Orac 2009. 612-678., VÁRNAY ERNŐ – PAPP MÓNICA: *Az Európai Unió joga*. Budapest, KJK Kerszöv 2005., FÜLÖP GYÖRGYI: Az állam kártérítési felelőssége a közösségi jog megsértése esetén. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/5. 18-23.

dönthetnek a rendelkezésre álló pénzügyi források elosztásáról, a közigazgatásuk szervezetéről és eljárási rendjéről stb. Ezt korlátozza ugyan fenti általános kötelezés, az egyes közösségi normák előírásai, a jogközelítésből származó normatömeg, s annak hatékony érvényesítésének kötelezettsége, a Bíróság azonban korlátozott számú és hatékonyságú szankciót alkalmazhat, ha egyáltalán elé kerül és bebizonyosodik fenti kötelezettségek megsértése. Ennek következtében valójában rendkívül nehéz a felelősséget megállapító és kezelő rendelkezések kikényszerítése a sokszínű, önérdékű államigazgatási gépezeteken keresztül. Az állam felelős minden más állammal szemben a tengerek, a folyók és a légkör tisztaságáért, vezetői politikai felelősséggel is tartoznak az állampolgárok irányában, ha nem tesznek meg mindent a környezet megóvásáért.

Ugyanakkor azonban olyan jogintézmény nem létezik, amely miatt egy államot a területén bekövetkezett környezeti állapot romlása miatt – túl sok erdő kiirtására adott engedélyt, túlhasználja a vizeket, nem tisztítja a szennyvizet, egyre nagyobb mennyiségű hulladékot rak le területén, nem ellenőrzi kellőképpen a környezethasználatot, vagy csak nem lép fel a környezetkárosítás ellen elég hatékonyan – felelősségre lehetne vonni, s konkrét intézkedésre lehetne kényszeríteni. Az országok egy köre – köztük Magyarország – el sem ismeri el az állam mindenre kiterjedő magánjog értelemben vett felelősségét. Az ügýtípusok egy része nem igényel kivételes szabályozást, így a szerződéses viszonyokban pl. nincs szükség eltérésre. A hatályos magyar jog a jogalkotással okozott károk tekintetében tesz kivételt,⁴⁷⁸ míg más országok a magánjogi felelősség alaptételei terén tesznek engedményeket az állam javára a közigazgatási és bírósági jogkörben okozott károk, valamint az állam vagy állami szervek mulasztásával megvalósuló kártérítési tényállások körében.⁴⁷⁹ Felmerülhet az állam közvetett felelősségének kérdése is a polgárai által okozott környezeti károkért, pusztán az állami főhatalom alá való tartozás apropóján.

Az állam, mint jogi személy adott földrajzi terület felett hatalommal bíró szerveződés, amely hatalmat polgárai legitimálják – mindez egy gazdasági társaság, s annak tagjáért való felelőssége analógiájára akár meg is alapozhatná az állam felelősségét. Korlátozza, szabályozza az állam megfelelően állampolgárai mozgásterét, amennyiben ebben nem hatékony, mulasztása okán viselje a felelősségét. A tilalmat, korlátot jelentő szabályoktól eltérő eset, amikor adott személy az állam, illetőleg megfelelő szerve kifejezett engedélye alapján okozott kárt. Ebben az esetben joggal vélhette jogszerűnek magatartását, meglehet

⁴⁷⁸ KARSZAI DÁNIEL: A jogalkotással okozott kárról. *Jogtudományi Közöny* 2014/6. 309-315.

⁴⁷⁹ FÉZER TAMÁS (2013): Az állam kártérítési felelősségének változatai Európában. *Európai Jog* 20013/3. 1-10.

jogszabály által valóban megengedett cselekvéssel károsított. A magyar jog jogellenességet kizáró körülményként értékeli a jogszabály által megengedett magatartással való károkozást, ha az más személy jogilag védett érdekét nem sérti, vagy a jogszabály kártalanításra kötelezi. Megfontolást érdemel, vajon a környezetet érő károk esete sérti-e más személy jogilag védett érdekét, mint ahogy álláspontom szerint igen, azonban ezirányú igénye érvényesíthető-e hatékonyan? S ettől eltérő külön eset, amennyiben az állami jóváhagyás jogszabályi felhatalmazás nélkül, azt helytelenül alkalmazva, nem megfelelő eljárásban stb. született – ilyenkor megállapítható-e az állam felelőssége.

Az állam, mint jogi személy cselekvőképtelen, cselekvése csak a nevében eljáró tisztviselők, magánszemélyek útján valósulhat meg. Ebből következik, hogy valójában a közhatalmi jogkörben eljáró természetes személy által okozott károkért áll helyt az állam - pontosabban az állami költségvetés -, így a más személy károkozásáért való felelősség egyik speciális esete. Ugyanakkor az állam tisztviselőinek felelőssége jogi és politikai értelemben is fennáll.⁴⁸⁰ Amennyiben az államnak betudható felelősségi tényállás bekövetkezik, úgy a károkozásban közreműködő személy, mint munkavállaló jogszabály alapján felelősséggel tartozhat ezért, kiegészítve az esetleges más jogkövetkezményekkel.⁴⁸¹ Függhelmi viszonya alapján – ahogy más munkavállalók esetén is – a tisztviselő állammal szembeni belső viszonyában külső körülmények nélkül is helytállással tartozik munkaviszonyával összefüggő tevékenységéért.

Az egyes nemzeti jogok alanyai, így az állampolgárok, jogi személyek jogi és erkölcsi felelősséggel is tartoznak a közösséggel szemben, ha a környezetet szennyezik. A fenntartható fejlődés fogalmának egyik eleme a nemzedéken belüli felelősség gondolata, mely szerint a Föld minden jelenleg élő lakóját megilleti a jog, hogy méltányosan részesedjék a világ természeti erőforrásaiból.⁴⁸² Ugyancsak több forrás szól a környezethez való jog általános jellegéről,⁴⁸³ habár e jog széles körű elismertsége nem egyértelmű, kialakulása, önállósulása

⁴⁸⁰ Politikai felelőssége jogállamokban ideális esetben csupán a vezető rétegnek van, az igazgatási apparátusnak nincs. Lásd pl. CSERNY ÁKOS: A kormány és a kormány tagjainak politikai felelőssége. *Magyar Jog* 2010/1. 13-22.

⁴⁸¹ Például korrupciós tényállásnál, hűtlen kezeléssel egyéb büntetőjogi következmények.

⁴⁸² KISS, ALEXANDRE (2005): Public Lectures on International Environmental Law. In: BRADBROOK, ADRIAN J. – LYSTER, ROSEMARY – OTTINGER, RICHARD L. – XI, WANG (ed.): *The Law of Energy for Sustainable Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 17.

⁴⁸³ BÁNDI GYULA (2005b): *Fenntartható fejlődés és környezethez való jog*. In: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2005. 100-127., BRUHÁCS JÁNOS: A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere. *Acta Humana* 1991/4. 3-13., BÁNDI GYULA (2012): Gondolatok a környezethez való jogról. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 6-15., FODOR LÁSZLÓ (2007): A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2007/1. 5-19. ” A környezet védelme szintén

még nem fejeződött be,⁴⁸⁴ ennek ellenére a jogalanyok általánosságban a jogosulti oldalon is szerepelhetnének.

Csakhogy amíg az alanyi jogok elismerése többé-kevésbé megvalósul, addig az ennek kikényszerítéséhez szükséges igény sok helyütt hiányzik. A jogosultságok és kötelezettségek jogi formába öntése az egyes jogrendszerek alapján erős szórást mutat. A jogosulti oldal, azaz a felelősség érvényesítőjének pozíciója egyetlen jogrendben sem általánosan elismert. A jogérvényesítéshez általában érintettséget kell igazolni, ennek könnyített változata a környezetvédelmi szervezetek számára biztosított, egyes jogrendszerekben eltérő terjedelmű jogosítványok. Ha az egyes személyek csoportjának érintettségét elismerjük, akkor az azokat alkotó, létrehozó, nevében eljáró, döntéseit meghozó személyek érintettségét miért nem? Elvi okát ennek nem látom, több személy alanyi joga ebben a tekintetben mindössze terjedelmében nagyobb, tartalmában többé-kevésbé, a környezet fogalmának értelmezésétől függően azonos. Avagy több személy esetén „általános” az igény, a társadalom „széles” körét érintő – csakhogy valójában ez csak látszat, gondoljunk a magyar jog alapján a civil szervezetek alapításához szükséges létszámra: egyesület tíz fővel alakulhat, alapítványt pedig egyetlen személy is rendelhet. A célhoz kötöttség szintén problémás – hiszen a létrehozó alanyok a környezet iránti érdekeik, privát céljaik érvényesítésére, megvalósítására hozzák létre a környezetvédelmi szervezeteket, céljaik tehát ebben a tekintetben azonosak, noha más vonatkozásban eltérőek is lehetnek.

A szabályozás gyakorlati indoka felismerhetően gazdasági, ésszerűségi: ne kelljen annyi félre számítani, csökkenje, ésszerű szinten maradjon az ügyek száma. Érthető indokok, ugyanakkor a környezeti felelősség körét ez egyértelműen szűkíti, a jogrend így esetenként igényhelyzet nélküli anyagi jogot teremt.

Az egyes jogalanyok felelőssége a nemzeti jog szabályai alapján áll fenn, így tartalmuk, formájuk különböző. Összefüggésük a nemzetközi jogban vállalt kötelezettségekkel, illetve az egyes államokat terhelő kötelezettségekkel sem párhuzamos, illetve a jogszabályokban lefektetett egyes tárgyalt felelősségi formák megléte sem szükségszerű, bár általános jelenség. A jogszabályokban lefektetett felelősség elvben az erkölcsi felelősség formába öntése,

alapvető része az emberi jogok jelenleg érvényes doktrínájának, hiszen számos emberi jog, mint például az egészséghez, illetve az élethez magához való jog előfeltétele. Aligha szükséges ezt részletesebben kifejteni, mivel a környezetet ért károk az Egyetemes Nyilatkozatban és egyéb emberi jogi okmányokban említett összes emberi jogot csorbíthatják, illetve alááshatják.” WEERAMANTRY, CHRISTOPHER GREGORY alelnök különvéleménye a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i ítélete mellett (Bős-Nagymaros perben). Forrás (2014.11.20.) [<http://www.bosnagymaros.hu/dokumentumok/kulonvelemeneyek/35>]

⁴⁸⁴ BÁNDI (2012) i. m. 7-11.

ugyanakkor ennek sikeressége vizsgálható. Valóban sikerül-e a károkozó személyek teljes körét, az egyes károkozó magatartások mindegyikét lefedni, ennek fényében jogrendszerenként ítélni meg, a teljességre azonban csupán törekedhetünk. A károkozó tevékenységek, anyagok egy részéről csak később, meglehet máig nem derült ki káros mivolta, ennek fényében a szabályozás tulajdonképpen sohasem tekinthető teljesnek. Az egyes nemzeti jogokban a környezeti felelősség jogágazati felelősséggént jelentkezik. Ez a fragmentáltság szintén az átfogó jelleg ellen hat, főként akkor, ha a töredezettség mellett néhány terület kivonhatja magát a rendszerből. Az egyes területeken megjelenő átfedések és párhuzamosságok külön nehezítik a helyzetet. A legtöbb jogágnak speciális felelősségi alakzata van, mint például a munkajognak, a büntetőjognak vagy a polgári jognak. Ez azt jelenti, hogy az egyén nem általában, hanem mindig valamely konkrét jogág felelősségi szabályai alapján felel. Hogyan alakul ez a környezetjognál, ami speciális, keresztbe fekvő jogági jellege miatt beépül, benyomul az egyes jogágak sajátos rendszerébe?

A jogi személyekkel kapcsolatos további problémakör a személyiség elválása az azt létrehozó, azt alkotó, képviselőt ellátó személyektől. Ezek egymás közötti felelősségi viszonyát szintén bonyolult, nem is azonos jogszabályban, jogterületen található szabályok rendezik, ahol már a morális ítélet is pengeélen táncol, egyénenként eltérő lehet.⁴⁸⁵

A morális kötelezettségek tárháza széles, megfogalmazására a Bibliától kezdve újkori dokumentumok⁴⁸⁶ soráig számos forrást találhatunk, ezekre jelen dolgozatban nem térünk ki. A morális kötelezettségek kikényszerítése és kikényszeríthetősége társadalmi beágyazottságuktól, az önkéntes végrehajtás hajlandóságától, s a társadalom, normát állító csoport nyomásgyakorló, szankcionáló erejétől függ. Ideális esetben a széles körben elfogadott morális kötelezettségek egybeesnek a jogszabályok tartalmával, így kikényszeríthetőségük az adott jogrendszer végrehajtási hatékonyságától, a jogi infrastruktúra beágyazottságától is erősen függ. Ennek fényében elképzelhető erős társadalmi, szociális kötöttségekkel rendelkező, a környezeti értékeket becsülő, károkat megelőző és kezelő

⁴⁸⁵ Ha a műszakvezető utasítja egyik beosztottját arra, hogy a szennyvizet tilos, jogellenes módon beleeressze az üzem melletti patakba, úgy a felelősség: a szennyvízcsap megnyitója, az utasítást kiadó, az üzem vezetője, a gazdasági társaság vezetősége, a gazdasági társaság tulajdonosai, a technológia kidolgozója, a működési engedélyt kiadó hatóság, a patakhoz vezető szennyvízcső felszerelője, netalán gyártója, illetve a szennyvíz-előállításal együtt járó termék, szolgáltatás igénybevevője, a tevékenység hasznélvezője közül kit, hogyan, milyen arányban terhel? S ha nem utasításra, hanem a konkurens cégtől kapott juttatás fejében teszi? Avagy figyelmetlenségéből, kialvatlanságából, minthogy családi problémái vannak?

⁴⁸⁶ Lásd pl. az Emberi Kötelezettségek Egyetemes Nyilatkozatát, különösen a 7., 9. cikkeket. A Universal Declaration of Human Responsibilities, Proposed by the InterAction Council, 1 September 1997 [<http://www.interactioncouncil.org/universal-declaration-human-responsibilities>]. (A Tanácsban olyan személyek foglalnak helyet, mint Helmut Schmidt, Jimmy Carter, Mihail Gorbacsov, Simon Peres)

társadalom, ahol a környezeti felelősség jogrendszerbeli kidolgozottsága alacsony, minthogy nincs rá szükség. Ezzel szemben fennállhat cizellált, hézagmentes felelősségi rendszert tételező jogrend, alacsony társadalmi beágyazottsággal, ahol a kikényszeríthetőségtől függ a környezeti felelősség érvényesülése, így erős, hatékony államszervezet mellett széleskörűen érvényesül, gyenge mellett viszont deficités. A szabályozás jellemzően a két véglet között szóródik, ahogy annak végrehajtása is. A dolgozat csupán a magyar környezeti felelősség normáit és végrehajtásának egyes vonatkozásait vizsgálja ebből a szempontból is.

Mindezekon túl említést érdemelnek az önkéntes felelősség intézményei. Ezek egy része eleve környezetvédelmi céllal jön létre – civil szervezetek, amelyek tevékenysége különböző környezeti célok elérésére, elősegítésére szerveződik, ennek megfelelően jogrendszerrel függően kaphatnak a környezeti felelősséggel kapcsolatos, akár igen széleskörű jogosítványokat. Tevékenységük súlypontja a környezeti károk esetén jellemzően a jogosulti, igényérvényesítő oldal. Az elsődlegesen nem környezeti, hanem gazdasági célra szerveződő szervezeteknél az elmúlt időszakban szintén felbukkant az önkéntes felelősség szervezeti szintű felvállalása, a társadalmi felelősségvállalás, vagy a vállalati társadalmi felelősség.⁴⁸⁷ A fogalom jelentése, hogy a vállalatok önkéntesen szociális és környezeti szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységükben és a partnereikkel fenntartott kapcsolatokban.⁴⁸⁸ Figyelembe veszik a társadalom érdekeit, mégpedig azáltal, hogy tekintettel vannak tevékenységük üzletfeleikre, beszállítóikra, alkalmazottaikra, részvényeseikre. de ugyanígy a környezetre is kifejtett hatására. Ez a cselekvés a törvényes kötelezettségen túl is terjedni látszik, nevezetesen úgy, hogy az üzleti szereplők önkéntesen tesznek lépéseket az őket körülvevő társadalom életszínvonalának javítása céljából.⁴⁸⁹

A felelősség viszonyrendszerének alaposabb vizsgálata szétfeszítené a dolgozat kereteit. S hogy a jogi felelősségen kívül van-e más jogi vagy jogon kívüli befolyásolási mód, technika vagy tendencia, amely érdemlegesen hat a jogsértőkre, hatékonyan befolyásolja a környezet állapotának alakulását, az nem kérdéses. Elegendő a személyes példamutatásra gondolni.

⁴⁸⁷ Corporate Social Responsibility, közkeletű rövidítéssel CSR

⁴⁸⁸ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a növekedési és munkahely-teremtési partnerség megvalósítása: Európa, mint kiválósági központ a vállalatok társadalmi felelőssége terén. Európai Bizottság COM (2001) 366 végleges (2014. 11. 20.) [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com%282006%290136/_com_com%282006%290136_hu.pdf]

⁴⁸⁹ Lásd erről például CSIGÉNÉ NAGYPÁL NOÉMI: A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz. Doktori értekezés, 2008.

http://www.kornygazd.bme.hu/doktori/phds/DSZ02/CsigeneNagypalN/Csigene_ertekezes.pdf

KOVÁCS ERZSÉBET: Társadalmi felelősség a biztosítási üzleti döntésekben. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 82–98.

5. Az Európai Unió környezeti felelősségi modellje

1. Az Európai Unió környezetjoga

Jelen tanulmánynak nem célja az EU környezeti politikájának bemutatása – hiszen ahhoz egy könyv is kevés lenne –, csupán a környezeti károkért való felelősség kérdésének vázlatos ismertetésére szorítkozik. Minthogy azonban a probléma globális, a lehetséges megoldás kidolgozásának szintje nemzetközi, így nem elhanyagolható a téma nemzetközi kontextusba helyezése. Hogyan, milyen szerepet tölt be az Európai Unió a nemzetközi környezetjogi kérdések tárgyalása során, milyen álláspontot képvisel, azt előzőleg ki és hogyan határozza meg, hogy és milyen nemzetközi kötelezettségeket vállalhat, hogy képes azok végrehajtásáról gondoskodni, mi történik, ha nem teszi, milyen jogi, gazdasági, politikai és erkölcsi mozgástere van minderre – megannyi kérdés, amely számos további problémát vet fel, a válaszok folyamatosan alakulóban, átalakulóban vannak, és amelyek részben jelenleg még megválaszolatlanok.⁴⁹⁰

Az Európai Unió kétség kívül rendhagyó alakulat. Gazdasági erejét tekintve jelentős hatalmi tényezőnek tekinthető, akárcsak környezetszennyezésből való részesedése alapján, belső felépítése, jogkörei alapján pedig – minthogy tagállamait kifelé egységesen képviselheti – jelentős politikai erő. Tevékenyen részt vesz a világpolitika alakításában, a környezeti kérdések pedig tevékenységének egyik kiemelt területe. Ennek oka egyrészt morális, társadalmi elvárásokat tükröző, ugyanakkor az unió jól felfogott gazdasági érdeke is ebbe az irányba mutat.

Ezt támasztja alá a környezeti károk, a globális felmelegedés közgazdasági hatásairól szóló közgazdasági szempontú elemzése a Világbank volt vezető közgazdásza, Sir Nicholas Stern tollából.⁴⁹¹ Sir Nicholas 2006. október 30-án közzétett jelentése számot vet azzal, hogy a 'business as usual' forgatókönyv megvalósulása esetén – azaz ha a globális károsanyag-kibocsátás 75 százalékáért felelős ipari hatalmak nem tesznek semmit – 2050-ig a globális GDP-érték legalább 5, de akár 20 százalékos visszaesésével is számolhatunk⁴⁹², jöllehet az

⁴⁹⁰ A környezetvédelem unión belül elfoglalt helyéről lásd pl. UBRIZSY, REMO SAVOIA: A környezetvédelmi acquis - az Accession acquis belül. *Európai Jog* 2002/3. 10-13.

⁴⁹¹ A teljes jelentés angolul: http://www.hm-treasury.gov.uk/Independent_Reviews/stern_review_economics_climate_change/sternreview_index.cfm, magyar nyelvű összefoglaló: <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1017170903177&a=KArticle&aid=1171450059111>

⁴⁹² STERN jelentés összefoglalója 10-11.

üvegházhatást okozó szennyezőanyagok kibocsátásának hatékony, a jelenlegi kibocsátási értékek alá csökkentése és stabilizációja a világgazdasági kibocsátás ugyanezen időtávon mindössze 1 százalékába kerülne⁴⁹³.

A kutatók a jelentésben érveket hoztak arra, hogy hosszú távon kevesebbe kerülne az energiaszektor egyébként óriási pénzekbe kerülő átalakítása, mint mindent hagyni a régiben, a nemcselekvés gazdasági következményei ugyanis igen nagyok. Jelenleg minden egyes kibocsátott tonna szén-dioxid legalább 85 dollárnyi kárt okoz, ám ezzel a kárköltséggel sem a befektetők, sem a fogyasztók nem számolnak a döntések meghozatalánál. Ha ez beépülne az árakba, ha adóval sújtanák – ami megfelel a környezetvédelem régóta elfogadott szennyező fizet-elv kiterjesztésének, az externáliák internalizálásának⁴⁹⁴ –, vagy mód lenne az emissziókereskedésre, akkor az emberek közvetlenül is szembesülhetnének környezetromlásuk szociális és globális következményeivel. Ha nem történnek változások, mégpedig nemzetközi és világviszonylatban is jelentős változások, akkor a jelentés szerzői szerint rövidesen megrendül a világgazdaság. A helyzet normalizálására pedig sokkal nagyobb idő- és erőforrás-ráfordítással lesz csak esélyünk, tekintettel az addigra még inkább szélsőséges irányba változó környezeti állapotokra. Hiszen a ma kibocsátott szén-dioxid még évtizedekig, évszázadokig a légkörben lesz, tehát a hatásaival is hosszú ideig kell számolnunk. A károk teljes összegére, költségeire vonatkozó pénzügyi számításokba, becslésekbe a szakértők nem bocsátkoztak, tekintve hogy az előrejelzések azt nem tudják megmondani, hogy a változások pontosan mekkorák lesznek, csak azt, hogy drasztikusak és visszafordíthatatlanok.

Ahogy az a fentiekből világosan látszik, itt már nem csupán környezetvédelmi, hanem alapvető gazdasági, biztonsági, egzisztenciális kérdésekről van szó. A szigorúan természettudományos eredményekre építő, ámde közgazdasági megközelítésű Stern-jelentés szerint „még mindig nem késő elkerülni az éghajlatváltozás legkellemetlenebb hatásait, ha most határozott, együttes intézkedés megtételére kerül sor.”⁴⁹⁵ A szükséges intézkedésekre konkrét javaslatokat is kapunk: az energiapolitika középpontba állításával a jelentést megrendelő Egyesült Királyság, illetve az egész Európai Unió alakítsa át szakpolitikáit. Tűzze

⁴⁹³ STERN jelentés összefoglalója 13-15.

⁴⁹⁴ Lásd például BÁNDI GYULA (2011): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat 2011. 134-137., KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH: *International Environmental Law*. Ardsley, Transnational Publisher, 2004. 117-119., KERÉKES SÁNDOR – SZLÁVIK JÁNOS: *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2003. 81-220.

⁴⁹⁵ STERN jelentés összefoglalója 29.

ki céljául a szén árának növelését⁴⁹⁶ – amivel, mint a világpiac egyik legjelentősebb szereplője a nemzetközi piacokat is a környezet számára kedvező irányba befolyásolhatja⁴⁹⁷ –, alacsony széntartalmú, nagy hatékonyságú technológiák kifejlesztését és alkalmazását,⁴⁹⁸ a nemzetközi együttműködés intenzitásának és hatékonyságának növelését,⁴⁹⁹ valamint az élet minden területén a környezetbarát megoldásokra, az alacsony szénfelhasználású gazdaságra való átállást.

A tudományos világ képviselőinek véleménye szerint a környezet állapota tarthatatlan, sürgős beavatkozásra van szükség. A Stern-jelentés konklúziója pedig az, hogy az Európai Unió tagállamainak – s így rajtuk keresztül az EU-nak, mint józan belátással rendelkező, iparilag fejlett, tőkeerős alakulatnak – *jól felfogott érdekük*, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a világgazdaság átforgalmazása és a környezetbarát technológiákra váltás érdekében, s hogy saját példamutató magatartásukon keresztül, *ha kell kényszerrel is*, de vegyék rá a politika és a piac többi szereplőjét a változtatásokra a profit és a túlélés reményében.

A Stern jelentés, ha burkoltan is, de konkrét elvárásokat támaszt az EU-val szemben, amikor számba veszi cselekvési alternatíváit. Ezen információk birtokában, s annak tudatában, hogy a kívánatos változtatások indikátora lehetne, nem cselekedni komoly tévedés. Ezzel a morális felelősséggel a jog azonban nem sokat tud kezdeni a megfogalmazásán túl.⁵⁰⁰ Milyen, a jog által megfogalmazott cselekvési lehetőségei vannak akkor az EU-nak?

Habár az Európai Unió, illetve elődei alapvetően gazdasági céllal alakultak, működésük során viszonylag korán, a környezetvédelem nemzetközi térhódításának kezdetén felismerték annak fontosságát, és ha áttételesen is, de figyelemmel voltak rá. A környezetvédelem később, csupán 1987-től, az Egységes Európai Okmány hatálybalépésével⁵⁰¹ került be alapszerződési szinten a közösségi politikák közé, azonban hamar megerősödött. A Maastrichti Szerződés tovább erősítve a terület jelentőségét immár a Közösség feladatai közé emeli „a környezet

⁴⁹⁶ STERN jelentés összefoglalója 19.

⁴⁹⁷ STERN jelentés összefoglalója 25.

⁴⁹⁸ STERN jelentés összefoglalója 20.

⁴⁹⁹ STERN jelentés összefoglalója 23-28.

⁵⁰⁰ Lásd ezzel kapcsolatban VALKI LÁSZLÓ: Szankció a nemzetközi jogban. In ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN: *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980., továbbá BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Budapest-Pécs: Dialóg-Campus Kiadó, 1998. 171-179.

⁵⁰¹ Az Egységes Európai Okmányt (Single European Act) a tagállamok 1986. februárjában írták alá, 1987. július 1-én lépett hatályba, amely nemcsak a közösség politikái közzé illesztette a környezetvédelmet, hanem környezetvédelem cím alatt (ex. VII. cím 130r-130t cikkek) néhány rendelkezést is iktatott az EK szerződésbe. Időközben az EKSz. XIX. cím 174-176., jelenleg az EUMSz. XX. cím 191-193. cikkei szabályozzák alapszerződési szinten. KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (1997): *Manual of European Environmental Law*. Cambridge University Press, 1997. 28-30.

minőségének magas szintű védelmét és javítását”,⁵⁰² sőt kimondja a környezetvédelmi követelmények *integrációjának* követelményét *minden más Közösségi politikával szemben*.⁵⁰³ A környezeti politika alapszerződésbeli elhelyezkedése, hangsúlyozása jelzi a más területekkel való egyenrangúságát és az Unió e területen való elkötelezettségét.⁵⁰⁴ Az integráció alapelvének előtérbe állítása – ahogy a fenntartható fejlődés alapelvének kimondása⁵⁰⁵ – annak elismerése, hogy a környezetvédelem szervesen beépül a Közösség minden tevékenységébe, minthogy a gazdasági és környezeti célok egymás nélkül nem valósíthatók meg.⁵⁰⁶

Ennek megfelelően, minthogy a Közösségnek joga van nemzetközi szerződéseket kötni, tagállamait kötelező rendelkezéseket hozni, illetve tagállamai belső jogalkotásának irányt szabni – így biztosítva a térség jogrendszereinek közeledését –, számtalan környezetvédelmi témájú jogszabály készült, egyre szigorodó elvárásokat támasztva a Közösségen belüli eszközökkel és tevékenységekkel szemben, amelyek végrehajtása és ellenőrzése elsősorban a tagállamok kötelezettsége.⁵⁰⁷ Az uniós jog érvényesítése történhet másodlagos uniós szabályok alapján, vagy az illetékes nemzeti hatóságok közötti együttműködést előmozdító hálózatokon,⁵⁰⁸ illetve új, innovatív struktúrákon keresztül.⁵⁰⁹

Emellett az Unió a környezetvédelmi tervezés, programalkotás, finanszírozás terén is sokrétű és szerteágazó tevékenységet fejt ki,⁵¹⁰ így például Környezetvédelmi Akcióprogramok születtek és születnek. Az EU külső hatásköre környezeti ügyekben nem korlátozódik az EUMSZ 191. cikk (4) bekezdésében foglalt intézkedésekre, hanem kiterjed az EU környezeti jogalkotásának valamennyi egyéb területére.⁵¹¹ Környezetvédelmi tárgyú

⁵⁰² Európai Közösséget létrehozó Római szerződés (EK szerződés) 2. cikk

⁵⁰³ A Maastrichti szerződés szerint 130r cikk (2) bekezdése, amelyet az Amszterdami szerződés kiemel a Közösség céljainak eléréséhez szükséges politikák és tevékenységek felsorolása közé az EKSz. 6., korábbi 3c cikkbe. A rendelkezés jelenleg az EUMSZ. 11. cikkében található.

⁵⁰⁴ BÁNDI GYULA – ERDEY GYÖRGY – HORVÁTH ZSUZSANNA – POMÁZI ISTVÁN: *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2004. 123.

⁵⁰⁵ Európai Unióról szóló Maastrichti szerződés (EU szerződés) 2. cikk, EUMSZ. 11. cikk.

⁵⁰⁶ BÁNDI – ERDEY – HORVÁTH – POMÁZI i.m. 129.

⁵⁰⁷ EUSz. 4. cikkének (3) bekezdése, korábban az EKSz. 10. cikk.

⁵⁰⁸ Pl. az 1992-ben létrehozott IMPEL-hálózaton keresztül, ami kifejezetten az uniós környezeti jog alkalmazására és végrehajtására alakult (*Implementation and Enforcement of Environmental Law*): <http://impel.eu/about/>

⁵⁰⁹ Mint például az ún. REACH-rendelet (HL L 396., 2006.12.30., 1. o.) keretében az Európai Vegyianyag-ügynökséghez kapcsolódó végrehajtó hatóságok „fóruma”.

⁵¹⁰ NAGY KÁROLY: *Nemzetközi jog*. Budapest: Püski, 1999. 258.

⁵¹¹ ECKHOUTE, P.: *EU External Relations Law*. Second Edition. 2011, Oxford University Press, 141-144. hivatkozva PÁNOVICS ATTILA: Környezeti szelvényjogok három jogrendszer metszéspontjában. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 140.

nemzetközi szerződések megkötése során az EU választhat, hogy milyen mértékben kívánja gyakorolni a külső hatáskörét.⁵¹²

A környezetvédelem politikai szintű térnyerése magával hozta a szervezeti, igazgatási területeken való terjeszkedést is: az előírások ellenőrzésére új fórumok alakultak, mint ahogy a környezetvédelmi célú beruházási, fejlesztési programok pályázatainak ellenőrzésére is, egy Tanácsi rendelet⁵¹³ életre hívta környezeti információgyűjtés céljából az Európai Környezetvédelmi Ügynökséget, és így tovább. Az Unió a befelé irányuló, széleskörű környezetvédelmi tevékenységén felül a nemzetközi szinten is megjelenik.

Az Európai Közösség regionális nemzetközi szervezetként részese néhány nemzetközi szerződésnek, néha tagállamai mellett párhuzamosan, bizonyos tekintetben nemzetközi jogalany tehát,⁵¹⁴ ha jogalanyisága származékos és korlátozott⁵¹⁵ is csupán. Az Európai Unió, bár az EU szerződés erről kifejezetten nem rendelkezik, mivel a Közösség továbbfejlesztése, jogutódja,⁵¹⁶ ugyancsak rendelkezik nemzetközi jogalanyisággal.⁵¹⁷ Adott esetben az alapító szerződések rendelkezéseinek megfelelően az adott nemzetközi kötelezettségvállalás témája, tárgyköre alapján határozandó meg, hogy ki és milyen felhatalmazás alapján jogosult aláírásra a tagállamok vs. Unió nevében. Mindkét jogalany szerződéskötési képessége funkcionális (volt), azaz csak az alapító szerződésekben foglalt célok elérése érdekében jogosult nemzetközi szerződés megkötésére.⁵¹⁸

A környezet védelme célként az Európai Unió Működéséről szóló szerződésben szerepel, így elsődlegesen annak szabályai irányadók témánk szempontjából, noha egyenértékű az EUSz-el.⁵¹⁹ Környezetvédelemmel kapcsolatos nemzetközi együttműködéshez szükséges szerződéskötéshez az EUMSz. 191. cikke, korábban az EK szerződés 174. cikke teremt hatáskört, a szerződés megkötésének eljárási rendjét a 216-219. cikkek írják le. Az Európai Bíróság egyik ítéletében⁵²⁰ azonban kiterjesztő módon értelmezte a Közösség hatáskörét, megfogalmazva a beleértett külső hatáskörök elvét, mely szerint mindazon a területen, ahol a

⁵¹² Lásd a C-459/03. sz., Bizottság kontra Írország ügyben hozott ítéletet [EBHT 2006., I-4635. o.].

⁵¹³ A Tanács 1210/90/EGK rendelete (1990. május 7.) az Európai Környezetvédelmi Ügynökség és az európai környezeti információs és megfigyelőhálózat létrehozásáról [1990] HL L 120., 1990.5.11., 1–6., magyar kiadás fejezet 15 kötet 001 o. 396 – 401.

⁵¹⁴ Lásd EUSz. 47. cikk, korábban EK szerződés 281. cikk, továbbá NAGY KÁROLY i.m. 11., BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog I. Általános rész.* Budapest-Pécs: Dialóg-Campus Kiadó, 1998. 75.

⁵¹⁵ BRUHÁCS i.m. 76-77.

⁵¹⁶ EUSz. 1. cikk

⁵¹⁷ BALÁZS PÉTER: Az Európai Unió nemzetközi kapcsolatai. In KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS (szerk.): *Európai közjog és politika.* Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 784.

⁵¹⁸ VÁRNAY ERNŐ – PAPP MÓNICA: *Az Európai Unió joga.* Budapest: KJK-Kerszöv, 2005. 216.

⁵¹⁹ EUSz. 1. cikk.

⁵²⁰ C-22/70. Commission v. Council (ERTA) ügy [EBHT 1996. I-01469.]

Közösségnek befelé, a tagállamokra és azok jogalanyaira vonatkozó jogalkotási felhatalmazása van, az egyben külső hatáskört, azaz tulajdonképpen nemzetközi szerződéskötési képességet, vagy nemzetközi szervezetekben való fellépési lehetőséget is jelent,⁵²¹ képes tehát a Közösség az alapszerződésekben biztosított hatáskörökön túlterjeszkedni.

A Közösségnek joga van környezetvédelmi tárgyú nemzetközi szerződéseket kötni, azonban maga a szerződés rendelkezik arról is, hogy a tagállamoknak is hatásköre maradt erre,⁵²² leszögezhetjük tehát, hogy jelen esetben a Közösség és a tagállamok közötti megosztott hatáskorról beszélhetünk,⁵²³ a hatáskörök megosztása azonban nem szigorúan és végérvényesen meghatározott, hanem különböző elvek mentén folyamatosan alakul. A tagállamok által kötött nemzetközi szerződések a tagállamokat, s azon keresztül az egyes jogalanyokat a nemzeti jog szabályainak megfelelően jogosítják, illetőleg kötelezik. A Közösség által kötött nemzetközi szerződések ehhez hasonlóan működnek: éppúgy kötelezik a Közösség intézményeit, ahogy az egyes tagállamokat, amennyiben jellegük ezt diktálja, s belső jogi normává transzponálódnak, mint a közösség jogalanyait. A tagállam szerződésszegő magatartásával nemcsak nemzetközi jogot, hanem közösségi jogot is sért egyben, amelyért a tagállam közösségi jogi felelősséggel tartozik.⁵²⁴ Felelősségük a Bíróság szerint harmadik szerződő féllel szemben is fennállhat,⁵²⁵ a nemzetközi szerződések egyes rendelkezéseinek tehát akár közvetlen hatálya is lehet. Kecskés szerint⁵²⁶ a Bíróság ítélkezési gyakorlatában nem érvényesül egységes szemlélet a nemzetközi szerződések közvetlen hatályosságát illetően, hiszen a számos megállapító ítélet mellett néhány nemleges ítélet is született.⁵²⁷ Elvileg azonban a környezetvédelmi tárgyú megállapodások is tartalmazhatnak

⁵²¹ VÁRNAY – PAPP i.m. 219., BALÁZS i.m. 785.

⁵²² EUMSZ. 191. cikk (4) bekezdés: „A tagállamok — a gazdasági és monetáris unióra vonatkozó uniós hatáskörök és uniós megállapodások sérelme nélkül — nemzetközi fórumokon tárgyalásokat folytathatnak és nemzetközi megállapodásokat köthetnek.”

⁵²³ A szubszidiaritás elvéről, a kizárólagos, illetve a megosztott hatáskörök kérdéséről lásd például VÁRNAY – PAPP i.m. 153-156., KECSKÉS LÁSZLÓ (2009): *EU-jog és jogharmonizáció*. Budapest: HVG-Orac, 2009. 552-584.

⁵²⁴ VÁRNAY – PAPP i.m. 219.

⁵²⁵ C-104/81. Hauptzollamt Mainz v. Kupferberg ügy [EBHT 1982. 03641.], 87/75. Bresciani v. Amministrazione Italiana delle Finanze ügy [EBHT 1976. 00129.], C-192/89. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie ügy [EBHT 1990. I-03461.], C-18/90. Onem v. Kziber ügy [EBHT 1991. I-00199.]

⁵²⁶ KECSKÉS LÁSZLÓ (1994b): Az EK jog: a nemzetközi szerződések és az irányelvek közvetlen hatálya. *Jogtudományi Közlöny* 1994/11. 436. A VÁRNAY – PAPP szerzőpáros szerint a közvetlen hatály megállapításához az alábbi ismérvek megléte szükséges: a nemzetközi jogi rendelkezés alkalmas legyen arra, hogy jogokat ruházzon a Közösség jogalanyaira, a megállapodás szövegére, céljára és jellegére tekintettel az adott rendelkezés világos, pontos kötelezettséget tartalmazzon, s ne függjön további intézkedéstől sem a hatálya, sem a végrehajtása. VÁRNAY – PAPP i.m. 279-282.

⁵²⁷ Lásd 12/86 Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd ügy [EBHT 1987. 03719.], 21/72. és 24/72. egyesített International Fruit Company v. Produktschap voor Groenten en Fruit ügy [EBHT 1972. 01219.], 9/73. Schlüter

olyan rendelkezéseket, amelyekre valamennyi érintett fél hivatkozhat a bíróságok előtt.⁵²⁸ A Bíróság gyakorlata emellett általában kiterjed a nemzetközi jog szokásjogi jellegű szabályainak alkalmazására is.⁵²⁹ A Bíróság nemzetközi joghoz kapcsolódó gyakorlata vegyes képet mutat: egyes nemzetközi jogot érintő megállapításai könnyen megkérdőjelezhetők, ugyanakkor jogfejlesztő hatással is bír.⁵³⁰

A Közösség nemzetközi szintén való szerepvállalásán túlmutat környezetvédelmi szerepe. Az Eurobarometer 2008-as felmérése szerint az uniós polgárok 95 százaléka tartja lényeges kérdésnek a környezet védelmét, kétharmaduk szerint pedig az ezzel kapcsolatos politikai döntéseknek uniós szinten kellene megszületni.⁵³¹ Ennek megfelelően válik egyre terjedelmesebbé a közösségi jog környezetvédelmi része, ma már eléri az egész közösségi joganyag hatodrészét.⁵³² Az Európai Közösség megalakulásától, ahol a szabadkereskedelmi célkitűzések voltak az elsődlegesek, egy pillanatnyilag csak tervekben létező végcél felé haladunk,⁵³³ ugyanakkor a környezetvédelem, mint közös érdek akár a gazdasági érdekekkel szembeni térnyerése egyértelműen kimutatható.⁵³⁴ A környezetjog, mint közös politika osztozik az unió nehézségeiben, így például a legitimitás kérdése, a demokratikus deficit problémája a környezetjogba is begyűrűzött.⁵³⁵ Ugyanakkor jellemző rá az uniós jog előnyös oldala, így az elvek szintjén történő gyakorlati jogképződés, fogalmi sokszínűség, az összhang lassú elérése, az elvek szintjén való szabályozás, amely célkitűzések ma már általánosan elfogadott környezetjogi alapelvekként intézményesültek.

v. Hauptzollamt Lörrach ügy [EBHT 1973. 01135.], 266/81. SIOT v. Ministero delle Finanze ügy [EBHT 1983. 00731.].

⁵²⁸ Lásd a C-213/03. sz., Pêcheurs de l'étang de Berre-ügyben hozott ítéletet [EBHT 2004., I-7357. o.], különösen az ítélet 47. pontját.

⁵²⁹ BLUTMAN LÁSZLÓ (2010b): *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest, HVG Orac 2010. 212-214.

⁵³⁰ SZABÓ MARCEL (2013b): Az Európai Unió Bíróságának hatása a nemzetközi jog fejlődésére. *Európai Jog* 20013/4. 1-8.

⁵³¹ Europa Press Release 2008, [http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/445&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en]

⁵³² BÁNDI - ERDEY - HORVÁTH – POMÁZI i.m. 13.

⁵³³ FISCHER, JOSCHKA: Az államszövetségtől a föderációig. Gondolatok az európai integráció végcéljáról. *Európai Szemle* 2000/2. 3-14.

⁵³⁴ 1988-ban a dán palack ügyben az Európai Bíróság megállapította, hogy az áruk szabad mozgása, mint a négy alapszabadság egyike nem lehet akadálya a környezetvédelem lehető legmagasabb fokának elérését. C-302/86 Bizottság kontra Dán Királyság ügy [EBHT 1988. 04607.]

⁵³⁵ BODANSKY, DANIEL: Legitimacy. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 704-727.

2. Az EU környezeti felelősségi rendszerének alapjai

Az európai uniós jog, mint „önmagában zárt rendszer”⁵³⁶, az alapszerződések talaján megteremtette önálló felelősségi rendszerét. Ennek alapján a tagállamok kötelesek minden szükséges intézkedést megtenni a közösségi jog alapján fennálló kötelezettségeik teljesítésének biztosításához, s a szabályozás egyben utal a közösségi jogsértés jóvátételének kötelezettségére.⁵³⁷

Az Európai Unió belüli felelősségi rendszerek összetett képet mutatnak. Az Unió, a tagállamok, az unió jogalanyainak felelősségéről, egyedi felelősségi típusokról – mint jogalkotással okozott károk, politikai felelősség – az eljáró szervek, illetve a felelősség megítélésére irányadó jogforrások alapján számos felelősségi fajtát számba vehetünk.⁵³⁸ Nézzük most meg a közösségi jogban megjelenő környezeti felelősségi szabályokat.

Az Európai Közösséget létrehozó szerződések még nem tartalmaztak a környezetvédelemre vonatkozóan célkitűzéseket. A Római Szerződés mezőgazdaságról szóló fejezetében sincs utalás a környezetvédelemre, teljesen hiányoztak a környezetpolitikai és környezetjogi rendelkezések. A tagállamok helyi szinten oldották meg a környezeti problémákat, önállóan, egymástól függetlenül, amely azonban tarthatatlan volt a határokon átnyúló környezeti problémák egyre gyakrabban történő megjelenésével.⁵³⁹

A Közösség jogalkotásában a környezetvédelem már a hetvenes években megjelenik, környezeti politikaként önállóan elkülönült szabálytömegekről csupán 1987-től, az Egységes Európai Okmány hatálybalépésétől beszélhetünk. A hetvenes évek első felében a Bizottság még jogalap nélkül merészkedett a környezet védelme érdekében a gazdasági célokon túlmutató területekre.⁵⁴⁰ Mára a kérdéskör áthatja a jogalkotás egészét, a kifejezetten

⁵³⁶ BRUHÁCS JÁNOS (1998): *Nemzetközi Jog 1. Általános rész.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus 1998. 202.

⁵³⁷ KECSKÉS LÁSZLÓ (2001c): A jogalkotásért és jogharmonizációért való állami felelősség. *Jogtudományi Közlöny* 2001/5. 244. A Frankovich jelenségről, azaz a C-479/93. sz. Andrea Francovich kontra Olasz Köztársaság [EBHT 1995. I-03843.] ügy utóéletéről lásd például KECSKÉS LÁSZLÓ (2001a): A Francovich ítélet. *Európai jog* 2001/ 2. 28-30., majd KECSKÉS LÁSZLÓ (2001b): A post-francovich jelenség kialakulása. *Európai jog* 2001/ 2. 3-11., KECSKÉS LÁSZLÓ (1994a): A 169-es levéltől a Francovich jelenségig (Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése) *Magyar jog* 1994/4. 193-203., KECSKÉS LÁSZLÓ (2001d): Tíz év múlva... Az Európai Bíróság legújabb post-francovich ítéletei: a felelősségi kritériumok differenciálódása. *Európai jog* 2001/ 4. 8-12.

⁵³⁸ CSAPÓ ORSOLYA: A környezeti károkért való felelősség kérdése az Európai Unióban. *Iustum Aequum Salutare* 2007/3. 139–157.

⁵³⁹ FARKAS CSAMANGÓ ERIKA: A kölcsönös megfeleltetés környezetjogi aspektusai. Doktori értekezés 2012. [http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1498/1/A_k%C3%B6cs%C3%B6s_megfeleltet%C3%A9s_k%C3%B6nyvetjogi_aspektusai.pdf] 40.

⁵⁴⁰ LAMM VANDA (2001): A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam- és Jogtudomány* 2001/3-4. 251.

környezeti tárgyú szabályokon túl, integráltan más közösségi politikákba, szabályokba ágyazottan jelen van a jogalkotásban. A felelősség szempontjából rendkívül lényeges alapszerződéses rendelkezés merít a már ismertetett környezeti elvek közül, így az elővigyázatosság és a megelőzés elvén túl, megfogalmazza a környezeti károk elsődlegesen a forrásuknál történő elhárításának elvét, valamint a szennyező fizet elveket. A szennyező fizet elvet a közösség gyakorlata a lehető legtágabb értelemben használja, beleértve a környezethasználat minden aspektusát, a helytállás összes lehetséges módozatát, tulajdonképpen tehát egy általános felelősségi elvről beszélhetünk.⁵⁴¹ Ennek megfelelően az egyes környezeti tárgyú jogszabályok felelősségi alakzatai mind megfelelnek ezen fentebb már jellemzett elveknek, ugyanakkor a Bíróság eddigi joggyakorlatát figyelembe véve⁵⁴² valószínűsíthető, hogy ha sor kerülne környezeti tárgyú ügyben az általános felelősségi szabályok alkalmazására, szintén ezek szellemében járna el a környezeti érdek és az általános környezetvédelmi elvek kiterjesztő értelmezésével. A közösségi jog általános felelősségi szabályait nem vizsgálva lássuk az egyes környezeti tárgyú szabályokban található felelősségi rendelkezések felépítését.

A közös környezetpolitika tulajdonképpen majd *minden* szabálya tartalmaz felelősségi részt, minthogy azonban a joganyag jobbra irányelvekből áll, a felelősség egyrészt csupán a tagállamok implementációs kötelezettségének elmulasztására vonatkozik, másrészt a nemzeti jogra bízta a belső jog felelősségi rendszerének kidolgozását. Az egyes jogszabályokban megjelenő felelősségi szankciók fejlődésének ívét vizsgálva azt találjuk, hogy kezdetben csupán a végrehajtáshoz szükséges rendelkezések megalkotását írták elő a tagállamoknak, amely értelemszerűen magába foglalta felelősségi rezsím megalkotását. Első lépcsőben hosszú időn át néhány mondat, gyakran szó szerint ismétlődve jelentette a közösség konkrét környezeti felelősségi szabályait. A tagállamok belső jogának harmonizálását meg sem kísérelte a jogalkotó, csak a felelősség intézményének meglétét és valamilyen formában való alkalmazását kívánta meg. Míg ehhez csupán határidőt tűztek, esetleg felsorolták a megalkotandó szabályok egy részét, addig jelenleg külön az elérendő cél elmaradása esetére alkalmazandó szankciók és eljárások szabályozását is előírják és elvárják.⁵⁴³ Az előírások tartalmi követelményei ugyanakkor adottak voltak – azaz a felelősség megállapításához szükséges jogellenesség a tartalmi követelményeknek meg nem felelést jelentette.

⁵⁴¹ BÁNDI GYULA (2005): A környezetjogi felelősségről. *Belügyi Szemle* 2005/5. 3-21.

⁵⁴² Lásd erről részletesebben BÁNDI GYULA - CSAPÓ ORSÓLYA - KOVÁCS-VÉGH LUCA - STÁGEL BENCE - SZILÁGYI SZILVIA: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata*. Szent István Társulat, Budapest 2008.

⁵⁴³ BÁNDI - CSAPÓ - KOVÁCS-VÉGH - STÁGEL - SZILÁGYI i.m. 241.

A felelősségre vonatkozó második generációs szabályok bemutatására példa a vegyi anyagok regisztrálásáról, értékeléséről, engedélyezéséről és korlátozásáról (REACH) szóló rendelet.⁵⁴⁴ A rendelet előírja a vegyi anyagok kötelező regisztrálását,⁵⁴⁵ a nagyobb kockázatú anyagok esetén a kötelező engedélyezést,⁵⁴⁶ szabályozza az eljárások pontos rendjét, határidőket állít. Számos egyéb szabály mellett pedig az előírások megsértőivel szemben alkalmazandó szankciókról ekképp rendelkezik: „A tagállamok megállapítják az e rendelet rendelkezéseinek megsértése esetén alkalmazandó szankciókkal kapcsolatos rendelkezéseket, és meghozzák a szankciók végrehajtása érdekében szükséges valamennyi intézkedést. Az előírt szankcióknak hatékonyaknak, arányosaknak és visszatartó erejűeknek kell lenniük.”⁵⁴⁷ A legfrissebb jogforrások állandó fordulatává vált a *hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók* előírásának igénye, megállapítható tehát, hogy a felelősségi rendelkezések megfogalmazása egyre pontosabb, szóhasználatukat vizsgálva pedig erőteljesebb, konkrétabb, határozottabb. Az arányos, visszatartó erejű szankció a jogkövetkezmény kellő súlyára, preventív erejére utal, ugyanakkor a hatékonyság nem csupán a jogszabály által előírt szankcióval fenyegetést, hanem annak végrehajtását is magába foglalja. A hatékonyság igénye nem újkeletű: ismert probléma, hogy a kompromisszumok után megszülető és nemzeti jogba ültetett szabályok érvényesülésének foka alacsony, a végrehajtás nem elég hatékony, így 2001-től, a hatodik Környezetvédelmi Akcióprogramtól a hangsúly a meglévő jogszabályok végrehajtásának erősítésére tolódott.⁵⁴⁸ Az első generációs követelményeket meghaladva a második generációs szabályok tartalmi követelményeket támasztanak, a belső jog felelősségi szabályaival szemben olyan minimális elvárásokat, amelyek alkalmasak a kitűzött cél elérésére. Megvalósításuk még mindig szabadon, az egyes felelősségi rendszerek arculatához igazodva történhet. Ezidő alatt a jogellenesség feltételül szabott tartalmi követelmények egyre szaporodtak, nehezebbek, egészen addig, hogy a „szennyező” néha már olyan kárért is felel, amelyhez hozzá sem járult.⁵⁴⁹

A Közösség a végrehajtást erősítendő önálló felelősségi szabályok megalkotására is kísérletet tett több-kevesebb sikerrel. A kifejezetten a felelősséget szabályozó normák megjelenése viszonylag új a közösségi jogban, bár régóta voltak erre vonatkozó törekvések.

⁵⁴⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 1907/2006/EK rendelete a vegyi anyagok regisztrálásáról, értékeléséről, engedélyezéséről és korlátozásáról (REACH) [2006] HL L 136., 2007.5.29.

⁵⁴⁵ REACH rendelet 5. cikk

⁵⁴⁶ REACH rendelet 56. cikk

⁵⁴⁷ REACH rendelet 126. cikk

⁵⁴⁸ BÁNDI GYULA (2005): A környezetjogi felelősségről. *Belügyi Szemle* 2005/5. 3-21.

⁵⁴⁹ Az unió kibocsátás kereskedelmi rendszeréről írt véleményt lásd PEETERS, MARJAN: The regulators approach of the EU in view of liability for climate change. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 123-125.

Az áttöréshez szükséges végső lökést talán a romániai cianidszennyezés bekövetkezése hozta, ami rámutatott arra, hogy bár nem tagállamokról van szó, a közösségi jogban is szükséges egy általános, mögöttes felelősségi szabályként használható normát alkotni az ehhez hasonló esetek megítélésére.⁵⁵⁰ A harmadik generációs előírások azonban már nem csupán a felelősség jogintézményének meglétét, minimális követelményeket támasztanak, hanem konkrét, jól körülhatárolt és tartalmában meghatározott jogintézmények belső jogba foglalását írják elő.

Az Európai Parlament és a Tanács 2004 áprilisában fogadta el a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelvet.⁵⁵¹ A hosszadalmas előkészítő munka eredetileg egy, a károkozóval szemben közvetlenebbül érvényesíthető, polgári jogi mechanizmusokkal dolgozó kárfelelősségi forma megalkotására irányult, ami a munka során módosulva végül egy objektív jellegű, közvetett, közigazgatási típusú felelősségi rend megalapozását eredményezte. Az irányelv részletes ismertetése helyett annyit leszögezhetünk, hogy egy részben magánjogi elemeket tartalmazó olyan közjogi szabály született, amely ugyan első lépcsőként akart szolgálni a környezeti károk felszámolásához, az építkezés azonban *nem* a földszinten kezdődött. Az irányelvet eredeti formájában is továbbgondolandónak szánták megalkotói. Minthogy a környezeti károk felszámolásához szükséges fedezet előteremtéséhez komoly pénzügyi biztosítékokra lenne szükség, és ennek kötelezővé tételéről az irányelv nem rendelkezett, hosszas vita után kompromisszumos megoldásként a végleges szövegbe egy, a tagállamokat ilyen intézkedések meghozatalára ösztönző passzus került be azzal, hogy a Bizottság 2010-ben megvizsgálja, nincs-e mégis *szükség* – azaz politikai lehetőség – kötelező biztosítékrendszer kialakítására. Maradtak ezzel kapcsolatos egyéb, a végrehajtás során felmerülő, illetve átgondolásra szoruló megoldandó kérdések, például nem rendelkezik az irányelv sem a tulajdonos nélkül álló környezetet fenyegető károkkal kapcsolatban arra az esetre, ha az állam maga a károkozó.⁵⁵²

Az irányelv hatóköre is korlátozott, bár megszületése óta elfogadásra került az ásványinyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről szóló 2006/21/EK irányelv,⁵⁵³ a szén-dioxid geológiai tárolásáról szóló 2009/31/EK irányelv,⁵⁵⁴ illetve a tengeri

⁵⁵⁰ KOCSIS-KUPPER ZSUZSANNA (2002): A romániai eredetű cianidszennyezés hatása az európai és a nemzetközi környezetjogra. *Európai Jog* 2002/3. 14-19.

⁵⁵¹ HL L 143, 30. 4. 2004, magyar kiadás 15/8. 357-375.

⁵⁵² GRANT, MALCOLM: Environmental Liability. In WINTER, GERD (ed.) *European Environmental Law* Dartmouth Publishing, Aldershot 1996.

⁵⁵³ 2006/21/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács az ásványinyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve [2006] HL L 102, 2006. 4. 11. 15–34.

olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról szóló 2013/30/EU irányelv,⁵⁵⁵ amelyek kiterjesztették a felelősségi irányelv hatályát az újonnan szabályozott területekre, azaz az ásványi nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladékokra, illetve a szén-dioxid tárolókra.

Az irányelv átvétele sem zökkenőmentes, hiszen Ausztriával, Franciaországgal, Finnországgal, Luxemburggal, az Egyesült Királysággal, Görögországgal és Szlovéniával szemben 2008 végétől 2009 nyaráig sorra születtek az irányelv átültetésének elmaradása miatt a marasztaló ítéletek,⁵⁵⁶ bár a tagállamok 2009 folyamán igyekeztek pótolni elmaradásukat. Az átvétel hiánytalansága, illetve az az alapján hozott intézkedések kapcsán számos kérelem érkezett máris a Bírósághoz, néhányban már ítélet is született.

A környezet büntetőjogi eszközökkel való védelmére is történtek lépések. Az Európai Unió Tanácsa 2003 januárjában fogadta el a környezet büntetőjog általi védelméről szóló 2003/80/IB kerethatározatát,⁵⁵⁷ amely célul tűzte ki a tagállamok nemzeti környezeti büntetőjogának harmonizálását,⁵⁵⁸ valamint ezen ügyekben összehangolt fellépésüket. A Bizottság indítványára a Bíróság a C-176/03. számú ügyben rossz jogi alpra való hivatkozás miatt megsemmisítette a kerethatározatot, és megállapította, hogy a kerethatározat céljára és tartalmára figyelemmel nem elsősorban a büntetőjog harmonizálására vonatkozik, hanem a közösségi környezetvédelmi jog kiegészítését célozza, s mint ilyen „a hatékony, arányos és elrettentő erejű büntetőjogi szankciónak a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóság általi alkalmazása a súlyos környezetkárosítások leküzdésének *elengedhetetlen eszköze*”⁵⁵⁹, így a közösségi jogalkotóknak joguk van e körben irányelvet alkotni.

A politikai csatározások eredményeként végül 2008 novemberében elfogadásra került az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi védelméről.⁵⁶⁰ Az irányelv kiterjedt elkövetési magatartási körre vonatkozó minimumszabályokat állapít meg szándékos vagy súlyosan gondatlan elkövetési magatartások

⁵⁵⁴ 2009/31/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács a szén-dioxid geológiai tárolásáról, valamint a 85/337/EGK tanácsi irányelv, a 2000/60/EK, a 2001/80/EK, a 2004/35/EK, a 2006/12/EK és a 2008/1/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint az 1013/2006/EK rendelet módosításáról szóló irányelve [2009] HL L 140, 2009. 6. 5. 114–135.

⁵⁵⁵ 2013/30/EU sz. az Európai Parlament és a Tanács a tengeri olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve [2013] HL L 178, 2013. 6.28. 66–106.

⁵⁵⁶ (C-422/08. sz. ügy, C-417/08. sz. ügy, C-402/08. sz. ügy, C-331/08. sz. ügy, C-328/08. sz. ügy, C-330/08. sz. ügy, C-368/08. sz. ügy)

⁵⁵⁷ A Tanács 2003/80/IB kerethatározata (2003. január 27.) a környezet büntetőjog általi védelméről HL L 29, 5.2.2003, p. 55–58. magyar különkiadás 6. kötet 19. fejezet 97 – 100.

⁵⁵⁸ Kerethatározat 2. cikke

⁵⁵⁹ C-176/03. sz. az Európai Közösségek Bizottsága kontra az Európai Unió Tanácsa ügy [EBHT 2005. I-07879.] 47. pont

⁵⁶⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi védelméről [2008] HL L 328, 6.12.2008, p. 28–37.

tekintetében. A jogellenes cselekmények körét ugyanakkor a mellékletben szereplő közösségi jogszabályok, illetve az azokat a tagállami jogba átültető belső jogforrások, törvény, rendelet vagy egyedi közigazgatási határozat megsértése esetében vonja meg. Minthogy minimumszabály, értelemszerűen kiterjeszhető a jogellenesség köre, anélkül azonban konkrét normasértést kellene minden esetben bizonyítani, nem lenne elegendő a védett jogi tárgy sérelme, ami nagyban leszűkítené a büntetni rendelt magatartások körét. Pozitívuma az irányelvnek, hogy büntetni rendeli a jogi személyeket a javukra vezető beosztású személy által elkövetett cselekményekért, illetve mulasztásért. Ugyanakkor negatívum, hogy a szankciók tekintetében sehol nem állít fel konkrét követelményeket, kizárólag a fenti *hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók* fordulatot alkalmazza. Az egyes tagállamok büntetőjogi szankciórendszerei között valóban van eltérés, azonban ez lehetne az a terület, a hasonlóság magas foka miatt, ahol legkönnyebb volna egységes követelményrendszert felállítani. Jelen esetben az elkövetett cselekmény és a büntetés közötti egyensúly felel meg az arányosság követelményének, ami így nehezen indokolható módon az egyik államban pénzbüntetéssel, a másikban akár letöltendő börtönbüntetéssel fenyegethető. A hatékonyság fogalma körébe a végrehajtás, így a felderítés sikerességétől a váderedményességig a bűnüldöző hatóságok munkája is értékelésre kerül.

A környezeti felelősségi irányelvek gyakorlati alkalmazásának még csupán a kezdeteiről beszélhetünk, arról is a tagállami jogban, a közösség esetjogában csupán kialakulóban van az ezen szabályokat érdemi módon értelmező gyakorlat. A Bíróság környezeti felelősségi kérdésben azonban jó néhány ítéletet hozott a tagállamok alapító szerződésből, illetve nemzetközi egyezményből eredő kötelezettségeinek megsértése miatt, s minthogy a gyakorlatnak szintén jogfejlesztő, jogértelmező hatása van, nem kerülhetjük meg ennek számbavételét. A Bíróság előtti tagállami felelősséget megalapozhatja többek között egyedi aktus vagy magatartások sorozata, a tagállam aktív vagy passzív magatartása, azaz mulasztása, teljes vagy részleges normasértése, konkrét jogszabály áthágása, avagy valamely alapelv vagy cél figyelmen kívül hagyása, a tagállam saját aktusa, vagy az adott állam területén lévő személy magatartása vagy mulasztása. A mentesülés lehetősége ugyanakkor szűkre szabott, objektív kimentési ok bizonyítása szükséges, ellenkező esetben a Bíróság akár bírság kiszabására is rákényszerülhet a jogsértő tagállammal szemben.⁵⁶¹ A Bíróság döntéseiben megjelenő tartalmi követelmények ugyanakkor – mivel elvben csak a peres feleket köti a döntés – lassan, fokozatosan szivárognak át a szabályokba.

⁵⁶¹ BÁNDI GYULA - CSAPÓ ORSOLYA - KOVÁCS-VÉGH LUCA - STÁGEL BENEC - SZILÁGYI SZILVIA: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata*. Szent István Társulat, Budapest 2008. 245.

Az uniós környezetjog áttekintése kapcsán nem feledkezhetünk meg az elvekről sem. A modern jog jellemzője, hogy elvek köré szerveződik, amik jó alapot jelenthetnek a különböző érdekek egyeztetéséhez.⁵⁶² Az egyes környezeti elvek áttekintését a korábbi fejezetekben már megtettük, itt csupán az uniós gyakorlat kérdéseire utalnánk. Az elvek kiterjedt alkalmazására jó példa a Bíróság elővigyázatosság elvével kapcsolatos gyakorlata, amelyet nem csupán környezeti ügyekben, hanem a közös politikák minden területén alkalmazza, ahol a közegészség, vagy biztonság szempontjai szerepelhetnek.⁵⁶³ Az általános elvek alkalmazása is kihat a környezetjog gyakorlatára, gondoljunk itt a közvetlen alkalmazhatóság kérdésére.⁵⁶⁴ Ugyanakkor a gyakorlat jelenleg a környezeti elvek közül az elővigyázatosság és a szennyező fizet elvének illetően való alkalmazására korlátozódik, amely különbségtétel jelentősen befolyásolja a jogelvek jogi jelentőségét.⁵⁶⁵

Megemlíthető még a legújabb kori források közül az Európai Unió Alkotmányos Szerződése,⁵⁶⁶ és az Alapjogi Charta. Mindkét dokumentum megemlékszik a környezetvédelemről, még ha kifejezett jogként nem is definiálja azt.⁵⁶⁷ Mind a rendelkezések elfogadása, mind hatálybalépése, mind pedig alkalmazásuk⁵⁶⁸ számos kérdést vet fel mind nemzetközi,⁵⁶⁹ mind tagállami szinten,⁵⁷⁰ ezek azonban túl általános problémák, messzire

⁵⁶² DE SADELEER, NICOLAS (2004): Environmental Principles, Modern and Post-modern Law. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 235.

⁵⁶³ SCOTT, JOANNE: The Precautionary Principle before the European Courts. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 51-75.

⁵⁶⁴ MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL: Direct Effect and State Liability. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 75-108., KRÄMER, LUDWIG (2013): Direct Effect and Consistent Interpretation: Strengths and Weaknesses of the Concepts. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 53-74.

⁵⁶⁵ MACRORY, RICHARD: Principles into Practice. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 8.

⁵⁶⁶ Bővebben lásd pl. MÜLLER ADRIEN: Az Európai Alkotmány által létrehozott uniós jog- és intézményrendszer. *Európai Jog* 2004/6. 3-7., a hatálybalépésének nehézségeiről GANCZER MÓNKA: Az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének ratifikációja és annak buktatói. *Állam- és Jogtudomány* 2007/1. 99-148., az egyes vélemények tekintetében FRIEDERY RÉKA: Konferencia az Európai Alkotmány jelentőségéről. *Állam- és Jogtudomány* 2003/3-4. 347-354., majdani alkalmazásának nehézségeiről HARMATHY ATTILA (2009): Az Európai Unió alapjogi chartája és a nemzetközi jogalkalmazás. *Állam- és Jogtudomány* 2009/3. 273-291.

⁵⁶⁷ Szerződés európai alkotmány létrehozásáról II-97. cikk HL C 310, 2004. 12. 16., Alapjogi Charta HL C 326, 2012. 10.26., 391-407. 37. cikk. A 37. cikk értelmezéséről lásd DE SADELEER, NICHOLAS (2014): *EU Environmental Law and the Internal Market*. Oxford University Press 2014. 94-125., KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 149-151.

⁵⁶⁸ Szalayné Sándor Erzsébet: Az alapjogok három jogrendszer metszéspontjában. *Állam- és Jogtudomány* 2009/3. 365-398.

⁵⁶⁹ Az alkalmazás nehézségeiről lásd HARMATHY ATTILA (2009): Az Európai Unió alapjogi chartája és a nemzetközi jogalkalmazás. *Állam- és Jogtudomány* 2009/3. 273-291.

⁵⁷⁰ Az alapjogok magánjogi érvényesíthetőségének szükségességéről lásd GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA (2010a): Alapjogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban az Európai Unióban és ennek lehetséges hatásai a magyar jogra. *Állam- és Jogtudomány* 2010/3. 225-258.

vezetnének.⁵⁷¹ Az alapjogok deklarálása azonban nem jelenti teljes körű katalogizálásukat. A másodlagos jogból és a Bíróság gyakorlatából levezethető elvek,⁵⁷² mint a védelem magas foka, valamint az általánosan elismert jogok környezeti tartalommal való feltöltése továbbra is érvényesíthető jogalapot jelentenek a gyakorlat számára.⁵⁷³ Az alapjogi védelem a Bíróság gyakorlatában konkrét alapszerződési rendelkezés nélkül is kialakult, s az esetjogból megismerhetővé vált.⁵⁷⁴ Így például az emberi méltóság, mint alapvető kategória az Európai Bíróság szerint magában foglalja az egyén önrendelkezését személyiségéről és életkörülményei felett – amely az én értelmezésében kiterjed a környezethez való jogra is.⁵⁷⁵

A felelősségi viszonylatok sokszínűségéről már ejtettünk néhány szót. Az unión belül a felelősségi viszonylatok alakulása jó példa a jogi szabályozás cizelláltságára, ahol az egyszerű tényhelyzetek is szabályok tömkelegét hívják életre. Az egyes országok – ahogyan az Európai Unió is a nemzetközi jog alanyaként – nemcsak jogi, hanem erkölcsi, és politikai felelősséggel is tartoznak tetteikért, hiszen jogi, diplomáciai, és politikai nehézségekre egyaránt számíthatnak kötelezettségszegésük esetén, nemzetközi kapcsolataikban (külpolitikai tárgyalások) és belpolitikai életükben (újraavasztás) egyaránt.⁵⁷⁶ Ugyanígy beszélhetünk a gazdaság szereplőinek,⁵⁷⁷ illetve az egyes jogalanyoknak az erkölcsi felelősségéről is, amely közvetlenül nemcsak megítélésükben, kapcsolataikban, versenypozíciójukban, de akár

⁵⁷¹ Hogy a problémát érzékeltessük: a Charta 52. cikk 3 bekezdése az Emberi Jogok Európai Egyezményére utal az egyes jogok tartalmát és terjedelmét tekintve. (Lásd erről SONNENVEND PÁL: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye mint Európa emberi jogi alkotmánya. In: CSEHI ZOLTÁN – SCHANDA BALÁZS – SONNEVEND PÁL (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat 2012. 340-341.) Az Egyezmény ugyan nem tartalmazza expressis verbis a környezethez való jogot, ugyanakkor gyakorlatában felmerül. (Lásd erről SZEMESI SÁNDOR: Környezetvédelmi kérdések az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 175-184.) Ennek következtében a tagállami hatóságok az Emberi Jogi Bíróság joggyakorlatának követésére is kötelesek. Nem is akár milyen tartalommal, ugyanis az Egyezmény 53. cikke értelmében az egyezmény egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az korlátozza vagy csorbítsa azokat az emberi jogokat és alapvető szabadságokat, amelyeket bármely fél joga vagy az olyan egyezmény biztosít, melynek ez a szerződő fél részese. Ennek apropóján áttételesen az unió tagállamai kötelesek más tagállamok, ad absurdum nem tagállamok (hiszen az Egyezményben részes állam például Ukrajna és Törökország) belső jogát és nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeit is figyelembe venni belső jogalkalmazásuk során.

⁵⁷² Lásd ezekről DE SADELEER (2014) i.m. 175-224.

⁵⁷³ LAVRYSEN, LUC: Constitutional Review of European Environmental Law. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 109-144.

⁵⁷⁴ WELLER MÓNKA: Az alapjogok védelmének kialakulása és fejlődése az európai közösségekben. *Állam és Jogtudomány* 1994/3-4. 349-366.

⁵⁷⁵ P v. S és Cornwall County Council C-13/94 (30. 04. 1996), ECR 1996. I-2143, 2165. 22. széljegyzet. Pernice, I.-Mayer, F.: Art. 6 EUV [Grundrechtsschutz und rechtsstaatliche Grundsätze.] In: *Recht der Europäischen Union*. 55, 56, 57. széljegyzet, idézi MOLNÁR OLGA BORBÁLA: Alkotmányi értékek az uniós és a magyar jogban. *Állam- és Jogtudomány* 2007/3. 395.

⁵⁷⁶ Lásd ezzel kapcsolatban VALKI i.m. 377-401., továbbá BRUHÁCS i.m. 171-208., NAGY KÁROLY i.m. 514-575.

⁵⁷⁷ FRITZ ÉVA: Vállalati morál és felelősség. In ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN: *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 357-377.

közvetlenül pénzben is mérhető értéket jelent (goodwill). A továbbiakban a jogi felelősségre koncentrálna vizsgálom tovább a témát.

Az Európai Unió és a Közösség, mint nemzetközi szervezet nemzetközi jogi értelemben felelősséggel tartozik aktusaiért,⁵⁷⁸ ennek jogi szabályai azonban kidolgozatlanok.⁵⁷⁹ Az államok felelősségére vonatkozó szabályok változtatások nélkül nem, vagy nehezen lennének alkalmazhatók az EU-ra, valamint olyan rendhagyó kérdések merülnek fel, mint a szervezet és tagállamai esetleges egyetemleges felelőssége. Ez a szabály egyszerűen alkalmazható azokban az esetekben, ahol a szervezet, jelen esetben az EK és a tagállamok egyaránt részes felei az egyezménynek (vegyes szerződések),⁵⁸⁰ illetve ahol az egyezmény kifejezetten így rendelkezik,⁵⁸¹ azonban nem rendezett azokra az esetekre, ahol csupán a szervezet részese az egyezménynek.^{582 583} Az Unió szerződéses felelősségére egyébként értelemszerűen az adott szerződés vonatkozik,⁵⁸⁴ ahol problémát a joghatósággal rendelkező bíróság, illetve az irányadó jog megtalálása jelenthet.⁵⁸⁵ Külön érdekes kérdéseket vet fel az unió Emberi Jogi Bíróság előtti felelősségének kérdése,⁵⁸⁶ tekintettel a fentebb elmondottakra.⁵⁸⁷

⁵⁷⁸ A felelősség különleges eseteként gondolhatunk például az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény keretében létrejött Kyotoi Jegyzőkönyv (2007. évi IV.

törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Felek Konferenciájának 1997. évi harmadik ülészakán elfogadott Kiotói Jegyzőkönyv kihirdetéséről) alapján tett uniós vállalásra. Ennek eredményeként a közös felelősség, a tehermegosztás és a szolidaritás fogalmát átértelmezve kényszerülnek a tagállamokat, hogy túlvállalják, túlteljesítsék a csökkentésben vállalt kötelezettségeiket, ellensúlyozva így azon tagállamokat, akiknek nem sikerült elérniük vállalt céljukat. A felelősség ilyen értelemezéséről lásd DE CENDRA DE LARRAGÁN, JAVIER: Liability of Member States and the EU in view of the international climate change framework: between solidarity and responsibility. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 55-90.

⁵⁷⁹ BRUHÁCS i.m. 76.

⁵⁸⁰ Például a Magyarország Európai Unióval csatlakozása során kötött Európai Megállapodás. HL L 347, 1993. 12.31, p. 269–270. 1994. évi I. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről.

⁵⁸¹ Például az 1971. évi ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezmény XXII. cikke. 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

⁵⁸² GATT/WTO, egyes kereskedelmi tárgyú egyezmények

⁵⁸³ Az EK nemzetközi szerződéseinek más típusú osztályozásáról, és annak joghatásairól lásd KECSKÉS LÁSZLÓ (1994b) i.m. 436-446.

⁵⁸⁴ EUMSz. 340. cikk

⁵⁸⁵ BLUTMAN LÁSZLÓ (2010b): *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest, HVG Orac 2010.453-458., EVANS, MALCOLM – KOUTRAKOS, PANOS (ed.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford, Portland, Hart 2013.

⁵⁸⁶ GOURITIN, ARMELLE: Potential liability of European States under the ECHR for failure to take appropriate measures with a view to adaptation to climate change. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 134-164., PEETERS, MARJAN: The regulators approach of the EU in view of liability for climate change. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 90-133.

Az Európai Unión belüli felelősségi rendszerek szintén bonyolult és összetett képet mutatnak. A környezeti felelősségen túlmutató, általános felelősségi rendelkezésekre alapozva elmondható, hogy maga az Unió felelősséggel tartozik a tagállamok felé egyrészt politikai síkon, hiszen tőlük függ a jövője, és sokkal húsbavágóbb módon például a költségvetése, másrészt jogi felelősséggel is tartozik, hogy az alapszerződésekben lefektetett céloknak megfelelően, az átruházott hatáskör keretein belül maradva, a szubszidiaritás elvével összhangban végzi-e a tevékenységét. Az általános szabályokra, jogelvekre utalás jelen esetben nem öncélú, gyakorlati jelentőséggel bír. Példaként állhat itt a visszaható hatály tilalmának általános elve, amely elv nem totális érvényű.⁵⁸⁸ Az unión belül is történnék kísérletek a visszaható hatály elvének megsértésére,⁵⁸⁹ ugyanakkor éppen a környezetvédelem területén egyes jogrendszerek, így az Amerikai Egyesült Államok környezetvédelmi szabályai lehetővé teszik, hogy rendelkezéseik ne csak a jövőbeli hatásokra terjedjenek ki.⁵⁹⁰ Ennek fényében a környezetvédelem szempontjából tulajdonképpen az egész jogrendszer, felépítése, elvei is vizsgálhatóak, vizsgálandóak lennének, ez azonban messze vezetne témánktól.

Az Unió szerződésen kívül okozott károkért való felelősségére alapvetően a tagállamok jogában közös általános elvek vonatkoznak,⁵⁹¹ a Bíróság azonban ezen a téren kiterjesztő gyakorlatot folytat, nem zárkózik el a néhány állam jogában előforduló jogintézmények használatától sem. Ugyan általában jogsértő magatartások esetén⁵⁹² állapítja meg a felelősséget, kivételesen azonban jogszerű magatartások mellett elszenvedett károk esetére, szigorú feltételek fennállása mellett⁵⁹³ is lehetőséget biztosít a fellépésre.

Az Európai Közösségek Bírósága joghatósággal bír a tagállamok és a Közösség közötti jogviták eldöntésére, kötelező érvényű döntések meghozatalára, amely végrehajtását a Közösség ellenőrizni is jogosult.⁵⁹⁴ A szubszidiaritás elve összekapcsolódik a megosztott felelősség gondolatával, mely a tagállam és a Közösség közötti felelősség megosztását jelenti

⁵⁸⁷ Lásd 80. lábjegyzet. Amennyiben uniós szinten születnek nem megfelelő tartalmú rendelkezések, amelyeket a tagállamok átvenni kötelesek, úgy a részes államok felelnek az uniós normákért?

⁵⁸⁸ A Bíróság a C-99/78. sz. Decker kontra Hauptzollamt Landau [EBHT 1979. 00101.] ügyben megállapított feltételek mellett lehetségesnek tartja a visszamenőleges hatályt. Lásd erről BLUTMAN (2010b) i.m.195-196.

⁵⁸⁹ Belgium a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezésével szembeni védelméről szóló 91/676/EGK irányelv átültetésekor próbálkozott meg ezzel, amelynek jogállami elvekbe ütközését a Bíróság a C-221/03. sz. Bizottság kontra Belga Királyság [EBHT 2005 I-08307] ügyben megállapította. Lásd erről bővebben BÁNDI - CSAPÓ - KOVÁCS-VÉGH - STÁGEL - SZILÁGYI i.m. 54.

⁵⁹⁰ Az Egyesült Államokban retroaktív módon is alkalmazható a Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act (CERCLA), a 107. szakasza lehetővé teszi ugyanis az elfogadása előtt és után keletkezett káresemények esetére való alkalmazását. 42. U.S.C. §9601-9675 (1980) Section 107.

⁵⁹¹ EUMSz. 340. cikk

⁵⁹² A jogsértő magatartás lehet az uniós alkalmazott egyedi jogsértése, uniós szervek eljárási hibáiból eredő jogsértés, egyedi határozatokkal okozott kár, avagy általános joghatású szabályokkal, jogalkotással okozott kár.

⁵⁹³ BLUTMAN (2010b) i.m.459.

⁵⁹⁴ EUMSz. 251-281. cikkek.

azon az alapon, hogy minden szereplő a saját feladatát köteles az elvárható módon teljesíteni, azaz ha kell szabályozni, egyedi ügyben eljárni, döntést hozni, hatósági szervezetet létrehozni, együttműködni, eszközöket biztosítani stb., s ugyanígy viselni tettei, mulasztása következményeit. Az unió és a tagállam párhuzamos felelősségének kérdése azonban számos problémát vet fel. Például egy uniós szerv irányutatása alapján a tagállam hatósága által kiadott engedéllyel kapcsolatos káresetnél kivel szemben, hol, milyen feltételekkel érvényesítheti igényeit a fél. A jelenlegi szabályok alapján magánszemély uniós szervet csak uniós bíróság előtt perelhet, a hatóság ellen azonban a nemzeti jog szerinti jogorvoslati fórumhoz fordulhat: hogyan beszélhetünk így kármegosztásról?⁵⁹⁵

Az Unió speciális felelősségi rendszerét mutatja, hogy saját szervei felé is felelősséggel tartozik, hiszen döntéseit és mulasztásait a Tanács, a Bizottság és a Parlament mint privilegizált keresetindításra jogosultak minden további nélkül megtámadhatják, míg az Európai Központi Bank és a Számvevőszék előjogaik megóvása érdekében jogosult a közösségi szervek jogi aktusai elleni fellépésre.⁵⁹⁶

Az Unió állampolgárai felé felelősséggel tartozik: politikai értelemben, bár ennek szabályai nem uniós, hanem nemzeti síkon öltenek jogi formát, az unió alapidokumentumainak, így az alapszerződéseknek népszavazás útján való megerősítésekor – amennyiben ezt a tagállam belső joga előírja, illetve aktuális kormánya ennek hiányában is népszavazásra bocsátja –, de akár az Európai Parlament tagjainak közvetlen választását is ilyen felelősség-hordozó elemnek tekinthetjük. Másrészt közvetlen uniós előírásokon alapuló jogi felelősséggel is tartozik az uniós polgároknak, hiszen ők ugyancsak jogosultak a Bíróság előtt megtámadni a Közösség bármely jogi aktusát, amely közvetlenül és személyében érinti őket.⁵⁹⁷

Az EUMSZ. konkrét rendelkezéseket tartalmaz a Közösség felelőssége tekintetében.⁵⁹⁸ Szerződéses felelősségére az adott szerződésre vonatkozó jog szabályai alkalmazandóak, szerződésen kívüli felelősségére „a tagállamok jogában közös általános elveknek megfelelően” téríti meg az intézményei vagy alkalmazottai által okozott kárt.⁵⁹⁹ Ez a magyar jogban az alkalmazottakért való munkáltatói kárfelelősség, illetve az államigazgatási

⁵⁹⁵ Lásd erről bővebben BLUTMAN (2010b) i.m. 471-475.

⁵⁹⁶ A C-70/88. European Parliament v. Council ügyben [EBHT 1991. I-04529.] hozott ítélet alapján, lásd pl. VÁRNAY – PAPP i.m. 303-314.

⁵⁹⁷ EUMSZ. 263. cikk.

⁵⁹⁸ CRAIG, PAUL – DE BÚRCA, GRÁINNE: *EU Law: Text, Cases and Materials. 5th edition. Oxford University Press 2011.* 557-581.

⁵⁹⁹ EUMSZ. 340. cikk A rendelkezés harmadik fordulata megállapítja az Európai Központi Bank önálló felelősségét.

jogkörben okozott károkért való felelősség szabályait jelentené. A rendelkezés az uniós alkalmazottak unió felé fennálló – s ez esetben az unió fenti rendelkezés alkalmazása esetén való helytállása utáni következményekre – személyes felelősségét is statuálja, lehetővé téve a kár továbbhárítását.⁶⁰⁰ Az anyagi jog tekintetében elmondható tehát, hogy a tagállamok teljes jogrendszerének ismerete nélkül, a Bíróság esetjogán át sok, nem elvárható ismeretre lenne szükség az ez alapján történő igényérvényesítéshez.

Közelebbről megvizsgálva a Közösség magánjogi felelősségét sok hasonlóságot fedezhetünk fel a nemzetközi magánjoggal, minthogy a Közösség elsősorban nem saját szabályok megalkotásával törekszik a felelősség általános rendezésére, hanem az irányadó jog kiválasztásának szabályait rögzíti. A szerződésen alapuló felelősségének megállapítására főszabály szerint az a tagállami bíróság rendelkezik illetékességgel, ahol a Közösség félként szerepel,⁶⁰¹ a szerződő felek azonban jogosultak kikötni az eljáró bíróságot.⁶⁰² A nemzetközi magánjog szabályainak megfelelően az alkalmazandó jog kérdésében is jelentősége van a felek kifejezett, másodsorban hallgatólagos akaratának. Ha ez alapján nem dönthető el a kérdés, a tagállamok nemzetközi magánjoga és az EK Római Egyezménye alapján választandó meg az adott szerződésre irányadó jog.^{603 604}

A környezeti károkért való helytállás szempontjából jelentősebb, szerződésen kívüli felelősséggel kapcsolatos viták elbírálása a Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozik⁶⁰⁵ – ellentétben az európai kollíziós felfogásban bevett, a deliktum elkövetésének helye, speciális kapcsoló elvekkel kiegészített jogválasztási szabályával.⁶⁰⁶ A Közösség ezen a területen nehezíti a vele szembeni jogérvényesítést: igyekezett magának egyrészt immunitást

⁶⁰⁰ Az EUMSZ. 340. cikk negyedik fordulata alapján az alkalmazottak személyzeti szabályzatuk, vagy a rájuk vonatkozó alkalmazási feltételek rendelkezései szerint kötelesek helytállásra.

⁶⁰¹ VÁRNAY – PAPP i.m. 417.

⁶⁰² Uo. Az unió egyik kiváltsága azonban, hogy vele szemben végrehajtás csak az Európai Bíróság hozzájárulását követően indulhat.

⁶⁰³ BURIÁN LÁSZLÓ – KECSKÉS LÁSZLÓ – VÖRÖS IMRE: *Magyar nemzetközi kollíziós magánjog*. Budapest: Logod Bt. 2001. 234-239.

⁶⁰⁴ A Közösség az esetek igen nagy részében él a jogválasztás lehetőségével, többnyire a teljesítés helye szerinti állam, vagy a belga jog a megjelölt alkalmazandó jog. VÁRNAY – PAPP i.m. 418.

⁶⁰⁵ EUMSZ. 268. cikk.

⁶⁰⁶ BURIÁN – KECSKÉS – VÖRÖS i.m. 240-245.

biztosítani,⁶⁰⁷ másrészt időkorláthoz kötni helytállási kötelezettségét,⁶⁰⁸ harmadrészt jogszerű aktusaival okozott kárfelelősségét még tovább nehezítve további követelményeket támaszt.⁶⁰⁹

Az uniós jogot vizsgálva felmerül ezen felül a jogalkotással okozott károk kérdése – egyrészt a Közösség, illetve az Unió által alkotott szabályok, másrészt a tagállamok által elfogadott jog tekintetében. Ez utóbbi vonatkozásában külön vizsgálatot érdemel az a kérdés, amikor a tagállam egy uniós irányelv rendelkezéseit ülteti át belső jogába: ilyenkor a közvetlen hatállyal nem rendelkező irányelv vagy az azt implementáló nemzeti szabály az, ami felelőssé tehető? A Közösség, mint a tagállamot kötelező jogi norma megalkotója vagy a nemzeti jogot konstruáló állam a perelendő fél?

A Bíróság esetjogából kirajzolódik, hogy a Közösség a jogalkotással okozott károkért is köteles helytállni,⁶¹⁰ felelősségi szempontból azonban szűkebb körben, további feltételekhez kötötten.⁶¹¹ Ha a Közösség intézkedését a tagállam hajtja végre, s ezzel okoz kárt, a tagállami szerv jogellenes közösségi jogalkalmazása ellen a tagállammal szemben a tagállami bírósághoz kell fordulni. Amennyiben azonban a jogellenesség a közösségi jogban fordul elő, amely csak megalapozza a tagállam jogellenes végrehajtását, meglepő módon szintén a tagállam ellen kell az eljárást saját nemzeti bírósága előtt megindítani a közösségi aktus jogellenességére hivatkozva, annak ellenére, hogy a Közösséggel szembeni jogellenesség vizsgálata az Európai Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozik.⁶¹² Az eljárást az Európai Bíróság ítéletéig felfüggeszti, majd annak fényében folytatja a tagállam bírósága. Közvetlenül az Európai Bírósághoz csak abban az esetben fordulhat a károsult, ha a tagállami jog nem ad lehetőséget a jogérvényesítésre.^{613 614}

⁶⁰⁷ VÁRNAY – PAPP i.m. 416.

⁶⁰⁸ Az Európai Bíróság Alapokmányának 46. cikke értelmében „A szerződésen kívül okozott károkért való felelősségre vonatkozó ügyekben a Közösség elleni eljárás megindításának joga az erre okot adó esemény felmerülésétől számított öt év alatt évül el.”

⁶⁰⁹ A Bíróság esetjogában megjelenően a károsult bizonyítani kénytelen, hogy közvetlen, speciális, és abnormális kárt szenvedett. Ellenkező esetben az elszendvedett hátrányt kénytelen maga viselni, mint a gazdasági tevékenységgel szükségszerűen együtt járó kockázat körébe tartozó kárt.

⁶¹⁰ A C-5/71. Zuckerfabrik Schöppenstedt v. Council ügy [EBHT 1971. 00975.] jelentett ezen a téren áttörést.

⁶¹¹ Az azóta az ügyről Schöppenstedt formulának elnevezett esetben mondta ki a Bíróság, hogy „...a Közösség felelőssége jogalkotási aktusaiért abban az esetben, ha gazdaságpolitikai választási lehetőség áll fenn, csak akkor tartozik felelősséggel, ha a magánszemély védelmét szolgáló felsőbb jogszabály súlyos megsértésére kerül sor.” Az ítéletet azóta számos hasonló követte, tovább finomítva, szigorítva és fejlesztve a lehetőségeket és a feltételeket. Lásd bővebben KECSKÉS LÁSZLÓ (2003): Európa-jogi tapasztalatok az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének megalapozásához. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/4. 4-10., VINCZE ATTILA (2009): A közösségi jog megsértése miatti állami kárfelelősség újabb apró betűi. *Jogtudományi Közlöny* 2009/2. 497-504.

⁶¹² EUMSZ. 263. cikk, 267. cikk.

⁶¹³ C-281/82. Unifrex v. Commission and Council ügy [EBHT 1984. 01969.]

⁶¹⁴ VÁRNAY – PAPP i.m. 423-424.

Sokat vizsgált kérdés az egyes tagállamok Unió felé való felelősségének kérdése. Az egyes államok szuverenitáson alapuló joga, hogy maga alakíthatja ki belső jogi rendjét, valamint területi főhatalmat gyakorolhat a területén lévő személyek és dolgok felett.⁶¹⁵ Az Európai Unió tagállamai ezen jogukat korlátozták önkéntesen a Közösséghez való csatlakozásukkor, vállalván többek között az „uniós hűség” klauzuláját⁶¹⁶, amely jogi felelősséget alapít a tagországok felé a közösségi szabályok betartására, jogharmonizálásra és így tovább.⁶¹⁷ Ez a felelősség az unió működéséről szóló szerződés szerint⁶¹⁸ a tagállammal szemben – egy azt megelőző eljárást követően⁶¹⁹ – az Európai Bíróság előtt érvényesíthető. Hasonlóan az Európai Bíróság rendelkezik hatáskörrel a tagállamok közötti közösségi jogon alapuló igények érvényesítése tekintetében,⁶²⁰ habár az ilyen eljárás viszonylag ritka, szabályai hasonlóak a Bizottság által indított fenti eljáráshoz.⁶²¹ Külön témakör a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségei nem teljesítéséért saját polgáraival szemben való helytállási kötelezettsége, amelynek a Bíróság ítélkezési gyakorlatán⁶²² alapuló bőséges irodalma⁶²³ van.

Nemzetközi jogi fórum elé tartozik azonban a tagállamok nem közösségi jogon alapuló követeléseinek megítélése, ahogy a közösség valamely tagállama és egy harmadik ország közötti helyzet rendezése. Ez környezetjogi vita esetén jelenthet valamely környezetvédelmi egyezmény által előírt vitarendezési módot⁶²⁴ – amennyiben a vitában érintettek részes felek

⁶¹⁵ NAGY KÁROLY i.m. 66.

⁶¹⁶ EUSZ. 4. cikkének (3) bekezdése értelmében „Az Unió és a tagállamok a lojális együttműködés elvének megfelelően kölcsönösen tiszteletben tartják és segítik egymást a Szerződésekből eredő feladatok végrehajtásában. A tagállamok a Szerződésekből, illetve az Unió intézményeinek intézkedéseiből eredő kötelezettségek teljesítésének biztosítása érdekében megteszik a megfelelő általános vagy különös intézkedéseket. A tagállamok segítik az Uniót feladatainak teljesítésében, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Unió célkitűzéseinek megvalósítását.”

⁶¹⁷ A tagállamok jogsértő magatartásairól, illetve a kikényszerítési perről lásd BLUTMAN (2010b) i.m. 424-439.

⁶¹⁸ EUMSZ. 258. cikk

⁶¹⁹ Uo.

⁶²⁰ EUMSZ. 259. cikk

⁶²¹ Lásd erről BLUTMAN (2010b) i.m.439-440.

⁶²² C-6/90. és C-9/90. Andrea Francovich és Danila Bonifaci és társai kontra Olasz Köztársaság egyesített ügyek [EBHT 1991. I-05357.], C-46/93. és C-48/93. Brasserie du Pêcheur SA kontra Bundesrepublik Deutschland és The Queen kontra Secretary of State for Transport (Factortame) egyesített ügy [EBHT 1996. I-01029.], 213/89. The Queen kontra Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd és társai előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1990. I-02433.], C-392/93. The Queen kontra H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc. előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1996. I-01631.], C-5/94. The Queen kontra Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte: Hedley Lomas (Ireland) Ltd. előzetes döntéshozatal iránti ügy [EBHT 1996. I-02553.], C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94, C-190/94 és C-190/94 Erich Dillenkofer és társai kontra Németország egyesített előzetes döntéshozatal iránti ügyek [EBHT 1996. I-04845.] Az esetjog feldolgozásáról pl. BLUTMAN (2010b) i.m. 440-452.

⁶²³ KECSKÉS LÁSZLÓ (1994c): Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségszegéseinek típusai. *Magyar Jog* 1994/12. 705-710., KECSKÉS LÁSZLÓ (1994a) i.m. 193-212., KECSKÉS LÁSZLÓ (2001a) i.m. 3-11., KECSKÉS LÁSZLÓ (2001d) i.m. 8-12., KECSKÉS LÁSZLÓ (2009) i.m. 633-708., VÁRNAY – PAPP i.m. 282-293.

⁶²⁴ Például az 1969-es az olajszennyezéssel okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló Egyezmény, és az ezt kiegészítő 1971-es, az olajszennyezésekkel okozott károk megtérítésére felállított nemzetközi alap létrehozásáról szóló Egyezmény eljárása.

az egyezményben –, jelenthet valamely nemzetközi szervezet égisze alatti vitarendezést,⁶²⁵ hiszen például az ENSZ szinte minden szakosított szervezete kifejt valamilyen környezetvédelmi jellegű tevékenységet, jelenthet választottbíróság útján lezajló vitarendezést, Nemzetközi Bíróóság előtti eljárást,⁶²⁶ más regionális vagy különleges nemzetközi bíróóság előtti eljárást,⁶²⁷ s a háborún túl az összes, nem jogi jellegű diplomáciai elintézési módot: közvetlen tárgyalást, közvetítő igénybevitelét, nemzetközi egyeztető- vagy vizsgálóbizottság felállítását stb.^{628 629}

A tagállamok nemzetközi szervezetek felé való felelőssége – minthogy nemzetközi szervezet nehezen vagy egyáltalán nem lehet környezeti kár közvetlen károsultja, fellépésre jogosult azonban az állam adott szervezethez való csatlakozása, vagy egyéb jogi aktusa folytán – szintén fennáll. Az ezen esetekre vonatkozó felelősségi szabályokat tipikusan az adott szervezet belső szabályai tartalmazzák. Különlegességük a nemzetközi jogban szinte általános kikényszeríthetetlenség szankcionálhatósága, illetve a sajátos típusú szankciók, ugyanis a szervezet a felelős állammal szemben alkalmazhatja a szavazati, a szervezet működésébe való beleszólási jogának, illetőleg egyéb jogainak, lehetőségeinek korlátozását úgy, hogy emellett a szervezet felé fennálló kötelezettségei érintetlenül fennmaradnak.⁶³⁰

Az Európai Közösség tagállamai a nemzeti jog alanyaival szemben is felelősséggel tartoznak. Ezen – az uniós jogharmonizációs kötelezettségszegéseken túli – felelősségüket

⁶²⁵ Például ENSZ szerv az UNEP (United Nations Environmental Program) az ENSZ Környezetvédelmi Programja, a CSD (Commission on Sustainable Development) a Fenntartható Fejlődés Bizottság, valamint független szervként igénybe vehető például a Világbank Független Vizsgálóbizottsága (World Bank Inspection Panel).

⁶²⁶ Példa erre a Bős-Nagymaros eset, lásd például CRAWFORD, JAMES: Hungary's two cases before the World Court. *Iustum, Aequum Salutare* 2005/1. 54-56., KOC SIS-KUPPER ZSUZSANNA (2003): *Nemzetközi környezetjog*. Budapest: ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 2003. 39-40., KISS – SHELTON (2004) 182-183.

⁶²⁷ Például az 1982-ben Montego Bay-ben kötött UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Sea) Tengerjogi Egyezmény által létrehozott ITLOS (International Tribunal for the Law of the Sea) Tengerjogi Nemzetközi Bíróóság.

⁶²⁸ KISS – SHELTON (2004) 151-191., BRUCH, CARL – MREMA, ELIZABETH: *Manual on Compliance with and Enforcement of Multilateral Environmental Agreements*. UNEP, 2006. 183-237., 502-528.

⁶²⁹ Az államok egymással szembeni felelősségét átfogó módon rendezi az ILC (International Law Commission) az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott államfelelősségi tervezet (Draft Articles on State Responsibility for Internationally wrongful acts). Kifejezetten a környezeti károkért való nemzetközi államszintű felelősségről az egyes környezeti témájú egyezmények, illetve a hozzájuk kapcsolódó jegyzőkönyvek rendelkeznek. (Ilyen például az 1989-ben Bázelen elfogadott veszélyes hulladékok határokon túlra történő szállításának és ártalmatlanításának ellenőrzéséről szóló egyezmény, amelyhez 1999-ben csatoltak az egyezmény rendelkezéseinek megsértéséből fakadó kárfelelősség megállapításáról és a kártérítésről szóló Jegyzőkönyvet.) Történtek ugyan kísérletek kifejezetten a felelősségről rendelkező egyezmények létrehozására – így például a téma szempontjából fontos regionális szintű kezdeményezés az Európa Tanács keretében elfogadott 1993-as Luganói, a környezetre veszélyes tevékenységekből eredő károk megtérítésére vonatkozó polgári jogi felelősségről szóló egyezmény – amely kezdeményezések kellő számú ratifikáció hiányában eleddig sikertelenek voltak, azonban nem hatástalanok, hiszen befolyással voltak más, hasonló témakörben született szabályok szövegére.

⁶³⁰ Például a WTO

egyrészt saját maguk szabályozzák, jogi felelősségük a nemzeti jogszabályaik szerint alakul,⁶³¹ másrészt belső joguk alanyai felé szintén erkölcsi, politikai felelősséggel tartoznak. Ez utóbbi politikai felelősséget ugyancsak jogi formába öntik az egyes nemzeti jogok a választási rendszerek szabályozásával, amelynek felépítésébe az Unió nem szól bele – leszámítva azt, hogy meg kell felelnie a közösségi jog általános elveinek.⁶³² Épp ez, a politikai felelősség általános alakzatának megléte különbözteti meg a tagállamok saját polgárai, szervezetei felé való felelősségét az uniós állampolgárok felé való felelősségtől. A közösség diszkriminációs szabályai szerint ugyanis tilos az állampolgárság szerinti megkülönböztetés,⁶³³ azaz a tagállam minden uniós polgárral szemben azonos jogi felelősséggel tartozik, azonban az uniós polgárság intézményének megalkotása óta az állampolgárságtól független, lakóhely szerinti helyhatósági választáson való részvétel lehetőségének megteremtésével tulajdonképpen áttételesen, rendhagyó esetekben, de politikai felelősséget is fellelhetünk.

A Közösség tagállamainak környezeti károk kapcsán felmerülhet a nem uniós polgárok, jogalanyok felé való felelősségének kérdése is. Klasszikus értelemben okozhat az állam külföldinek kárt törvényhozási vagy államigazgatási aktusával, az igazságszolgáltatás megtagadásával, vagy az újabb jogfejlődés szerint közvetetten a területén elkövetett jogsértéssel okozott károkért is felel, illetve ide tartoznak a jogszerű, megengedett tevékenységek káros következményeiért való felelősség esetei: a fokozott veszéllyel járó tevékenységek miatti felelősség,⁶³⁴ például tankhajók olajszennyezése,⁶³⁵ nukleáris energia békés célú felhasználása,⁶³⁶ űrkutatás,⁶³⁷ valamint más jogszerű, megengedett

⁶³¹ Ilyen ma Magyarországon például a közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősségi szabályai. Ptk.6:548-549. § A téma elméleti háttéréről, más európai országok szabályairól lásd: KECSKÉS LÁSZLÓ (1988): *Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988., KECSKÉS LÁSZLÓ (2003) i.m. 3-19.

⁶³² Ezen elvek többek között az EUSz-be, különösen a 2. cikkbe foglalt szabadság, demokrácia, emberi jogok és alapvető szabadságok, a nemzeti identitás vagy a jogállamiság elve, az Európai Unió Alapjogi Chartájába foglalt elvekkel egyetemben. Az EUSz. 7. cikke alapján a Tanács fenti elveket súlyosan és tartósan megsértő tagállammal szemben az ott felsorolt szankciókat alkalmazhatja.

⁶³³ EUMSz. 18. cikk.

⁶³⁴ NAGY KÁROLY i.m. 528-568.

⁶³⁵ A már említett 1969-es az olajszennyezéssel okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló Brüsszeli Egyezmény elsősorban a tankhajó tulajdonosának objektív felelősségét állapítja meg, amelyet csak a vis maior és az áldozat önhibája menthet ki, ezt követi az érdekeltek által finanszírozott alap. Ezt a konstrukciót, illetve ehhez hasonlót alkalmaz több nemzetközi magánjogi egyezmény is.

⁶³⁶ Az 1962-es Brüsszeli Egyezmény az atommeghajtású hajók üzemeltetőinek felelősségéről, az 1963-as Bécsi Egyezmény a szárazföldön kifejtett nukleáris tevékenység miatti kárfelelősségről és az 1971-es Brüsszeli Egyezmény a hasadó anyagok tengeren való szállításából származó károk miatti felelősségről egyaránt az objektív felelősség igen szigorú alakzatát alkalmazza. A Bécsi Egyezmény a fent említett konstrukciót például azzal az eltéréssel alkalmazza, hogy az elsősorban helytálló tartozó üzembentartó mögött másodsorban a területi állam által létrehozott alap felel, míg harmadik lépcsőben a szerződő államok által közösen finanszírozott kasszából teljesítenek.

tevékenységeikért való felelősségek,⁶³⁸ amely utóbbiak szintén tipikusan környezeti károkért való felelősséget jelölnek.⁶³⁹ ⁶⁴⁰

Az Unió jogalanyainak felelősségéről szólva a felelősséget viselő személyek felsorolása nem lehet teljes a nemzeti jog alanyainak, a természetes és jogi személyek környezeti károkozásokért való felelősségének számbavétele nélkül. A belső jog alanyai, az egyszerűség kedvéért nevezzük őket uniós polgároknak, felelősséggel tartoznak elsősorban a – nemzeti jogban és a közösségi jogban található – rájuk vonatkozó jogszabályok betartásáért. Ezt a felelősséget az állam érvényesítheti feléjük a saját maga által lefektetett rendszer szerint: általában beszélhetünk közjogi és magánjogi felelősségi alakzatokról, és rendkívül sokféle formáról: polgári jogi, munkajogi, környezetjogi, közigazgatási, büntetőjogi stb. felelősségekről. A polgárok közvetlen hatályú közösségi szabály (rendelet, határozat, esetleg más)⁶⁴¹ megsértése esetén is az állammal szemben felelősek annak ellenére, hogy ezen esetekben a tagállam esetleg szintén felelni tartozik a Bizottság felszólítására azért, mert nem volt képes hatékonyan végrehajtani a közösségi szabályokat.

A polgárok által más tagállamnak okozott környezeti károk esetén a károkozóval szemben – hisz fentebb már láttuk, hogy a károkozás helye szerinti ország is felelősségre vonható – elsősorban a nemzetközi magánjogi egyezmények, annak hiányában a nemzetközi magánjog szabályai alapján nemzeti bíróság, amennyiben közösségi hatáskört sértett a károkozás, a sértett végső soron a Bíróság előtt jogosult az igazát érvényesíteni. Nem tagállamnak okozott kár esetén csak nemzeti bíróság előtti igényérvényesítésre kerülhet sor, lásd példaként a tiszai cianidszennyezés ügyét.⁶⁴² Ilyenkor a fórum és az irányadó jog kiválasztására a nemzetközi magánjog szabályai alapján kerül sor. Amennyiben a károsult egy másik uniós polgár, úgy közvetlenül a nemzeti hatóságok, bíróságok előtt van lehetőség az igény érvényesítésére a nemzeti jog szabályai szerint. Amennyiben a károsult egy külföldi, úgy a károkozó ellen a

⁶³⁷ Az 1967-ben elfogadott első üregegyezmény után a már említett az 1971. évi ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezmény abszolút felelősségről rendelkezik nemzetközi joggal ellentétes tevékenység esetén, nemzetközi jogba nem ütköző tevékenységnél sem ismer kimentést vis maior esetén, csupán az igényt támasztó súlyos, szándékos vagy gondatlan közrehatásakor.

⁶³⁸ Ennek első megfogalmazására 1941-ben a Trail Smelter ügyben ítéletet hozó ad hoc választottbíróság ítéletében került sor a nemzetközi jog elvei alapján, a nemzetközi jogfejlődés sodra máig az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának államfelelősségi tervezetének 8. cikkéig sodorta.

⁶³⁹ NAGY KÁROLY i.m. 568-575.

⁶⁴⁰ Lásd a témáról még: BRUHÁCS JÁNOS: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. JURA 2005/1. 48-60.

⁶⁴¹ Az Európai Bíróság esetjogából megismerhető, mikor közvetlen hatályúak az alapító szerződések, az irányelvek, esetleg nemzetközi szerződések vagy egyéb jogforrások egyes rendelkezései. A témáról lásd bővebben KECSKÉS LÁSZLÓ (2009) i.m. 522-552., VÁRNAY – PAPP i.m. 199-233.

⁶⁴² Az igényérvényesítés lehetőségeit vizsgálja végig BALOGH TAMÁS: A román állam felelősségének néhány vonatkozása a Tisza ciánszennyezésével kapcsolatban. *Jogtudományi Közlöny* 2000/7. 304-309.

nemzeti jog lehetőségein túl a nemzetközi magánjog szabályai szerint lehet fellépni, a nemzetiség, esetleg az unió más államának jogsegélyét kérve. Ha a károkozó nem természetes személy, ezen felelősségi szabályok értelemszerűen, azzal az eltéréssel alkalmazandók rá.⁶⁴³

A felelősség jogosultjainak listája azonban ezzel korántsem teljes. A környezet használóinak magával a természettel, a környezettel szemben is felelősséget kellene viselni, hiszen a bekövetkező kár közvetlen áldozata általában mégiscsak ő, s ha a vagyoni kár megtérítése esetleg kompenzálja is a jogosult vagyonszökkenését, korántsem biztos, hogy az a környezet állapotának helyreállítását is eredményezi. A listán szerepelhet ezen felül a jövő nemzedék: hiszen egy faj eltűnése kárként többek között azért nehezen számszerűsíthető, mert a veszteség nem felmérhető, hiszen nemcsak a tápláléklánc, a populáció egyik eleme esik ki, s változik meg ezáltal a flóra vagy a fauna, esünk el esetleg a faj jelenleg még fel sem fedezett hasznaitól, hanem kultúránk is szegényedik. Hogy viszonyul majd vajon ötven év múlva az akkori fiatalság Fekete István Keléjéhez vagy a gólyamadárról szóló népdalokhoz, mesékhez, babonákhoz, ha már csak az állatkertben láthatnak majd természetes közegéből kiszakított, esetleg a tartás érdekében repülésképtelenné csonkított gólyát? Minden más környezeti kárnak is ugyanígy viselői, kárvallottjai lesznek a jövő nemzedékei, ésszerű lenne tehát őket is felvenni a fenti listára.⁶⁴⁴ Egyes nemzetközi szerződések nevesítik ugyan az emberiséget, mint bizonyos környezethez való jogok közvetlen jogosultjait,⁶⁴⁵ ennek fényében egyes szerzők az emberiség jogalanyiságát is elismerhetőnek tartják,⁶⁴⁶ azonban a jogok deklarálása kevés.⁶⁴⁷

Az EU környezeti jogalkotására jellemző, hogy nem a nyilvánosság tagjaira ruház jogokat, ezért ők kevésbé férnek hozzá az EU jogának végrehajtására szolgáló jogi eljárásokhoz és jogorvoslati eszközökhöz a nemzeti és az uniós bíróságok előtt, összehasonlítva az uniós jog egyéb (tipikusan a piaci szereplők egyéni, gazdasági érdekeit

⁶⁴³ Így például eltérően rendelkezik az egyes tagállamok nemzeti joga a jogi személyek büntetőjogi felelősségéről, különböző közigazgatási szankciókat ismernek a jogi és a természetes személyekre stb.

⁶⁴⁴ Nemzetközi szinten kötelezték el magukat a részes államok például az 1997-ben Genfben az UNESCO keretében elfogadott nyilatkozattal (Declaration on the Responsibilities of the Present Generations towards Future Generations), emellett számos nemzeti jog hozott létre a jövő nemzedékek jogait védő szervezet: például Franciaországban egy kilenctagú tanács, más országokban országgyűlési biztos látja el ezt a feladatot. A témáról bővebben lásd JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest: Védegylet, 2000.

⁶⁴⁵ Például a Stockholmi Nyilatkozat 5. elve „A Föld meg nem újítható természeti erőforrásait oly módon kell alkalmazni, hogy az ne járjon a jövőbeni kimerülés kockázatával, továbbá az alkalmazásukból származó előnyökből az egész emberiség részesedjen.”, vagy ilyen rendelkezéseket tartalmaz az UNESCO 1972-es Párizsi Egyezménye a világ kulturális és természeti örökségének védelméről; az ENSZ keretében 1982-ben elfogadott tengerjogi egyezményében pedig az abban felállított Tengerfenék Hatóság is az emberiség nevében fog eljárni.

⁶⁴⁶ NAGY KÁROLY i.m. 15-17.

⁶⁴⁷ Lásd a témáról bővebben például MAJTÉNYI BALÁZS: Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerben. *Állam- és Jogtudomány* 2002/ 275-300.

érintő) területeivel.⁶⁴⁸ S habár a civil társadalom kollektív jogai e szerint széles körben érvényesülnek az unión belül,⁶⁴⁹ vajon elégségesek-e ezek, élünk-e a lehetőségeinkkel?

3. A környezetért való felelősség közigazgatási szabályai

A környezet állapota, a környezetszennyezés egyike napjaink mindennapi problémáinak. A helyzetre, a probléma volumenére, határon átnyúló jellegére, és az eddigi erőfeszítések hatásfokára figyelemmel nyilvánvaló, hogy az egyes ember, de az egyes államok sem képesek önállóan fellépni ellene, nemzetközi összefogásra van szükség; a közös fellépés egyik lehetséges példája az Európai Unió. Magyarországon az elmúlt időszakban több sajnálatos esemény miatt is az érdeklődés homlokterébe került a környezeti kár kérdése, ezen események azonban az Unióra, annak jogalkotására is kihatással voltak. A 2000. január végén bekövetkezett tiszai cianidszennyezés⁶⁵⁰ – többek között felgyorsította az általunk vizsgált környezeti felelősségről szóló irányelvnek az elfogadását.⁶⁵¹ De a ciánkatasztrófa „eredménye” emellett az uniós jog ipari balesetekre, a hulladékra és a bányászatra vonatkozó joganyagának felülvizsgálata is.⁶⁵² S habár a hazánkban rá tíz évre bekövetkezett ipari szerencsétlenség és környezetkárosító katasztrófa⁶⁵³ tisztán nemzeti jog alá tartozik, a hazai jog alkalmazandó szabályaira erős hatással bírt az uniós joganyag – beleértve fenti irányelvet is –, ez alkalmazásának első jelentős próbája.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ WENERLÁS, PÁLL: *The Enforcement of EC Environmental Law*. 2007, Oxford University Press, 3.

⁶⁴⁹ Lásd erről például SIPOS KATALIN: Európai Unió: civil társadalom – nem-kormányzati szervezetek – konvent. *Állam- és Jogtudomány* 2003/3-4. 267-289.

⁶⁵⁰ A román állam és az ausztrál Esmeralda Exploration közös tulajdonban álló Aurul bányavállalat a Nagybánya-környéki fémhányak meddőhányóiból nyert ki aranyat és ezüstöt ciános kioldással. Az egyébként korszerűtlen technológia nagy vízigénye miatt a mérgező mosóvizet ülepítés után újra felhasználták. Az ülepítő gátja a túlzott terhelés miatt átszakadt, a ciánt és nehézfémeket tartalmazó víz a Lápos folyóba zúdult, ahonnan a Szamosba, majd a Tiszába került. A szennyezőanyag koncentrációja a katasztrófa helyén a magyarországi szabvány szerinti határérték 180-szorosát is meghaladta, a Szamos és a Tisza összefolyásánál a határérték 135-szöröse volt. A Tisza élővilága kipusztult, a természetben okozott káron túl ellehetetlenítve így az ott működő halászati vállalkozásokat, de nehézséget okozott még az ivóvízellátásban is.

A magyar állam megközelítőleg 30 milliárd forintos kárigényt kívánt érvényesíteni az ügyben, azonban a tiszai ciánszennyezést okozó romániai Aurul, majd jogutódja a Transgold cég csődeljárásának befejeztével és a cég jogerős megszűnésével a kártérítési igény érvényesíthetatlenné vált.

⁶⁵¹ KOCSIS-KUPPER (2002) i.m. 18.

⁶⁵² Uo. 14–19.

⁶⁵³ 2010. október 4-én átszakadt a MAL Magyar Alumínium Termelő és Kereskedelmi Zrt. tulajdonában lévő Ajkai Timföldgyár Kolontár és Ajka között létesített, 400×600 m-es vörösiszap-tárolójának gátja. A kiömlő, több mint egymillió köbméternyi zagy elöntötte a környékbeli települések mélyebben fekvő részeit. Az erősen lúgos, maró hatású ipari hulladék körülbelül 40 négyzetkilométeren terült szét, felbecsülhetetlen gazdasági és ökológiai károkat okozva. Tíz ember meghalt, a sérültek száma több mint 150. Az emberi életben, egészségben, mesterséges környezetben okozott káron túl szennyeződött a talaj, az élőhelyek, és a Toma patak teljes élővilágát kipusztította az erős lúgos szennyeződés, valamint erre a sorsra jutott a Marcal Torna torkolata alatt fekvő része is.

⁶⁵⁴ A károkozó MAL-al szemben számos kártérítési per indult, ahol a felelősségét megállapították. Az állam kárigényét a Közép-Dunántúli Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség 2011.

Az Európai Unió jogrendszere szerint a környezet védelme a közösségi politikák egyike. Ennek lebontásaként igen kiterjedt környezetvédelmi szabályozással bír: a környezet védelmét szolgáló jogintézmények, határon átnyúló együttműködés, közös fellépés, egységes tevékenységek jellemzik, ugyanakkor gyakorlati szinten mindezek végrehajtása az egyes tagországok felségterülete, a szubszidiaritás alapszerződési szintű elvének megfelelően. A szubszidiaritás elve ugyanakkor Bándi szerint eleve magában hordja a megosztott felelősség gondolatát is,⁶⁵⁵ amelynek szellemében a közösségi jogkör jelentené a kivételt a nemzeti jogkörhöz képest.

Az uniós környezetvédelmi jog evolúcióját követve néhány alapszerződési rendelkezésen és környezetvédelmi akcióterveken alapuló másodlagos jogforrás, főként irányelv rendszereként írható le. A magyar környezetvédelmi eljárásjog működéséhez hasonlóan, az uniós jogalkotás és jogalkalmazás is a környezet védelmét szolgáló közigazgatási eszközök széles skáláját ismeri és alkalmazza a másodlagos jog keretei között.⁶⁵⁶ A környezeti integráció a gazdasági integrációval párhuzamosan, azt követő módon fejlődött, s napjainkra meglehetősen fejlett és kidolgozott rendszerré állt össze. A környezeti felelősség rendszerét vizsgálva ezen szabálytömeget sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen az irányelvek különböző kidolgozottságban, de végrehajtásuk érdekében konkrét felelősségi rendelkezéseket is tartalmaznak, mai napig jelentős hatással.⁶⁵⁷ Ezen korai szabályok, az egyes tagországokat felhatalmazó, az egyes államok saját felelősségi rendszerére hagyatkozó szabályozás visszas, eltérő eredményei sarkallták a jogalkotót az eltérő szabályozási struktúrák egységesítésére.⁶⁵⁸ A közösség a megoldást kezdetektől a környezeti károkra vonatkozó felelősségi direktíva megalkotásában látta, aminek megalkotására hosszas előkészítő munka után került sor. A Bizottság a környezetben okozott károkért való felelősség

szeptemberében kiszabott 135,14 milliárd forintnyi hulladékgazdálkodási bírsága jelenti, ezen felül 2012. januárjában a Veszprémi Törvényszéken halált előidéző gondatlan közveszély okozás vétsége, különösen nagy vagyoni hátrányt meghaladó vagyoni hátrányt okozó közveszély okozás büntette, gondatlanságból elkövetett környezetkárosítás és természetkárosítás vétsége, továbbá hulladékgazdálkodás rendje megsértésének büntette miatt 15 emberrel szemben emeltek vádat.

⁶⁵⁵ BÁNDI GYULA: *Környezetjog*. Budapest, Osiris, 2004. 287.

⁶⁵⁶ SZTANCS EDIT (2013b): Az Európai Unió környezetvédelmi jogának alapelemei, különös tekintettel az uniós zajvédelmi szabályozásra. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/2. 52-60.

⁶⁵⁷ Lásd például a C-188/07. sz. Commune de Mesquer ügy [EBHT 2008., I-04501], ahol az Erika olajszállító tartályhajó balesetkor a tengerbe ömlött nehézfűtőolaj szennyezte el Franciaország atlanti tengerpartját. A Bíróság megállapította, hogy a Tanács hulladékokról szóló 75/442/EGK irányelve [1975] HL L 194., 1975.7.25., 39–41. o., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 01 o. 23. alapján a kiömlött olaj hulladéknak minősül, így e szénhidrogének termelője, eladója és az azt szállító hajó bérlője egyaránt kötelezhető a területén szétterjedt hulladék által okozott kár, a terület környezeti szennyeződéstől való megtisztítási műveletei címén felmerült összeg megfizetésére.

⁶⁵⁸ BÁNDI GYULA (1995): Felelősség a környezeti károkért – a joggyakorlat elvárható fejlődése elé. *Magyar Jog*, 1995/03. 142.

szabályozására irányuló javaslata⁶⁵⁹ 1993-ban az ún. *Zöld Könyv* formájában került publikálásra, elemezve az adott területen való közösségi fellépés lehetőségeit. A Zöld Könyv számba veszi a felelősségi jog alapintézményeit, és hosszasan elmélkedik a polgári jogi felelősség általános elfogadásából következő objektív és vétkességi alapú felelősség sajátosságairól, előnyeiről és hátrányairól egyaránt. A Zöld Könyv a károsultak szempontjából kívánatos szigorú, objektív felelősség elve mellett érvel, amely azonban a gazdasági szereplők szemszögéből hátrányos, tekintve a könnyebben elbírállható kárigényeket. A Zöld Könyv a legproblémásabbnak annak meghatározását tartja, hogy milyen tevékenységekre és eljárásokra vonatkozzon a felrőhatóságtól független, objektív vétkességi klauzula.⁶⁶⁰

Az elgondolásban változást hozott a hét évvel később, 2000-ben elfogadott *Fehér Könyv*⁶⁶¹. A megváltozott koncepció már egy vegyes rendszer kidolgozását támogatná, egy olyan keretirányelvet, amely szerint a károkért való szigorú és objektív felelősség elve is alkalmazható.⁶⁶² A Közösség által szabályozott veszélyes tevékenységek következtében bekövetkező károk – egészségben és vagyonban bekövetkező kár – esetén mindkettő, azon környezeti károk esetében, amelyek nem veszélyes tevékenység eredményei, viszont a biodiverzitásban bekövetkező károkat okoznak, a vétkességi alapú (fault-based) felelősség lenne indokolt.⁶⁶³

A *környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről* szóló 2004/35/EK irányelvet⁶⁶⁴ a Tanács és az Európai Parlament közösen alkotta meg 2004. április 21-én, hatályba lépett április 30-án.⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ Az irányelvet az implementációs határidő

⁶⁵⁹ Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: *Green Paper on Remedying Environmental Damage*, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993.

⁶⁶⁰ A Zöld Könyv bemutatását lásd pl. FRIEHE, HEINZ-JOSEF: *Europäische Tendenzen der Umwelthaftung*. In: In: NICKLISCH, FRITZ: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller 1995. 47-68.

⁶⁶¹ Commission of the European Communities: *White Paper on Environmental Liability*, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000.

⁶⁶² LAMMERS, JOHAN: *International Responsibility and Liability for Damage Caused by Environmental Interferences*. *Environmental Policy and Law*, Vol. 31 (2001) No. 1, 49.

⁶⁶³ A Fehér Könyv részletes bemutatását ld. WILDE, MARK: *The EC Commission's White Paper on Environmental Liability: Issues and Implications*. *Journal of Environmental Law*, Vol. 13 (2001) No. 1, 22–37., BRANS, EDWARD: *The EC White Paper on Environmental Liability and the Recovery of Damages for Injury to Public Natural Resource*. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 323-339.

⁶⁶⁴ 2004/35/EK irányelv a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről [2004] HL L 143., 2004.4.30., magyar kiadás fejezet 15 kötet 08 o. 357 – 375. (továbbiakban: irányelv/ELD)

⁶⁶⁵ Az ELD tervezet formájában való bemutatását ld. KOMÁROMI LÁSZLÓ: *Felelősség a környezeti károkért*. (Megjegyzések egy európai uniós direktíva margójára) In: BÖLCSKEI JÁNOS – NOCHTA TIBOR (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól*. Budapest: Szent István Társulat, 2004. 227–243.

letelte előtt módosította – valójában csupán kiegészítette – a 2006/21/EK számú irányelv,⁶⁶⁷ majd ezt követően még kétszer kiegészítésre került.⁶⁶⁸

Az első módosítás-kiegészítés mindössze azt tisztázza, hogy az ásványi nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladékot feldolgozó hulladékkezelő létesítmények üzemeltetői a megfelelő felelősséggel tartoznak a tevékenységük által okozott környezeti károk vagy az ilyen jellegű közvetlen veszélyeztetés tekintetében.⁶⁶⁹ Ennek megfelelően mindössze kiegészíti a felelősségi irányelv alkalmazási körét felsoroló tevékenységek listáját⁶⁷⁰ egy újabb ponttal.⁶⁷¹ A technikai értelemben kis relevanciájú módosítás elméleti szempontból ugyanakkor jelentős: az általános kárfelelősségi irányelv hatályának kiterjesztése a terület egységesedését, a jogszabály hatékonyságát fokozza, a környezet, mint önérték jogalkotói védelmének kiemelt szerepét hangsúlyozza.

A második módosítás szintén az irányelv alkalmazási körét bővíti, mindössze a felsorolt tevékenységek listájának hosszabbításával, elérve, hogy hatálya az ezen irányelv hatálya alá tartozó tárolóhelyek üzemeltetésére is kiterjedjen.⁶⁷² Pontosításképpen rendelkezik a bezárás és a bezárás utáni időszakokra vonatkozó monitoring, jelentéstételi, kárfelszámolási intézkedések tekintetében is az ELD megelőző és kárfelszámolási rendelkezéseinek alkalmazásáról,⁶⁷³ emellett rendkívüli lehetőségként lehetővé teszi a felelősség átadását a tárolóhely szabály szerinti bezárását követően a hatóságok részére.⁶⁷⁴ Ez a rendelkezés komoly aggályokat vet fel a szennyező fizet elvvel való összevetése esetén, hiszen a hatóság soha, semmilyen viszonylatban nem szerepelt a tevékenység kedvezményezettjei között.

A harmadik módosítás tisztázza, hogy az irányelv alapján a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében fennálló felelősség hatályának sérelme nélkül, a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy az engedélyes pénzügyi felelősséggel tartozzon az engedélyes

⁶⁶⁶ Az implementációs határidő az irányelv különböző módokon való, a tagállamok belső jogába történő átültetésre: 2007. április 30.

⁶⁶⁷ 2006/21/EK irányelv az ásványi nyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról [2006] HL L 102, 2006.4.11., 15–34. o.

⁶⁶⁸ 2009/31/EK sz. az Európai Parlament és a Tanács a szén-dioxid geológiai tárolásáról, valamint a 85/337/EGK tanácsi irányelv, a 2000/60/EK, a 2001/80/EK, a 2004/35/EK, a 2006/12/EK és a 2008/1/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint az 1013/2006/EK rendelet módosításáról szóló irányelve [2009] HL L 140, 2009. 6. 5. 114–135.

2013/30/EU sz. az Európai Parlament és a Tanács a tengeri olaj- és gázipari tevékenységek biztonságáról és a 2004/35/EK irányelv módosításáról szóló irányelve [2013] HL L 178, 2013. 6.28. 66–106.

⁶⁶⁹ A 2006/21/EK irányelv bevezetőjének 25. pontja.

⁶⁷⁰ Irányelv III. melléklete

⁶⁷¹ 2006/21/EK irányelv 15. cikk

⁶⁷² 2009/31/EK irányelv 34. cikk

⁶⁷³ 2009/31/EK irányelv 17. cikk

⁶⁷⁴ 2009/31/EK irányelv 18. cikk

vagy az üzemeltető által vagy nevében végzett tengeri olaj- és gázipari tevékenységekből eredő, az említett irányelvben meghatározott környezeti károk megelőzéséért és felszámolásáért.⁶⁷⁵ Ennek biztosítására, és az ELD kiterjesztésére módosítja a vizekben okozott károk fogalmát annak érdekében, hogy az engedélyeseknek az irányelvben meghatározott felelőssége vonatkozzon a 2008/56/EK irányelvben meghatározott tagállami tengeri vizekre is;⁶⁷⁶ a fogalom átültetésére pedig 2015. július 15-ig biztosít határidőt.

A továbbiakban a módosítás utáni változatot vizsgáljuk meg röviden. A hosszadalmas előkészítő munka eredménye végül egy objektív jellegű,⁶⁷⁷ közvetett, közigazgatási típusú felelősségi rend megalapozását eredményezte. A polgári jogi felelősség kérdése az egyes tagállamok jogrendszereinek különbözősége, másrészt a téma szuverenitásba vágó volta miatt háttérbe szorult. Az irányelv le is szögezi, hogy „nem alkalmazandó személyi sérülés, magántulajdonban keletkezett kár vagy gazdasági veszteség esetén, és nem érinti az ilyen típusú károkra vonatkozó jogokat”⁶⁷⁸ a vonatkozó nemzeti jogszabályok sérelme nélkül.⁶⁷⁹

Az irányelv explicit célja környezeti felelősségre vonatkozó keretrendszer létrehozása a „szennyező fizet” elv alapján, ahol az elv említése inkább elvi, semmint jogi kötelezettségként fordítható, ugyanakkor az irányelv egésze az elv kifejtéseként is értelmezhető, ami felvillantja annak további lehetőségeit, az elvben benne foglaltak továbbfejlesztésének esélyét. Előremutató a kár, környezeti kár meghatározása a fogalmak körében. Habár a tagállami jogszabályoknak nem kell szó szerint megismételnie az irányelv rendelkezéseit, még a fogalmak átvétele ellen is komoly érveket sorakoztathatunk fel,⁶⁸⁰ s hatóköre is mindössze ennek a jogszabálynak az alkalmazására terjed ki, ennek ellenére tendenciaként érvényesül a norma egységesítő hatása. *Kár* valamely természeti erőforrásban közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, kedvezőtlen változás, illetve valamely természeti erőforrás által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető romlása.⁶⁸¹ Előrelépés annak leszögezése, hogy nem csupán az erőforrás sérülése, hanem bármely *mérhető kedvezőtlen változás, mérhető romlás* kárként érvényesíthető. Ezen felül nemcsak az erőforrás, hanem az erőforrás által nyújtott *szolgáltatás* – egy adott természeti erőforrás által más természeti

⁶⁷⁵ 2013/30/EU irányelv 7. cikk

⁶⁷⁶ 2013/30/EU irányelv 38. cikk

⁶⁷⁷ Az objektív jellegéről lásd BÁNDI (2004) i.m. 310-312.

⁶⁷⁸ Irányelv bevezetőjének 14. pontja.

⁶⁷⁹ Irányelv 3. cikk (3)

⁶⁸⁰ HORVÁTH ZSUZSANNA (2002): Az Európai Közösség környezeti jogának végrehajtása: a tagállamok kötelezettségei. *Európai Jog* 2002/3. 32.

⁶⁸¹ Irányelv 2. cikk 2. pont

erőforrás vagy a köz érdekében betöltött funkció⁶⁸² – sérelme esetén is kárról beszélhetünk.⁶⁸³ Az irányelv hatáskörébe tartozó környezeti kárfajták a biológiai sokszínűség – védett fajok és élőhelyek –, a vizek és a talaj károsodása.⁶⁸⁴ A kárfogalom illetően való szűk definiálása annyiban jelenthet előrelépést, hogy az irányelvek átvételi minimumként való értelmezésével *legalább* ezen károk tekintetében *legalább* ezek a változások érvényesíthetővé válnak, határok közé szorítva így a hagyományos kárfogalom használatából eredő bizonytalanságot.⁶⁸⁵ Visszalépés ugyanakkor, hogy az irányelv nem csupán a gazdasági szereplőkre s a kereső tevékenységekre terjeszti ki hatályát, hanem kifejezetten kizárja magánszemélyek mindenfajta kárigényét.⁶⁸⁶

Előremutató, hogy az irányelv rendelkezései alapján akár magánszemélyek által is benyújtható kárigény, alapvetően a joghatóságot gyakorló államhoz rendeli a fellépés lehetőségének megítélését. Az irányelv véleményem szerint olyan tágan értelmezi a fellépésre jogosultak körét, ami alapján akár *popularis actio*ként is értelmezhetjük az ide vágó rendelkezést, hiszen bármely természetes vagy jogi személy, aki nagy valószínűséggel érintett, vagy érdekelt megindíthatja az eljárást.⁶⁸⁷ Emellett az értelmezés mellett szólhat a harmadik pont kikötése, miszerint csak jogsérelemre hivatkozó személy indíthat eljárást, amennyiben az adott tagállam közigazgatási törvénye előfeltételként szabja ezt – a *contrario* ha nem szabja, jogsérelem nélkül is elindítható az eljárás.⁶⁸⁸ Az érdekeltség igazolása számos további lehetőséget vetít előre, így például az információhoz való hozzáférés kérdését, az érdekeltség igazolásának, bizonyításának különbözőségeit és eljárását, s így tovább.⁶⁸⁹

A kárfelelősséget az irányelv a tevékenységet végző üzemeltetőre telepíti, arra a gazdasági szereplőre, aki természetes vagy jogi személyként a keresőtevékenységet végzi vagy

⁶⁸² Irányelv 2. cikk 13. pont

⁶⁸³ A környezeti kár meghatározásának kérdéséről lásd a 3. fejezetet, a közérdek kérdéséről ld. SÓLYOM LÁSZLÓ (1980): *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 41–44., ZOLTÁN ÖDÖN: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 193–199.

⁶⁸⁴ Irányelv 2. cikk 1. pont. Érdekes ugyanakkor, hogy az irányelvben előbb kerül megfogalmazásra a környezeti károk (1.pont), s utóbb maga a kár (2. pont) fogalma, annak mintegy lebontásaként, ellentétben annak *sui generis* kiterjedtebb fogalmával, s adott helyen megfogalmazott kiterjedtebb tartalmával.

⁶⁸⁵ Legalábbis megkísérelte ezt. Például a biológiai sokféleség kategóriájának használatával kapcsolatos problémákról lásd MAITRE, ELÉONORE: *Environmental Liability and the Protection of Biodiversity. An Analysis of European Union and United States Legal Regimes*. Jean Monnet Working Paper Series – Environment and Internal Market 2012/6. [http://www.tradeenvironment.eu/uploads/maitre_working_paper_2012_6.pdf]

⁶⁸⁶ Irányelv 3. cikk (3)

⁶⁸⁷ Irányelv 12. cikk (1)

⁶⁸⁸ Vö. SÓLYOM (1980) i.m. 126. mellette szóló érvelését, KOMÁROMI i.m. 239. ezzel ellentétes irányelv-értelmezését.

A kiterjesztő értelmezést vallja BÁNDI – HORVÁTH - ERDEY – POMÁZI i.m. 415. „Bárki kezdeményezhet eljárást a hatóságnál, ha tudomására jut a környezeti kárra utaló jelzés.”

⁶⁸⁹ A kérdésről lásd BERGKAMP, LUCAS – GOLDSMITH, BARBARA J. (ed.): *The EU Environmental Liability Directive. A Commentary*. Oxford, University Press 2013. 167-169.

irányítja,⁶⁹⁰ le is szűkítve ezzel alkalmazási körét. Kiterjeszhetővé teszi ugyanakkor a felelősök személyét tagállami döntés alapján azon személyekre, akikre az ilyen tevékenység technikai működtetésével kapcsolatban döntő gazdasági hatáskört ruháztak; a jogalkotó, hatóságok feladata lesz ezen személyi kör meghatározása. Ugyanakkor az irányelv az államtól *expressis verbis* nem vár el kártalanítást, amennyiben a gazdasági szereplő nem azonosítható vagy nem képes az okozott kár megtérítésére, avagy kifejezett engedély vagy hatósági előírás végrehajtása miatt okoz kárt. Amennyiben az állam, (részben) állami tulajdonú szereplő a károkozó, úgy a helytállási kötelezettség természetesen ugyanúgy fennáll. Nincs azonban mögöttes felelőssége pl. engedélyezés, elismerés miatt, ellenőrzési feladatának nem kielégítő ellátása miatt stb. Ezen esetekre a belső jog feladata megtalálni a megfelelő megoldást a nemzeti jog szabályai alapján.⁶⁹¹ Minthogy az irányelv minimumszabályként érvényesül, így lehetőség van az egyes nemzeti jogokban található tágabb értelmezés fenntartására, így például a tevékenység gazdasági hasznait élvező személyek körének felelősségére a német jog alapján,⁶⁹² illetve elterjedt – a magyar megoldáshoz hasonlóan – az üzembentartó mögött a szennyezett terület tulajdonosának, bérlőjének felelőssége.⁶⁹³ Az angol jog pedig elismeri a hatóság mögöttes felelősségét is – amennyiben a hatóság nem cselekszik, a károsult törvényes kötelezettség nem teljesítése miatt keresetet indíthat a hatósággal szemben.⁶⁹⁴ Az irányelv átvételéről szóló beszámolók alapján azonban az látszik, hogy a tagállamok nem léptek túl minimális kötelezettségeiken az átültetés során, ami szűkíti az esetleges irányelv alá tartozó esetek körét.⁶⁹⁵ Ennek okát egyrészt abban látom, hogy a tagállamok ódzkodnak saját szabályozási struktúrájukból kilépni, így az akár széleskörűbb környezeti felelősségi rezsimmal rendelkező országok sem kívánják átalakítani belső szabályaikat. Másrészt lényeges különbséget jelent egy uniós direktíva alá rendelt szabályozás – hisz az az EB joghatósága alá tartozik, mint egy saját, külön jogforrásban feltűnő belső jogi norma, ami elvileg akár független is lehetne ettől. Csakhogy ez téves feltételezés, hiszen az Európai Bíróság tisztán tartalmi szempontok alapján ítélt, nem pusztán formai alapon. Ugyanakkor egy

⁶⁹⁰ Irányelv 2. cikk 6–7. pont

⁶⁹¹ Gyakorlati példa erre (is) a MAL és a vörösiszap katasztrófa.

⁶⁹² SALJE, PETER – PETER, JÖRG: *Umwelthaftungsgesetz (UmweltHG). Kommentar*. 2. Aufl. München, C. H. Beck 2005. 45–49.

⁶⁹³ Pl. az angol környezetvédelmi törvény vonatkozó rendelkezése: Environmental Protection Act 1990 PartIIA 78F § b)

⁶⁹⁴ Ld. Monk v. Warbey [1935] KB 75. Az angol bíróságok vonakodnak azonban a hatósággal szembeni felelősség megállapításától, különösen törvényes kötelezettség esetén. HINTEREGGER, MONIKA (ed.): *Environmental Liability and Ecological Damage in European Law*. Cambridge University Press, 2008. 209–211.

⁶⁹⁵ BERGKAMP – GOLDSMITH i.m. 313.

irányelv rendelkezéseinek kiterjesztése, amennyiben az jogszabályban kimondásra kerül, valóban kiterjeszti a Bíróság döntési jogkörét is, a tagállami félelem megalapozott lehet tehát.

Az okozati összefüggés megállapításához semmilyen segítséget sem tartalmaz az irányelv. Habár ezt felróhatjuk hiányosságként is,⁶⁹⁶ ugyanakkor értelmezhetjük úgy is, hogy a szabály az egyes tagállamok által eddig kidolgozott megoldások további használatát támogatja,⁶⁹⁷ nem-egységesítéssel pedig további könnyítések kidolgozására ösztönöz.⁶⁹⁸

Az irányelv alapvetően két területre fókuszál a felelősségi alakzatok tekintetében:

- egyrészt fokozott veszéllyel járó tevékenységek esetén az objektív felelősség elvét alkalmazza,⁶⁹⁹

- másrészt fokozott veszéllyel nem járó tevékenységek esetén a felróhatóság, a károkozó szándékossága, hanyag gondatlansága, azaz tudati viszonyulása, veszélyeztetés esetén a vétkességi megközelítést érvényesíti.⁷⁰⁰

Ez a rendelkezés további problémákat vet fel, hisz a szennyező fizet elvnek megfelelő szigorú objektív felelősséget relativizálja a vétkességgel, nem kívánatos mentesüléseket lehetővé téve, szembe menve a tagállamokban megfigyelhető jogalkotási tendenciával.⁷⁰¹

A mentesülési lehetőségek köre objektív felelősséghez képest meglehetősen tág, az irányelv 4. cikke a fegyveres konfliktus és a vis maior esetén túl nehezíti a diffúz szennyezések esetén való igényérvényesítést, valamint kizárja nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó tevékenység, honvédelmi célú tevékenység, nukleáris tevékenység, és hajózási tevékenység esetén saját felelősség korlátozása mellett – hozzá kell tenni, hogy utóbbi kimentési okok az irányelv hatályának korlátai miatt állnak fenn. Sokkal több aggályt vet fel azonban egy további rendelkezés, ami nem a felelősség, csupán a felszámolási költségek

⁶⁹⁶ KOMÁROMI i.m. 233.

⁶⁹⁷ Pl. a károkozás véelme a német környezeti felelősségről szóló törvényben (UmweltHG 6. §), de ugyancsak az okozati összefüggés hiányának bizonyítását rendelheti el a görög bíróság a polgári törvénykönyv (Astikos Kodikas) 925. § alapján, amennyiben a károsult minimális okozati összefüggést képes felvázolni. A holland bírói jog a jogellenes magatartás meglétére alapozza az *omkeringsregel* szabályát. Amennyiben a károsult bizonyítja, hogy a károkozó jogellenesen járt el, s ennek a magatartásnak a következménye a kárveszély, vagy a kárveszély valószínűségének növekedése, s a kár bekövetkezett, úgy az okozati összefüggést a kettő között vélelmezi a bíróság, s a károkozót terheli az összefüggés hiányának bizonyítása.

⁶⁹⁸ Az uniós környezeti irányelvek rugalmasságáról ld. GELLÉRTHEGYI ISTVÁN: Az Európai Unió környezeti szabályozása fejlődésének hatása a hazai környezetvédelmi igazgatás fejlesztésére. *Pro Publico Bono Online* 2011/1. <http://www.propublicobono.hu/pdf/Gell%C3%A9rthegyi%202.pdf> [letöltve: 2014. I. 28.]10.

⁶⁹⁹ Vö. az irányelv 3. cikk (1) bekezdése és a tevékenységek listáját tartalmazó III. melléklet.

⁷⁰⁰ Az irányelv 3. cikk (1) b) pontja alapján fenti listába nem tartozó tevékenységek. (negatív definíció)

⁷⁰¹ Vö. BERGKAMP – GOLDSMITH i.m.42-43., ami megelőszik a veszélyes tevékenység mellé rendelt objektív felelősséggel.

viselése alól mentesíti a károkozót tagállami döntés alapján, amennyiben bizonyítja hogy nem járt el felróhatóan, és:

- engedéllyel, annak előírásait betartva, az abban foglalt engedélyezett kibocsátás vagy esemény okozta a kárt, vagy

- a tudomány és technika szennyezéskori állása szerint tevékenysége nem minősült nagy valószínűséggel környezeti kárt okozónak.⁷⁰²

Az engedély megléte véleményem szerint felveti ugyan a felelősség megosztásának lehetőségét az engedélyt kibocsátó – jelesül az állam – és a tevékenység folytatója között, ugyanakkor a szennyező tevékenység haszonélvezője egyértelműen a tevékenységet folytató gazdasági szereplő, még ha bevétele után különböző jogcímenek az állam is részesült ebből, komoly érvek szólnak tehát a kármegosztás mellett. Más kérdés, ha állami szerv kifejezett előírását, utasítását követve keletkezik kár, fenti jogszabályhely azonban jogosító, attributív előírást említ, nem pedig kötelezőt. A tevékenység veszélytelenségére való utólagos hivatkozás ugyanakkor parttalan viták generálója lehet, s erősen megkérdőjelezhető, hogyan egyeztethető össze például az elővigyázatosság vagy a megelőzés elvével.⁷⁰³ Véleményem szerint nagyon nehezen, a környezetjogi elvek megszorító értelmezésével, ami ellentétes az eddig kialakult gyakorlattal.

A többek károkozására, köztük a károk, költségek megosztására a belső jogban meglévő szabályokat rendeli alkalmazni az irányelv, ami alapján a károsult valamennyi európai országban teljes kártérítést követelhet bármely károkozótól. Az alkalmazandó felelősség-megosztási rezsimek azonban különbözőek, és széles skálán szóródnak.⁷⁰⁴

Az igényérvényesítés időben korlátozott, tudomásszerzéstől, beazonosítástól kezdődő öt éves elévülési,⁷⁰⁵ a károkozó esemény bekövetkezésétől kezdődő harminc éves jogvesztő

⁷⁰² Irányelv 8. cikk (4)

⁷⁰³ Az elővigyázatosság és a megelőzés elvéről ld. BÁNDI 2004. 29–31., KISS – SHELTON (1997) i.m. 39–42.

⁷⁰⁴ Az egyes károkozók egyenlően, egyetemlegesen, ill. a bíróság becslése alapján annak mértékében is felelhetnek a károkért. Pl. az osztrák jogban mindhárom variáció fellelhető: a bírói becslés lehetetlensége esetére rendeli az ABGB, az osztrák polgári törvénykönyv 1302. § az egyetemleges felelősség alkalmazását, vagy a károk egyenlő elosztását az erdészeti törvény, a Forstgesetz (ForstG) 53. § (2), ill. a vízjogi törvény, a Wasserrechtsgesetz (WRG) 26. § (5). A magyar joghoz hasonlóan ugyancsak az egyetemleges in solidum marasztalás mellett áll a legtöbb tagország, így a belga, a francia, a finn stb. jog is. A holland jog az arányos felelősség mellett ezzel szemben a vagylagos okozatosság szabályát használja erre az esetre. A polgári törvénykönyv – Burgerlijk Wetboek (BW) – 6:99§ szerint ha a kár több esemény miatt keletkezhetett úgy, hogy azért különböző személyek felelősek, s a kár legalább ezek egyikének eredménye, a kár megtérítése valamennyi személy kötelessége, amíg nem bizonyítja, hogy a kár nem az általa előidézett esemény következménye, megfordítva így a bizonyítás terhét, s elegendővé téve a bármely károkozóval szembeni fellépést, az arányos felelősség elve mentén.

⁷⁰⁵ Irányelv 10. cikk

határidő⁷⁰⁶ mellett. A határidők rugalmas értelmezésére ugyanakkor, ahogy azt a hazai gyakorlatban is láthatjuk,⁷⁰⁷ lehetősége van az egyes nemzeti hatóságoknak. Az elévülési határidő megkezdésének az igény érvényesíthetőségéhez kötése biztosítja a rugalmasságot, a jogvesztő határidő a garanciális elemet, amely szintén biztosít némi játékteret, ugyanis a káresemény bekövetkezte folyamatos szennyezés esetén a folyamat befejezésének időpontja.

Az eddig ismertetett rendelkezések jórészt polgári jogi fogalmakkal dolgoztak, az irányelv lényegi rendelkezései azonban egy hatósági mechanizmus létrehozására irányulnak. Amennyiben környezeti kár bekövetkezésének közvetlen veszélye fenyeget, a gazdasági szereplő – az üzemtartó – megelőző intézkedések megtételére köteles; ennek keretében a hatóságnak széles körű utasítási joga van vele szemben.⁷⁰⁸ Bekövetkezett környezeti károk esetén az üzemtartó az, aki a helyreállítási intézkedéseket elsősorban megteszi, ugyancsak hatósági ellenőrzés és irányítás mellett.⁷⁰⁹ Amennyiben azonban ezt a kötelezettségét az üzemtartó valamilyen okból nem teljesíti, helyette a hatóság intézkedhet, ő sem köteles erre, a károk károkozó költségére való felszámolására – költségei megtérítéséről azonban részletesen rendelkezik az irányelv.⁷¹⁰ A károk felszámolásának menete, eljárása szintén szerepel az irányelvben, s nagy hangsúlyt kap a költségek viselésének szabályozása. Semminemű utalás sincs azonban a kárértékelés módszerére, a kár összegszerűségének meghatározására, ami a környezet esetében felettébb problémás,⁷¹¹ csupán a kár telepítéséről rendelkezik, miszerint a gazdasági szereplő viseli a megelőző és felszámolási tevékenységek költségeit.⁷¹² Álláspontom szerint kívánatos volna legalább néhány elvet lefektetni, akár csak keretszabályok létrehozásával, kiküszöbölve, de legalábbis közelítve ezzel az egyes tagországok vonatkozó jogszabályainak és bírósági gyakorlatának különbségeit.⁷¹³

⁷⁰⁶ Irányelv 17. cikk

⁷⁰⁷ Pl. a Fővárosi Ítéltábla 10.Gf.40.654/2009/6. sz. a pakuratavak kapcsán született ítéletét. A szennyező tevékenység 1982 előtti, ugyanakkor a szennyezés felismerése 1994 körül történt, teljes körűen csupán azt követően került feltárára. A felek 1995-ben kötöttek egy később vitássá vált megállapodást a terület környezetszennyezésének rendezésére, a Bíróság pedig ezt tekintette ítéletében a szerződésen kívüli kárfelelősség megítélésékor az elévülési idő kezdetének.

⁷⁰⁸ Az irányelv 5. cikke szerinti intézkedések például az információszolgáltatás, közvetlen utasítás valamely tevékenység elvégzésére illetőleg abbahagyására stb.

⁷⁰⁹ Az irányelv 6–7. cikkei, valamint a kár megszüntetésének lépéseit részletesen szabályozza az irányelv II. melléklete.

⁷¹⁰ Irányelv 8-10. cikkek

⁷¹¹ Ld. erről KERÉKES – SZLÁVIK i.m. 229–287.

⁷¹² Irányelv 8. cikk (1)

⁷¹³ Vö. HINTEREGGER i.m. 437. Talajszennyezés esetén például számos ország, köztük Belgium, Görögország, Olaszország, és Németország gyakorlata szerint 'aránytalanság' okán csökkenthető a megfizetésre kerülő összeg. Amennyiben a szennyezett talaj a korábbtól eltérő célra felhasználható, a kártérítés összege mindössze az egyéb célú felhasználáshoz szükséges helyreállítás költségét fedezi. Uo. 440–441. A károkozás miatt elmaradt haszon, kieső jövedelem számos országban érvényesíthető, így a belga és a finn jog is elismeri, jó néhány ország

A környezeti károk felszámolásához szükséges fedezet előteremtéséhez komoly pénzügyi biztosítékokra lenne szükség,⁷¹⁴ ez lenne ugyanis a valódi záloga annak, hogy a károkat felszámolják, a lehető legoptimálisabb helyzetet alakítsák ki és a károsultakat kártalanítsák. Ennek kötelezővé tételéről az irányelv előkészítése során komoly vita dült.⁷¹⁵ Kompromisszumos megoldásként a végleges szövegbe egy, a tagállamokat ilyen intézkedések meghozatalára ösztönző passzus került be, annak előrebocsátásával, hogy a Bizottság 2010-ben megvizsgálja, nincs-e mégis *szükség* – azaz politikai lehetőség – kötelező biztosítékrendszer kialakítására.⁷¹⁶ A biztosítékok rendszere akár meglepő is lehetne, hisz a szennyező helyett más helytállását tenné lehetővé a szennyező fizet elvével szemben, ugyanakkor a díjfizetés arra ösztönözné az üzemeltetőket, hogy csökkentsék a kockázatot, s ezzel a fizetendő díj mértékét.⁷¹⁷

A Bizottság pénzügyi biztosítéki rendszer bevezetésére végzett vizsgálatának eredményeként megszületett jelentése végül elodázó jellegűre sikeredett. A tagállamoknak 2010 áprilisáig kellett tájékoztatniuk a Bizottságot az irányelv hatásairól, melyet a Bizottság egy jelentésben összegzett 2010 októberében.⁷¹⁸ A jelentés sajnálattal veszi tudomásul az átültetésben való késlekedést néhány állam részéről,⁷¹⁹ és azt a következtetést vonja le, hogy emiatt még nem tud érdemben állást foglalni az irányelv hatékonyságáról. Minthogy általában a kereskedelmi érdekeket nem érintő, a környezeti érdekeket önmagukért megóvni szándékozó irányelvek, valamint a horizontális irányelvek végrehajtása terén mutatkozik általában a legtöbb tagállami mulasztás,⁷²⁰ így a késlekedés, nem megfelelő átültetés vagy alkalmazás nem meglepő.⁷²¹ Érdekes azért, hogy mennyire: mindössze *négy* tagállam⁷²² ültette át időben az irányelvet, a Bizottságnak *huszonhárom* esetben kellett jogsértési eljárást kezdeményeznie, ami gyorsított ugyan az átvételen, ennek ellenére több országgal szemben

azonban nem. Ugyanez érvényes a szennyezéssel érintett terület szomszédainak vagyonaiban beálló értékcsökkenésre, amelyet sem a görög, sem a skót jog nem ismer.

⁷¹⁴ LÁBADY TAMÁS: *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. Üzemi balesetek, Közlekedésjog, Termékfelelősség, Szerződési kockázatok, Környezeti károk – és ezek biztosítása.* Pécs: Pécsi Szikra Nyomda, 1989. 193., 198–199.

⁷¹⁵ A Parlamenti vitában még kötelező biztosítási rend bevezetése szerepelt, ami azonban a Tanács előtt elbukott.

⁷¹⁶ Irányelv 14. cikk.

⁷¹⁷ JANS, JAN H. – VEDDER, HANS H. B. - KARL, HELMUT: *EU Environmental Law After Lisbon.* 4th edition Groningen, Europa Law Publishing 2012. 389.

⁷¹⁸ *Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.* COM(2010) 581 final, Brussels, 12 October 2010. (a továbbiakban: Jelentés)

⁷¹⁹ A 2007-es implementációs határidőhöz képest is három év késéssel és számos Európai Bírósági ítélettel később, csak 2010 nyarára sikerült az összes tagállam belső jogába integrálni az irányelvet.

⁷²⁰ HORVÁTH (2002) i.m. 30.

⁷²¹ A harmonizáció folyamatával kapcsolatban fellépő tagállami problémákkal kapcsolatban lásd továbbá BIANCHI, ANDREA: A környezeti károkozásért való felelősséggel kapcsolatos jogharmonizáció Európában: az olasz perspektíva. *Magyar Jog* 1995/9. 548-554.

⁷²² Olaszország, Lettország, Litvánia és Magyarország.

fordult Bírósághoz, s *hét* országgal szemben⁷²³ marasztaló ítélet is született. Ugyanakkor a legkésőbb átültető tagállamokról épp azt állapította meg a Bizottság jelentése, hogy a késlekedés oka többek között az, hogy már korábban is fejlett szabályozással rendelkeztek a környezeti felelősség terén, így az új szabályok beillesztése körültekintő eljárást kívánt.⁷²⁴ Ugyancsak nehézséget okozott a környezeti kár gazdasági értékelésének meghatározása, a kárfelszámolás metódusainak hazai jogi kategóriákba sorolása, valamint a keretjelleggel meghatározott előírások tartalommal feltöltése.⁷²⁵

A mérlegelést engedő kérdésekben talált is eltérést az egyes nemzeti jogszabályokban a jelentés. A tagországok egyetlen kivétellel kiterjesztették például a károkozó 'gazdasági szereplő' fogalmát, néhány állam igencsak tágan értelmezve azt. A fentebb már tárgyalt tagállami hatáskörben alapítható mentesülési lehetőségeket, így a technika állása és az engedély tartalmára való hivatkozás az országok megközelítően fele kodifikálta, ugyanennyi ország mellőzi, néhány pedig részben alkalmazza.⁷²⁶ Ugyancsak eltérően értelmezik az objektív felelősség alá tartozó tevékenységek körét a tagállamok: van, aki kiterjeszti egyéb tevékenységekre, van, aki kivesz a hatálya alól.⁷²⁷ A pénzügyi biztosítékok rendszerében is lényeges különbség jött létre. Nyolc ország⁷²⁸ nemzeti szinten kötelező rendszert vezetett be a környezetet érő károkért való helytállásra, ezek elindulása azonban leghamarabb 2014-től várható, így ezeket nem vizsgálta a jelentés. Az irányelv gyakorlati alkalmazásáról a beküldött nemzeti jelentések alapján szintén nem sokat mond a Bizottság, ugyanis a hatálya alá tartozó ügyek száma igen csekély, a jelentés szerint mintegy 50 ügyről lehet beszélni 2010 közepéig, s az azt követő időszakban sem nöhetett meg ugrásszerűen. A kommentár adatai szerint⁷²⁹ Görögországban mintegy 30 eset fordult elő 2011-2012 között, Lengyelországban 2009-ben 83, 2010-ben 65, az Egyesült Királyságban 3-4 eset évente.⁷³⁰ Krämerrel egyetértve leszögezhetjük azonban, hogy nem a környezetvédelmi jog átvétele, hanem az alkalmazása a

⁷²³ Franciaország, Finnország, Szlovénia, Luxemburg, Görögország, Ausztria és az Egyesült Királyság.

⁷²⁴ Jelentés 3. Emellett meg kell jegyeznünk, hogy néhány ország az irányelv átvételén túl megtartotta saját korábbi, az irányelvnél lényegesen szigorúbb rendelkezéseit.

⁷²⁵ Jelentés 3.

⁷²⁶ Jelentés 4. Svédország például nem mentesülésként, hanem enyhítő körülményként értékeli a helyzet megítélésében.

⁷²⁷ Míg az Egyesült Királyság, Franciaország, Lettország és Románia pl. kivette a szennyvízkezelőkből származó szennyvíziszap mezőgazdasági célú felhasználását a listából, addig Belgium, Dánia és Finnország további esetek besorolásával kiegészítette azt.

⁷²⁸ Bulgária, Portugália, Spanyolország, Görögország, Szlovákia, Csehország és Románia. Magyarország csupán részlegesen, az IPPC direktíva hatálya alá tartozó tevékenységekre írta elő a kötelező környezeti biztosítást a hulladékokról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény 41. § (4) és 71. § alapján.

⁷²⁹ BERGKAMP – GOLDSMITH i.m. 252-253.

⁷³⁰ Minthogy azonban az ajkai vörösiszap katasztrófa 2010 októberében történt, így ebbe a számba már nem tartozhat bele, s egyedül annak nagyságrendje indokoltá teszi a szabály megalkotását.

legnagyobb probléma, amely ma a környezetvédelmi jogászok számára létezik.⁷³¹ Hatósági beszámolók alapján a legnagyobb nehézséget a károk gazdasági értékének megállapítása és a kárfelszámolás módszereivel kapcsolatos követelmények okozták.⁷³² Az érintett gazdasági szereplők körében a tudatosság igen kicsi, ezzel szemben a biztosítók – nem meglepő módon – pozitívan reagáltak a fejleményekre.

A pénzügyi biztosítékok rendszerének alakulásában a tagállamok az irányelv által elvárttal szemben passzív szerepet játszottak a biztosítótársaságokhoz képest, akik aktivitása, mint érdekelt haszonélvező, nem meglepő az új piaci szegmens kialakításában. Ennek megfelelően a potenciális pénzügyi fedezet piacon eddig a különböző biztosítási formák a legnépszerűbbek, ezt követi a bankgarancia, majd más piaci alapú eszközök, köztük az alapok és a kezesi kötelezvények következnek. Komoly előrelépés, hogy míg 2004-ben, az irányelv elfogadásakor még nem voltak a piacon olyan biztosítási termékek, amik teljes mértékben előre nem jelezhető gazdasági következményekhez társuló kockázatokra vonatkoztak, addig mára már megjelentek, habár bizonyos korlátokkal; a megkötött biztosítások pedig exponenciális növekedésnek indultak.⁷³³ Fokozatos környeztkárosodás esetén és bizonyos típusú – például kompenzációs – kárfelszámolási intézkedésekre nem vehetők igénybe, idővel azonban ezek is megjelenhetnek. Egy kötelező biztosítékokat előíró harmonizált rendszer felállítását a tapasztalat mértéke, valamint a piac még alakuló változásai miatt a Bizottság még korainak tartja,⁷³⁴ ugyanakkor megvizsgálta egy majdani rendszer felállításának lehetséges nehézségeit és határait.⁷³⁵ Ennek keretében mind a biztosítási, mind egy európai környezeti felelősségi alap felállításának lehetőségét figyelembe vette, de többek között a probléma összetettsége, a szóban forgó összegek volumene, és az érintettek ellentmondó szakmai véleménye – biztosítók üdvözlik,⁷³⁶ a gazdálkodó szervezetek ezzel szemben erősen húzódoznak – okán a további mérlegelés mellett maradt.⁷³⁷

⁷³¹ LUDWIG KRÄMER: Az Európai Bizottság szerepe a közösségi környezetvédelmi jog átvételének ellenőrzésében. *Európai Jog* 2002/3. 3.

⁷³² Jelentés 5–7.

⁷³³ A németországi adatokhoz lásd WISCHOTT, KARL-MARTIN – ORTMANN, KARL: Environmental damage claims: The insurer's perspective on adjusting large ELD losses című előadása és prezentációja a 3. ELD Stakeholder Workshopon (2014. november 26.) [http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/workshop/3rd/Case_presentation_Environmental_damage_claims.pdf]

⁷³⁴ Jelentés 13.

⁷³⁵ Jelentés 10–12.

⁷³⁶ Lásd erről például: Insurance Europe: Briefing note: Survey of environmental liability insurance developments. 2014 June [<http://www.biztositas szemle.hu/files/201407/briefing-note-eld.pdf>]

⁷³⁷ Ld. bővebben SZABÓ MARCEL (2013a): A környezeti biztosítás, a környezeti kár megelőzésének szolgálatában. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): „Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei” Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 112–114.

Összegzésül elmondható, hogy a Bizottság megállapította: a nemzeti szintű végrehajtásban mutatkozó jelentős eltérések veszélyeztetik az irányelv hatékonyságát, egyelőre nem tudni, milyen mértékben, ezért a Bizottság – hatékonyságnövelő és az implementációt elősegítő érdemi javaslatokat megfogalmazva – 2014-re halasztja az irányelv hatásainak felülvizsgálatát.⁷³⁸ Azt mindenesetre már most leszögezi, hogy egyes fogalmak, így a környezeti kár, jelentős kár, eredeti állapot fogalmát, amelyek értelmezésében a tagállamok között jelentős eltérések vannak, egyértelműbbé és egységesebbé kell alakítani. Emellett ösztönzi a tagállamokat az érdekelt felek közötti információcsere javítására, s olyan adatbázis létrehozására, ami az irányelv hatálya alá tartozó lefolytatott eljárásokat tartalmazná. Azonnali intézkedésként megkezdte az irányelv alkalmazási területének felülvizsgálatát, pl. a tengeri környezet vonatkozásában, valamint az egymástól eltérő nemzeti szintű átültető szabályok közelítésének vizsgálatát, külön kiemelve a tárgyi hatály és a mentesülési lehetőségek körét.⁷³⁹

Időközben megszületett a Bizottság a természeti és emberi katasztrófák biztosításáról szóló zöld könyve,⁷⁴⁰ amelynek részeként tárgyalja az ember okozta katasztrófák helyzetét⁷⁴¹ a biztosítás lehetőségei körében. S minthogy a környezeti felelősség kérdése kiterjedt, a generális, közigazgatási típusú szabályon kívül nemcsak az egyes ágazati szabályok alkotnak saját felelősségi rezsimeket, hanem az azóta keletkezett néhány más jogszabály is kiemelten foglalkozik ezzel: például a hajók által okozott szennyezésre vonatkozó szankciókról,⁷⁴² vagy a környezet büntetőjog általi védelméről⁷⁴³ is külön irányelv rendelkezik.

Az egyes tagállami átvételen, alkalmazáson, a Bizottság jelentésein túl az elhúzódtó átültetés és vontatottan haladó alkalmazás dacára az Európai Bíróság gyakorlatában is megjelent már néhány eset az irányelv alkalmazásával kapcsolatban, ami az egyes nemzeti jogalkalmazást, köztük a hazait is segíti.

Az Európai Bíróság által a C-378/08. sz. ügyben, illetőleg a C-379/08. és a C-380/08. sz. egyesített ügyekben („Rada de Augusta”, egy olasz kikötő olajszenyezés miatti kármentesítése ügyében) egy olaszországi bíróság előzetes döntéshozatal iránti kérelmei

⁷³⁸ A felülvizsgálat részeként megszületett tanulmány: European Commission: Study on ELD Effectiveness: Scope and Exceptions. Technical Report 2014 – 2087. Final Report 19 Februar 2014 [http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/BIO%20ELD%20Effectiveness_report.pdf]

⁷³⁹ Jelentés 13–14.

⁷⁴⁰ Európai Bizottság: *Zöld Könyv a természeti és ember okozta katasztrófák biztosításáról*. COM(2013) 213 final, Strasbourg, 16.4.2013.

⁷⁴¹ Uo. 21–24.

⁷⁴² 2005/35/EK irányelv a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről [2005] HL L 255., 2005.9.30. 11-21.

⁷⁴³ 2008/99/EK irányelv a környezet büntetőjog általi védelméről [2008] HL L 328., 2008.12.6. 28–37.

nyomán hozott két ítéletet, amelyekben a Bíróság több kérdést is tisztázott az irányelv értelmezésével, „a szennyező fizet” elvének alkalmazásával és az illetékes hatóságok feladataival kapcsolatban.⁷⁴⁴ Az irányelv időbeli hatályát kiterjesztően értelmezve alkalmazhatónak tekinti 2007. április 30-át megelőzően bekövetkezett kibocsátás, esemény vagy incidens által okozott károkra, amennyiben e károk vagy ezen időpontot követően gyakorolt, vagy ezen időpontot megelőzően gyakorolt, azonban az említett időpont lejártakor még be nem fejeződött tevékenységekből származnak.⁷⁴⁵ Az okozati összefüggés bizonyításának kérdésében azt mondta ki ugyanebben az ítéletben, hogy bizonyítása objektív felelősségi rend alkalmazása esetén is szükségszerű,⁷⁴⁶ módszere azonban szabadon megválasztható, ugyanakkor nemzeti jogszabály bizonyos körülmények megléte mellett *felállíthat vélelmeket* is az okozati összefüggés megléte mellett. Ezen vélelmeknek azonban a hatóság által ismert valamely tényen kell alapulni, mint a gazdasági szereplő létesítményének a megállapított szennyezéshez való közelsége, vagy a beazonosított szennyező anyagok és az említett gazdasági szereplő által a tevékenységei keretében használt anyagok egyezése.⁷⁴⁷

Többek együttes felelősségének megállapítása esetén – amely alapulhat akár a szennyezéshez, akár a szennyezés *kockázatához* való hozzájáruláson – határozatában meg kell azonban állapítania a hatóságnak az egyes gazdasági szereplők *hozzájárulásának mértékét*, mondja ki a Bíróság egy másik határozatában.⁷⁴⁸

Az eljáró hatóság mozgásterének igencsak széles voltát bizonyítja az adott tényállás mellett indult másik ügy, amelyben a Bíróság megállapította, hogy a hatóság kontradiktórius eljárást követően előírt felszámolási *intézkedéseit megváltoztathatja*, akár végrehajtásuk alatt is,⁷⁴⁹ azonban a követendő eljárásra – az irányelvvel szemben kritikát megfogalmazva, annak előírásait kiegészítve – szigorú eljárási rendben.⁷⁵⁰ A *tulajdonhoz való jog korlátozásának* is indoka lehet a környezetet ért kár felszámolására tett intézkedés, akár szennyezéssel nem

⁷⁴⁴ C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügy [EBHT 2010., I-01919], C-379/08. és C-380/08. sz. egyesített előzetes döntéshozatal iránti eljárás ERG és társai ügyek [EBHT 2010., I-02007]

⁷⁴⁵ C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügyben [EBHT 2010., I-01919] 41. pont

⁷⁴⁶ Az okozati összefüggés meglétére, az irányelvre és a konkrét ítéletre való hivatkozás azóta már a hazai gyakorlatban is felbukkant, ld. a Legfelsőbb Bíróság Kfv. VI. 37.574/2010/10., a vonatkozó részről BÁNDI GYULA (2013b): A környezeti kár és segítség az igények érvényesítéséhez. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): „Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei” Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 53.

⁷⁴⁷ C-378/08 sz. ügy előzetes döntéshozatali eljárás ERG és társai ügyben [EBHT 2010., I-01919] 70. pont, végzés a C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben [EBHT 2010. I-00031] Rendelkező rész 1. pont második franciabekezdés

⁷⁴⁸ C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben hozott végzés [EBHT 2010. I-00031] rendelkező részének 2. pont negyedik franciabekezdése

⁷⁴⁹ C-379/08 és C-380/08. sz. egyesített ügyek [EBHT 2010., I-02007] 50-51. pont

⁷⁵⁰ Uo. 53-56, 66. pont

érintett területeken is, az arányosság és szükségesség elvét betartva a hatóság határozatában akár erről is rendelkezhet,⁷⁵¹ amennyiben a környezet védelme a cél, s a megelőzés és elővigyázatosság elvének megfelel.⁷⁵²

Az irányelv egészének felülvizsgálata napjainkban esedékes – a tagállamok által 2013 közepéig elkészített beszámolókból várható a Bizottság által elkészített jelentés⁷⁵³ alapján készülő irányelv-módosítási javaslat. Ebben várhatóan hangsúlyosan szerepel majd a nemzetközi szerződésekkel való összhang, az irányelv hatályának esetleges kiterjesztése a védett fajokra és élőhelyekre, a genetikailag módosított organizmusokra, valamint a tevékenységek felsorolását tartalmazó mellékletek kibővítése mellett az egyértelműsítő, egységesítést segítő szabályok beiktatása.

Az irányelv első alkalommal határozza meg jogszabályi szinten a szennyező fizet elvének gyakorlati kivitelezését, a környezet kárfelelősségi irányait. Olyan közjogi szabályokról beszélhetünk, amely részben magánjogi elemeket tartalmaz, így kihatással van minden érintett jogterületre. Az irányelv legfontosabb alapelve, hogy aki környezeti kárt okoz, annak viselnie kell a szükséges megelőző, illetve a helyreállítási intézkedések költségeit, ideértve a kár, illetve a kárveszély felmérésének költségeit is. A szabály generálisnak indult ugyan, végül azonban hatóköre leszűkült: csak gazdasági tevékenységgel okozott károkra, csak a környezeti elemek egy részére és csak a jogszabály által felsorolt tevékenységekkel okozott károkra vonatkozik. Mégis, jelentős változás ez a környezeti károk érvényesíthetősége tekintetében. El kell ismernünk az irányelv várható pozitív, jogegységesítő, jogfejlesztő hatásait, többek között a környezeti kár definiálásában, a hatósági kárrendezés eljárásának egységesítésében, a szerepkörök tisztázásában, a pénzügyi biztosítékok rendszerének kialakulásában.

Az irányelv megítélése mindemellett változatos. Egyes szerzők üdvözlik az egységesülés felé történő előrelépést,⁷⁵⁴ míg mások a lehetséges árnyoldalakat is előrevetítik. Noha a minimum harmonizáció ígéretes, de az irányelv – álláspontom szerint is – túl nagy

⁷⁵¹ Uo. 80-81. pont

⁷⁵² C-478/08. és C-479/08. sz. egyesített Buzzi Unicem és társai ügyekben hozott végzés [EBHT 2010. I-00031] rendelkező részének 2. pont második franciabekezdése

⁷⁵³ A felülvizsgálat részeként elkészült tanulmány az ELD hatékonyságát vizsgálja. European Commission: Study on ELD Effectiveness: Scope and Exceptions. Technical Report 2014 – 2087. Final Report 19 Februar 2014 [http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/BIO%20ELD%20Effectiveness_report.pdf]

⁷⁵⁴ FEHR, KARL-HEINZ – FRIEDRICH, BARBARA – SCHEIL, SUSANNE: Liability Directive – a Useful Tool for Nature Protection? *Journal for European Environmental and Planning Law* 2007/2. 110-116.

mozgásteret enged a tagországoknak.⁷⁵⁵ Meg kell-e találni az egyensúlyt a teljes harmonizáció és a minimum harmonizáció között, ahogy egyes álláspontok vallják,⁷⁵⁶ maradjunk a minimumnál, avagy ragaszkodjunk a másik végletez? Álláspontom szerint a környezet, s a saját jól felfogott érdekünkben folyamatos szigorításra van szükség, amely mentén a minimális kötelezettségek elfogadtatása csak az első lépés. Szükséges azonban belátható időn belül eljutnunk erről az alapról az elérhető legmagasabb szintű és szigorúságú felelősségi alakzatig, s mindent megtenni annak átültetése és alkalmazása érdekében.

A negatív vélemények ennél is elmarasztalóbbak. Minthogy az államnak az irányelv értelmében nem kötelessége, csupán lehetősége a reparatív intézkedés meghozatala, tulajdonképpen „annak is örülhet, ha társadalmi nyomásra, az állami költségvetés terhére nem kell pénzinjekcióval beavatkozni”⁷⁵⁷, a kiegészítő helyreállítás kategóriája pedig elkendőzi az ökológiai kár valós mértékét⁷⁵⁸, ennek megfelelően az irányelv „Kibúvó tehát, semmi más.”⁷⁵⁹ „Kétséges, hogy az ELD jelentős szerepet játszik majd a klímaváltozás elleni ügyekben...”⁷⁶⁰ Ezzel az állásponttal azonban semmiképp sem érthetünk egyet. Egyetértve azzal az állásponttal, hogy az egyes nemzeti iparágak számára hátrányos bevezetése⁷⁶¹ – hiszen védelmi intézkedésekre készíti őket –, ezzel mintegy környezeti előnyt is kovácsoltunk a gazdasági hátrányból. A kis lépés is lépés, előre visz az úton, haladást jelent tehát. A károkozó által fizetendő összegek pedig nem populáris célokat szolgálnak, mértékének a kárhoz, az igazságosság és ésszerűség mércéjéhez kell igazodnia, nem ésszerűtlen elvárásokhoz. Bár alkalmazási területe valóban meglehetősen korlátozott, a számos kivétel, az eltérés nemzeti lehetőségei, a bizonyítási teher szabályozásának hiánya mellett mégiscsak kiindulópont, habár azt elfogadjuk, hogy „nem vezet egyfajta egységes vagy harmonizált rendszerhez az EU-ban.”⁷⁶²

Az egyes szerzők különböző értékelése mellett is leszögezhetjük – mint például, hogy a felelősségi alakzatok szándékolt és egyértelmű megkettőzése célravezető is lehet bizonyos

⁷⁵⁵ CASSOTTA, SANDRA: *Environmental Damage and Liability Problems in Multilevel Context. The Case of the Environmental Liability Directive*. Alphen aan den Rijn, Kluwer 2012. 237-238.

⁷⁵⁶ CASSOTTA i.m. 239-244., FAURE, MICHAEL – DE SMEDT, KIRSTEL: Should Europe Harmonise Environmental Liability Legislation? *Environmental Liability* 2001/5. 217-237.

⁷⁵⁷ JULESZ MÁTÉ (2006): Prevenció és reparáció a környezetvédelmi magánjogban. *Magyar Jog* 2006/3. 164.

⁷⁵⁸ Uo.

⁷⁵⁹ Uo.

⁷⁶⁰ REGWELL, CATHERINE: The Wrong Trousers: State Responsibility and International Environmental Law. In: EVANS, MALCOLM – KOUTRAKOS, PANOS (ed.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford, Portland, Hart 2013. 273.

⁷⁶¹ JANS, JAN H. – VEDDER, HANS H. B. – KARL i.m. 384.

⁷⁶² KRÄMER (2012) i.m. 188.

tevékenységek esetén⁷⁶³ vagy „főlölesen bonyolítja a helyzetet”⁷⁶⁴ –, hogy Európában objektivizálódó, egyre szigorodó, részleteiben fokozatosan kiépülő trendről beszélhetünk a környezeti felelősség rendszerében. A trend pedig reményeink szerint tovább folytatódik.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a rendelkezések jogszabályba iktatása önmagában még nem védi a környezetet, a lényegi elem e szabályok szigorú, folyamatos és hiteles kikényszerítése. A hatályos szabályozás mellett sem a hazai, sem a közösségi környezetvédelmi jog teljes körű, megfelelő és egységes végrehajtása nem biztosítható. Mivel az nem csak további környezetkárosításhoz, hanem a verseny torzulásához is vezet, az unió indokoltnak tartja a közös fellépést. A nemzeti végrehajtás különbözőségeit kiküszöbölendő fogadta el a Parlament és a Tanács azt az ajánlást,⁷⁶⁵ amely a környezetvédelmi ellenőrök minimum kritériumaira vonatkozott. Az ajánlás nem kötelező jelleggel felhívta a tagállamokat, hogy hívjanak életre környezetvédelmi ellenőrző rendszert, s jelentéseken keresztül számoljanak be azok tevékenységéről. A Bizottság az ajánlás felülvizsgálatáról szóló közleményében⁷⁶⁶ úgy összegzi az egyes tagországokból beérkezett jelentéseket, hogy azok részlegesek, s jelentős különbségeket tükröznek. Ennek kiküszöbölésére számos javaslattal áll elő az ajánlás vonatkozásában. Ezzel szemben a Parlament ezen intézmény felülvizsgálatáról és a Bizottság közleményéről szóló állásfoglalása⁷⁶⁷ a legnagyobb aggodalom hangján szól a közösség környezetvédelmi jogának végrehajtásáról, és ellenzi a Bizottság azon szándékát, hogy a problémát ajánlással, valamint az ágazati jogalkotás terén bevezetett külön követelményekkel próbálja megoldani. Ezzel szemben sürgeti a Bizottságot, hogy mielőbb álljon elő egy a környezetvédelmi ellenőrzésekről szóló irányelv-javaslattal, valamint vizsgálja meg egy jelentésben egy közösségi szintű környezetvédelmi ellenőrző testület felállításának lehetőségét. A visszacsatolás nehézségei mellett is látjuk a közigazgatási felelősség kérdésére visszatérve, hogy annak egységesülése elindult, s jó ütemben halad.

⁷⁶³ KECSKÉS GÁBOR: A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés. <http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf> [letöltve 2014. I. 28.] 225.

⁷⁶⁴ KOMÁROMI i. m. 243.

⁷⁶⁵ 2001/331/EK ajánlás a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról HL L 118., 2001.4.27., 41–46.

⁷⁶⁶ A Bizottság Közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai gazdasági és Szociális bizottságnak és a Régiók Bizottságának a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról szóló 2001/331/EK ajánlás felülvizsgálatáról [SEC(2007) 1493] Brüsszel, 14.11.2007. COM(2007) 707 végleges

⁷⁶⁷ Az Európai Parlament 2008. november 20-i állásfoglalása a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzések minimumkövetelményeinek megállapításáról szóló 2001/331/EK ajánlás felülvizsgálatáról HL C 16E., 2010.1.22., 67–68.

4. A környezetért való felelősség polgári jogi szabályai

Az Európai Unió jogának magánjogot közelítő vonulata időben jóval később, s kevésbé intenzíven kezdett kibontakozni, mint a közjogi ág. Az Európai Unió magánjogot érintő jogharmonizációs törekvései széttagoltan, összefüggő koncepció nélkül eredményeztek eddig jogalkotási termékeket,⁷⁶⁸ melyek a tagállamok magánjogában kötelező és időnként látens módon megvalósuló implementáció során bizonyos közeledést mutatnak.⁷⁶⁹ Ezek a jogközelítési kísérletek alapvetően nem érintik közvetlenül a környezetet, illetőleg azokat a polgári jogi, magánjogi eszközöket, amelyeket korábban számba vettünk, mint a környezeti károk esetére alkalmazható jogintézmények. A károkozás terén a határon átnyúló, illetve az országhatároktól függetlenül a társadalom széles körét érintő szennyezések kérdése tartotta napirenden a témát.

A Bizottság a környezetben okozott károkért való felelősség szabályozására irányuló első és második javaslata,⁷⁷⁰ ún. *Zöld Könyv* formájában került publikálásra, elemezve az adott területen való közösségi fellépés lehetőségeit. Ez a Zöld Könyv hosszasan elmélkedik a polgári jogi felelősség általános elfogadásából következő objektív és vétkességi alapú felelősség sajátosságairól, előnyeiről és hátrányairól egyaránt. A Zöld könyv a károsultak szempontjából kívánatos szigorú, objektív felelősség elve mellett érvel, amely azonban a gazdasági szereplők szemszögéből hátrányos, tekintve a könnyebben elbírálnak kárigényeket. A Zöld Könyv legproblémásabbnak annak meghatározását tartja, hogy milyen tevékenységekre és eljárásokra vonatkozzon a felrőhatóságtól független, objektív vétkességi klauzula, ennek megfelelően a Bizottság eredeti tervezete polgári jogi jellegű felelősségben gondolkodott.

Az elgondolásban változást hozott a hét évvel később, 2000-ben elfogadott *Fehér Könyv*⁷⁷¹. A megváltozott koncepció már szakít a civiljogi koncepcióval,⁷⁷² s egy vegyes rendszer kidolgozását támogatná,⁷⁷³ egy olyan keretirányelvet, amely szerint a károkért való szigorú és objektív felelősség elve is alkalmazható. A Közösség által szabályozott veszélyes

⁷⁶⁸ Ezekről, s a végrehajtásukkal kapcsolatos problémákról lásd KECSKÉS LÁSZLÓ (2006): A civilizisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog* 2006/5. 3-13.

⁷⁶⁹ MÜLLER-GRAFF, PETER-CHRISTIAN: Európai közösségi jog és magánjog. *Magyar Jog* 1995/11. 687-691.

⁷⁷⁰ Communication from the Commission to the Council and Parliament and the Economic and Social Committee: *Green Paper on Remedying Environmental Damage*, COM (93) 47 final, Brussels, 14 May 1993.

⁷⁷¹ Commission of the European Communities: *White Paper on Environmental Liability*, COM (2000) 66 final, Brussels, 9.2.2000.

⁷⁷² BERGKAMP – GOLDSMITH i.m. 10-11.

⁷⁷³ BERGKAMP, LUCAS: The Commission July 2001 Working Paper on Environmental Liability: Civil or Administrative Law to Prevent and Restore Environmental Harm? *Environmental Liability* 2001/5. 207-216.

tevékenységek következtében bekövetkező károk – egészségben és vagyonban bekövetkező kár – esetén mindkettő, azon környezeti károk esetében, amelyek nem veszélyes tevékenység eredményei, viszont a biodiverzitásban bekövetkező károkat okoznak,⁷⁷⁴ a vétkességi alapú felelősséget alkalmazná.

Ahogy azt fentebb már láthattuk, az ELD végül civiljogi terminológiával dolgozó tisztán közigazgatási jellegű szabállyá változott. A jogalkotási gépezeten belül elenyésztek tehát a civiljogi felelősség esélyei. Ugyanakkor a polgári jogi jogintézmények környezeti célokra való alkalmazása széles körben elterjedt gyakorlat az unió tagországaiban, ennek megfelelően az ezen a területen jelentkező jogközelítési igény továbbra is fennáll, hiszen az egyes tagországok gyakorlata eltérő.⁷⁷⁵ Ha a különbség továbbra is fennáll, – s a bővítéseknek köszönhetően a keleti országok okán a határon átnyúló szennyezések kérdése is napirenden marad – a harmonizációs törekvések hamarosan feléledhetnek.⁷⁷⁶

A kontraktuális felelősség terén a tagállamok többsége erősen támaszkodik a szerződésen kívül okozott károk megtérítése körében kimunkált dogmatikai alapokra. Az eddig megszületett dokumentumok – Európai Kártérítési Jogi Alapelvek⁷⁷⁷ és a szerződési jog körében ismert Európai Szerződési Jogi Alapelvek⁷⁷⁸ – nem bírnak kötelező erővel, s nem is sikerült még látens módon sem valódi hídként funkcionálnia az eltérő tagállami kártérítési jogok között.⁷⁷⁹ A deliktuális felelősség közös gyökerei ugyanakkor vitathatatlanok az európai jogi kultúrában. A felelősség feltételei, úgymint a kár, a jogellenes magatartás, az okozati összefüggés, valamint a vétkesség az általános felelősségi alakzat körében szinte megegyeznek a tagállamok jogában. Eltér azonban ezen előfeltételek jelentése, felfogása,

⁷⁷⁴ A biodiverzitásban bekövetkezett károkkal kapcsolatban lásd KECSKÉS GÁBOR (2012a): A felelősségi kérdések megjelenése a biodiverzitás témakörében. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 92-100.

⁷⁷⁵ Az egyes tagállamok szabályozását jogesetek példáján át lásd HINTEREGGER, MONIKA (ed.): *Environmental Liability and Ecological Damage in European Law*. Cambridge University Press, 2008.

⁷⁷⁶ WILDE, MARK: *Civil Liability for Environmental Damage. Comparative Analysis of Law and Policy in Europe and the US*. 2nd ed. Alphen aan den Rijn, Kluwer, 2013. 205.

⁷⁷⁷ Principles of European Tort Law – az European Group on Tort Law által kidolgozott dokumentum, szövege: [<http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf>]. Kommentárral egybefoglalva: EUROPEAN GROUP ON TORT LAW: *Principles of European Tort Law. Text and Commentary*. Springer Wien New York 2005., magyarul lásd TATTAY LEVENTE: Az európai kártérítési jog alapelvei. *Gazdaság és Jog* 2011/1. 24-27.

⁷⁷⁸ Principles of European Contract Law – a Commission on European Contract Law által kidolgozott dokumentum. Szövege: [<http://www.trans-lex.org/400200/>] LANDO, OLE – BEALE, HUGH (eds.): *The Principles of European Contract Law. Parts I and II*. The Hague, Kluwer Law International 2000., LANDO, OLE - PRÜM, ANDRÉ - CLIVE, ERIC – ZIMMERMAN, REINHARD (eds.): *The Principles of European Contract Law. Part III* The Hague, Kluwer Law International 2003.

⁷⁷⁹ FÉZER TAMÁS (2013): Az állam kártérítési felelősségének változatai Európában. *Európai Jog* 20013/3. 1.

hatóköre.⁷⁸⁰ Az egyes speciális felelősségi alakzatok szabályozása még ennél is hangsúlyosan a tagállami sajátosságokat és jegyeket hordozza magán.

Annak ellenére, hogy az objektív felelősség a tagországok által általánosan ismert és alkalmazott alakzat, a környezet érdekében mégis komoly eltérések mutatkoznak szabályaiban. Egyrészt különböző azon tevékenységek, károkozó magatartások köre, amelyre alkalmazható – bármely károkozás,⁷⁸¹ avagy pusztán a környezeti kockázatot magukban hordozó magatartásokra vonatkozik.⁷⁸² Eltérő a kimentési okok köre is, onnantól, hogy lehetséges-e egyáltalán a kimentés⁷⁸³ a vis maioron át⁷⁸⁴ egészen a harmadik személy rosszhiszemű magatartásáig.⁷⁸⁵ Bővebb összevetésre e helyt nincs módunk, annak ellenére, hogy a jogközelítés várható irányára vonatkozó érdekes következtetésekre vezetne annak szemléltetése, hogy a magyar jog a kevésbé rigorózus szabályozás talaján áll. Másrészt e néhány gondolat⁷⁸⁶ alapján is levonható az a következtetés, hogy nem lehet általában a nemzeti jogokban meglévő objektív felelősségről beszélni, minthogy az minden esetben más jelent.⁷⁸⁷

A jelen helyzet alapján nagyon valószínűtlen, hogy az unió jogalkotásában magánjogi alapú környezeti kárfelelősségi tervezet szülessék.⁷⁸⁸ A polgári jogi felelősség kérdése azonban a pillanatnyi helyzet szerint várhatóan az európai magánjog megalkotásának folyamatában újból előtérbe kerül,⁷⁸⁹ amennyiben ez a rendkívüli munka a Közösség jogalkotásában valós teret kap.

A kérdéskörhöz tartozik a nukleáris tevékenységért való felelősség kérdése is. A nemzetközi jog által több, elfogadása óta módosított, kiegészített⁷⁹⁰ egyezményben szabályozott, polgári jogi alapokon álló rendszert hozott létre. Már az egyezmény-

⁷⁸⁰ Az egyes országok gyakorlatának tekintetében lásd HINTEREGGER, MONIKA (ed.): *Environmental Liability and Ecological Damage in European Law*. Cambridge University Press, 2008.

⁷⁸¹ Például Svédországban és Finnországban.

⁷⁸² Így jár el a dán és a német jog.

⁷⁸³ Svédországban és Finnországban nem, így ott inkább abszolút felelősségről beszélhetünk.

⁷⁸⁴ A német jog ezt alkalmazza.

⁷⁸⁵ A környezeti felelősséget szabályozó spanyol törvényjavaslat elégedne meg ezzel.

⁷⁸⁶ A környezetvédelem magánjogi felelősségi alakzatának közelítése kapcsán számos forrás veszi sorra a problémákat. Lásd ezekből pl. NICKLISCH, FRITZ: *Umweltschutz und Umweltprivatrecht*. In: NICKLISCH, FRITZ: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller 1995. 9-20. TAUPITZ, JOCHEN: *Umweltschutz durch zivilrechtliche Haftung*. In: NICKLISCH, FRITZ: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller 1995. 21-46., VON BAR, CHRISTIAN: *The Common European Law of Torts*. Vol. 2. Oxford, Clarendon Press 2000. 424-432.

⁷⁸⁷ WILDE i.m. 219.

⁷⁸⁸ WILDE i.m. 315.

⁷⁸⁹ Ld. pl. Study Group on a European Civil Code (<http://www.sgecc.net>), European Group on Tort Law (<http://civil.udg.es/tort>), European Center of Tort and Insurance Law (<http://www.ectil.org>)

⁷⁹⁰ LAMM VANDA (2006): Ernyő a szerződések felett. Megjegyzések egy új globális nukleáris kompenzációs rendszeréről. In: PÁZMÁNDI KINGA (szerk.): *Sárközy Tamás ünnepi kötet*. Budapest, HVG Orac 2006. 136-145.

rendszerekhez való csatlakozás kérdése megosztja az uniós tagállamokat, mivel két különböző nagy kárfelelősségi rendszerhez sorolhatjuk őket, a módosítások, kiegészítések elfogadásával még cifrább a kép.⁷⁹¹ Törekvések mutatkoznak ezért az egységesítésre, egyben felemelve a kárfelelősségi összegek felső határát. Ennek elérésére több forgatókönyv is létezik,⁷⁹² megvalósítása azonban, többek között a tagállamok nukleáris iparhoz fűződő, élesen különböző – elutasító, avagy épp ellenkező – viszonya, szabályozási módszereinek eltérő volta miatt máig várat magára.

A környezeti károk szaporodása, az általuk okozott károsodás súlyosságának növekedése sajnos romló tendencia. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a technika fejlődése „nem oka a ... felelősség alakulásának. [e]nnek végső oka társadalmi, a technika fejlődése és közvetlen társadalmi kihatásai csak egy tényező a sok között.”⁷⁹³

5. A környezetért való felelősség büntetőjogi szabályai

Az európai büntetőjog, mint új jogterület egyre határozottabban körvonalazódik, az ezen területhez tartozó normák száma az elmúlt időszakban exponenciálisan nő. A jelenség oka az, hogy a Közösségnek a bűnözés új, határokon átnyúló formáival kell szembenéznie: a belső piac létrehozásával a bűncselekmények nemzetközi vonatkozása ugrásszerűen megnövekedett, valamint újfajta, komplex bűncselekmények terjedtek el.⁷⁹⁴ Mindezek hatására az európai jogalkotásban a büntetőjogi együttműködés területén egy dinamikus folyamat vette kezdetét: az európai büntetőjog és büntetőeljárás jog alkalmazásának gyakorlati, jogalkotási és jogalkalmazási kérdéseinek harmonizációja, s a kooperáció.⁷⁹⁵ A közeljövőben valószínűsíthető a gazdasági szükségszerűség következményeként akár az egységes európai büntetőjog megvalósulása,⁷⁹⁶ ugyanakkor ez számos elméleti és gyakorlati

⁷⁹¹ LAMM VANDA (2011): Huszonöt évvel Csernobil után: A nukleáris károkért való nemzetközi felelősségi szabályozás fejlődése. *Magyar Tudomány* 2011/6. 694-702.

⁷⁹² LAMM VANDA (2010): Lesz-e egységes európai nukleáris kárfelelősségi jog. In: NÓTÁRY TAMÁS (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum 2010. 173-183.

⁷⁹³ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémia, 1977. 23.

⁷⁹⁴ LIGETI KATALIN (2004): *Büntetőjog és bűnügyi együttműködés az Európai Unióban*. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004. 16-17.

⁷⁹⁵ ALFÖLDI ÁGNES DÓRA: A bűnügyi együttműködés általános kérdései az Európai Unióban. *Európai Jog* 2011/2. 13-17.

⁷⁹⁶ KÓHALMI LÁSZLÓ (2012b): Európai biztonság avagy az egységes európai büntetőjog víziója. In: GAÁL GYULA - HAUTZINGER ZOLTÁN (szerk.): *A rendészettudomány határkövei „Tanulmányok a Pécsi Határőr Tudományos Közlemények első évtizedéből”* Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport 2012. 276.

nehézséggel jár.⁷⁹⁷ Elegendő itt a szubszidiaritás elvére⁷⁹⁸ gondolni, ami alapjaiban kérdőjelezi meg az egységes büntetőjog szükségességét.

Az európai büntetőjog fogalmát a szakirodalom egy szűkebb és egy tágabb értelemben használja. A tágabb magában foglalja az Európa Tanács és az Európai Unió égisze alatt létrejött büntetőjogi vonatkozású normák összességét, míg a szűkebb értelemben az Európai Unió büntetőjogi normáit értjük alatta.⁷⁹⁹ A büntető normák harmonizációja nélkülözhetetlen azon területeken, ahol a nemzeti bűnmegelőzés nem működik, ahol a jogtárgy szupranacionális jellege megkívánja, valamint a határokon átnyúló bűncselekményeknél.⁸⁰⁰ A környezeti tényállások utóbbi,⁸⁰¹ álláspontom szerint akár az összes kategóriába besorolhatók, így a környezeti büntetőjog területén indokoltnak tűnik a jogközelítés.⁸⁰²

Az Európai Unió a második legnagyobb piacát jelenti a CITES⁸⁰³ által védett fajoknak,⁸⁰⁴ az illegális kereskedelem pedig felmérhetetlen nagyságú károkat okoz. A kiemelten nem védett fajok tekintetében gond a tömegességből adódik: például az erdőirtás, fakitermelés és az ebből származó termékek kereskedelme tekintetében külön probléma, hogy a CITES viszonylag kevés fajtát véd, s nem tiltja általában ezen termékek importját vagy kereskedelmét – amely termékek tekintetében az EU szintén az egyik legnagyobb felvevőpiac.⁸⁰⁵ Az ózonréteg-károsító anyagokról aláírt nemzetközi

⁷⁹⁷ BÉKÉS ÁDÁM: Az európai büntetőjog – Luxemburgi és Strasbourgi büntető ítékezés. Doktori értekezés 2010. 22-25.

[<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/B%C3%A9k%C3%A9s%20%C3%81d%C3%A1m%20Phd.pdf>]

⁷⁹⁸ A szubszidiaritás elvének értelmében az Unió azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, csak akkor rendelkezik jogalkotási hatáskörrel, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban, hatékonyabban megvalósíthatók. Az elv értelmében a hatáskör fennáll, ha az intézkedés megfelel a szükségesség és hatékonyság követelményének; szükséges, ha az intézkedéssel elérni kívánt uniós célkitűzés kizárólag az Unió szintjén valósítható meg, s hatékony, ha az az Unió szintjén jobban megvalósítható, mint tagállami szinten. Álláspontom szerint a büntető tényállások jórésze, nemzetközi, határon átnyúló elemmel nem rendelkezve hatékonyan szabályozhatóak tagállami szinten – ahogy ez évszázadok óta történik pl. az emberölés, lopás, testi sértés stb. esetében.

⁷⁹⁹ FARKAS ÁKOS (2001): Európai büntetőjog Amszterdam és Nizza után. *Európai Jog* 2001/2. 12.

⁸⁰⁰ UDVARHELYI BENCE: Büntető anyagi jogi jogharmonizáció az Európai Unióban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXI.* 299–300.

⁸⁰¹ LIGETI KATALIN: Az Európai Közösség büntetőjoga. *Állam és Jogtudomány* 1998/3–4. 358.

⁸⁰² A jogközelítés által felvetett kérdésekről lásd HEINE, GÜNTER – RINGELMANN, CHRISTOPH: Approximation of European Criminal Legislation. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions.* Groningen, Europa Law Publishing 2004. 199-217.

⁸⁰³ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora – Egyezmény a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről 1973. Washington

⁸⁰⁴ WIJNSTEKERS, WILLEM: Protection of Endangered Species of Fauna and Flora. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions.* Groningen, Europa Law Publishing 2004. 18.

⁸⁰⁵ BRACK, DUNCAN: Illegal Logging and the Illegal Trade in Forest and Timber Products. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions.* Groningen, Europa Law Publishing 2004. 44-47.

egyezmény⁸⁰⁶ végrehajtásáról szóló források az illegális kereskedelem büntetendőségéről nyilatkoznak,⁸⁰⁷ kiemelve azt a tényt, hogy az engedélyezési rendszer szigora nem elegendő az illegális kereskedelem megelőzéséhez.⁸⁰⁸ A kialakult igényre⁸⁰⁹ válaszul nem tűnik váratlan fordulatnak, hogy a hatodik környezetvédelmi akcióprogram (2001-2010) kiemelt céljaként kezeli a környezetvédelmi jogszabályok tagállami végrehajtásának javítását, jelesen a környezeti bűnözés elleni fellépést.⁸¹⁰ Az Európai Unió Tanácsa 2003 januárjában fogadta el a környezet büntetőjog általi védelméről szóló 2003/80/IB kerethatározatát, amely célul tűzte ki a tagállamok nemzeti környezeti büntetőjogának harmonizálását, valamint ezen ügyekben összehangolt fellépésüket. Ugyanakkor hasonló tartalommal egy irányelv-javaslat is készült, s intézményi vita alakult ki a jogalap tekintetében.⁸¹¹ A büntetőjogi védelem kialakítása mellett szóló érvek a magas szintű védelem biztosítása, s ehhez hatékony jogkövetkezmények előírása, amely követelménynek ellentmondana, ha az egyes tagállamokban különböző szinten járna jogkövetkezményekkel.⁸¹² Ugyanakkor a harmonizációs törekvés hangsúlyozottan a közösségi jog követelményeinek megsértésére koncentrált.

A közösségi büntetőjog vajadásának lehettünk tanúi,⁸¹³ mikor a Bizottság indítványára a Bíróság a C-176/03. számú ügyben rossz jogi alapra való hivatkozás miatt megsemmisítette a kerethatározatot, és megállapította, hogy a kerethatározat céljára és tartalmára figyelemmel nem elsősorban a büntetőjog harmonizálására vonatkozik, hanem a közösségi

⁸⁰⁶ The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer – Montréali jegyzőkönyv az ózonréteget károsító anyagokról. 1987. Ha a jegyzőkönyv hatályba lépése után nem sikerült volna jelentősen csökkenteni a CFC-gázok kibocsátását, akkor egyes becslések szerint 2050-re az északi félteke közepes szélességi zónája – ezen a földszíven él a legtöbb ember – elvesztette volna UV-elleni védelmének felét, míg a déli féltekén 70%-os lett volna a veszteség. A Montréali jegyzőkönyv volt az első sikeres fellépés egy globális méretű környezetkárosító problémával szemben.

⁸⁰⁷ „Enforcement and Compliance with MEAs: the Experiences of CITES, Montreal Protocol and Basel Convention” UNEP Vol. 1, section 2.2 (Nairobi:1999) idézi ezzel egyetértve BANKOBEZA, GILBERT M.: Ozone-depleting Substances: Facts and Figures. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 27.

⁸⁰⁸ BANKOBEZA i. m. 35.

⁸⁰⁹ DAY, CATHERINE: Need for an Effective Application of Environmental Law. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 123-129. , NOGUERA, ANTONIO VERCHER: Some reflections on the Use of Criminal Law for the Protection of the Environment. *Environmental Liability* 2002/3. 107-118.

⁸¹⁰ FODOR LÁSZLÓ (2001): Kezünkben a jövőnk – az Európai Közösség 6. környezetvédelmi akcióprogramja. *Európai Jog* 2001/4. 16.

⁸¹¹ A jogalapról szóló vitáról és a javaslatok tartalmi különbségéről lásd LACZI BEÁTA (2006a): „Irányelv kontra kerethatározat”. *Környezetvédelmi büntetőjogi szabályozás az Európai Unióban. Magyar Jog* 2006/10. 577-590.

⁸¹² A francia, belga görög, olasz és luxemburgi büntetőjog nem tartalmaz kifejezetten környezeti rendelkezéseket, ahogy az ír és az angol jog sem. A harmonizáció előtt fennálló helyzetről lásd FAURE, MICHAEL – HEINE, GÜNTER: 5. Comparative Analysis. In: FAURE, MICHAEL – HEINE, GÜNTER: Final Report. *Criminal Penalties in EU Member States’ Environmental Law*. Maastricht European Institute for Transnational Legal Research Faculty of Law, Maastricht University and Institute for Criminal Law and Criminology Faculty of Law, University of Berne Maastricht, 2002. 327.

⁸¹³ A csatározásról lásd bővebben PÁPAI-TARR ÁGNES: Merre tovább európai büntetőjog? *Debreceni Jogi Műhely* 2007/4.

környezetvédelmi jog kiegészítését célozza, s mint ilyen „a hatékony, arányos és elrettentő erejű büntetőjogi szankciónak a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóság általi alkalmazása a súlyos környezetkárosítások leküzdésének elengedhetetlen eszköze”⁸¹⁴, így a közösségi jogalkotóknak joguk van e körben irányelvet alkotni. Az ítéletet követően az irányelv a kerethatározat tartalmának megfelelően meg is született. Az irányelv kontra kerethatározat kérdés általánosságát szemlélteti az a tény, hogy a Bizottság más témakörökben a tervezetet eleve mindkét formában vitára bocsátotta.⁸¹⁵ A jogalap és forma kérdését rövidre zárta a Lisszaboni Szerződés, ami a büntetőjogi harmonizáció legfőbb eszközeként az irányelvet határozza meg.⁸¹⁶

A kerethatározat a fogalom-meghatározásokon túl tartalmazta a szándékos és gondatlanságból elkövetett bűncselekmények felsorolását, a részvétel és felbujtás, a büntetések, a jogi személyek felelőssége és a velük szemben alkalmazható szankciók, a joghatóság, a kiadatás és a büntetőeljárás, a végrehajtás szabályait, valamint a területi hatályát és a hatályba lépését tartalmazó rendelkezéseket. A kerethatározat egy általános jogellenesség fogalommal operál, amely alatt érti valamennyi környezeti témájú törvény, közigazgatási rendelet és az illetékes hatóság által hozott határozat, továbbá az ezeket érvényre juttató rendelkezések megsértését, sőt szabályoz egy olyan cselekményt,⁸¹⁷ amely az ott írt eredmény bekövetkezése esetén jogellenesség nélkül is elkövethető. Bár az elkövetési tárgyak köre széles, azonban a tényállások megvalósulásának feltétele az eredmény, vagy ezek veszélyének bekövetkezése. Előremutató az is, hogy részletesen foglalkozik a jogi személyek felelősségének kérdésével.

A jogpolitikai indok, azaz a védelem szükségessége, a kellő visszatartó erőhöz indokolt büntetőjogi forma, minimum-követelmények megfogalmazása a tagállamok részére – hisz egy részük kizárólag közigazgatási szankciórendszerrel bír⁸¹⁸ – folyamatosan fennállt, sőt, a rövid életű kerethatározat nyomán születtek is harmonizációs lépések az egyes belső jogokban.⁸¹⁹

A politikai csatározások eredményeként végül 2008 novemberében elfogadásra került az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi

⁸¹⁴ C-176/03. Bizottság kontra Tanács ügy [EBHT 2005. I-07879.] 48. pont

⁸¹⁵ Lásd erről KARSAI KRISZTINA: Az európai büntetőjog rögzös útján. *Magyar Jog* 2006/1. 1-10.

⁸¹⁶ EUMSZ. 82–83. cikk

⁸¹⁷ A 2. cikk a) pontja

⁸¹⁸ A kerethatározat előtti állapotról lásd GÖRGÉNYI ILONA (2002): A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle* 2002/10. 39-50., a kerethatározat megsemmisítésekor hatályos állapot tekintetében lásd KOVÁCS ÁGNES (2005): A környezet büntetőjogi védelmének közösségi szabályairól. *Belügyi Szemle* 2005/5. 125.

⁸¹⁹ Lásd a hazai helyzetről LACZI BEÁTA (2006b): Környezetvédelem büntetőjogi szabályozása Magyarországon az Európai Bíróság 2005. szeptember 13-i ítéletének fényében. *Magyar Jog* 2006/12. 716- 722.

védelméről.⁸²⁰ Az irányelv kiterjedt elkövetési magatartási körre vonatkozó minimumszabályokat állapít meg szándékos vagy súlyosan gondatlan elkövetési magatartások tekintetében. A jogellenes cselekmények körét ugyanakkor a mellékletben szereplő közösségi jogszabályok, illetve az azokat a tagállami jogba átültető belső jogforrások, törvény, rendelet vagy egyedi közigazgatási határozat megsértése esetében vonja meg,⁸²¹ ami egyértelmű visszalépésnek tűnik.⁸²² Az a kérdés, hogy a büntetni rendelt magatartások köre a közigazgatási jogtól független, autonóm cselekmény-e,⁸²³ a cselekmények súlyát lenne hivatott jelezni. Ezzel a szabályozási technikával azonban sem a súlyosságot, sem a széleskörű alkalmazhatóságot nem jelzi a jogszabály. A büntetni rendelt magatartási kör is szűkebb a lehetségesnél,⁸²⁴ azonban még ebben a formában is megfelelő kiindulási alap lehet, a kerethatározathoz képest kilencre nőtt a tényállások száma, noha „felpuhított”⁸²⁵ tartalommal. Minthogy az irányelv minimumszabály, értelemszerűen kiterjeszhető a jogellenesség köre, anélkül azonban konkrét normasértést kellene minden esetben bizonyítani, nem lenne elegendő a védett jogi tárgy sérelme, ami nagyban leszűkítené a büntetni rendelt magatartások körét. A tényállások keretszabályként funkcionálnak, a keretszabályozási technika során pedig a büntetendő magatartást a keretet kitöltő szabály írja le. Kerettényállások esetén a keretet kitöltő uniós norma, rendelet módosításának a belső büntetőjogba való késedelmes figyelembevétele miatt a büntető tényállás ugyanakkor értelmét veszti,⁸²⁶ alkalmazása további problémákat és tagállamok közötti eltéréseket eredményezhet, sőt az Európai Bíróság büntető ügyekben való, az érdemi döntés alapjául szolgáló jogkörét is megalapozza.

Az irányelv a fogalmi meghatározások után az alábbi kilenc tényállást tartalmazza:

⁸²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve a környezet büntetőjog általi védelméről[2008] HL L 328., 2008.12.6., 28—37.

⁸²¹ Büntető irányelv 2. cikk a) pont

⁸²² GÖRGÉNYI ILONA (2011): A környezetvédelmi büntetőjog megújulása az új évezredben. *Miskolci Jogi Szemle* 2011. különszám 101.

⁸²³ A csoportosításról lásd: GÖRGÉNYI ILONA (1997): A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái. In: FARKAS ÁKOS - GÖRGÉNYI ILONA – LÉVAI MIKLÓS (szerk.): Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor 70. születésnapjára. Miskolc, Bíbor Kiadó 1997. 25-29., HOLÉ KATALIN: A környezetvédelmi büntetőjog és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: GELLÉN BALÁZS (szerk.): Békés Imre ünnepi kötet. Budapest, ELTE ÁJK 2000. 183-185., KONTOR ESZTER – KÓHALMI LÁSZLÓ: Környezeti büntetőjog. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 233-234.

⁸²⁴ Lásd például SITU, YINGYI – EMMONS, DAVID: *Environmental Crime. The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment*. London, Sage 2000. csoportosítását ebben a tekintetben a szervezetek által elkövethető környezeti bűncselekményekről 45-68, a szervezett környezeti bűnözésről 69-82, és a kormány által elkövethető környezeti bűncselekményekről, mint sugárzó anyaggal végzett kísérletek, vagy a hadsereg által felhasznált anyagok, vagy általa okozott károk kérdése 83-112.

⁸²⁵ KÓHALMI LÁSZLÓ (2010): A környezet védelme a magyar büntetőjogban. Doktori értekezés 2010. [http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/kohalmi/kohalmi_ertekezes_nyilv.pdf] 189.

⁸²⁶ ALFÖLDI ÁGNES DÓRA: A bünygyi együttműködés általános kérdései az Európai Unióban. *Európai Jog* 2011/2. 14.

a) anyagok vagy ionizáló sugárzás levegőbe, talajba vagy vízbe történő kibocsátása vagy bejuttatása olyan mennyiségben, amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését vagy a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;

b) hulladék gyűjtése, szállítása, hasznosítása vagy ártalmatlanítása, beleértve az ilyen műveletek felügyeletét és a hulladék-lerakók utógondozását, valamint a kereskedők és közvetítők által ellátott tevékenységeket is (hulladékgazdálkodás), amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, illetve a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;

c) a nem elhanyagolható mennyiségben végzett hulladékszállítás, amennyiben ez a tevékenység a hulladékszállításról szóló, 2006. június 14-i 1013/2006/EK európai parlamenti és a tanácsi rendelet 2. cikke 35. pontjának hatálya alá esik, függetlenül attól, hogy egyszeri vagy – egymással összefüggőnek látszó – többszöri szállítás keretében történik;

d) olyan üzem működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az üzemen kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;

e) nukleáris anyagok vagy más veszélyes radioaktív anyagok gyártását, feldolgozását, kezelését, használatát, tartását, tárolását, szállítását, behozatalát, kivitelét vagy ártalmatlanítását, amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja;

f) védett, vadon élő állat- vagy növényfajok megölése, elpusztítása, birtoklása vagy begyűjtése, kivéve azokat az eseteket, amikor a cselekmény az érintett fajok példányainak elhanyagolható mennyiségét érinti, és elhanyagolható hatással jár a faj védettségi helyzetére nézve;

g) védett, vadon élő állat- vagy növényfajok példányaival, azok részeivel vagy származékaival való kereskedelem, kivéve azokat az eseteket, amikor a cselekmény az ilyen példányok elhanyagolható mennyiségét érinti, és elhanyagolható hatással jár a faj védettségi helyzetére nézve;

h) bármely magatartás, amely valamely védett területen található élőhely jelentős állagromlását okozza;

i) ózonkárosító anyagok gyártása, behozatala, kivitele, forgalomba hozatala vagy felhasználása.

Fentiekből látszik, hogy a tényállások egy része eredményt, illetve veszélyeztetési alakzatot is tartalmaz, az elkövetési magatartások köre pedig bővül. Tartalmi probléma ugyanakkor, hogy a tényállásokban értékelt „jelentős károsodás”, „jelentős állagromlás”, „súlyos sérülés” kitétel nem került meghatározásra. Az egyes tagállami bíróságok belső szabályaihoz igazítva elvégzik majd ennek értelmezését, azonban kétséges, hogy egyező tartalommal, ami újabb közösségi beavatkozást sejtet, rontva ezzel a jogbiztonságot.

Az irányelv büntetni rendeli a felbujtást és a bűnsegélyt.⁸²⁷ Pozitívuma az irányelvnek, hogy büntetni rendeli a jogi személyeket⁸²⁸ a javukra vezető beosztású személy által elkövetett cselekményekért, illetve mulasztásért,⁸²⁹ amely rendelkezés szintén sürgető volt, tekintve a jogi személyeket illető büntetőjogi felelősségre vonhatóságban fennálló tagállami különbségeket.⁸³⁰ Ugyanakkor negatívum, hogy a szankciók tekintetében sehol nem állít fel konkrét követelményeket, annak ellenére, hogy korábbi irányelv-javaslatokban szerepelt,⁸³¹ kizárólag a fenti hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók fordulatot alkalmazza.⁸³² Az egyes tagállamok büntetőjogi szankciórendszerei között valóban van eltérés, azonban ez lehetne az a terület, a hasonlóság magas foka, a tradíciók hiánya miatt, ahol legkönnyebb volna egységes követelményrendszert felállítani. Jelen esetben az elkövetett cselekmény és a büntetés közötti egyensúly felel meg az arányosság követelményének, ami így nehezen indokolható módon az egyik államban pénzbüntetéssel, a másikban akár letöltendő börtönbüntetéssel fenyegethető. Az irányelv elfogadása óta eltelt időszak fejleménye, hogy a Lisszaboni Szerződés értelmében a Parlament és a Tanács irányelvekben meghatározhatja a szabályozási minimumokat a büntetőjogi normákra vonatkozóan, ezzel tehát elhárult minden, esetlegesen fennálló technikai akadály. A Bíróság gyakorlatából derül vajon ki hamarabb,

⁸²⁷ Büntető irányelv 4. cikk

⁸²⁸ Külön kiemelés érdemel ennek fontossága, tekintve, hogy a környezeti szervezett bűnözésben a jogi személyek játszik a főszerepet, lásd ALBRECHT, HANS-JÖRG: The Extent of Organized Environmental Crime. A European Perspective. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 101.

⁸²⁹ Büntető irányelv 6. cikk

⁸³⁰ KISS PATRIK: A környezetvédelmi büntetőjog aktuális problémái a nemzetközi instrumentumok és sztenderdek tükrében. *Agrár- és Környezetjog* 2012. hallgatói különszám 32.

⁸³¹ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law, 2007/0022 (COD)

⁸³² Büntető irányelv 5. és 7. cikk

hogy a hatékony, arányos, visszatartó erejű szankció az egyben azonos szankciót is jelent a büntetőjogban, avagy az irányelv kerül hamarabb módosításra?

Összegzés

Az Európai Unió joga, mint folyamatosan fejlődésben lévő, terjeszkedő organizmus jelentős környezeti szabálytömeget halmozott fel napjainkra. Ennek zöme közigazgatási jellegű, napjainkra azonban a felelősség nemcsak ezekben, hanem önálló jogalkotási aktusokban is megjelent. Első lépésben a tagállamok belső joguk harmonizálására kötelesek az adott normának megfelelően.⁸³³ A környezetvédelmi jog követelményei, ahogy az a jogrendszer egészében, azonban csak akkor érvényesülhetnek érdemben, ha a jogérvényesítés szervezeti, hatásköri, eljárási feltételrendszere kialakult és ténylegesen működik is. Ennek kiépítéséhez az uniós jog nem ad segítséget, a tagországokra bízva, csupán két alapvető elvárást fogalmaz meg. Egyrészt legyen a végrehajtásért felelős szervezet (competent body, organ, competent authority), amelynek feladata és megjelölése is fontos, mert megadja az EU megfelelő szakterületi partnerét, a kapcsolattartót, másrészt ehhez kapcsolódóan érvényesüljön a feladat- és hatáskörök tényleges megvalósítására, működtetésére irányuló általános elvárás, amely azonosítható az EU jog végrehajtására vonatkozó elvárásokkal. Legyen tehát valós feladat- és hatáskör, legyen működőképes a kérdéses szervezet.⁸³⁴

A minimálisnak tűnő elvárások teljesítése ennek ellenére nem is olyan egyszerű. A szervezeti forma megkeresése az államszervezetten belül, annak megfelelő szintjének kiválasztása⁸³⁵ máris kihívást jelenthet: kinél módosítsunk, kihez telepítsünk újabb feladatot? Ennek megfelelően szabályozzuk feladat és hatáskörüket, felvétellel, képzéssel biztosítunk mellé a feladatot ellátni tudó munkaerőt, rendelünk ehhez forrásokat, s akkor még a társadalmi részvétel alapkövetelményének biztosításáról nem is beszéltünk.⁸³⁶

⁸³³ A jogharmonizációs kötelezettségről JANS, JAN H. – VEDDER, HANS H. B. - KARL, HELMUT: *EU Environmental Law After Lisbon*. 4th edition Groningen, Europa Law Publishing 2012. 97-138., lépéseiről lásd HORVÁTH ZSUZSANNA (2002): Az Európai Közösség környezeti jogának végrehajtása: a tagállamok kötelezettségei. *Európai Jog* 2002/3. 26-34., az ezzel kapcsolatosan előforduló problémákról és nehézségekről példaként GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2002a): Az integrált szennyezés-megelőzés és ellenőrzés rendszere az Európai Unióban és a magyar jogharmonizáció. *Európai Jog* 2002/3. 35-37.

⁸³⁴ A végrehajtás nehézségeiről lásd BÁNDI GYULA (2010): Az EU környezetjog végrehajtásának egyes intézményi feltételei. *Európai Jog* 2010/6. 3-11.

⁸³⁵ KARL, HELMUT: Europäische Umweltpolitik im Spannungsfeld von Zentralität und Dezentralität. In: ZIMMERMANN, KLAUS W. – HANSMEYER, KARL-HEINRICH – HENRICHSMEYER, WILHELM: *Umwelt und Umweltpolitik in Europa: Zwischen Vielfalt und Uniformität*. Bonn, Europa Union Verlag 1995. 139-181.

⁸³⁶ WINTER, GERD (2013): National Administrative Procedural Law Under EU Requirements. With a Focus on Public Participation. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 11-36.

A szervezet kialakítását követően a végrehajtás következne,⁸³⁷ ahol a környezet ügye uniós szinten a leginkább deficités. A norma átültetése ellenőrizhető: a tagállamok megszabott határidőre jelentést tesznek erről, így elmaradása esetére szankciókkal számolhatnak.⁸³⁸ A szervezetrendszer már problémásabb, azonban ennek egy része is jól vizsgálható: van-e kijelölt szerv, van-e hatásköre, ez technikai kérdés. Ugyanakkor az eljárásrendjének vizsgálata már nehezebb kérdés, a forrásai, felkészültsége pedig kifejezetten szűk keresztmetszet.

Az eljárási szabályok körében külön említést érdemel a perindítási jog, az igényérvényesítés lehetőségének kérdése.⁸³⁹ A hatóság előtti fellépés lehetőségét főszabályként az egyes tagállamok szabályozzák. A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtt az EK-Szerződés 230. cikk (4) bekezdése tartalmazta a magánszemélyek perindítási jogának feltételeit az uniós bíróságok előtt: *„Bármely természetes vagy jogi személy azonos feltételek mellett indíthat eljárást a neki címzett határozat vagy az olyan határozat ellen, amelyet ugyan rendeletként vagy egy másik személyhez címzett határozatként hoztak, de őt közvetlenül és személyében érinti.”* Ez a rendelkezés lehetővé tette tehát magánszemélyek számára, hogy eljárást indítsanak egyedi avagy általános hatályú jogi aktusok ellen, amelyek, egy rendelethez hasonlóan, közvetlenül érintik őket, és sajátos jellemzőik vagy az őket minden más személytől megkülönböztető ténybeli helyzet folytán vonatkoznak rájuk, és e ténynél fogva egy határozat címzettjéhez hasonló módon őket egyénítik.⁸⁴⁰

A Bíróság esetjogának kialakítása során mindeddig következetesen kiállt amellett, hogy a Szerződés teljes jogorvoslati és eljárási rendszert hozott létre, melynek célja, hogy a Bíróságra ruházza az uniós intézmények jogi aktusai jogszerűségének felülvizsgálatát.⁸⁴¹ Álláspontja kialakításakor nem vette azonban figyelembe, hogy az említett rendelkezés következetes alkalmazása – a személyes érintettség feltétele miatt – nem tette lehetővé, hogy a környezetvédő civil szervezetek bizonyítani tudják a perindítási jogukat. Ennek pedig a környezeti érdek érvényesülése tekintetében komoly kihatása lehet: az érdekeltek ugyanis források és kellő motiváció híján gyakran nem kezdeményeztek eljárást, szemben a

⁸³⁷ JANS – VEDDER – KARL i.m. 139-182.

⁸³⁸ KRÄMER (2012) i.m. 389-412.

⁸³⁹ Az alapjogok eljárásjogi vetületéről lásd DEÁK BEÁTA: Az európai uniós alapjogvédelem iránti szükségesség kibontakozása, az alapjogok védelemének egy újabb állomása. In: KECSKÉS GÁBOR (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2013*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013. 73-100.

⁸⁴⁰ Lásd a Bíróság 25/62. sz., Plaumann kontra Bizottság ügyben 1963. július 15-én hozott ítéletének [EBHT 1963., 197. o.] 223. pontját.

⁸⁴¹ Lásd a C-50/00. P. sz., Unión de Pequeños Agricultores kontra Tanács ügyben 2002. július 25-én hozott ítélet [EBHT 2002., I-6677. o.] 40. pontját.

felkészültebb, forrásokkal rendelkező s motivált civilekkel, akik pedig *nem kezdeményezhetek* eljárást.

Az EUMSZ. 263. cikk (4) bekezdése változtatott az eddigi szabályokon. Egyrészt már nem csak határozatokról, hanem általánosságban jogi aktusokról szól, lehetővé téve bármely jogi aktus elleni fellépést, másrészt nem követeli meg a személyes érintettséget a végrehajtási intézkedést nem igénylő rendeleti jellegű aktusok esetén. Ebben a formában sem beszélhetünk azonban a fellépés korlátlan lehetőségéről. Problémát jelent egyrészt, hogy az EUMSZ. nem határozza meg a rendeleti jellegű aktus fogalmát, amit így a Bíróság pótol. Gyakorlatából kiderül, hogy a rendeleti jellegű jogi aktusok alatt olyan általános hatályú jogi aktusokat kell érteni, amelyek *közvetlenül érintik a magánszemélyeket*, és nem tartalmaznak végrehajtási intézkedéseket.⁸⁴² Ez a kategória tehát általánosabb, mint az EUMSZ. 290. cikk értelmében vett felhatalmazáson alapuló jogi aktusok köre, s egyben látható, hogy a jogalkotási aktusok ellen indított, megsemmisítés iránti keresetek elfogadhatóságának feltételei szigorúbbak, mint a rendeleti jellegű jogi aktusok ellen indítottak esetében.⁸⁴³ A környezeti civil szervezetek fellépési lehetőségei ennek fényében még távol állnak a lehetőségek teljességétől, a változás azonban ígéretes abból a szempontból, hogy bizonyítja, nem megmerevedett szabályokról van szó, elvben lehetséges tehát – valamikor – az áttörés.

Mindezekon a végrehajtási nehézségeken túl az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás jogállami kritériumáról még nem is szóltunk, melynek biztosítása a végrehajtás fragmentált mivolta miatt még problémásabb, szintén nagy, az unió és a tagállamok közös feladata, amellyel meglehetősen nehezen birkóznak.⁸⁴⁴

A harmonizáció felé ható jogalkotás bonyolult együttműködésen alapuló munka, amely folyamatos részeredmények összessége, igyekszik tartani a nagyobb koncepció irányait,⁸⁴⁵ több-kevesebb sikerrel. A felelősséget vizsgálva hosszú távon elmondhatjuk, hogy szigorodik, konkretizálódik, de a folyamat még messze nem teljes, ugyanakkor a közösségi jogalkotás, amennyiben lehetséges, a felelősség felé hat, kiemelt érdek ugyanis, hogy tartósan ne lehessen megszabadulni a felelősség alól. Az erre adott tagállami reakciók színes képet mutatnak, az

⁸⁴² Lásd erről a fentebb már említett T-18/10. sz., Inuit Tapiriit Kanatami and Others kontra Parlament és Tanács ügyben, 2011. szeptember 6-án hozott végzés 44-47. pontjait.

⁸⁴³ PÁNOVICS ATTILA: Környezeti szelvényjogok három jogrendszer metszéspontjában. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 145.

⁸⁴⁴ MACRORY, RICHARD – MADNER, VERENA – MAYR, STEFAN: Consistent Interpretation of EU Environmental Law. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 37-52.

⁸⁴⁵ Ezzel kapcsolatban lásd az EU környezetvédelmi akcióprogramjait.

iram, a belső jogi, társadalmi, politikai helyzet függvényében, különböző hatékonysággal és iramban, de mégiscsak tesznek előremutató lépéseket.

A fejlődés nehézségét jelentik koncepcionális szinten is például a gazdasági, pénzügyi nehézségek, a megfelelő pénzügyi bázis kialakításának kérdése, az állam szerepének megtalálása, az atomenergia társadalmi megítélése, illetve a társadalmi hozzáállása, szemléletmód különbözősége általában is. Jelei azonban vannak a szemlélet változásának is, gondoljunk például az Európai Unió Alkotmányos Szerződésére,⁸⁴⁶ vagy az Alapjogi Chartára, hiszen mindkét dokumentum megemlékezik a környezetvédelemről: még ha kifejezett jogként nem is tartalmazza azt,⁸⁴⁷ remélhetőleg azon az úton haladunk, hogy idővel ez is megtörténik.

A dolgozat csak az uniós jogalkotás szabályainak hatását vizsgálja az egyes tagállamokra, bár a tagállamok egymásra és a közösségre való hatása szintén jelentős, de az hatalmas, ámbar kétségtelenül rendkívül érdekes anyag lenne. A környezeti felelősségi normák fejlődése, alakulása folyamatos, a különböző szinteken, különböző ágazatokban eltérő iramban zajlik. A nemzetközi jog területén az aktív lépések sora politikai okok miatt lelassult, ugyanakkor folyamatos igény mutatkozik a normák létrehozatala és hatékony kikényszerítése felé, valódi realitása ennek jelen kondíciók mellett nem látszik. Nem elhanyagolható azonban a nemzetközi jog közvetett, például a nem kötelező normákon keresztül kifejtett jogfejlesztő hatása. Az elvek, modellszabályok, akciótervek és egyéb dokumentumok komoly hatással bírnak az elméleti háttér, az alternatívák számbavétele, és az összehangolt fejlesztés területén.

Az elmúlt évtizedben jócskán történt előrelépés az uniós jogban a környezeti felelősségi rendszer kiépítése felé. Leszögezhetjük, hogy az egyes nemzeti jogok saját, egymástól igencsak eltérő szabályai játsszák még mindig a főszerepet a környezetet érő károsodásokkal szembeni harcban. A környezeti felelősség fejlődése azonban halad tovább, a jogintézmények kidolgozottsági fokának növekedésével az elvárások, határértékek, előírások egyre szigorúbbak, a kimentés lehetősége szűkül, ezzel párhuzamosan az objektív felelősségi kategória köre bővül, megjelennek olyan jogintézmények, amelyek a sérelmet szenvedők helyzetét könnyítik, ugyanakkor akár konkrét sértett nélkül is lehetővé teszik szankciók

⁸⁴⁶ Bővebben lásd pl. MÜLLER ADRIEN: Az Európai Alkotmány által létrehozott uniós jog- és intézményrendszer. *Európai Jog* 2004/6. 3-7., a hatálybalépésének nehézségeiről GANCZER MÓNKA: Az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének ratifikációja és annak buktatói. *Állam- és Jogtudomány* 2007/1. 99-148., az egyes vélemények tekintetében FRIEDERY RÉKA: Konferencia az Európai Alkotmány jelentőségéről. *Állam- és Jogtudomány* 2003/3-4. 347-354.

⁸⁴⁷ Szerződés európai alkotmány létrehozásáról II-97. cikk HL C 310, 2004. 12. 16., Alapjogi Charta HL C 326, 2012. 10.26., 391-407. 37. cikk

alkalmazását. A közösség előtt kétség kívül nagyobb lehetőségek vannak ezen a területen, számolni kell azonban a fejlődés nehézségeivel, zsákutcáival, például a felmerülő közgazdasági problémákkal, a felelősség hatékonyságának megítélési nehézségeivel, területileg eltérő jellegével, végrehajtástól függésével, az időmúlás kérdésével, a környezeti kockázat kezelésének nehézségeivel, olyan elvi problémákról nem is beszélve, mint a környezeti kár fogalmának amorf volta.

A közösségi jog fejlődésének vannak kétségtelenül felismerhető fejlődési irányai, amelyekkel számolhatunk. Évtizedek óta vannak a közösségben a tagállamok magánjogának, benne a felelősségi jognak az egységesítésére irányuló törekvések, amelynek tudományos eredményein túli konkrét megvalósulása egyes vélemények szerint „nem tűnik reális célnak”⁸⁴⁸, míg mások szerint „A kérdés már régen eldőlt. Az egységes belső piac...belátható időn belül ki fogja kényszeríteni.”⁸⁴⁹ A környezeti polgári jogi felelősség kérdése az egyes tagállamok jogrendszereinek különbözősége, másrészt a téma szuverenitásba vágó mivolta miatt akadozik; várhatóan az európai magánjog megalkotásának folyamatába illeszkedve fog újból előtérbe kerülni, amennyiben ez a lehetetlennek látszó munka a Közösség jogalkotásában valós teret kap.

Az első generációs környezeti felelősségi szabályok – ahol követelmény az intézmény megléte – betöltötték szerepüket, megalapozták a felelősség rendszerét. A második generációs – tartalmi elvárásokat támasztó – szabályok továbbfejlődése előtt azonban még jócskán vannak távlatok, ahogy a harmadik generációs – konkrét felelősségi eszközök, alakzatok jogintézmények átvételét előíró – normák előtt. A Bíróság jogszolgáltató tevékenységének eredményeként valószínű, hogy a már létező második generációs tartalmi követelmények további pontosításra kerülnek, ugyanakkor a jogszabályalkotás ezen a területen is további fejlődés előtt áll. A közösségi normaalkotásban kitapintható általános vonás, hogy ha csak lehet, a szabály a felelősségalapítás felé hason, a felelősség fokozatosan szigorodjon és konkretizálódjon, egyre cizelláltabb elvárásokat, szankciókat előírva.

A nemrégiben született közigazgatási felelősségi irányelv és büntető irányelv immár önálló életre kelt az egyes tagállami jogokban, s az azok kapcsán előkerülő újabb problémák, a Bíróság jogértelmezést segítő döntései már elő is kerültek. A kialakuló, szerencsés esetben

⁸⁴⁸ MENYHÁRD ATTILA (2007): A kártérítési jog egységesítésére irányuló törekvések Európában. In: BAJORFI ÁKOS – BODZÁSI BALÁZS – MOLNÁR MÁRTA (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003-2004. és 2004-2005. tanév.* Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete 2007. 284.

⁸⁴⁹ MOHI CSABA: Egységes Európai Belső Piac – Egységes Európai Polgári Törvénykönyv. Távlati vízió, avagy a közeljövő kényszerítő realitása? *Jogtudományi Közöny* 2010/5. 238.

egységes gyakorlat⁸⁵⁰ és a lehetséges felülvizsgálat újabb lehetőség a továbblépésre. A harmadik generációs felelősségi szabályok továbbfejlődése útjának azonban sokkal inkább a jogszabályalkotás tűnik.

A harmonizáció felé ható jogszabályalkotás ugyanakkor nem önjáró, nagyban függ a tagállamok készségétől – ami nem osztatlan, ahogy azt láttuk –, végrehajtásuktól, illetve a jogalanyok reakcióitól. Ez utóbbival kapcsolatban ígéretes a felmérések által mutatott nagyfokú társadalmi támogatás, és a jogkövetés akár tagállamokkal szembeni kikényszerítése, ahogy azt a keresetindítási kedv mutatja. Valójában azonban az elkerülhetetlen végrehajtás, a felelősségi szabályokon keresztüli tényleges kikényszerítés lenne a próbája bármely papíron létrehozott rendszernek, egy papíron is csupán vázként, foltokban létező rendszer elfogadása és támogatása nem jelenti egy ténylegesen fennálló, kérlelhetetlenül megkerülhetetlen szabálytömeg önkéntes követését, illetve valós szankcióinak zokszó nélküli elszenvedését.

⁸⁵⁰ JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013.

6. A környezeti felelősség helyzete a magyar jogrendszerben

1. A környezetjog elvei és az Alaptörvény

Környezetünk állapota az elmúlt évtizedektől kezdődően egyre komolyabb érdeklődésre számot tartó témává nőtte ki magát a hazai közéletben. Ezt a folyamatot tükrözi a mind nagyobb számban megjelenő környezetvédelmi témájú jogszabályok tömege. A probléma felismerésén és orvoslásán túl sok egyéb tényező is befolyásolja a jogalkotást és a társadalom magatartását; például napjainkban a gazdasági válság hatására az energiahatékonyság növelése és a zöld gazdaságra való átállás kap dicséretes, de nem várt módon nagy politikai és társadalmi támogatást. Ugyanakkor az elmúlt időszak környezeti katasztrófái hatására megnőtt a társadalom érzékenysége és érdeklődése is a téma iránt.

Ugyanakkor a slágertémákon túl sem feledkezhetünk meg a környezet védelmét szolgáló klasszikus jogi eszközökről, így a felelősségről sem. Kiemelt társadalmi érdek, hogy a környezet érdekét szolgáló jogszabályok betartásra kerüljenek, ne lehessen tehát elkerülni a normakövetést, így megszabadulni a felelősség alól. A környezet védelmét célzó normatömeg gyarapodásával a kikényszerítés eszközrendszerének is követnie kell a fejlődést, bővülnie, finomodnia, változnia kell. Ezt a jogfejlődést a technika fejlődésén túl nagymértékben befolyásolja a nemzetközi jog, nemzetközi együttműködés, ez utóbbiakon keresztül pedig az egyes nemzeti jogok.

A magyar jogrendszer római-germán hagyományokon nyugvó rendszere a környezeti kérdések megjelenésére rugalmasan reagált, s hamar sajátos jogintézményeket dolgozott ki, illetve bevett jogintézmények tartalmának kiterjesztésével kezelte a felmerülő kérdéseket. A környezetjog hamar az intenzív fejlődés fázisába lépett, s mint terjeszkedő jogterület jogrendszerbeli elhelyezésének kérdését mai napig nem tekinthetjük lezártnak. Keresztbefekvő jellege mián más jogterületek és jogágak intézményeit is előszeretettel használja, integratív szemlélete folytán az életviszonyok szabályozásának mindegyikébe figyelmet követel magának.

A környezetjog belső immanens fejlődésének hatalmas lökést adott Magyarország uniós csatlakozása, a közösségi normák átvételének kényszere, illetve a meglévő szabályok harmonizációjának szükségessége. Az elvégzett munka hatalmas, az átvett normatömeeggel

együtt, amely normákat készen kaptuk, a tartalmukba való beleszólás nélkül.⁸⁵¹ Nem szerves fejlődés eredménye tehát a most fennálló rendszer, az alábbiakban annak vizsgálatára teszünk kísérletet, hogyan idomult a magyar jog a fejlődés diktálta kihívásokhoz és az unió felől érkező elvárásokhoz.

A hazai környezetpolitika alapidokumentumai a Nemzeti Környezetvédelmi Programok. Első, 1997-ben elfogadott változata⁸⁵² az első olyan átfogó hazai környezetvédelmi dokumentum, amely kijelölte a magyar környezetpolitika általános – az EU környezetpolitikájával összhangban lévő – céljait és cselekvési irányait, és amely a környezeti elemek, rendszerek, valamint hatótényezők szerint határozza meg a követendő célkitűzéseket, és az ahhoz kapcsolódó beavatkozási tervrendszert. A probléma nagyságát és a rutintalanságot mi sem bizonyítja jobban, minthogy a program 120 elérendő célt fogalmazott meg, hosszú- és rövidtávú célokat egyaránt, s nem állított fel prioritási sorrendet. A program forrásai és időtávja eleve teljesíthetetlen feladatnak bizonyult az évtizedek alatt felhalmozódott lemaradások kezelésére. Jelenleg már a negyedik NKP-nál járunk, amely a program tervezésének alapelveit az EU 7. Környezetvédelmi Cselekvési Programjával és Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiájával összhangban határozta meg, fő céljául az ország fenntartható fejlődési pályára való átállásának elősegítéséhez a környezeti feltételek biztosítását tekinti.⁸⁵³ Legfontosabb stratégiai céljai ezen belül az életminőség és az emberi egészség környezeti feltételeinek javítása, másrészt a természeti értékek és erőforrások védelme, fenntartható használata, harmadszor a gazdaság zöldítése, az erőforrás-takarékosság és -hatékonyság javítása. A célok hasonlóak az előző programhoz, de még inkább érződik a 2008 óta tartó gazdasági világválság hatása, összességében azonban jól illeszkedik az eus stratégia nyomvonalába. A hosszú távú tervezésnek számos, talán túl sok formája meghonosodott a hazai jogban az unióhoz való közeledésünk óta eltelt időben,⁸⁵⁴ ezek számbavétele helyett mindössze annak sommás megállapítására vállalkozunk, hogy ezek jól illeszkednek az uniós tervezés módszeréhez és tartalmához, ugyanakkor az elkészítésében közreműködők a trendek követése mellett igyekeznek azokat hazai tartalommal feltölteni.

A környezetpolitika és a környezetjog meghatározott céljai elérése érdekében végzett tevékenységét alapelvek köré szervezi. Ezen elvek nem csupán a környezetjogi szabályok

⁸⁵¹ Értelmszerűen itt a kötelező előírásokra gondolunk, a mérlegelést engedő szabályok átvétele, a csupán célt meghatározó, de szabad tagállami végrehajtást engedő stb. normák kivételek.

⁸⁵² 83/1997. (IX. 26.) OGY határozat a Nemzeti Környezetvédelmi Programról.

⁸⁵³ NKP-IV. [http://www.mtvsh.hu/dynamic/nkp4_tervezet_kozig_ts_i_egyeztetes.pdf] 45.

⁸⁵⁴ Így például a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégia, Nemzeti Biodiverzitás Stratégia, Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia

megalkotása és végrehajtása során szolgálnak iránymutatásul, hanem ezen elveken keresztül az egyéb, nem célzottan környezeti érdeket szolgáló területeket is befolyásolni igyekszik a jogalkotó, amit a környezetvédelmi törvény kiterjesztésével ér, érhetne el. A környezeti integráció elve az uniós jog alapszerződési szintű rendelkezése,⁸⁵⁵ ami a jelenleg futó, 7. környezeti cselekvési programjának egyik kiemelt prioritása.⁸⁵⁶ Ugyanakkor az integráció alapelveinek törvényi szintű kimondására a magyar jogban csak részlegesen került sor.⁸⁵⁷ Például a 2009-2014 között futó harmadik NKP rendelkezik a stratégiai tervezési tevékenységek összhangjáról,⁸⁵⁸ ahogyan a NKP-IV. is több helyütt említést tesz az integrációról. S bár a környezetpolitika általános elvei konkrét jogszabályi rendelkezéssé fordulhatnak egyrészt a környezetjog általános elveiként, másrészt az egyes szakterületekre jellemző speciális elvekként,⁸⁵⁹ ez jelenleg még várat magára, s az integráció elvének érvényesülése a gyakorlatban sok esetben elmarad.⁸⁶⁰

A környezeti követelmények integrálása nélkül fenntartható fejlődés sem képzelhető el, „az integráció valójában a fenntarthatóság környezetvédelmi szempontjainak egyik változata, illetve megvalósulási módja”; a fenntarthatóság „szinonimájaként” értelmezhető.⁸⁶¹ Az EUMSZ-ben lefektetett integrációs alapelv adott esetben való alkalmazásának lehetősége külön vizsgálat tárgya lehet, bár annak jogi kötelezettségként való értelmezéséről eleve eltérő álláspontok léteznek,⁸⁶² és uniós Bíróság előtti kikényszeríthetősége kétséges.⁸⁶³

⁸⁵⁵ EUMSZ. 11. cikk

⁸⁵⁶ HORVÁTH ZSUZSANNA (2013): A környezeti integráció alapelve – gondolatok az EU 7. környezeti cselekvési programja kapcsán. *Pro Futuro* 2013/1. 31-51.

⁸⁵⁷ Így például a Kvt. 1. § (2) d) szerint a Kvt. elősegíti az állam más feladatainak a környezetvédelem követelményeivel való összhangját, amely álláspontom szerint nem egyenlő az EUMSZ. által megfogalmazott azzal a követelménnyel, hogy a környezetvédelmi követelményeket be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. Egyrészt csupán az állami feladatokra vonatkozik, másrészt az összhang párhuzamos szabályozással és jogalkalmazással is megoldható. A Kvt. 3. § pedig csupán az ágazati törvények tekintetében írja elő a Kvt-vel való összhangot, így annak alapjogszabályi jellege csupán velük szemben érvényesül.

⁸⁵⁸ 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat a 2009-2014 közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról.

⁸⁵⁹ BÁNDI GYULA (2011): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 27.

⁸⁶⁰ BABAI-BELÁNSZKY TAMÁS – FÜLÖP SÁNDOR – IFJ. ZLINSZKY JÁNOS: A Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa a jövő nemzedékek érdekeinek alkotmányba emeléséről. In: CSEHI ZOLTÁN – SCHANDA BALÁZS – SONNEVEND PÁL (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat 2012. 366. Ennek hatására történtek kísérletek az integráció elvének Alaptörvénybe foglalására, sikertelenül. Uo.

⁸⁶¹ BÁNDI GYULA (2011b): EU jog és politikák a fenntartható fejlődésről. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A fenntartható fejlődés koncepciójának megjelenése a nemzetközi és európai jogban, valamint az EU-tagállamok gyakorlatában*. NFFT Műhelytanulmányok No.6. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2011. 74, 77.

⁸⁶² WINTER, GERD: The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and German Law. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. Europa Law Publishing, Groningen, 2004. 11-31., DHONDT, NELE: *Integration of Environmental Protection into other EC Policies*, Europa Law Publishing, Groningen, 2003. 81-84.

A Kvt. által felsorolt környezetjogi alapelvek az elővigyázatosság, a megelőzés, a helyreállítás, az elérhető legjobb technika alkalmazása, a felelősség, az együttműködés, a tájékozódás, tájékoztatás és a nyilvánosság elvei. Az elvek szintjén szűkmarkúan eljáró törvény felelősségi elvére térnek ki e helyt bővebben. A szennyező fizet elvének magyar átírata alapján a környezethasználó a Kvt-ben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.⁸⁶⁴ Az elv megfogalmazásával kapcsolatban több gondunk is adódik. Az elv vajon nem mindenkire kíván kiterjedni, csak bizonyos tevékenységet végző, vagy eredményt produkáló személyekre? S ha mindenkire vonatkozik, miért nem azt mondja? Vizsgáljuk meg tehát először is a környezethasználó kifejezés tartalmát, s máris belefutunk a törvény túlságosan bonyolult sikerült fogalmi struktúrájába.

Környezethasználó az, aki a Kvt-ben meghatározottak szerint a környezetet igénybe vevő, terhelő, veszélyeztető, illetőleg szennyező tevékenységet folytat.⁸⁶⁵ Ezzel szemben a környezethasználat a környezetnek vagy valamely elemének igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenység,⁸⁶⁶ léphetünk tehát máris tovább az igénybevétel és a terhelés kifejezésekre. A környezet igénybevétele a környezetben változás előidézése, a környezetnek vagy elemének természeti erőforráskénti használata,⁸⁶⁷ a környezetterhelés pedig valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe.⁸⁶⁸ Anélkül, hogy definiálnánk a környezet, a környezeti elem, a természeti erőforrás, a kibocsátás, a környezet veszélyeztetés és környezetszennyezés fogalmait ismét nem jutottunk közelebb az elv személyi körnek meghatározásához. Álláspontom szerint az összetett, egymásra épülő fogalmi háló jelen esetben felesleges, csupán a kötelezettség megkerülésére ad lehetőséget, hisz lehetővé teszi bármely elem alóli kivétel bizonyítását és alapítását. Sőt, akár a környezethasználó fogalma is lehetővé teheti a szűkítő értelmezést, hiszen vagy környezetnek, s így környezethasználónak tekintek mindent és mindenkit,⁸⁶⁹ hogy általánosan alkalmazható elvet kapjak, vagy épp ellenkezőleg, s így a környezet szűk értelmű használata nélkül akár a környezet ugyanezen fogalmi körébe tartozó elemekben okozott károkért nem vagyok köteles – legalábbis ezen elv alapján – helytállni. Amennyiben az elvet a nemzetközi s uniós

⁸⁶³ KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 39-41.

⁸⁶⁴ Kvt. 9. §

⁸⁶⁵ Kvt. 2. §. (2) b), ami a 2. § (1) b9 pontjára utal.

⁸⁶⁶ Kvt. 4. § 9. pont

⁸⁶⁷ Kvt. 4. § 4. pont

⁸⁶⁸ Kvt. 4. § 6. pont

⁸⁶⁹ Vö. 3 fejezet 1. a környezet fogalmáról elmondottak.

gyakorlatnak megfelelően kiterjesztő értelemben kívánjuk használni, ahhoz a környezet fogalmának lehető legtágabb értelmezése mellett kerülhet csak sor.

A felelősség módjának meghatározása szintén megszorítási lehetőséget tartalmaz, ami a törvény korábbi szövege alapján is fennállt, a hatályos szerint pedig még hangsúlyosabbá vált. Az elv alapján a környezethasználó a *Kvt-ben meghatározott* és más jogszabályokban szabályozott módon tartozik helytállni a környezeti károkért, ebben az értelemben tehát csakis a Kvt. által nevesített felelősségi formák lennének alkalmazhatók környezeti károk esetére. Csakhogy a Kvt. nem tartalmazott, s nem is tartalmazhat minden, környezeti esetkörre alkalmazható felelősségi normát. Nem lehet feladata elősorolni az összes lehetséges normát, s miért is tenné. Amennyiben a környezeti károkra alkalmazandó felelősségi szabályokhoz kíván kiegészítéseket tenni, úgy ezzel a megfogalmazással *épp ellentétes* hatást ért el. A jogszabályi rendelkezés logikai értelmezése szerint ugyanis a felelősségi elvnek csakis a Kvt-ben meghatározott rendelkezések minősülnek, így a kiegészítő, módosító, környezeti érdeket hordozó rendelkezések, további alapelvek csakis ezekre alkalmazhatók, a nem nevesített alakzatokra az elv szigorú logikai értelmezése – *argumentum a contrario* – alapján még analógia útján sem. Ez is egy elképzelhető értelmezési mód, szerencsére a gyakorlatban nem talákoztunk vele. Véleményem szerint ez az értelmezés épp ellentétes az elv, a Kvt. és a környezet védelmének eredeti céljaival.

Mely módokat határozza meg a törvény környezeti felelősségként? Nos, a környezethasználó büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységéért.⁸⁷⁰ A törvény módosítása előtt⁸⁷¹ szerepelt a szövegben a szabálysértési felelősség is, ez azonban utóbb kikerült, az új szabálysértési törvény ugyanis már nem tartalmaz környezetvédelmi, természetvédelmi szabálysértéseket ekként nevesítve. Csakhogy továbbra is tartalmaz olyan szabálysértéseket, amelyek környezeti érdek sérelme esetén alkalmazhatók, például a vízszennyezés. Ezen túlmenően elvi lehetőségként tulajdonképpen egyéb felelősségi szabályok sorát citálhatnánk, ahol a környezeti érdek is sérül, s a felelősségi norma alkalmazása során tekintettel lehetne, kellene lennie a jogalkalmazónak a környezeti szabályokra, s amelyek korábban sem szerepeltek a törvényben. Hogyan viszonyul például a törvény a nemzetközi jog normáihoz, mi a helyzet a munkaviszonnyal összefüggésben okozott károkkal és így tovább.

⁸⁷⁰ Kvt. 101. § (1) bekezdés.

⁸⁷¹ A 2012. április 15. előtt hatályos szövegben.

A felelősségi elv megfogalmazása még egy szűkítéssel él, nevezetesen akként rendelkezik, hogy a környezethasználó *tevékenységével* okozott károkért tartozik helytállni. Ugyanakkor a kár nemcsak tevékenység, hanem mulasztás eredményeként is előállhat, a megfogalmazás sutasága, hogy ezt az eshetőséget tulajdonképpen kizárja. A gyakorlat, illetve az alkalmazni rendelt további jogszabályok nem teszik.

A továbbiakban röviden az Alaptörvény környezeti vonatkozású rendelkezéseire térnek ki, tekintve, hogy az alkotmányos rendelkezéssé tette, legalább is részlegesen a szennyező fizet elvet. A környezet oltalmazására vonatkozó rendelkezés alapkötelességi rangra emelése mellett álló vélemények ⁸⁷² hatására került az Alaptörvénybe a természeti erőforrások, a kulturális értékek védelme, fenntartása, megőrzése kötelezettségként való megfogalmazása. ⁸⁷³ Tulajdonképpen ezen kötelezettség megsértésének következményeként található az Alaptörvényben azon rendelkezés, miszerint aki a környezetben kárt okoz, köteles azért - törvényben meghatározottak szerint - helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni. ⁸⁷⁴ Ez a megfogalmazás sokkal szerencsésebb, mint a Kvt-ben található. Az aki fogalma alá bárki besorolható, így a személyi kör tekintetében felmerült aggályok itt nem állnak fenn. Ugyancsak nem szerepel a tevékenység, mint kitétel, ennek következtében a károkozó magatartás bármely módon megvalósulhat, akár mulasztással is. Ugyanakkor a helytállás mikéntjét csupán a helyreállításban és a költségviselésben látja, ami a helytállás körét szűkíti le. A helyreállítással, mint restitúciós igénnyel az egyes felelősségi szabályok szankciói között találkozhatunk. A helyreállítás költségeinek viselése azonban a szennyező fizet elvének szűk értelmezésére a szennyező által fizetendő költségek tekintetében. A helytállásnak ki kellene terjednie a szennyezés, kár, kárveszély által előidézett összes költségre, beleértve a megelőző intézkedések költségeit, a szennyezés csökkentése, kordában tarása érdekében tett intézkedések költségeit stb. ⁸⁷⁵ Az idézett norma általában a költségviselésről rendelkezik tehát, nem pedig a károkozó által viselt felelősségről, amelynek a helyreállításon és költségviselésen kívül egyéb – például büntetőjogi, közigazgatási – következményei is lehetnek, s az Alaptörvény – legalábbis e hely, ebben a megfogalmazásban – ezekről hallgat. Fenti két elvi rendelkezés a szennyező fizet elvének megszorító értelmezését mutatja, ami épp ellentétes az aktuális trendekkel. Az alaptörvény tekintetében ez annál inkább szomorú, hiszen

⁸⁷² ÁDÁM ANTAL (2005): Biztonság, felelősség, kötelezettségek az alkotmányi értékek között. In: Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2005. 52, BABAI-BELÁNSZKY – FÜLÖP – IFJ. ZLINSZKY i.m. 362.

⁸⁷³ Alaptörvény P) cikk (1)

⁸⁷⁴ Alaptörvény XXI. cikk (2) bekezdés

⁸⁷⁵ Lásd korábban a 2.4.1. fejezetnél a szennyező fizet elv kapcsán elmondottakat.

viszonylag friss jogszabályról van szó. Ennek ellenére egyetérthetünk azzal az állítással, hogy a szennyező fizet elvének Alaptörvényi szintre emelésével a célzott joghatás erőteljesen kifejezésre jut, amely az állami szerepkör bővülését is jelenti egyben a megvalósítás területén.⁸⁷⁶

Az alapelvekhez kapcsolódó gondolatkör az egyes ágazati, szakterületi elvek környezetjogi elvekkel való összefésülésének, ütközésének, más tartalommal való feltöltésének kérdése, esetleges felhasználhatóságának kérdése, amelyet az integráció elvének szellemében vizsgálhatunk. Ilyen lehet például a polgári jogból ismert elvárható magatartás elve, a büntetőjog nulla poena sine lege elve, a közigazgatásból például a valóság-hű tényállásra alapított döntés elve. Ezen elvek saját jogterületük tekintetében fogalmazznak meg iránymutatásokat, elvi jellegüknek köszönhetően tartalmuk azonban a jogszabályi környezet, az életviszonyok, társadalmi szokások, a technikai fejlődés és még sorolhatnánk mi változásával folyamatosan alakul. Hogyan alakul például az elvárhatóság a környezettel kapcsolatban? A tényállás megállapításának nehézségeit hogyan kezeli a közigazgatás olyan károk tekintetében, amelyek hosszú távú hatást fejtenek ki, s esetleg évek, évtizedek múlva értékelhetőek csak reálisan?

Az alapvető rendelkezések mellett ki kell térnünk röviden a környezethez való jog hazai megítélésére. Ennek oka, hogy a felelősség terjedelmének vizsgálatához hozzá tartozik a jogosítványok terjedelmének leírása, a jogok és kötelezettségek egyensúlyba állításának vizsgálata. A környezet védelmére vonatkozó rendelkezés első helyen az alkotmány előírásai között szerepelhet.⁸⁷⁷ A szabályozási módok alapján alapvetően kétféle megközelítési mód lehetséges: vagy a környezetet, mint mindenkit megillető jogosultságot statuáljuk,⁸⁷⁸ vagy a környezet védelme, mint állami kötelezettség fogalmazódik meg,⁸⁷⁹ esetleg mindkettő egyszerre.⁸⁸⁰ Az egészséges környezethez való jog ennek leszűkített változatát jelenti. A magyar jog az Alaptörvényben fekteti le azt az általános rendelkezést, miszerint Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.⁸⁸¹ Ez a rendelkezés megismétlését jelenti a korábbi alkotmány 18. §-ba foglalt

⁸⁷⁶ CSÁK CSILLA (2012): *Felelős magyar környezetvédelem*. Pázmány Law Working Papers 2012/29. [<http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-29-Csak.pdf>] 2.

⁸⁷⁷ ÁDÁM ANTAL (2002): Az Alkotmányba illő alapértékekről. *Magyar Jog* 2002/4. 193-203.

⁸⁷⁸ Így tesz a spanyol, a portugál, a belga alkotmány.

⁸⁷⁹ Ez szerepel az osztrák, és a német alaptörvényekben.

⁸⁸⁰ Mint például a lett alkotmány. A környezetvédelem egyes alkotmányokban elfoglalt helyéről lásd FODOR LÁSZLÓ (2006): *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Budapest, Gondolat – Debreceni Egyetem ÁJK 2006.

⁸⁸¹ Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdés Az „egészséges” és az „emberi” jelzők jelentőségéről lásd HORVÁTH GERGELY (2013): Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: SZOBOSZLAI-KISS KATALIN – DELI GERGELY (szerk): *Tanulmányok a 70. éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas Győr, 2013. 226-227.

rendelkezésének.⁸⁸² Az Alaptörvény kiegészíti ezt a testi és lelki egészséghez fűződő jog érvényesülését biztosító állami kötelezettséggel, amelyhez hozzá tartozik, hogy az állam ezt a környezet védelmének biztosításával segíti elő,⁸⁸³ valamint a fent említett, a környezet védelmére vonatkozó kötelezettséggel. Az egészséges környezethez való jog az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata szerint alapjogi nézőpontból nem tekinthető alanyi jognak,⁸⁸⁴ ugyanakkor az állam kötelessége e területen az élet természeti alapjainak védelme és a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítése.⁸⁸⁵ Az állami kötelezettségek⁸⁸⁶ témánk szempontjából lényeges értelmezésére pedig elfogadhatjuk alapként az AB egyik korai döntéséhez fűzött különvéleménybe foglalt azon megállapítást, miszerint „a vizsgált alapjoghoz kapcsolódó állami érvényesítési kötelesség magába foglalja... e. a minőségi mutatók megsértése, vagyis az egészséges környezet károsítása esetére a kijavítás eszközeinek és módozatainak, valamint a kárfelelősség érvényesítési rendjének meghatározását”⁸⁸⁷

Az Alaptörvény egészét vizsgálva – a Nemzeti Hitvallástól az egyes környezetvédelemre, jövő nemzedékekre, környezeti felelősségre vonatkozó rendelkezéseken át egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy van lehetőség a környezethez való jog alapjogi jellegének erősödésére.⁸⁸⁸ Az Alaptörvény változása, azaz a környezethez való jog életvédelmi elemének, a környezet megóvására vonatkozó kötelezettségeknek s az állam kötelezettségeinek erősödése, konkretizálódása lehetővé tesz egy olyan alkotmányértelmezést, amely a környezetbe való beavatkozás esetére alkotmányos igényt keletkeztetne a sérelmes magatartás kizárására, illetve orvoslására, másrészt erősítené az állam pozitív kötelezettségeit a környezeti értékek megóvására, védelmére.⁸⁸⁹ A szemléletváltást azonban elsősorban nem

⁸⁸² 1949. évi XX. törvény.

⁸⁸³ Alaptörvény XX. cikk

⁸⁸⁴ Lásd erről a 28/1994. (V. 20.) AB határozat III.2.a) „A környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél...” Az alapjogi jellegről, illetve a környezethez való jog értelmezéséről lásd FODOR LÁSZLÓ (2007): A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. Miskolci Jogi Szemle 2007/1. 5-19., alapvető emberi jogi jellegéről BAKÁCS TIBOR (1995): Glosszák az Alkotmány, a környezetjog és a jogalkotás köréből. *Magyar Jog* 1995/5. 277. Fenti alkotmánybírósági határozat nemzetközi elismertségéről lásd ugyanakkor FÜLÖP SÁNDOR (2012): Az egészséges környezethez való jog és a jövő nemzedékek érdekeinek védelme az Alaptörvényben. In: CSÁK CSILLA (szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*. Miskolci Egyetem 2012. 78.

⁸⁸⁵ 996/G/1990. AB határozat

⁸⁸⁶ A környezethez való jog, mint önálló intézményvédelem kifejtését lásd pl. SCHANDA BALÁZS – BALOGH ZSOLT (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKE JÁK 2011. 105-106.

⁸⁸⁷ 996/G/1990. AB határozathoz Ádám Antal és Zlinszky János különvéleménye. A környezeti károk megítélése a minőségi mutatóktól való függősége tekintetében nem általánosan elfogadott.

⁸⁸⁸ CSINK LÓRÁND – T. KOVÁCS JÚLIA: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle* 2013/4. [<http://jesz.ajk.elte.hu/csink56.pdf>] 1.

⁸⁸⁹ Uo. 20.

egy jogszabály vagy akár az alkotmány normatív ereje, hanem a társadalmi szemléletváltás és a jogfejlődés együtt eredményezhetik.⁸⁹⁰

Az Alaptörvény számos, környezeti szempontból jelentős újítással rendelkezik, kezdve a fenntartható fejlődés gondolatától, több helyen visszaköszön a jövő generációkért érzett felelősség, illetve a természet megóvása,⁸⁹¹ környezeti szempontból tehát mindenképpen pozitívan értékelhető a gyors alkotmányozás.⁸⁹²

Az uniós hatás megítéléséhez két szempontot kell mérlegelnünk. Egyrészt a direkt hatásokét, azaz van-e olyan közösségi norma, amelynek közvetlen hatása lehet ezekre a változásokra, amelynek átültetéséről, követéséről beszélhetünk. Ebben a tekintetben nemleges választ adhatunk, hiszen az előző fejezetben láthattuk, hogy környezeti alapjogok tekintetében az unió csupán a kezdeti lépéseknél tart. Az Alaptörvény környezethez fűződő rendelkezései, a felelősség elvének beemelése, a kötelezettség alapítása, a jövő nemzedékek tekintetbe vétele meghaladja az Alapjogi Charta által biztosított jogokat.

Az alapelveket tekintve azonban a helyzet épp fordított: a közösségi jog mutat komoly előrehaladást a magyar joghoz képest. Az alapelvek köre, kidolgozottsága, érvényesülése – gondolok itt az integráció elvére – messze meghaladja a hazai jog és gyakorlat jelen állapotát, ebben a tekintetben tehát van hová fejlődni. Ahogy azt a szennyező fizet elv kontra felelősség elvének értelmezése kapcsán láthattuk, nemcsak megfogalmazásában, hanem tartalmában is különbözik a kettő egymástól.

Az unió, a jogharmonizáció indirekt hatásairól sem feledkezhetünk azonban meg, véleményem szerint ez viszont komoly hatást gyakorolt az Alaptörvény megszületésekor. Az Európai Unió számára a környezet védelme kiemelten fontos terület. Ez a szemléletmód egyrészt mint társadalmi hatás, másrészt a környezetvédelmi szabályok száma, intenzív fejlődése, az átvétellel járó feszített munka nyomán begyűrűzött hazánkba is. Ennek eredménye az a szemléletmódbeli változás, amit az Alaptörvény tükröz, vagy tükrözni próbál

⁸⁹⁰ A környezethez való jog értelmezésének kérdéséhez és az Alkotmánybíróság gyakorlatához lásd Bajor Rita: A környezethez való jog dogmatikája. *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc XXXV/1. (2007) 217-232., BÁNDI GYULA (2005b): *Fenntartható fejlődés és környezethez való jog*. In: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2005. 100-127., BÁNDI GYULA – PÉTER JUDIT: Az Alkotmánybíróság határozatainak tapasztalatai. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 59-84., FODOR (2006) i.m. 102-163.

⁸⁹¹ Az Alaptörvény környezetjogi rendelkezéseinek további vizsgálatát lásd pl. FODOR LÁSZLÓ (2012): Az Alaptörvény esete a szennyező hulladékokkal és az európai jog. *Magyar Jog* 2012/11. 641-652., FÜLÖP (2012) i.m. 76-87., JULESZ MÁTÉ (2012): The New Hungarian Constitution (Basic Law) of 2011 and Environmental Protection. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/2. 36-38.

⁸⁹² A más szempontból felmerülő aggályokkal kapcsolatban lásd pl. ARATÓ ANDRÁS – HALMAI GÁBOR – KIS JÁNOS (szerk.): Vélemény Magyarország alaptörvényéről. *Fundamentum* 2011/1. 61-77., HALMAI GÁBOR – SCHEPPELE, KIM LANE: Vélemény Magyarország új alkotmányos rendjéről. *Fundamentum* 2012/1. 5-34.

a környezetre vonatkozó változtatásain keresztül. A szemléletmód, prioritás változása pedig mindenképpen üdvözlendő, akkor is, ha ennek kidolgozottsága s jogi formába öntése terén nem járt teljes sikerrel.

2. A környezetjogi felelősségről általában

A környezetjog keresztbefekvő, horizontális, integratív jellege miatt a környezetjogi felelősség vizsgálata örvén a magyar jog egésze bevonható volna a vizsgálatba. Határt kell azonban szabnunk, így vizsgálatunk tárgya elsősorban a közösségi jog hatása ezen a területen. Emellett azonban számos, a dolgozatban pusztán néhány jellemző vonással elősorolt intézmény alkalmas a felelősség intézményei közül a környezeti érdek érvényesítésére, a környezeti károk kezelésére.

A környezet mindannyiunk közös ügye, a közérdek védelmére rendelt jogintézmények így fokozott szerephez jutnak a környezet védelmében. A közjog-magánjog elválasztásának határvonalát – az uralkodó jogtudományi álláspont szerint – az érdekelmélet határozza meg.⁸⁹³ S habár a közérdek érvényesítése nem korlátozódik pusztán a közjog tereumára,⁸⁹⁴ annak karakterisztikus jegye. A közérdek védelmére szolgáló legfontosabb szabályok közül a közigazgatási felelősség és a büntető anyagi jog szabályait tekintjük át részletesebben, hiszen ahogy az előző fejezetből látszik, ezen a területen születtek kifejezetten környezeti felelősséget szabályozó irányelvek. Emellett azonban a közjog területén említést érdemel a közigazgatási bírság, a szabálysértési jog rendelkezései, a magánjogban a polgári jog egyes intézményei, közvetve a társasági jog és a munkajog felelősségi szabályai. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy az eljárási, szervezeti jog is tartalmaz témánk szempontjából jelentős rendelkezéseket, gondoljunk itt a környezetvédelmi szervezetek fellépési lehetőségének, a társadalmi részvételnek a szabályaira, a hatósági eljárásokra, a szervezeti szabályokra, vagy akár az ügyészség speciális szerepére.

3. A környezeti felelősség közös szabályai

A téma bemutatását a környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény (Kvt.) felelősségi szabályaival kell kezdenünk. A törvény a felelősség elvének kimondásán túl külön

⁸⁹³ PETRIK FERENC (2010): A közigazgatási jogviszony fogalma, elhatárolása más jogviszonyoktól. *Magyar Jog* 2010/9. 522.

⁸⁹⁴ KOI GYULA: Lehetséges értelmezési tartományok a közérdek köréből. *Állam- és Jogtudomány* 2005/1-2. 77-106.

fejezetben rendelkezik a törvény a környezetért viselt felelősségről, amikor A jogi felelősség általános alapja cím alatt a felelősség összes formájára vonatkozó közös szabályokat állapít meg, kezdjük tehát a közös szabályok vizsgálatával. Előrebocsátjuk, hogy bár a környezetvédelmi törvény jellemzői alapján zömmel közjogi szabálynak minősül, ezen részben valójában a környezetért viselt felelősség közös, közjogi és magánjogi alapjait kívánja lefektetni.

Mivel a vizsgálat alapvető célja az uniós, jelen esetben elsősorban az előző fejezetben ismertetett uniós irányelvek hatásának vizsgálata, így a kutatás erre koncentrálni ezen fejezet elemzése során is. A környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelv⁸⁹⁵ átvételéről a magyar jog az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló 2007. évi XXIX. törvénnyel rendelkezett, amely 2007. április 30-ával léptette hatályba módosító rendelkezéseit. Ennek megfelelően vizsgálatunk szempontjából a 2007. április 30. előtti és az azt követő szövegváltozatok bírnak jelentőséggel. Ennek megfelelően a továbbiakban a korábbi és a hatályos – illetve ahol szükséges az időközbeni változásokra is kitérve – vizsgálom a jogszabály szövegét.

A Kvt. a jogi felelősség általános alapját megállapító szakasza a környezethasználó általános felelősségét mondja ki.⁸⁹⁶ A rendelkezés szövege alaposan megváltozott,⁸⁹⁷ időközbeni szövegszerű változása a szabálysértési jogi felelősség kikerülése,⁸⁹⁸ ami a szabálysértési jog rekodifikációjával következett be.⁸⁹⁹ Az eredeti szöveg jelentős karcsúsodását figyelhetjük meg, nézzük, ez tartalmi tekintetben is szűkítést eredményezett-e.

Először a hatályos szabályt szemügyre véve elemezzük az ezzel kapcsolatos kérdéseket. A felelősség alanyának vizsgálata során az általánoshoz képest jobb helyzetből indulunk, ugyanis a norma vizsgálható alanyi kört jelöl meg, szemben a közigazgatási szankciók

⁸⁹⁵[2004] HL L 143, 30. 4. 2004, magyar különkiadás 15/8. 357-375. továbbiakban ELD (Environmental Liability Directive)

⁸⁹⁶ Ktv. 101. § (1) bekezdés jelenleg hatályos szövege „A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.”

⁸⁹⁷ Ktv. 101. § (1) eredeti szövege 2007. IV. 30-ig. „Aki tevékenységével vagy mulasztásával a környezetet veszélyeztet, szennyezi vagy károsítja, illetőleg tevékenységét a környezetvédelmi előírások megszegésével folytatja (a továbbiakban együtt: jogsértő tevékenység) az e törvényben foglalt és a külön jogszabályokban meghatározott (büntetőjogi, polgári jogi, államigazgatási jogi stb.) felelősséggel tartozik.”

⁸⁹⁸ Ktv. 101. § (1) bekezdés 2007. IV. 30. és 2012. IV. 15. között hatályos szövege. „A környezethasználó az e törvényben meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, szabálysértési jogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért.”

⁸⁹⁹ Módosította a 2012. évi II. törvény, hatályos 2012. április 15-től, a szabálysértési törvény hatálybalépésétől.

alanyainak rendszerinti bizonytalanságával.⁹⁰⁰ A felelősség alanya jelenleg a környezethasználó, aki a Kvt-ben meghatározottak szerint a környezetet igénybe vevő, terhelő, veszélyeztető, illetőleg szennyező tevékenységet folytató személy.⁹⁰¹ A korábbi⁹⁰² meghatározás szerint a környezet-igénybevétel vagy terhelést hatósági engedéllyel végző személy a környezethasználó, az engedély elem a hatályos szabályozásból elmaradt, ami határozottan egyszerűsítette a rendszert. Ugyanakkor a korábbi rendelkezés a kötelezettség alanyának tekintett bárkit „aki” megvalósítja a felelősség-alapító tevékenységeket illetve mulasztásokat. Azonos-e tartalmában az aki a környezethasználóval, vagy legalábbis felelősségük azonos-e?

A környezethasználó fogalmának értelmezéséhez azonban, ahogy azt fentebb láttuk, további fogalmak értelmezése szükséges. A környezet igénybevétele a környezetben bármilyen változás előidézése, a környezetnek vagy elemének természeti erőforráskénti használata,⁹⁰³ a környezetterhelés valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe.⁹⁰⁴ A környezetveszélyeztetés a környezetkárosodás⁹⁰⁵ bekövetkezésének közvetlen veszélye, a környezetszennyezés a környezet valamely elemének a kibocsátási határértéket meghaladó terhelése. A környezethasználat ennek fényében a környezettel kapcsolatos, azt érintő valamennyi tevékenységet lefedi, függetlenül annak hatásától. Az „aki” kategóriájához képest szűkíti a képet a környezet jogszabályi értelmezése,⁹⁰⁶ hiszen az azzal kapcsolatos használói magatartások tanúsítóit vonhatjuk alá, míg korábban zömmel⁹⁰⁷ a magatartás eredménye alapján értékeltük ezt. A hatás fokozott

⁹⁰⁰ KIS NORBERT – NAGY MARIANNA: Európai közigazgatási büntetőjog. Budapest, HVG-Orac, 2007. 30-88. E szerint a közigazgatási szankciók alanyának meghatározása általában problematikus, mert az elkövetőknek nincs tudományos vagy jogszabályi meghatározása, a megsértett közigazgatási kötelezettségnek többnyire nincs speciális címzettje, a jogsértés elkövetésében pedig többen működnek közre. Az ezzel kapcsolatos további problémákat lásd uo.

⁹⁰¹ Kvt. 2. § (2) b) alapján, ami visszautal az (1) bekezdés b) pontjára. Egyébiránt a Ktv. 4. § 9. pont alapján *környezethasználat*: a környezetnek vagy valamely elemének igénybevitelével, illetőleg terhelésével járó tevékenység, nem említi a szennyezés és veszélyeztetés kategóriáit. Ugyanakkor sajnálatos módon magatartásként csupán a tevékenységeket nevezi meg, a mulasztások kimaradnak.

⁹⁰² 2007. IV. 30-at, azaz az ELD-t átültető jogszabály-módosítást megelőző állapot szerinti szöveg.

⁹⁰³ Ktv. 4. § 4. pont

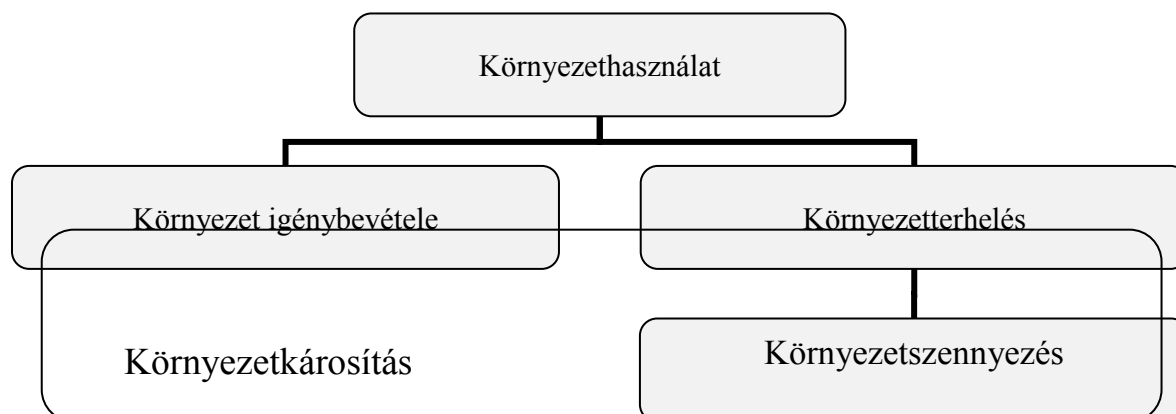
⁹⁰⁴ Ktv. 4. § 6. pont

⁹⁰⁵ Környezetkárosodás: a környezetben, illetve valamely környezeti elemben közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, jelentős kedvezőtlen változás, illetve valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető, jelentős romlása.

⁹⁰⁶ Kvt. 4. § 2. környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete;

⁹⁰⁷ Kivétel a környezetvédelmi előírások megsértésével végzett tevékenység, ott korábban sem az eredmény, hanem a mód számított.

negatív jellege folytán beszélhetünk tehát jelenleg környezetkárosításról – annak veszélye esetén környezetveszélyeztetésről –, illetve környezetszennyezésről.⁹⁰⁸

A jelenlegi fogalmi rendszer az ELD átvételével kapcsolatos törvénymódosítás következménye. A fogalmi rendszerben bekövetkezett változások az irányelv fogalmainak tartalmi átvételét szolgálta, a fogalmak száma, a rendszer összetettsége azonban nem annak eredménye, az a korábbi időállapotban is nagy volt, a magyar törvényhozás saját terméke. Az elméleti vitát⁹⁰⁹ illusztrálандó fenti ábrán a környezetkárosítás buborékának nagysága a kérdés – a törvény szövege szerint a környezet igénybevétele, terhelése és szennyezése, amennyiben nem okoz a környezetben jelentős, mérhető változást, úgy nem minősül környezetkárosításnak. A fogalmi rendszer bonyolultságát jól illusztrálja a fogalomértelmezés miatt kialakuló korábbi, sokszor helytelen gyakorlat,⁹¹⁰ amelyet a szabályváltozás kiküszöböl.

A környezetkárosodás, környezetkárosítás fogalmának meghatározása a környezeti kár kategóriáját is meghatározza.⁹¹¹ A korábbi, határértékekhez kötött fogalmak a mérhető, kedvezőtlen változás kitételével egyszerűbb bizonyítást igényelnek, s így szigorúbbá válnak. A mérhetőség kritériuma a változás objektív vizsgálatosságát írja elő azzal, hogy legyen számszerűsíthető, vizsgálható, külső szemlélő által is megállapítható a környezet állapotában beálló változás. Ugyanakkor annak megkövetelése, hogy ez a mérhető változás jelentős legyen már a gyakorlat által kialakítandó, a bíróság, hatóság mérlegelési körébe tartozik.

⁹⁰⁸ A Kvt. hatálya természetes és jogi személyekre valamint jogi személyiség nélküli szervezetekre terjed ki. Ennek fényében vajon környezeti kár-e mondjuk az állatok által okozott kár? Például a természetvédelmi törvény alapján a védett állatfaj egyedének kártételéért a természetvédelmi hatóság által fizetendő kártalanítás környezeti kárért jár? (a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. tv. 74. §). S mi a helyzet, ha két állat egymásban tesz kárt, vagy az élőhelyében? Környezet okoz kárt a környezetnek? Avagy ez nem kár, nem környezeti kár? Az ember hogyan, milyen jogalapon regulálja ezt a károk szemszögéből nézve?

⁹⁰⁹ Lásd 3.2. alfejezet, mely szerint a környezethasználat bármely formája alkalmas lehet a környezeti kár megállapítására, a környezetkárosítás buborék tehát akár el is nyelhetné a többit, avagy épp ellenkezőleg, csupán a környezetszennyezés buborék egy részére terjedne ki.

⁹¹⁰ BAKOS JUDIT: A környezetveszélyeztetés értelmezésének problematikája a bírói gyakorlatban. *Magyar Jog* 2010/8. 462-467.

⁹¹¹ A kérdéskörrel lásd a 3.2. alfejezetet

Jelentős lehet ugyanis a változás statisztikailag úgy is, hogy még mindig elhanyagolható szinten marad, duplájára növe például még mindig az észlelhetőségi küszöb alatti, ugyanakkor a helyzet fordítottja is fennállhat, statisztikai értelemben, számszerűsítve kis változás, ami mondjuk így is csupán az országos átlaghoz való közeledésre elég környezeti szempontból, avagy a szubjektív megítélés alapján már túllép az eltűrhető kategórián. A környezetszennyezés kibocsátási határértéket meghaladó mivolta okán bizonyos, hogy mérhető változást okoz, ugyanakkor annak jelentős voltát a törvény nem tekinti automatikusnak, elvben tehát lehetséges olyan környezetszennyezés is, amely nem okoz környezetkárosodást.⁹¹²

A gyakorlati problémát a továbbiakban a környezetveszélyeztetés fogalma jelentheti: a mérhető, jelentős kedvezőtlen változás bekövetkezésének a közvetlen veszélye kitételből a veszély közvetlenségének kérdése okozhat nehézséget. A közvetlen veszély meghatározására azonban találunk mankót más jogterületeken, amiből az értelmezés megszülethet.⁹¹³ Másrészt a kárveszély mértékének becslése is gond lehet, azaz annak megítélése, a veszély valóban jelentős változás előidézésével fenyeget-e, lásd a jelentős változás megítélésénél elmondottakat. A becslés eltérést engedő, lehetővé teszi a szubjektivitás beszivárgását, hiszen a maga a mérhetőség is csupán a veszély realizálódása, azaz a károsodás bekövetkezése után állna fenn, a potenciális kár nagyságának megítélése ebben az esetben pedig pusztán a szakértő nyilatkozatán áll.⁹¹⁴

A felelősség alanyának meghatározása tehát nehézkes, de vizsgálatunk eredményeként a szennyező megközelítőleg bárkire kiterjedő fogalmáig juthatunk. Ugyanakkor a korábbi

⁹¹² A jelentős változás kérdésköre kapcsán lásd az egyes rendeletekben szereplő kritériumok elemzését EMLA: A környezeti károkért való felelősség – Az EU környezeti felelősségi irányelvének átültetése a magyar jogrendszerbe. EMLA 2012. 5-6.

[http://emla.hu/aa2.10.0/img_upload/flb7fd0e4cde967799ab3c249bb8f4f4/A_kornyezeti_felelosseg_iranyelve_k_hazai_atultetese_final_1.pdf]

⁹¹³ A veszély egyrészt akkor válik közvetlenné, ha az adott helyen és az adott időben célszerűen és ésszerűen más módon el nem hárítható, lásd EÖRSI GYULA - GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata I.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 485., közvetlen a veszély, ha térben és időben konkretizálódik, és így már meghatározott személyt vagy személyeket fenyeget, lásd BELOVICS ERVIN - MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS - SINKU PÁL: *Büntetőjog II. Különös rész.* A 2012. évi C. törvény alapján. Budapest, HVG-ORAC 2013. 117. (A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűncselekményének bemutatásánál.) A közvetlen veszély "meghatározott személyre és helyzetre konkretizált veszélyt, vagyis olyan helyzetet jelent, amikor az élet és a testi épség vagy egészség sérelmének a reális veszélye - a veszély általános jellegéből kilépve - határozott és külsőleg is felismerhető formában, egyes személyekhez vagy meghatározott személyhez kapcsolódva jelentkezik" RABÓCZKI EDE - BERKES GYÖRGY (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára.* Budapest, HVG-ORAC, 2012. 536/1. (A közúti veszélyeztetés bűncselekményének bemutatásánál.)

⁹¹⁴ Lásd GONDI FERENC – JANCSÓ GÁBOR: A környezetvédelmi szakértői tevékenység. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység.* Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 303-339., különösen a mérlegelés és az „intuitív körületekintés” részeket.

eredmény alapú megközelítést felváltotta a magatartás vizsgálata. A felelősség módja kapcsán kifejtett aggályainkat továbbra is fenntartva nem tartjuk helyesnek a Kvt-ben felsorolt módozatokra szűkíteni a felelősséget, s általában felsorolással meghatározni annak körét. A korábbi szabályozás szélesebb lefedettséget biztosított, amennyiben nem csupán a szabálysértési felelősséget tartalmazta, hanem felsorolta az egyes jogsértő tevékenységek nagy csoportjait, illetve hozzátette a környezetvédelmi előírások megszegését.⁹¹⁵ Különösen fájó pont a „stb.” kikerülése a normából, ami a felsorolást példálózó jellegűvé változtatta, jelenlegi formájában, ahogy az elemzésünkéből kiderül, ugyanis a lista taxatív, csak a Ktv-ben meghatározott módokon áll fenn a felelősség.

A jogi felelősség általános alapjához hozzá tartozik a környezethasználót terhelő kötelezettségek felsorolása, hiszen ezen kötelezettségei szoros összefüggésben állnak felelősségével: egyrészt be nem tartásuk esetén lehetővé válik a hátrányos jogkövetkezmények alkalmazása, másrészt épp ezen hátrányok felsorolását, azaz a felelősség folyamánként keletkező kötelezettségek előírását tartalmazzák. A kötelezettsége egyszerre terhelik a környezethasználókat, egyidejűleg mind és bármelyik fennáll, megsértésükre külön-külön s egyszerre is lehet hivatkozni. A törvény alapján a környezethasználó a köteles

- a jogellenes magatartástól tartózkodni, illetve azt abbahagyni,
- a környezetvédelmi hatóságot tájékoztatni, információkat szolgáltatni,
- kárenyhítési, kárelhárítási, kármegelőzési kötelezettsége van,
- eredeti állapot, vagy ahhoz közeli állapot helyreállítása, a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást visszaállítani vagy azzal egyenértékű szolgáltatást biztosítani,
- az okozott környezetkárosodásért helytállni és a megelőzési, illetve helyreállítási költségeket viselni.

A környezethasználó kötelezettségei a környezetveszélyeztető magatartásra, illetve környezetkárosításra terjednek ki, ezzel kapcsolatban fennálló általános kötelezettségeiket fogalmazza meg a törvény. A kötelezettségek az ELD-vel összhangban kiegészítésre, pontosításra kerültek a törvényszöveg megelőző állapotához képest.⁹¹⁶ Az első sorban szereplő kötelezettségbe a módosítás során került be a tartózkodás, előtte a megszüntetés és

⁹¹⁵ BÁNDI (2011) i.m. 92.

⁹¹⁶ A Kvt. 101. § (2) a 2007. április 30. előtti szövege: „A jogsértő tevékenység folytatója köteles
a) az általa okozott környezetveszélyeztetést, illetőleg környezetszennyezést megszüntetni, illetőleg környezetkárosítást abbahagyni;
b) az általa okozott károkért helytállni;
c) a tevékenységet megelőző vagy a külön jogszabály szerint meghatározott környezeti állapotot helyreállítani.”

abbahagyás szerepelt csak.⁹¹⁷ Véleményem szerint ez csupán nyomatékosít, hiszen a jogsértéstől mindenki, mindig tartózkodni köteles, így ezen kiegészítés nem ró többletterhet a környezethasználóra.

Új kötelezettség ebben a körben a tájékoztatás, információszolgáltatás, amely kötelezettséget az ELD-ből származtathatjuk. Az irányelvben szereplő tájékoztatási, információ szolgáltatási kötelezettségekből⁹¹⁸ a magyar jog általános kötelezést alakított ki, amelyet támogathatunk, noha az irányelv akár szélesebb értelmezést is lehetővé tene.⁹¹⁹

A környezetkárosodás bekövetkezése esetére előírt azon kötelezettség, hogy a környezethasználó köteles minden lehetséges intézkedést megtenni a környezetkárosodás enyhítése, a kárelhárítás, illetve a további környezetkárosodás megakadályozása érdekében, így különösen haladéktalanul ellenőrzése alá vonni, feltartóztatni, eltávolítani vagy más megfelelő módon kezelni a környezetkárosodást okozó anyagokat, illetve más károsító tényezőket azzal a céllal, hogy korlátozza vagy megelőzze a további környezetkárosodást és az emberi egészségre gyakorolt kedvezőtlen hatásokat vagy a környezeti elem által nyújtott szolgáltatások további romlását tulajdonképpen az irányelv szövegszerű átvétele.⁹²⁰ Beiktatása azonban valóban helytálló, a környezethasználó tegyén meg minden lehetséges intézkedést annak érdekében, hogy a további károsodást megakadályozza.

Az eredeti állapot helyreállításának kötelezettségét is módosította, pontosította a jogalkotó, mikor a környezetkárosodás bekövetkezése esetére nem csupán az eredeti állapotot, hanem az eredeti állapothoz közeli állapot helyreállításának lehetőségéről is rendelkezik, valamint a környezeti elem által nyújtott, vagy azzal egyenértékű szolgáltatás biztosításáról rendelkezik. A restitúció, az eredeti állapot⁹²¹ helyreállítása az irányelv II. mellékletében meghatározott alapfelszámolás céljának megfelelően egészül ki az eredeti állapot közeli állapotba való visszaállítással.

⁹¹⁷ Kvt. 101. § (2) a)

⁹¹⁸ ELD 5. cikk (2) alá sorolva a megelőző intézkedések közt szerepel, hogy ha szükséges a gazdasági szereplők tájékoztassák a hatóságot, illetve ugyanitt a (3) a) alapján a hatóság bármikor kötelezheti a gazdasági szereplőt, hogy szolgáltatson információt a környezeti kár közvetlen veszélyéről vagy az ilyen közvetlen veszély gyanújával kapcsolatos esetekről. A 6. cikk (1) bekezdése a kár bekövetkezése esetére rendel el haladéktalan tájékoztatási kötelezettséget.

⁹¹⁹ Gondoljunk itt az 5. cikk (2) alatti szükség esetére szóló fordulatra.

⁹²⁰ ELD 6. cikk (1) a) pontja.

⁹²¹ Kvt. 4. § 17. eredeti állapot: a környezetkárosodás bekövetkezésének időpontjában a környezetnek vagy valamely elemének és az általa nyújtott szolgáltatásoknak a rendelkezésre álló legjobb információ alapján meghatározható állapota, mely akkor állt volna fenn, ha a károsodás nem következik be. Ezzel egyező ELD 2. cikk 14. pont

A költségek tekintetében csak látszólagos, hogy a jogalkotó csupán a megelőzési és helyreállítási költségekre korlátozza a helytállást, a fogalmak közé beiktatta ugyanis ennek meghatározását. Ennek megfelelően ide sorolható minden olyan költség, amely a környeztkárosodás megelőzéséhez, illetve az eredeti állapot helyreállításához szükséges, ideértve különösen a környeztkárosodás, valamint annak közvetlen veszélyének felméréssel kapcsolatos költségeket, a lehetséges intézkedések felmérésének költségeit, az adatgyűjtés költségeit, a jogi költségeket (így például ügyvédi, illetve közjegyzői költség), valamint a monitoring és az ellenőrzés költségeit, továbbá a kártalanítás összegét.⁹²² A költségek felsorolása példálózó, ugyanakkor az átmeneti veszteségek,⁹²³ s annak költségei e pont alá sorolhatósága nem egyértelmű.

A szankciók számbavétele kapcsán szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy itt sem egyértelmű a törvény szóhasználata: csupán a megelőzési és helyreállítási költségek áthárításáról rendelkezik egyértelműen, nem szögezi le, hogy a listán egyébként szereplő kárenyhítés, kárelhárítás költsége is a környezethasználót terheli-e – a szennyező fizet elve alapján igen –, valamint az esetleges egyéb költségek érvényesítésére, így a kompenzációs felszámolás költségek, az átmeneti veszteségekre kiterjedő költségek sem ad lehetőséget. A Kvt-vel szemben a Ptk. például nevesíti ezeken túl többek között a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedését,⁹²⁴ ami jelen esetben szintén indokolt lehetne.⁹²⁵

Nevesít ugyanakkor egy másik jogkövetkezményt, a tevékenység korlátozását, előírt feltételek teljesítéséig való felfüggesztését vagy megtiltását,⁹²⁶ amely az abbahagyás, eltiltás, helytállás, költségviselés négyesének megsértése esetén alkalmazható. Az alkalmazási kör kettős: egyrészt további károsodás megelőzésének eseteire teszi lehetővé az intézkedést, azonban itt sem teljes körűen, a kármegelőzési tevékenység megsértése esetén nem alkalmazható, mint ahogy a tájékoztatási kötelezettség megsértése esetén sem. Márpedig ha a hatóság nem értesül a károsodás veszélyéről, és a környezethasználó megelőző intézkedéseket sem tesz, épp hogy indokolt volna további előírásokkal ellátni, tevékenységét pedig annak teljesítésétől függővé tenni. A rendelkezés másik alkalmazási köre represszív: amennyiben a környezethasználó

⁹²² Kvt. 4. § 18. pont.

⁹²³ ELD II. melléklet 1. d) „átmeneti veszteségek”: olyan veszteségek, amelyek abból erednek, hogy a károsodott természeti erőforrások és/vagy az azok által nyújtott szolgáltatások nem képesek betölteni ökológiai funkcióikat, illetve megfelelő szolgáltatásokat nyújtani más természeti erőforrásoknak vagy a köznek mindaddig, ameddig az elsődleges vagy a kiegészítő intézkedések hatása meg nem nyilvánul. E fogalom nem terjed ki a lakosság pénzügyi kártalanítására.

⁹²⁴ Ptk. 2:51. § (1) e)

⁹²⁵ Szemben például a szintén alkalmazható egyéb polgári jogi jogkövetkezményekkel, mert például a jogsértés bírói megállapítása, elégtételadás, annak nyilvánosságához közvetítése a környezet szempontjából irrelevánsak.

⁹²⁶ Kvt. 101. § (3) bekezdés

nem áll helyt a károsodásért, nem fizeti meg a költségeket, ennek kikényszerítésére élhet a hatóság a tevékenység korlátozásának eszközével. Ebben az esetben már bekövetkezett kárról beszélünk tehát, így az intézkedésnek nincs további megelőző hatása, büntető jellegű tehát. A rendelkezés nem tartalmazza, hogy a büntetés meddig, mire terjedje, az arányosság elvének megfelelően azonban álláspontom szerint csak a helytállás, s így a fizetés kikényszerítésére alkalmazható: időben ameddig az be nem következik, és olyan mértékben, amilyen arányban a helytállás súlya, a fizetendő összeg és a tevékenység korlátozásával vagy megtiltásával okozott vagyoni hátrány áll egymással.

A felelősség általános alapjának szabályaihoz hozzá tartozik az ingatlan tulajdonosát kártalanítás mellett terhelő tűrés kötelezettség,⁹²⁷ amely a megelőző és helyreállítási intézkedésekkel kapcsolatos, ezzel szemben az elővigyázatosság elvével kapcsolatban nem áll fenn.⁹²⁸ A tulajdonost terhelő kötelezettségek több lábon állnak. Egyrészt alapjuk az Alaptörvényben lefektetett, a tulajdonost terhelő társadalmi felelősség,⁹²⁹ másrészt a tulajdonjoggal járó, Ptk-ban megfogalmazott kötelezettségek.⁹³⁰ A rendelkezés a 2007-es módosítással került a törvénybe, de az irányelvtől függetlenül. Ahogy az láthatjuk, a magyar jogban számos hasonló magánjogi kötelezettség van, így a rendelkezés megjelenése nem rendkívüli, szervesen illeszkedik a jogi gondolkodásunkba. A környezet és a károsultak érdekét szolgálja, s bár közvetlenül nem a károkozót terhelő kötelezettségről van szó, üdvözlendő. A kártalanítás szabályai azonban nem egyértelműek. A felelősség elve alapján a kártalanítás megfizetésére a károkozó köteles, amennyiben azonban nem teljesít, vagy a kármegelőző, kárelhárító tevékenységet nem ő, hanem a hatóság végzi, végezteti, a kártalanítás érvényesítése problémákba ütközhet.

A jogszabály általános felhatalmazást ad ezen túl környezetvédelmi biztosíték adását vagy céltartalék képzését elrendelő jogszabályok kidolgozására, amelyek fedezetül szolgálhatnak környezeti károk bekövetkezése esetére. Míg a pénzügyi fedezet a környezetet, illetve a károsultak érdekeit védő rendelkezés, addig a környezethasználót védő garanciális szabály, hogy csak célhoz, tevékenységhez kötötten, előírt minimális tartalmi kellékekkel születhet

⁹²⁷ Kvt. 101. § (4) bekezdés

⁹²⁸ Itt ismét a veszély közvetlen mivoltára utalhatunk: közeli veszéllyél fennáll, távoli veszéllyél nem az érintett tulajdonos kötelezettsége.

⁹²⁹ Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdés

⁹³⁰ Ptk. 5:13. § (1) A tulajdonost tulajdonjogának tárgyán – *jogszabály és mások joga által megszabott korlátok között* – teljes és kizárólagos jogi hatalom illeti meg. Ennek lebontása később a dolog használatával kapcsolatos általános korlát, amelynek ellentételezésként szomszédjogi tűrés kötelezettséget is keletkeztet a Ptk. közérdekű munkák, illetve bármely fontos ok esetére (Ptk. 5:25.§), illetőleg szükséghelyzetre (Ptk. 5:26. §) és közérdekű használatra (Ptk. 5:27.§), amelyek erre a helyre alkalmazhatóak.

ilyen jogszabály. Ezen rendelkezések az irányelv megszületése előtt is szerepeltek a törvényben, s ahogy az az irányelvnél kifejtettük, a biztosítéki rendszer főként mint koncepció él.⁹³¹

Ezzel szemben egyoldalúan a károsultak s egyben a környezet érdekeit védő általános rendelkezés annak az ingatlan tulajdonosával és birtokosával szemben fennálló rendelkezés, amelyen a környezetkárosítást, illetve környezetveszélyeztető magatartást folytatták, miszerint őket az ellenkező bizonyításáig egyetemleges felelősség terheli.⁹³²

A szabály több rétegből áll. Egyrészt vélelmezi a tulajdonos és birtokos felelősségét, még hozzá a mindenkori tulajdonos és birtokos felelősségét, nem pedig a kár bekövetkeztekor fennálló, avagy a kárt okozó tevékenység vagy mulasztás időpontjában fennálló helyzetet alapul véve.⁹³³ A megjelölt személyek felelőssége azonban ebben az esetben is másodlagos, a 101.§ (1) bekezdése egyértelműen rendelkezik arról, hogy a környezethasználó az elsődleges felelős, aki a tevékenysége esetlegesen károsító hatása okán felel. Ez alól a felelősség alóli mentesülés kivételes szabályát fogalmazza meg a Kvt. 102.§ (1)-(2) bekezdése, amely azonban csak akkor alkalmazandó, ha a tevékenység folytatója (károkozó) nem állapítható meg, illetve, ha bizonyítja, hogy a felelősség nem őt terheli.⁹³⁴ A vélelem szabálya másrészt egyetemlegességet rendel a tulajdonos és a birtokos között azon az alapon, hogy a birtok nagy valószínűséggel a tulajdonostól származik,⁹³⁵ ennek megfelelően a tulajdonos mögöttes felelőssége indokolt.⁹³⁶

A kimentés lehetőségét első körben általánosan fogalmazza meg a rendelkezés, tehát bizonyítható, hogy nem most, nem az illető tulajdonos/birtokos státusának fennállása idején következett be a kár, avagy nem ezen idő alatt végzett tevékenység vagy mulasztás következménye, ő maga az elvárható gondosság tanúsítása mellett eljárva nem működött közre a károsodásban stb. Második körben azonban a törvény szigorít, amikor akként rendelkezik, hogy a tulajdonos mentesül az egyetemleges felelősség alól, ha megnevezi az

⁹³¹ A magyar jogban ilyenként értékelhető a hulladéklerakók engedélyezéséhez megkövetelt biztosítás vagy céltartalék. a hulladéklerakással, valamint a hulladéklerakóval kapcsolatos egyes szabályokról és feltételekről szóló 20/2006. (IV. 5.) KvVM rendelet 7. § (3) l)

⁹³² A Kvt. 102. § (3) bekezdés a nem helyhez kötött környezetszennyező források tulajdonosai és birtokosai tekintetében ugyanezen rendelkezések megfelelő alkalmazását rendeli.

⁹³³ A „mindenkori” kitétel a törvény 2007-es módosításakor került a szövegbe, így pontosítva a kötelezettséggel terhelt személyi kört, amely az eredeti megfogalmazásban a tulajdonosokat együttesen is jelenthette. Ez a módosítás nem az ELD hatása, hanem a gyakorlat által megkövetelt.

⁹³⁴ Lásd a Kúria Kfv.II.37.521/2014/5.számú ítéletét.

⁹³⁵ Ha nem, ez is az ő érdekkörébe tartozik, hiszen felróhatóan járt el az ingatlanával kapcsolatban, ha az kikerült a birtokából, s más birtokába kerülhetett akarata ellenére.

⁹³⁶ Lásd ezzel kapcsolatban a Ptk. épületkárookra vonatkozó rendelkezéseit Ptk: 6:560-561. § a tulajdonos, birtokos, akinek érdekében áll kategóriái tekintetében fennálló analógiaként.

ingatlan tényleges használóját, és kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a felelősség nem őt terheli.⁹³⁷ Itt csak a tulajdonos kimentéséről szól, konjunktív feltételként előírva a felróhatóság hiányának bizonyítása mellett a használó megnevezését. Álláspontom szerint ez a rendelkezés ebben a formában vitatható. Vegyük fiktív esetként egy évtizedekkel ezelőtt, állami vállalat által ipari tevékenységre használt ingatlanát, amire irodaházat emeltek, és többszöri tulajdonosváltás után a jelenlegi tulajdonos az irodák bérbeadásával hasznosít. Kiderül, hogy az ingatlan melletti telek, ami szintén az egykori gyárhoz tartozik, valamilyen szennyezéssel terhelt, kármentesíteni kell, a szennyezés azonban az irodaház alatti telekre is átnyúlik, így a költségeket meg kellene osztani. Csakhogy kik között és hogyan?

Fenti rendelkezés szerint első körben az irodaház tulajdonosa és az irodákat bérlők között egyetemlegesen. A szennyezés nyilvánvalóan régi, az ott ipari tevékenységet folytató vállalathoz köthető. Vizsgáljuk meg, hogyan tudják a jelenlegi tulajdonosok kimenteni magukat. A tulajdonos fenti rendelkezés szerint a bérleti szerződések felmutatásával, illetőleg elegendő a bérlők puszta megnevezése, és felróhatósága hiányának bizonyításával. Ehhez elegendő lehet az, hogy már irodaházzal együtt vásárolta az ingatlant, az ingatlan-nyilvántartásba be nem jegyzett környezeti teher, s annak igazolása, hogy soha semmilyen ipari tevékenységet nem végzett sem ő, sem pedig a bérlői, a szennyezéssel kapcsolatban pedig annak igazolása, hogy tulajdonosi minőségének megszerzése előtti időből származik.⁹³⁸ No de a bérlők helyzetéről nem szól a rendelkezés, arról hogy a birtokos hogyan és miként mentheti ki magát, ebből következően az első fordulat alapján tulajdonképpen bárhogy, vagy ellenkezőleg, sehogy. Mindkét megoldás helytelennek tűnik. Nehezíti a helyzetet a birtokos fogalmának az új Ptk. hatálybalépésével való többszintűvé bonthatósága, az albirtokos kategóriájának megjelenése. (fenti példánál maradva mondjuk az egyik irodában nyelviskola működik, aki külsős tanárok számára termeket ad ki) Az albirtokos a főbirtokostól származó birtoka tekintetében elvben helyesnek tűnhet, hogy mindkettejük egyetemleges felelőssége – a tulajdonossal egyetemben – fennálljon, csakhogy mentesülésükről is rendelkezni kellene.

A példánál maradva az irodát bérlő mondjuk utazási iroda sem tevékenységével, sem mulasztásával nem okozott kárt, s nem elvárható ingatlan bérlésénél utánanézni a több évtizede a telken végzett tevékenységek potenciális hatásainak. Ugyanakkor a bármely kimentés elfogadása adott esetben a károkozásban valóban közreható birtokos helyzetét

⁹³⁷ Kvt. 102. § (2) bekezdés.

⁹³⁸ A mentesülés bizonyításához lásd a Zalaegerszegi Törvényszék 8.K.21.991/2008/6. számú ítéletét egy termelősövetkezet által a 70-es években elásott fémhulladékokkal kapcsolatban, ezzel szemben az időmúlás, mint a bizonyítást megnehezítő körülmény értékeléséhez a Csongrád Megyei Bíróság 2. G. 40.195/2006/32. számú ítéletét.

könnyebbé tehetné, mint a tulajdonosét.⁹³⁹ A felelős személyének pusztá megnevezése is gyakorlati problémákat vethet fel, amennyiben a megnevezett személyekkel szemben a bizonyítás nehezzé válik.⁹⁴⁰

A felelős személy megállapításának gondolatköréhez tartozó rendelkezés a jogutódlással kapcsolatos. Ha több környezethasználó közösen hoz létre olyan gazdálkodó szervezetet, amelyben korábban végzett azonos vagy egymást kiegészítő tevékenységüket egyesítik, a környezetvédelmi kötelezettségek tekintetében a létrehozott gazdálkodó szervezet az alapítók jogutódjának minősül, felelőssége pedig az alapítókkal egyetemleges. A környezeti felelősséggel kapcsolatos jogutódlás kimondása egyrészt a kötelezettség folytonosságának biztosítására szolgál, másrészt a környezethasználók helytállási képességét erősíti meg az egyetemlegesség kimondásával a jogutód tőkeerejével.

A gazdasági társaságok – 2010-től egyéni cégek – vonatkozásában a felelősség tagokra, vezető tisztségviselőkre való kiterjesztése szintén a helytállási képességet erősíti, illetve a környezeti kár okozására létrehozott gazdasági társaságok megelőzésére szolgál. A tagok, vezető tisztségviselők magatartásáért való helytállás nem új a magyar jogban.⁹⁴¹ A gazdasági társaság és egyéni cég azon tagjai, részvényesei, valamint vezető tisztségviselői, akik olyan határozatot, intézkedést hoztak, amelyről tudták, vagy az elvárható gondosság mellett tudhatták volna, hogy annak végrehajtásával a társaság környezetkárosodást okoz, a társaság megszűnése esetén korlátlanul és egyetemlegesen felelnek a társaságot terhelő, a társaság által nem teljesített helyreállítási és kártérítési kötelezettségekért. Mentessül a felelősség alól, aki a határozat, intézkedés meghozatalában nem vett részt, a határozat ellen szavazott, illetve az intézkedéssel szemben tiltakozott.⁹⁴²

A mentesülés lehetőségeinek felsorolása a tartalma alapján vagylagos, hiszen adott személy nem tud egyszerre távol lenni egy intézkedés meghozatalától s ugyanakkor ellene szavazni, így viszont elegendő lehet az egyik kimentési okot bizonyítani. Mi történik olyankor, ha előkészítem a döntést, kilobbizom s magam is megszavazom, majd tiltakozom ellene – mentesít ez vajon a felelősség alól? Hiszen tiltakozhatok eleve a felelősség alóli mentesülés céljából, avagy épp ellenkezőleg, utóbb érvelhetek azzal, hogy megváltozott a véleményem,

⁹³⁹ A bizonyítás nehézségeivel kapcsolatban lásd pl. Veszprémi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 1.K. 26.883/2013/29., IH 2007.71. Az egyetemleges kötelezettek egymás közötti viszonyának megállapításához a polgári jog szabályait rendeli alkalmazni a Somogy Megyei Bíróság 5.K.21.215/2010/2.számú határozata.

⁹⁴⁰ Lásd a megnevezéssel kapcsolatban a bizonyítási teher kérdéséről a Kúria Kfv.III.37.630/2011/3.számú, illegális hulladék-elhelyezéssel kapcsolatos ítéletét, illetve a megnevezés késedelmes volta miatt beálló joghatásokról a Kúria Kfv.II.37.420/2013/5.számú határozatát.

⁹⁴¹ Vö. Ptk. másért való felelősség szabályait 6:540-540. §.

⁹⁴² Kvt. 101. § (5) bekezdés.

de már késő volt, s hiába tiltakoztam. Adott esetben a döntés a hatóság, bíróság kezében van. Ezt kiegészítő, a visszaélések megakadályozását szolgáló garanciális szabály, hogy fenti rendelkezés hatálya alá tartozó vezető tisztségviselő kötelezettsége teljesítéséig nem lehet olyan gazdasági társaság és egyéni cég vezető tisztségviselője, mely a tevékenységét környezetvédelmi engedély, egységes környezethasználati engedély, illetve a hulladékgazdálkodásról szóló külön jogszabály szerinti engedély birtokában végezheti.⁹⁴³ Utóbbi két gazdasági társaságokra vonatkozó rendelkezés ugyan az irányelvet átültető rendelkezéssel került be a törvénybe, valódi indoka azonban a visszaélések megakadályozása.

Megállapíthatjuk, hogy a felelős személyek körének szabályozása körében az ELD, illetve az ahhoz kapcsolódó jogharmonizáció⁹⁴⁴ a jogszabályok terén az egységesedés irányába hatott. A korábbi jogszabályok egymástól eltérő személyi kört állapítottak meg,⁹⁴⁵ ez a gyakorlatban problémákhoz is vezetett.⁹⁴⁶ A környezethasználó fogalmának átalakításával általános fogalmat képez a felelős megnevezésére a környezetkárosító személyében.

Az ELD által, a felelősség alanyának megnevezésére használt gazdasági szereplő a meghatározása szerint lényegesen szűkebb kategória, mint a magyar jog környezethasználója, hiszen „kereső tevékenységhez”⁹⁴⁷ köti helytállását.

A felelősséget felidéző magatartások tekintetében bekövetkezett változás nehezen összevethető. A korábbi szöveg alapján „aki tevékenységével vagy mulasztásával a környezetet veszélyezteti, szennyezi vagy károsítja, illetőleg tevékenységét a környezetvédelmi előírások megszegésével folytatja (a továbbiakban együtt: jogsértő tevékenység)”⁹⁴⁸ felelősséggel tartozott. A hatályos szöveg ehhez képest a

⁹⁴³ Kvt. 101. § (6) bekezdés.

⁹⁴⁴ Az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelősséggel összefüggő módosításáról szóló 2007. évi XXIX. törvény.

⁹⁴⁵ Lásd pl. a 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet 21. § (2) bekezdését 2007. IV. 30. előtt csupán harmadsorban utal a Kvt. felelősi körére. Ezen rendelkezés alapján a kármentesítésre az volt köteles, aki

a) a szennyezettséget okozó tevékenységet folytatta vagy folytatja, illetve annak jogutódja;

b) a környezeti kárért fennálló felelősséget a szennyezett terület tulajdonjogának megszerzésével vagy egyéb módon átvállalja, valamint

c) a Kvt. 101-102. §-a szerint felelősségre vonható.

⁹⁴⁶ Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.264/2009/19. számú ítélete. „Az idézett jogszabályi rendelkezésekből az is megállapítható, hogy a Korm. rendelet és a Kt. egymáshoz képest a „lex speciális” és „lex generális” viszonylatában állnak - ehhez képest a „lex speciális derogat lege generali” (a speciális rendelkezés lerontja az általános szabályokat) általános jogelv szerint a Korm. rendelet 21. § (2) bekezdés a) pontja szerinti jogalany állapítható meg a kármentesítésre kötelesek körében.”

⁹⁴⁷ ELD 2. cikk 7. pont „keresőtevékenység”: minden olyan tevékenység, amelyet gazdasági tevékenység, üzleti vagy egyéb vállalkozás keretében folytatnak, tekintet nélkül arra, hogy magán- vagy közvállalkozás, profitorientált vagy nonprofit jellegű-e

⁹⁴⁸ Kvt. 101. § (1) bekezdés 2007. IV. 30. előtti szöveg.

környezethasználat, környezethasználó meghatározásába próbálja ugyanezt a jelentéstartalmat bezúfolni, de a fentebb bemutatott értelmezési láncolat alapján szűkebb körben: a veszélyeztetés, szennyezés mellett az igénybevétel és terhelés általánosabb kategóriáit alkalmazza. Kimarad azonban az előírások megszegése fordulat, ahogy a környezethasználat definíciója is csupán a tevékenységeket említi, a mulasztás, mint lehetséges elkövetési magatartás kimaradt. Ezek közül a tevékenység-mulasztás megkülönböztetés lehetősége tűnik súlyosabbnak, ezt azonban más esetben már a korábbi bírói gyakorlat is igen helyesen korrigálta kiterjesztő jogalkalmazással.⁹⁴⁹

Az ELD által szabályozott felelősségi körrel kapcsolatban elmondtuk, hogy szűk körű, csupán a mellékletében szereplő tevékenységekre vonatkozik, ez tehát itt nem vizsgálható. Ennek megfelelően szemlélete sem tisztán eredmény centrikus, megkívánja a megfelelő magatartást, pusztán a környezetben beálló eredmény nem elégséges az alkalmazásához. Ez a szemlélet a magyar szabályban nem tükröződik.

A felelősséget felidéző környezethasználat – igénybevétel – terhelés – szennyezés – veszélyeztetés – károsítás közül tartalmi tekintetben érdemben csak környezethasználat, a környezetkárosítás és a környezet-veszélyeztetés változott. A környezethasználat köre nagyságrendekkel bővült az engedély kikerülésével, így alkalmassá vált kiterjesztő értelmezésre a felelősség megalapozásához. A környezetkárosítás bizonyítása is egyszerűsödött a mérhető, jelentős kedvezőtlen változás feltételének bevezetésével, a mérhetőség ugyanis megfoghatóvá vált. A környezeti elem által nyújtott szolgáltatás⁹⁵⁰ fordulat bekerülésével tovább cizellálódott az alkalmazási kör. Ez a fordulat az ELD fogalmi rendszeréből származik, a meghatározás hasonló, más körre vonatkozik azonban. Míg a magyar jog a lényegesen nagyobb kört felölelő környezeti elem⁹⁵¹ nyújtotta szolgáltatásokra terjed ki, addig az ELD természeti erőforrásokra⁹⁵² alkalmazza. Ahogy azt a két meghatározásból láthatjuk a magyar jog környezeti elem definíciója szélesebb, mint az ELD által használt természeti erőforrás, ez azonban az ELD általános an vett korlátozott alkalmazhatóságából következik, míg a magyar jog túllépve a minimális harmonizációs elváráson igen helyesen az általános alkalmazás mellett döntött.

⁹⁴⁹ Lásd erről BAKOS i.m. 466. a környezetkárosításról elmondottakat.

⁹⁵⁰ Kvt. 4. § 14. környezeti elem által nyújtott szolgáltatás: környezeti elemnek más környezeti elem vagy a társadalom (köz) érdekében ellátott funkciója.

⁹⁵¹ Kvt. 4. § 1. környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői;

⁹⁵² ELD 2. cikk 12. „természeti erőforrás”: a védett fajok és természetes élőhelyek, a vizek és a talaj.

A környezet-veszélyeztetés esetén míg korábban bármely környezetkárosítás előidézésére alkalmas tevékenység vagy mulasztás beletartozott fogalmi körébe, addig jelenleg ennek közvetlen veszélye szükséges, a távoli veszély esete így kikerült a definícióból. Az irányelv hatása érződik ezen a változáson is, hiszen az irányelv alkalmazza ezt a szűkítést, ugyanakkor ez a magyar jogban korábban fennálló fellépési lehetőségek szűkítéséhez vezetett. Ezzel a változtatással nem érthetünk egyet, lehetőség nyílt volna a korábbi, szélesebb értelmű kárveszély fogalom megtartására, a „kiegészítés és helyesbítés”⁹⁵³ indoka nem áll összhangban a környezet érdekével.

Érdekes, hogy míg az irányelv tartalmazza a közvetlen veszély meghatározását,⁹⁵⁴ addig a magyar jog magát a definíciót nem vette át. A közvetlen veszély magyar jogban meglévő lehetséges értelmezéseiről szoltunk. Annak kidolgozása, hogy a környezetveszélyeztetés esetére melyik meghatározást alkalmazza a gyakorlat, esetleg új szempontokat kidolgozva jut megállapításra. A gyakorlat egyértelmű megváltoztatása a jogszabályba ültetéssel megoldható lenne, kérdéses azonban, hogy ez-e cél. Megemlítendő ezen túl, hogy a környezetveszélyeztetés fogalmának szűkítése a felelőség fennállásán túl más jogosítványokat is szűkített, így például a környezetvédelmi érdekek képviselőjére létrehozott szervezet fellépési lehetőségei is szűkültek.⁹⁵⁵

Összességében a jogi felelőség általános alapjának vizsgálatával arra a megállapításra jutottunk, hogy az új szöveg általánosabb megfogalmazása szűkebb, mint a megelőző megközelítés. Ez egybevágh a módosítás más szerzőknél megtalálható megítélésével,⁹⁵⁶ s álláspontunk szerint nem helyeselhető.

4. A közigazgatási jogi felelőségről

Mielőtt rátérnénk a közigazgatási jogi felelőség az ELD hatására kibővített szabályaira, tekintsünk ki néhány gondolatban a közigazgatási felelőség általános kérdéseire.⁹⁵⁷ A közigazgatási jogi felelőség a magyar jogban a közigazgatási jogellenesség fogalmához

⁹⁵³ Lásd az egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelőséggel összefüggő módosításáról 2007. évi XXIX. törvény indoklását: Egyes környezetvédelmi tárgyú törvények környezeti felelőséggel összefüggő módosításáról szóló T/2425. számú törvényjavaslat indokolása.

⁹⁵⁴ ELD 2. cikk 9. „közvetlen kárveszély”: környezeti kár közeljövőben történő bekövetkezésének megfelelő valószínűsége

⁹⁵⁵ Kvt. 99. §.

⁹⁵⁶ BÁNDI (2011) i.m. 92.

⁹⁵⁷ A közigazgatási felelőség általános ismertetését és annak elméleti hátterét lásd a dolgozat 4.2 részében.

kapcsolható.⁹⁵⁸ A közigazgatási jogellenesség valamely közigazgatási norma megsértése, vagy jogszabályi felhatalmazáson alapuló közigazgatási határozat megsértése, ami lehet kötelezettségek teljesítésének elmaradása vagy tilalmak megszegése.⁹⁵⁹ A közigazgatási felelősség specifikuma tehát a jogellenes magatartás kettős arca: általános, jogszabályba foglalt, mindenkire érvényes rendelkezés megsértése, illetve az egyedi, címzett rendelkezés megsértésének lehetősége, ahol a jogellenesség csupán a cízzel szemben áll meg. A jogsértés következménye a közigazgatási szankció: a közigazgatás-ellenes, azaz a közigazgatás működését zavaró vagy akadályozó magatartással szembeni joghátrány. Ezen szankció kikényszeríthető, valamilyen hátrányt okoz, amit arra jogszabályban felhatalmazott szerv alkalmaz és az esetek többségében objektív.^{960 961}

A közigazgatási jogi szankciók szintén többfélék. A kötelezések és tilalmak mellett vannak eleve a felelősség alkalmazásának céljából konstruált jogintézmények, így a különböző bírságok és a szabálysértések. A kötelezések, korlátozások és tilalmak elsődleges célja nem szankcióként való alkalmazásuk, hanem a közigazgatás közvetlen beavatkozásának eszközei az egyes tevékenységek regulálására,⁹⁶² ennek megfelelően alkalmazásukra nem csak jogellenes magatartások esetén kerül sor.⁹⁶³ Épp ellenkezőleg, leggyakrabban jogellenesség nélkül, a megelőzés érdekében alkalmazza őket a jogszabály és a hatóság. Ennek ékes példája a környezethasználó kötelezettségeit felsoroló, fentebb ismertetett környezetvédelmi törvénybe foglalt kötelezés-lista, amely kifejezetten a környezeti károkkal kapcsolatos magatartásának szabályait fekteti le.⁹⁶⁴ A tiltások, kötelezések és korlátozások másodlagos felhasználását jelenti a jogsértés esetére szankcióként való alkalmazásuk, erre fentebb szintén láthattunk példát.⁹⁶⁵ Alkalmazásuk eseteit azon szempont alapján különböztethetjük meg, hogy megelőzte-e elrendelésüket valamely jogellenes magatartás: határozat be nem tartása vagy jogszabály megsértése.

⁹⁵⁸ NAGY MARIANNA (1999b): Az államigazgatási jogi szankció elméletétörténetéről. *Jogtudományi Közöny* 1999/12. 517-528.

⁹⁵⁹ BÁNDI (2011) i.m. 324.

⁹⁶⁰ Például a szabálysértések fontos kivételt jelentenek.

⁹⁶¹ A közigazgatási szankciók objektivitása nem általános még Európában sem, a bűnfelelősség elve alapján általában megkövetelik legalább a gondatlanságot a büntetés kiszabásához, Magyarország és Görögország áll egyedül az objektív felelősség talaján. Lásd KIS NORBERT – NAGY MARIANNA: Európai közigazgatási büntetőjog. Budapest, HVG-Orac, 2007. 7-24.

⁹⁶² Ismérveiről és csoportosításukról lásd BÁNDI (2011) i.m. 273. skk., CSÁK CSILLA (2012d): *A környezetjogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 133-144.

⁹⁶³ Az elkülönítés problémájáról lásd KILÉNYI GÉZA (2001): A közigazgatási anyagi- és eljárásjog kodifikációja és ennek hatása a közigazgatási bíráskodásra. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 18-29.

⁹⁶⁴ Kvt. 101. § (2) bekezdés, emellett lásd a dolgozat 6.2.1 alfejezetében.

⁹⁶⁵ Kvt. 101. § (3) bekezdés, a dolgozat ugyanazon részében.

Ezzel szemben a bírságok és szabálysértések minden esetben egy jogellenes magatartás következményeként alkalmazhatóak. Ezen belül a szabálysértések megítélése kettős, hiszen a cselekmény elkövetésének tényén túl az elkövető felróhatóságát is vizsgáljuk. A bírságok alkalmazásánál általában nem szempont a felróhatóság, noha ez alól is van kivétel.⁹⁶⁶ A bírság mindig anyagi természetű, pénz fizetésére való kötelezést jelent. Jellemzően anyagi jellegű jogsértés esetén alkalmazzuk, vagy anyagi eszközökkel kompenzálható jogsértésért, leggyakrabban akkor, ha a jogsértő ezeken túl a jogsértéssel anyagi előnyhöz is jut.⁹⁶⁷

A közigazgatási szankciók céljaik alapján is feloszthatók: egyrészt preventív, a szankcióval való fenyegetés hatására, részben annak nagyságától való félelem nyomására a megelőzés (elrettető nagyságú bírság), másrészt a represszív, a múltban elkövetett jogsértéssel arányos büntetéssel (büntető kártérítés), harmadrészt punitív, büntető, megtorló jellegű, negyedszer pedig jogvédelmi célú intézkedéseket. A célok egymással keverednek, közöttük a represszív célú szankciók erősödése, tényerése figyelhető meg,⁹⁶⁸ erre példa az ELD is. A közigazgatási szankciókkal kapcsolatos lényeges vonás, hogy felhatalmazás nélkül is lehetséges kumulációjuk, ti. intézkedések és bírságok egyidejű alkalmazása, épp eltérő céljaik miatt.

A közigazgatási rendelkezések, köztük a felelősség intézményeinek fontos jellemzője megkerülhetetlenségük, az, hogy a jogszabályi kereteken belül minden esetben, s mindig ugyanúgy bekövetkeznek. Ezt követeli meg általában a jogbiztonság elve, ez szolgálja leginkább a kiszámíthatóságot, a prevenciók célokat, a környezet érdekét. Ennek az elvárásnak a sarokpontja a végrehajtás. A megfelelő tartalmú és kidolgozottságú, koherens, és szigorú jogszabályok mit sem érnek azok megfelelő, következetes és megkerülhetetlen alkalmazása nélkül.

⁹⁶⁶ Így például lényeges kivétel a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.) 61. § (1) bekezdése alapján az eljárási bírság, illetve az e mellett alkalmazható, szintén felróhatóságtól függő költségviselés elrendelése.

„(1) Az e törvényben meghatározott esetekben a kötelezettség felróható módon történő megszegése esetén eljárási bírság kiszabásának van helye. Ha az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője egyébként rosszhiszeműen jár el, a hatóság eljárási bírsággal sújthatja.

(1a) A hatóság az ügyfelet vagy az eljárás egyéb résztvevőjét az okozott többletköltségek megfizetésére kötelezi, ha

a) eljárási bírságot szab ki,

b) az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője jogellenes magatartása folytán vált szükségessé valamely eljárási cselekmény megismétlése, vagy

c) a többletköltség azért keletkezett, mert az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője valamely eljárási cselekményét nem a célszerűség figyelembevételével teljesítette.”

⁹⁶⁷ A bírságokról bővebben lásd CHRISTIÁN LÁSZLÓ: *A közigazgatási büntető szankciók rendszere*. PPKE JÁK 2014. 10-21.

[<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/14204/file/A%20k%C3%B6zig.b%C3%BCntet%C5%91szanci%C3%B3k%20rendszere.pdf>]

⁹⁶⁸ Lásd CHRISTIÁN i.m. 8.

A végrehajtás, jogérvényesítés intézményrendszere sok esetben nem kielégítő, az unió minden tagállamában találhatunk hiányosságokat. A hazánkban a környezetvédelem megfelelő szervezeti, igazgatási megalapozottsága terén megmutatkozó nehézségekre és hiányosságokra világított rá az OECD egyik vizsgálata. „A felügyelőségek munkaterhe növekedett egyrészt a hatáskörök összevonása, másrészt a szabályozási keretek fejlesztése miatt.”⁹⁶⁹ Mindehhez nem egészen jól társítható a tanulmány szerint is jelentősen csökkenő létszám, illetve költségvetés csökkentés: 2006-ban a 2003. évi létszámhoz képest 18%-kal kisebb létszámmal kellett dolgozni, illetve a környezetvédelmi tárca költségvetése 2005-ben egyedül 30%-kal csökkent.⁹⁷⁰ A munkateher azonban ezzel párhuzamosan nőtt, a szankciórendszer megerősödése mellett a helyszíni ellenőrzések nagyobb számával párhuzamosan a kiszabott bírságok száma mintegy 40%-kal nőtt, ugyanakkor a behajtásuk akadozik, a kiszabott bírságok mintegy 25%-át nem sikerült behajtani.⁹⁷¹ A hatékonyságot csökkentette, hogy „2005-ben 50%-kal csökkentették a környezetvédelmi felügyelőségeken dolgozó alkalmazottak, a természetvédelmi őreket, a vámhatósági és rendőrségi alkalmazottak létszámát”.⁹⁷² Mindezek következtében az OECD ajánlások között azt találjuk: "Biztosítani kell az elégséges finanszírozást és személyzetet a környezeti igazgatás és a felügyelőségek számára, hogy rendelkezésre álljon a költséghatékony irányítási és jogérvényesítési kapacitás.”⁹⁷³

Az OECD teljesítményértékelése óta átfogó elemzés hazánkban nem készült,⁹⁷⁴ így a jelentés megállapításait kritikával fogadhatjuk. A szervezeti nehézségeken felül a hatósági munka során tartalmi problémák is felmerültek, ezekre a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatából vonhatunk le következtetéseket,⁹⁷⁵ amely bírói gyakorlat maga sem aggálymentes.⁹⁷⁶ A 2009-2014 közötti NKP-III. megállapítása, hogy „...a jogszabályokban foglalt környezetügyi célok megvalósítása, a jogegység biztosítása, a környezetvédelmi

⁹⁶⁹ OECD Környezetpolitikai Teljesítményértékelések. Magyarország 2008. 142.

[<http://www.greenfo.hu/upload/Magyarorsz%E1g%20k%F6rnyezetv%E9delmi%20teljes%EDtm%E9ny%E9rt%E9kel%E9se.pdf>]

⁹⁷⁰ Uo.

⁹⁷¹ Uo. 150-151.

⁹⁷² Uo. 152.

⁹⁷³ Uo. 114.

⁹⁷⁴ POMÁZI ISTVÁN – SZABÓ ELEMÉR: A zöld növekedés mérése. *Statistikai Szemle* 2013/4. 367.

⁹⁷⁵ A környezetvédelmi tárgyú közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatáról lásd GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2002b): *Környezetvédelmi döntvénytár: a Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség jogerősen befejezett közigazgatási pereinek gyakorlatából 1995-2001.* Budapest, HVG-Orac 2002., GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2008): *Környezetvédelem. A környezetvédelmi közigazgatási perek bírói gyakorlata 2002-2007.* Budapest, HVG-Orac 2008.

⁹⁷⁶ GATTER LÁSZLÓ: A bírói gyakorlat alakulása a környezetkárosítással kapcsolatos hatósági döntések tükrében. *Magyar Közigazgatás* 2002/4. 205-207.

jogérvényesítés nem mindig történik meg teljes mértékben.”⁹⁷⁷ A környezeti teljesítmény mutatószáma (environmental performance index – EPI) a „céltól való távolság” alapján tudományos tények és legjobb eljárási módszerek segítségével próbálja összemérni egy ország politikai célkitűzései és helyzete közti különbséget. Ez közvetve lehet csupán jelzés értékű a közigazgatás hatékonyságára, beszédes, hogy Magyarország 2012. évi jelentés alapján a világrangsorban a 45., az európai mezőnyben azonban csupán a 28. helyet foglalja el.⁹⁷⁸ A helyzet javítása érdekében született javaslatok⁹⁷⁹ ma is megfontolást érdemelnek.

5. A közigazgatási jogi felelősség egyes szabályai

Visszatérve a Ktv. rendelkezéseire megállapíthatjuk, hogy a jogi felelősség általános szabályai között megtalálható alapfogalmakból építkezik tovább a törvény. Új címként került be a törvénybe a közigazgatási jogi felelősség, s az irányelv szabályainak jó része ide épült be. A jogi felelősség általános alapjánál elmondottak a közigazgatási felelősségre is megállnak. A kötelezettség alanya a környezethasználó, amely jóval tágabb fogalom, mint az irányelvben szereplő gazdasági szereplő. A kár fogalmát szintén nem határozza meg újra a törvény, erre szintén a fentiekben elmondott, kiterjesztő értelmezés vonatkozik, szemben az irányelv erősen megcsonkított kárfogalmával, amiről szintén volt korábban szó.

A közigazgatási felelősséget – nem élve az irányelv nyújtotta opcióval – objektív alapokra helyezi a törvény. Ennek megfelelően a felelősség általános szabályára alapozva a mentesülés eseteit az ELD-ből veszi át a Kvt. A környezethasználó mentesül a közigazgatási jogi felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a környezetveszélyeztetés vagy a környezetkárosodás

- fegyveres összeütközés, háború, polgárháború, fegyveres felkelés, illetve természeti katasztrófa;
- jogerős, kötelezést tartalmazó hatósági vagy bírósági határozat végrehajtásának közvetlen következménye.⁹⁸⁰

A mentesülés esetei nem jelentenek azonban kibúvót a kárelhárításhoz, csökkentéshez és helyreállításhoz szükséges intézkedések gyakorlati megvalósítása alól,⁹⁸¹ csupán a költségek viselése alól jelentenek kivételt. Ennek oka, hogy a kár, kárveszély észlelésére, a leggyorsabb,

⁹⁷⁷ 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat a 2009-2014 közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról. 7. [http://ftvktvf.zoldhatosag.hu/files/nkp/2009-2014_NKP_határozat.pdf]

⁹⁷⁸ POMÁZI – SZABÓ i.m. 382.

⁹⁷⁹ BOGDÁNYINÉ MÉSÁROS ÁGNES: A környezetvédelmi jogalkalmazás időszerű kérdései. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKÉ JÁK, 2001. 108-109.

⁹⁸⁰ Kvt. 102/A. § (1) bekezdés.

⁹⁸¹ Kvt. 102/A. § (7) bekezdés.

szakszerű fellépésre – tekintettel a külön jogszabályokban előírt megelőző tervezési, felkészülési kötelezettségre – leghatékonyabban valószínű a környezethasználó képes.

Az ELD-hez képest a mentesülési kör módosul a természeti katasztrófa, illetve a hatósági rendelkezés végrehajtása fordulatoknál. Mindkét mentesülési ok ismert a magyar jogban: a természeti katasztrófa a vis maior klasszikus eseteként, a hatósági határozat pedig a jogellenességet kizáró körülményként szerepel más jogterületeken, s a jogi irodalomban is találhatunk forrásokat.⁹⁸² Az irányelv azonban jóval pontosabban fogalmaz ebben a tekintetben a természeti katasztrófánál, amikor rendkívüli, elkerülhetetlen és kivédhetetlen természeti jelenséget említ.⁹⁸³ Az én értelmezésemben ezen fordulat számol az előre nem láthatósággal, illetve a mértéke miatt a védekezés képtelenségével egyaránt. A katasztrófa fogalmába a magyar jogban azonban hiányzik az előre nem láthatóság kitétele,⁹⁸⁴ csupán az elhárítás, a kár felszámolás nagysága alapján minősít katasztrófává egy helyzetet. A természeti katasztrófa megítélése adott esetben nagyon lényeges lehet, lásd például a tiszai cianidszennyezés ügyét, ahol a károkozó a rendkívüli esőzésekre hivatkozott mentesülési okként.

Az irányelv a hatósági rendelkezések szűkebb körében mentesíti a környezethasználót a kötelezettsége alól, mint a törvény. Nem minden rendelkezés betartása mentesít ugyanis, mint fent, csak ha a kár olyan hatósági kötelezés vagy utasítás betartásából ered, amely nem felel meg a gazdasági szereplő tevékenységéből származó kibocsátásnál vagy eseménynél indokolt kötelezésnek vagy utasításnak. Amennyiben tehát az utasítás indokolt, s betartása kárhoz vezet, így az irányelv szerint az abból eredő károkért is helytállni tartozna a károkozó. A törvény jogszerű határozat kitétele elvben tartalmi kritériumot is jelent, nem csak az alaki, hatásköri, formai szabályok betartását. Nem feledkezhetünk meg azonban azokról a határozatokról, ahol a hatóság a magyar törvény alapján például mérlegelési jogkörével élve jogszerű döntést hoz, így pl. egyedi határértéket állapít meg. Amennyiben ezen határozat betartása kárhoz vezet, a határozat jogszerűsége mentesíti a károkozót a felelősség, alól annak

⁹⁸² SZTANCS EDIT (2013a): A szennyező fizet elvének megjelenése a magyar polgári jogban, különös tekintettel a veszélyes üzemi felelősség kérdéseire. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/3. 97., ZOVÁNYI NIKOLETT (2012b): A felelősség intézményének alakulása a kezdetektől a XX. század végéig. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/3. 69-85

⁹⁸³ ELD 4. cikk (1) b)

⁹⁸⁴ A katasztrófavédelemről szóló 2011. évi CXXVIII. törvény 3. § 5. Katasztrófa: a veszélyhelyzet kihirdetésére alkalmas, illetve e helyzet kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeit, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli.

tartalmi vizsgálatára a felelősségre vonás során nincs lehetőség, csupán magával a határozattal szemben van helye jogorvoslatnak. Ezzel szemben az irányelv alapján utóbb vizsgálható lenne, valóban indokolt volt-e az egyedi határérték, s a tartalmi felülvizsgálat fényében akár a felelősség is megállapítható volna.

A költségek alóli mentesülés lehetőségei között említi az irányelv, hogy a gazdasági szereplő nem köteles viselni az elvégzett megelőző vagy felszámolási tevékenységek költségeit, ha bizonyítani tudja, hogy a kár előidézője harmadik fél volt, és azok a megfelelő biztonsági intézkedések ellenére következtek be,⁹⁸⁵ a harmadik személy elháríthatatlan közrehatása mentesülési okként azonban itt nem szerepel a törvényben.

A közigazgatási felelősség alapján a környezethasználó fő kötelessége megelőző intézkedések és helyreállító intézkedések megtétele. Mindkét fogalom az irányelvből került a törvénybe. A környezetkárosodást megelőző intézkedés: környezetveszélyeztetés esetén a környezetkárosodás megelőzésére vagy várható bekövetkezése előtt annak csökkentésére irányuló tevékenység, illetve intézkedés.⁹⁸⁶ A helyreállítási intézkedés pedig olyan kárelhárítási, illetve kármentesítési tevékenység vagy intézkedés, amely a környezetkárosodás enyhítésére, az eredeti állapot vagy ahhoz közeli állapot helyreállítására, valamint a környezeti elem által nyújtott szolgáltatás helyreállítására vagy azzal egyenértékű szolgáltatás biztosítására irányul.⁹⁸⁷ Ezen fogalom az irányelvben a felszámolási intézkedés gondolatkörébe tartozik, leszámítva az egyenértékű alternatíva biztosításának lehetőségét,⁹⁸⁸ a magyar terminológia ehhez hasonlóan került kialakításra.

A megelőző intézkedések tartalmának megítéléséhez tartozik a környezethasználó azon kötelezettsége, hogy környezetveszélyeztetés esetén köteles mindent megtenni a környezetkárosodás enyhítése, illetve a további környezetkárosodás megakadályozása érdekében, így különösen haladéktalanul ellenőrzése alá vonni, feltartóztatni, eltávolítani vagy más megfelelő módon kezelni a környezetkárosodást okozó anyagokat, illetve más

⁹⁸⁵ ELD 8. cikk (3) a) pont

⁹⁸⁶ Kvt. 4. § 15. pont, amely megfelel az ELD 2. cikk 10. pont

⁹⁸⁷ Kvt. 4. § 15. pont

⁹⁸⁸ ELD 2. cikk 11. „felszámolási intézkedések”: minden olyan intézkedés vagy intézkedések együttese, ideértve a károsodott természeti erőforrások és/vagy az azok által nyújtott szolgáltatások helyreállítása, rehabilitációja vagy pótlása érdekében tett kárenyhítési vagy ideiglenes intézkedéseket, vagy a károsodott erőforrásokkal, illetve az azok által nyújtott szolgáltatásokkal egyenértékű alternatíva biztosítása a II. mellékletben előírtak szerint.

károsító tényezőket.⁹⁸⁹ Ezen jogszabályi kitétel, különösen a „mindent megtenni” kiegészítés a lehető legszélesebbre vonja a környezethasználó kötelezettségeit.

A helyreállítási intézkedések két tevékenységi körből állnak; a kárelhárítás és a kármentesítés fogalmainak elválasztása a sürgősségtől függ: a kárelhárítás az azonnali beavatkozást igénylő környezetkárosodás bekövetkezése esetén teljesítendő kötelezettség, a környezethasználó minden más esetben kármentesítést köteles végezni.⁹⁹⁰ A helyreállítási intézkedések tartalmának leírását maga a törvény tartalmazza. A környezetkárosodás bekövetkezése esetén a helyreállítási intézkedések megtétele során további kötelezettségei keletkeznek.

- Elsődleges helyreállítási intézkedésként a környezetnek vagy valamely környezeti elemnek, illetve a környezeti elem által nyújtott szolgáltatásnak az eredeti állapotát vagy ahhoz közeli állapotát helyreállítani.
- Amennyiben az elsődleges helyreállítási intézkedés nem vezet eredményre kiegészítő helyreállítási intézkedésre kerül sor. Ennek keretében a károsodott környezeti elemet erre alkalmas környezeti elemmel, illetve a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást erre alkalmas környezeti elem által nyújtott szolgáltatással pótolni.
- Harmadsorban fentiek sikertelensége esetén kiegészítő helyreállítási intézkedésként a környezeti elemet vagy a környezeti elem által nyújtott szolgáltatást - a károsodott környezeti elem vagy szolgáltatás becsült költségével megegyező -, erre alkalmas környezeti elemmel vagy környezeti elem által nyújtott szolgáltatással pótolni.
- A környezethasználó kompenzációs helyreállítási intézkedésként köteles megtenni mindazon intézkedéseket a helyreállítási intézkedések befejezéséig, amelyek a károsodott környezeti elem vagy a környezeti elem által nyújtott szolgáltatás hiánya ideiglenes pótlásához szükséges.

Az alap-, kiegészítő-, és kompenzációs helyreállítás rendszere az irányelv II. számú mellékletének felszámolási rendszerét ülteti át a hazai jogba, azzal megegyező tartalommal. Ugyancsak az irányelv rendelkezésének átvételét jelenti az általános információszolgáltatási kötelezettség veszélyhelyzet esetére szóló megisméltése.⁹⁹¹

⁹⁸⁹ A környezetkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet 2. § (2) bekezdés

⁹⁹⁰ A környezetkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet 2. § (3) bekezdés.

⁹⁹¹ Kvt. 102/A. § (4) bekezdés, vö. ELD 5. cikk (3) a) pont, illetve lásd a jogi felelősség általános alapjánál elmondottakat. A hatóság 2007 óta módosult, kiegészült a vízvédelmi hatóság beiktatásával.

A törvény az irányelv rendelkezésének megfelelően megteremti a jogalapot a hatóság⁹⁹² számára a környezetkárosodást megelőző, valamint helyreállítási intézkedések megtételére való kötelezéshez, illetve a hatóság általi elvégzéséhez, elvégeztetéséhez,⁹⁹³ utóbbi azonban, ahogy azt az irányelvnél láthattuk, a magyar jogban is csupán opció. Ez alapján a rendelkezés alapján a hatóság csupán jogosult, azonban nem köteles elvégezni, elvégeztetni a szükséges intézkedéseket. Amennyiben a helyreállítás mellett dönt, úgy a törvény és az irányelv is feljogosítja,⁹⁹⁴ hogy sorrendet állítson a környezetkárosodások jellegét, kiterjedését, súlyosságát, a természetes regenerálódás lehetőségét, továbbá a környezetkárosodásoknak az emberi egészségre jelentett kockázatát is figyelembe véve.

A törvény a magyar jogban korábban is ismert szabályai szerint rendezi a másért való felelősség egyes eseteit, ha alkalmazott, szövetkezeti tag, illetve megbízott ezen minőségében okozta a kárt.⁹⁹⁵ Ezen a területen továbblépési lehetőséget jelenthet a másért való felelősség körében időközben bekövetkezett változás,⁹⁹⁶ illetve a korábban is meglévő jogintézmények átvételének lehetősége.⁹⁹⁷

A kárelhárítás rendjéről a tervezéstől a végrehajtásig külön jogszabály rendelkezik,⁹⁹⁸ ahogy a kármentesítésről is.⁹⁹⁹ Ezek a magyar rendszerbe illesztik az irányelv által elvárt feladatokat a már kialakult terminológiát használva.

Amennyiben nem a környezethasználó végzi, végezteti a szükséges beavatkozásokat, úgy annak költségeinek viselésére a jogi felelősség általános alapjánál elmondottak alapján köteles.¹⁰⁰⁰ A rendelkezés megelőzési és helyreállítási költségek viseléséről szól, amelynek értelmezését fentebb láthattuk:¹⁰⁰¹ kiterjesztő, példalózó, ugyanakkor az átmeneti veszteségek költségei kérdésesek. A törvény a következőkben a hatóság által a károkozó helyett viselt költségek megtérítésének biztosítékairól rendelkezik.

⁹⁹² Az illetékes hatóság az irányelv átvétele óta itt is módosult a vízvédelmi hatóság szövegbe emelésével.

⁹⁹³ Kvt. 102/A. § (5) bekezdés, vö. ELD 5. cikk (3) b)-d) pont

⁹⁹⁴ Kvt. 102/A. § (6) bekezdés, vö. ELD 7. cikk (3) bekezdés.

⁹⁹⁵ Vö. régi Ptk 348. § 350. §, új Ptk 6:540., 542. §

⁹⁹⁶ Lásd új Ptk 6:540-543. § pl. felelősség jogi személy tagja, vezető tisztségviselő károkozásáért, más szerződés kötelezettjének károkozásáért.

⁹⁹⁷ Például a vétőképtelenek, a közhatalom gyakorlóinak felelőssége, vagy a termékfelelősség.

⁹⁹⁸ A környezetkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet

⁹⁹⁹ A természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól szóló 91/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet.

¹⁰⁰⁰ Kvt. 101. § (2) e) pontja.

¹⁰⁰¹ Kvt. 4. § 18. pont

Amennyiben a környeztkárosítás tényét jogerősen megállapították, úgy a környezetvédelmi hatóság¹⁰⁰² a helyreállítási intézkedés megtételére kötelező határozatában elidegenítési és terhelési tilalmat rendel el a helyreállítási intézkedés megtételére kötelezett személy azon ingatlanaira, amelyek a helyreállítási intézkedés költségeinek előreláthatólag finanszírozandó összegére kellő fedezetet nyújtanak. Ezen határozat alapján a hatóság intézkedik az elidegenítési és terhelési tilalom ingatlan-nyilvántartásban történő feljegyzése, ha pedig a kötelezett a szükséges helyreállítási munkákat elvégezte, a feljegyzés törlése végett.

Dologi biztosítékként az állam javára bejegyzett jelzálogjoggal gondoskodhat a hatóság a kiadások megtérítéséről, ha az intézkedések költségeit a környezethasználó helyett a központi költségvetés finanszírozta, aminek biztosítására szintén elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzését rendeli el. Ha a környezethasználó ingatlanvagyonának értéke a központi költségvetés által finanszírozott összegre nem nyújt kellő fedezetet, a környezetvédelmi hatóság az ingó vagyona is elrendeli a jelzálog jog bejegyzését.¹⁰⁰³ A terhek a költségek megfizetéséig tarthatók fenn, a Kincstár köteles töröltetni a Magyar Állam javára bejegyzett jelzálogjogot, ha a központi költségvetés által finanszírozott költségeket a környezethasználó az állam javára megtéríti.

A költségek áthárításának lehetősége az elévülés általános szabályaihoz igazodik. A hatóság a környezethasználóval szemben a költségek megtérítését az intézkedések befejezésétől vagy a környezethasználó azonosításától számított öt éven belül követelheti, attól függően, hogy melyik következik be később. Az elévülés kezdete ez alapján a törvény szerint az intézkedések befejezése, vagy a kötelezett azonosítása. Az elévülés általános kezdő időpontja a követelés esedékessé válása, jelen esetben ezt az intézkedés befejezésének tekinti a törvény. A kifizetésre a munkálatokat elvégző személy a munka befejezésével válik jogosulttá, ekkor válik esedékessé a követelése, elvben ekkor lenne köteles a környezethasználó teljesíteni. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést alaposabban.

Az alapvető gond ebben az esetben a környezethasználó kötelezettségeinek különbözőségéből adódik. Főszabály szerint maga a környezethasználó lenne köteles az intézkedések elvégzésére, a törvény gondolatmenete szerint ha ezt helyette más teszi, fizesse azt ki ő maga – ennek alapján a fizetési kötelezettsége az intézkedés elvégzésével egyidejűleg esedékes, ez tehát a követelés érvényesítésére nyitva álló határidő kezdete, innen számoljuk az 5 évet.

¹⁰⁰² 2013. december 31-i változtatás óta a kizárólag a vizeket érintő környeztkárosodás esetén a továbbiakban a vízvédelmi hatóság az illetékes.

¹⁰⁰³ Kvt. 102/B. § (3) bekezdés.

Csakhogy a megtérítési igény esetén az intézkedések elvégzésével kapcsolatos jogviszonyba nem a környezethasználó, hanem a hatóság szerepel, ennek megfelelően az intézkedések teljesítése nem hat ki minden esetben a környezethasználóra, kötelezettséget nem az keletkeztet terhére, így az idő számítását attól tenni függővé nem logikus.

A jogszabály szövegéből kiindulva, a vizsgálatunk szempontjából lényeges fordulat alapján a hatóság „...megteheti a szükséges környezetkárosodást megelőző, illetve helyreállítási intézkedéseket saját maga, illetve azt mással elvégeztetheti.”¹⁰⁰⁴ esetköre, ahol az intézkedést maga a hatóság, vagy azzal szerződéses kapcsolatban álló 3. személy végzi. Amennyiben a szükséges intézkedéseket a hatóság maga végzi, úgy a helyzet tiszta, a hatóság teljesítésével jogosulttá válik költségei megtérítésére. A költségeit a környezethasználó köteles megtéríteni. Ennek esedékessége a munka befejezése, tehát a követelés érvényesítésének, s így az elévülésnek a kezdő időpontja ebben az esetben indokoltan esik az intézkedés befejezésére.

A másik esetkör, amikor a hatóság mással végezteti el a megelőző és helyreállító intézkedéseket már nem ilyen egyszerű. A szöveg alapján a hatóság eljárhat a saját nevében, maga köthet szerződéseket, avagy a kötelezettség alanyának tekintett környezethasználó nevében járhat el. Tekintsünk el a képviseleti jogának vizsgálatától, az elévülés kezdő időpontjára koncentrálna ezen esetek álláspontom szerint fenti, törvényi szabálytól eltérő eredményre vezetnek.

A hatóság saját nevében eljárva meghatározza a szükséges intézkedések körét, s a munka harmadik személlyel való elvégeztetése körében ezen harmadik személlyel saját nevében szerződést köt. A szerződés alapján maga válik jogosulttá és kötelezetté, így a szerződés alapján harmadik személy felé a teljesítésére, a költségek viselésére is a hatóság köteles.

A környezethasználó ugyanakkor ebben a szerződésben nem szerepel, az ő megtérítési kötelezettsége nem az alapszerződésben kikötött intézkedésre vonatkozik. A környezethasználó nem harmadik személy felé, hanem az állam felé való helytállásra köteles, amely kötelezettségét a hatóság állami forrásból való teljesítése keletkezteti. Ezen megtérítési kötelezettség ennek megfelelően független az elvégzett szolgáltatástól, hiszen arra a környezethasználónak semmilyen ráhatása sem volt, kizárólag a hatóság fizetésének ténye releváns számára, beleértve annak időpontját. A környezethasználó és a hatóság közötti megtérítési kötelelem költségeleme azonos az alapul fekvő szerződésből származó követeléssel, esedékessége pedig a fizetés időpontja, ettől kezdve van késedelembe a költségek megtérítése

¹⁰⁰⁴ Kvt. 102/A. §. (5) b) pont.

tekintetében a környezethasználó. Ennek következtében álláspontom szerint ilyen esetben az elévülés, s így az 5 éves érvényesítési határidő a hatóság kifizetésétől számítható.

Az utolsó esetkör amikor a hatóság a környezethasználó nevében jár el, megítélése a legproblémásabb. Alapvető gond a hatóság képviseleti jogának kérdése: milyen alapon köt szerződést más nevében, más terhére. Jogszabályi felhatalmazás nélkül nem teheti, s bár elvben lehetséges a környezethasználó felhatalmazása alapján, ez nehezen elképzelhető. Amennyiben mégis létrejönne egy ilyen szerződés a jogviszony minősítésére több lehetőség is szóba kerül: a szerződésben bekövetkező alanyváltozás esetei, így az engedmény, tartozásátvállalás, a harmadik személy részéről való teljesítés szabályai,¹⁰⁰⁵ valamint esetlegesen a bizomány. A tényállások közötti lényeges különbség az alapjogviszony sorsa, annak megítélése, hogy hogyan jön létre, milyen tartalommal, szerepel-e a környezethasználó, kire nézve milyen jogokkal és kötelezettségekkel jár, illetve megszűnt-e az az intézkedés végrehajtásával, avagy fennmaradt.

Az alapjogviszonyt ezen harmadik esetkörben ugyan a hatóság hozza létre, s határozza meg a tartalmát, ugyanakkor annak alanya a környezethasználó lenne. Ebben az esetben a környezethasználó valóban az intézkedések teljesítésekor lenne köteles a költségek megfizetésére. Azonban ezen szerződés alapján ő lenne a mellékkötelezettségek jogosultja is, így a hibás teljesítésből eredő szavatossági jogoké, a karbantartási s egyéb jogosultságoké, utasítási joga lenne a munkálatok elvégzésére azok eredménye tekintetében és így tovább. Mindezekkel a környezethasználó nem rendelkezik, épp ellenkezőleg, mindez a hatóság jogosítványait gyarapítja. Amennyiben vélelmezzük, hogy a hatóság olyan bonyolult szerződési rendszert alkalmaz, amelyben mindezen jogokat magának vindikálja, valamint erre joga és lehetősége van – utaljunk itt ismét a milyen alapon szerződik a hatóság más nevében kérdéskörre – úgy még mindig belefutunk a pénzügyi teljesítés kérdésébe. Ugyanis a teljesen más alany terhére, nevében kötött szerződést, amelyben a jogosultságok sem adott alanyt illetik, nem is ő, hanem a hatóság, az állam teljesíti. Ennek a követelésnek a jogosultja ugyanakkor a helyreállítási intézkedéseket végrehajtó személy. Ha a költségeket azok első esedékességekor a központi költségvetés fizeti meg, azzal az intézkedéseket végrehajtó személy kielégítése megtörténik, ez az alapkövetelés akármi módon is teljesítésre kerül, esedékességének időpontja így csupán számítási alap.

Az állam, hatóság fizetési rendjének tapasztalatait figyelembe véve a teljesítéstől az ellenérték kifizetéséig eltelt általános időtartam nem rövid idő, akár több hónapra, vagy annál is

¹⁰⁰⁵ Ptk. 6:57. §

hosszabbra nyúlhat. Általában is leszögezhetjük, hogy az intézkedéseket jelentő szolgáltatás teljesítése és az ellenérték megfizetése ezekben a szerződésekben rendszerint elválik, a pénzügyi teljesítés valós időpontja gyakran jóval későbbre tolódik. Erre egyébként a szerződések lehetőséget is teremthetnek, hiszen a felekre nézve a szerződések a mérvadóak. Ennek fényében az érvényesíthetőség határidejének számítása között eltérések keletkezhetnek, amely esetben a környezet és az állam érdeke a határidő lehető legtovább történő kitolása. A törvény álláspontom szerint ebben az értelemben csak látszólag van összhangban az elévülés szabályaival, így indokolt lehet a határidő számításának megváltoztatása a hatóság, így az állam számára kedvezőbbre.

A törvény az irányelvnek megfelelően meghatározza a több tagállamot is érintő környezetkárosodás esetén az érintett tagállamok közötti együttműködési kötelezettséget a szükséges megelőzési, illetve helyreállítási intézkedések megvalósítása, továbbá a megfelelő tájékoztatás érdekében, illetve a Bizottság tájékoztatási kötelezettségét olyan környezetkárosodást esetében, amely nem az ország területén keletkezett, az együttműködés, tájékoztatás feladatát elsősorban a miniszterre telepítve.¹⁰⁰⁶

Az ELD átvételével és gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos egyéb módosítások is bekerültek a környezetvédelmi törvénybe, így például a központi költségvetés pénzügyi fedezet biztosítására való kötelezése.¹⁰⁰⁷ Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy a költségvetés általi kifizetések utólagos behajtásának szabálya véleményem szerint nem sikerült a legjobban. Ennek értelmében amennyiben a környezetkárosodást megelőző, illetve helyreállítási intézkedések költsége azért nem volt másra áthárítható, mert a környezethasználó, illetve az ingatlan tulajdonosa ismeretlen volt, és ezen személyek utóbb ismertté válnak, az elvégzett intézkedések költségeit - amennyiben a 102/A. § (1) bekezdése alapján azok alól nem mentesülnek - a 102. § szerint viselni kötelesek. Csakhogy a fentebb vizsgált, 102. §-ban az ingatlantulajdonost terhelő vélelem mellett a birtokost is helytállásra kötelezi a törvény, ami az iménti fordulatból kimaradt.

Nem egyértelmű a helyzet a gazdasági társaságok, a jogutódlás tekintetében sem a költségvetés által teljesített kifizetések tekintetében, hiszen meglehetősen, hogy a jogutód sem környezethasználó, sem pedig ingatlantulajdonos, így elvben kiesne fenti rendelkezés alól. Véleményem szerint szerencsésebb lenne egy általános megfogalmazás arra nézve, hogy ha utóbb ismertté válik az általános rendelkezések szerint a helytállásra köteles személye, akkor

¹⁰⁰⁶ Kvt. 102/C. § vö. ELD 15. cikk.

¹⁰⁰⁷ Kvt. 56. § (1) – (2) bekezdés.

feléjük a költségvetés érvényesítheti az általa már teljesített kifizetéseket, a felelősség további elemeiért pedig helytállni tartoznak.

A nyilvánosság részvétele tekintetében nem hozott lényeges változást az irányelv,¹⁰⁰⁸ továbbra is mindenkinek joga, hogy környezetveszélyeztetés, környezetkárosítás vagy környezetszennyezés esetén a környezethasználó és a hatóságok figyelmét erre felhívja. Az erre vonatkozóan írásban tett felhívásra a hatáskörrel rendelkező szerv intézkedésének megtétele mellett a törvényben előírt határidőn belül érdemi választ köteles adni.¹⁰⁰⁹ Üdvözlendő azonban az ügyféli jogkör kiterjesztése¹⁰¹⁰ a hatásterületen ingatlannal rendelkező személyekre,¹⁰¹¹ amelynek indoka az ELD-be foglalt intézkedési kérelem előterjesztésére jogosultak meghatározása. Az irányelv mindazokra kiterjeszti a fellépés lehetőségét, akiket a környezeti károk nagy valószínűséggel érintenek, vagy kellően érdekeltek.¹⁰¹² Az ingatlantulajdonosok és használók kétség kívül belesznek ebbe a kategóriába, ezzel szemben épp a vörösiszap ügy kapcsán vált egyértelművé, hogy az ott tartózkodó személyek, ott gazdasági érdekeltséggel bíró személyek¹⁰¹³ is érintettek lehetnek, így a szabály akár tovább is terjeszthető.

Az irányelv átvételével számos egyéb jogszabályban történtek apró kiigazítások,¹⁰¹⁴ valamint két új, fentebb már idézett kormányrendelet is született a végrehajtáshoz.¹⁰¹⁵ Az irányelv átvételéről szóló jelentés csupán a tények összefoglalására szorítkozik, amikor a teljes körű, sikeres átvételről ad számot.¹⁰¹⁶

¹⁰⁰⁸ Szemben az EMLA jelentés megállapításával az ügyféli jogkör alatt tárgyalt kiterjesztése a harmonizáló jogszabállyal került a Kvt-be, így akár annak hatásaként is betudható.

¹⁰⁰⁹ Kvt. 97. § (2)

¹⁰¹⁰ Az ügyféli minőségről környezeti ügyek kapcsán lásd BÁNDI GYULA – BOGDÁNYINÉ MÉSZÁROS ÁGNES – FÜLÖP SÁNDOR – KISS CSABA: A közigazgatási eljárás egyes kérdései. In: BÁNDI GYULA (szerk.): Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 85-93.

¹⁰¹¹ Kvt. 90. § (2) bekezdés alapján környezetveszélyeztetés, valamint környezetkárosítás esetén a környezetveszélyeztetés, illetve a környezetkárosítás hatásterületén levő ingatlan tulajdonosa, jogszerű használója és az, akinek az ingatlanra vonatkozó jogát az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezték, ügyfélnek minősül.

¹⁰¹² ELD 12. cikk (1) bekezdés.

¹⁰¹³ Például szerződés alapján jogosultak valamely haszon szedésére, amelyet befolyásol a kár. Mezőgazdasági vállalkozási szerződéssel adott hatásterületen állat nevelése, termény megtermelése körében keletkezett károk esetén a megrendelő ügyféli jogköre szintén indokolt lehet.

¹⁰¹⁴ A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény, a hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény, a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény, valamint a felszín alatti vizek védelméről szóló 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet és a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet is módosult.

¹⁰¹⁵ A környezetkárosodás megelőzésének és elhárításának rendjéről szóló 90/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet, és a természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól szóló 91/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet.

¹⁰¹⁶ ELD Member State reports on the experience gained in the application of the Directive – Hungary [http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld_ms_reports/HU%20report.pdf]

A jogintézmény bekerült a hazai jogba, s az ez alapján született határozatok is megjelentek, ahogy az Európai Bíróság esetjogának a bírói gyakorlatba való átszivárgása is megkezdődött.¹⁰¹⁷ Ugyanakkor maga az irányelv további lehetőségeket rejt, mint például azt a költségmegosztásra vonatkozó felhatalmazást, ami lehetővé teszi a gyártót és a felhasználót terhelő felelősség megállapítására alkalmazandó rendelkezések szabályozását,¹⁰¹⁸ bővítve ezzel a helytállásra köteles és képes személyek körét. Az irányelv átültetése alapvető változást ugyan nem hozott a környezeti felelősség szabályai terén, de a normaanyag több vonatkozásban kiegészült, részletesebbé vált és szigorodott. Életbe lépett új szabályozás is a kármentesítési és helyreállítási intézkedésekre, illetve a természetben okozott károsodás mértékének megállapítására vonatkozóan.

A környezeti felelősségről szóló irányelv átvétele mindenféle kritika ellenére sikeresnek mondható. A magyar környezetjogi felelősségi rendszer megőrizte objektív, vétkességtől független jellegét az irányelv által nyújtott opció dacára.

6. A közigazgatási felelősség egyéb esetei

6.1. A közigazgatási bírság

A közigazgatási szankciók lehetőségei közül a környezetvédelmi bírság a közigazgatási anyagi jogi szankciók alaptípusa. A jogsértést elkövető személyt büntető intézkedés, amely a szennyező fizet elvének szellemében kifejezetten anyagi, pénzügyi hátrányt jelent. A bírság elvben bárkire kiszabható, ki jogszabályban, hatósági határozatban, közvetlenül alkalmazandó közösségi jogi aktusban megállapított, közvetlenül vagy közvetve a környezet védelmét szolgáló előírást megszeg, illetve határértéket túllép.

A bírság mértéke a jogsértő magatartás súlyához igazodik, aminek megállapítása során szempont a környezetszennyezés, illetőleg környezetkárosítás mértéke, időtartama és ismétlődése. A környezetvédelmi bírság részlegesen kumulatív, azaz a környezet igénybevételi járulékon és a környezetterhelési díjon felül kell megfizetni, és nem mentesít a büntetőjogi, továbbá a kártérítési felelősség, valamint a tevékenység korlátozására, felfüggesztésére, tiltására, illetőleg a megfelelő védekezés kialakítására, a természetes vagy korábbi környezet helyreállítására vonatkozó kötelezettség teljesítése alól. Ezzel szemben az

¹⁰¹⁷ Lásd például a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.264/2009/19. számú határozatát, amely ítéletben a bíróság az Európai Unió Bírósága C.378/2008. számú (Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA, Polimeri Europe SpA és Syndiai SpA kontra Ministero dello Sviluppo economico és társa) ügyben hozott, az előző fejezetben tárgyalt ítéletét hivatkozza.

¹⁰¹⁸ ELD 9. cikk

új szabálysértési törvény hatálybalépésével egyidejű módosítás nyomán immár mentesülést jelent a szabálysértési szankciók alól.¹⁰¹⁹

A környezetvédelmi bírságok sokfélék,¹⁰²⁰ közös jellemzőjük azonban hogy mindig egy jogellenes magatartás esetén alkalmazhatók, objektívek,¹⁰²¹ mértéke folyamatos, illetve ismétlődő jellegű károkozás esetén progresszíven emelkedő, a hatóság mérlegelési lehetősége fennáll, így vannak minősített és kedvezményes esetek, méltányosságot azonban nem ismer.¹⁰²²

A bírság egyrészt a jogsértő személyére gyakorol visszatartó hatást, másrészt büntető jellegének köszönhetően a társadalom egészére, mint generális prevenció kihat. A jogi szabályozásban egyre elterjedtebb a kártérítési funkcióval ellátott objektív bírság,¹⁰²³ amikor a bírság összege számítások alapján alakul, amelynek egyik tétele az okozott kár.¹⁰²⁴ A bírság összegével kapcsolatos gond, hogy az arányosság elvét nem deklarálja a törvény, dominál a büntető jelleg. Ezzel szemben kívánatos volna a gazdasági kiegyenlítést célzó bírság előtérbe helyezése, azaz a bírság összegét a jogellenes magatartással elért előnyhöz kötni. Az elért anyagi előny a bírság összegének meghatározására is szolgálhatna,¹⁰²⁵ avagy minimum összegként,¹⁰²⁶ illetve a súlyosító és enyhítő körülmények mentén a mérlegelés kiindulópontjául.

6.2. A szabálysértési jog

A szabálysértés a közigazgatási és a büntetőjog határán elhelyezkedő, vegyes karakterű jogterület.¹⁰²⁷ a felróhatóságon alapuló, kisebb jelentőségű, de egyértelműen negatív társadalmi megítélés alá eső magatartások büntető célú szankcionálása. A szabálysértések a társadalmi együttélés általánosan elfogadott szabályait sértő vagy veszélyeztető, a

¹⁰¹⁹ A korábbi időállapotról lásd GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2009): Az engedély szerepe a környezetvédelemben. Budapest, HVG-Orac 2009. 276.

¹⁰²⁰ Kiszabható pl. csatornabírság, vízszennyezési bírság, vízvédelmi bírság, valamint ezek rendkívüli változata, hogy csak a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet bírságfajtáit soroljuk.

¹⁰²¹ Ez alól kivétel a földvédelmi és talajvédelmi bírság, illetve a felróhatóság minősített esetként értékelésre kerülhet.

¹⁰²² BÁNDI (2011) i.m. 332-333.

¹⁰²³ Például az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvényben szabályozott erdővédelmi bírság 108-111/A. §

¹⁰²⁴ CHRISTIÁN i.m. 13.

¹⁰²⁵ BÁNDI (2011) i.m. 333.

¹⁰²⁶ Lásd ebben az értelemben a fentebb, a felelősség általános alapjainál javasoltakat, miszerint a károkozó jogkövetkezményként eleve legyen köteles a gazdagodás kiadására.

¹⁰²⁷ CSERÉP ATTILA – FÁBIÁN ADRIÁN – RÓZSÁS ESZTER: *Kommentár a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi C. törvényhez.* Budapest, CompLex Kiadó, 2013.

bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükséges kockázatokkal és veszélyességgel azonban nem rendelkező kriminális cselekmények.¹⁰²⁸ Maga a szabálysértés az a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény által büntetni rendelt tevékenység vagy mulasztás, amely veszélyes a társadalomra.¹⁰²⁹

A szabálysértés jellemzője, hogy valamely emberi magatartással valósul meg, a jogellenesség itt is közigazgatási jogi szabályok megsértéséből áll, a vétkesség, így a szándékosság és ahol a törvény így rendelkezik a gondatlanság fogalmi elem.¹⁰³⁰ A szabálysértési jogban a jogellenes cselekmények két fajtája különböztethető meg: az ún. közigazgatás-ellenes cselekmények (például engedélyköteles tevékenységek engedély nélküli végzése) és a kriminális cselekmények (például a tulajdon elleni bűncselekmények értékhatárral elválasztott alakzatai). Bármely cselekménytípusról beszélünk is, a szabálysértési jog a büntető anyagi jog talaján áll, a jogellenesség a priori feltétele a szankciónak. „A szabálysértési vagy büntető tényállás nem nyilvánít, és alkotmányosan nem is nyilváníthat jogellenessé egyetlen magatartást sem. A szabálysértési vagy büntetőjogi tényállás csak már jogellenes magatartásokat büntethet (szankcionálhat), mert egy magatartástípus büntetéssel fenyegetése nem teszi a tényállásban meghatározott magatartást jogellenessé. Nem is teheti, mert a szabálysértési és büntető szabályok csak szankcionálnak: a jogellenes magatartások közül egyeseket rendelnek további szankcióval sújtani. A büntetéssel fenyegetés nem azonos a tiltással: fogalmilag nem lehetetlen, de jogállamban tilos jogszerű magatartásért is büntetéssel fenyegetni embereket. A fenyegetés és a büntetés nem tiltás.”¹⁰³¹

A szabálysértés a magánszemélyek megítélésére és szankcionálására szolgál, büntetési rendszere többretű, büntetésekéből és intézkedésekből áll. A környezeti károk szempontjából releváns szankcióként egyrészt lehet vagyoni, azaz pénzbírság az okozott hátrányért való helytállásra koncentrálva, másrészt a jogsértéssel elért előny, felhasznált vagy létrehozott dolog stb. elkobzása, harmadsorban retorzióként büntető elzárás, közérdekű munka, kitiltás, figyelmeztetés, járművezetéstől eltiltás alkalmazható.

¹⁰²⁸ A szabálysértések elhelyezéséről lásd NAGY MARIANNA (1999a): A közigazgatási jogi szankciórendszer és az új szabálysértési törvény. *Jogtudományi Közlöny* 1999/10. 443- 452.

¹⁰²⁹ Az a tevékenység vagy mulasztás veszélyes a társadalomra, amely a bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükségesnél kisebb fokban sérti vagy veszélyezteti az Alaptörvény szerinti állami, társadalmi vagy gazdasági rendet, a természetes és jogi személyek, valamint a jogi személyiség nélküli szervezetek személyét vagy jogait. Szabs tv. 1. § (2) bekezdés. A társadalomra veszélyességről lásd bővebben Kőhalmi László (2012a): A társadalomra veszélyesség fogalma a büntető anyagi kódexekben. *Büntetőjogi Szemle* 2012/2. 15-23.

¹⁰³⁰ BÁNDI (2011) i.m. 334.

¹⁰³¹ 176/2011. (XII. 29.) AB határozat Bragyova András párhuzamos véleménye

A szabálysértési jog nemrégiben bekövetkezett újrakodifikációja számos anyagi és eljárásjogi változással jár. Ezek közül a környezetügy szempontjából rendkívül lényeges módosulás, hogy kiterjeszti a kumuláció tilalmát a bűncselekményeken felül a bírságokra. A szabálysértési jog, akár csak a büntetőjog, bűnösség alapján a természetes személy által a múltban elkövetett anyagi jogi normasértést szankcionálja. Garanciális követelményként ezért itt is megjelenik a „ne bis in idem” elve, amely szerint, ha az elkövető egyetlen cselekményével több különböző szabálysértési tényállást merít ki, akkor az egyik megállapíthatósága – a kétszeres értékelés tilalmára tekintettel – ki kell, hogy zárja a másik egyidejű megállapíthatóságát. Emiatt az Szabs. tv. egyfelől kifejezetten kizárta a felelősségre vonást, ha az adott cselekmény egyben bűncselekményt is megvalósít. Hatálybalépését követően emellett nem állapítható meg szabálysértés, ha a tevékenységre vagy mulasztásra törvény vagy kormányrendelet közigazgatási bírság alkalmazását rendeli el.¹⁰³²

A rendelkezés továbbra sem zárja ki a szabálysértés más felelősségi formával – közigazgatási intézkedéssel, közigazgatási felelősség irányelvbeli eszközeivel, polgári jogintézményekkel stb. – való együttes alkalmazását. Ugyanakkor a Szabs. törvény hatályba lépéséve egy időben módosult a Kvt. 101. § (1) bekezdése, ahogy azt fentebb láthattuk, a jogi felelősség általános alapjának szabályából kivéve a szabálysértési fordulatot. Ez a sajnos negatív hatás az egyébként környezeti érdeket védő szabálysértési alakzatok alkalmazására vonatkozó korlát, rájuk így a környezeti felelősség Kvt. beli szabályai nem vonatkoznak. Ez épp ellentétes az integráció elvével és az uniós tendenciákkal.

A Szabs. tv. rendelkezéseire tekintve számos, a környezet szempontjából is érdekes szabályt találhatunk.¹⁰³³ Így például az ismételt elkövetéssel járó szankcionálás bevezetését, amelyhez szigorúbb elbírálás társul,¹⁰³⁴ míg a sértettnek okozott kár megtérítése nyomatékos enyhítő körülmény. Ugyanakkor a környezet nem sértettje a cselekményeknek, hanem védett jogi tárgya csupán,¹⁰³⁵ így a környezetnek okozott kárért való bárminemű helytállás nem minősül ilyen körülménynek. Nagyobb gond lehet ezzel, hogy a környezetnek okozott kár jelentősége jóval meghaladja az esetleges sértett kárát, ilyen feltételek mellett a sértett kárának megtérítése, mint nyomatékos enyhítő körülmény erkölcsileg nem igazolható.

¹⁰³² Szabs. tv. 2. § (4) bekezdés.

¹⁰³³ A szabálysértési jog lehetőségeiről a környezetvédelem területén lásd TILKI KATALIN (2007): Tények a globális klímaváltozásról és a környezetvédelmi szabálysértési jogról. *Ügyészek Lapja* 2007/3. 59-66.

¹⁰³⁴ Szabs. tv. 21. § (2) és 23. §

¹⁰³⁵ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 51. § (1) Sértett az, akinek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette.

Jelentős változás következett be a szabálysértések számában: a korábbi több mint 180-nal szemben a Szabs. tv. feleennyi tényállást tartalmaz. A kikerült szabályszegések felülvizsgálata alapján azok egy része közigazgatási bírság hatálya alá kerül. A tényállások száma a későbbiekben sem emelkedhet ugrásszerűen, ugyanis valamely cselekményt vagy mulasztást a jövőben már csak törvény nyilváníthat szabálysértéssé. A korábbi, egyes szabálysértéseket meghatározó kormányrendelet, valamint az önkormányzati rendeletek¹⁰³⁶ hatályukat veszítik.¹⁰³⁷ Ebben a körben kikerült a törvényből a korábbi környezetvédelmi szabálysértés, ugyanakkor így is számos, a környezeti érdek érvényesítésére alkalmas tényállást tartalmaz a törvény. (természetvédelmi szabálysértés, csendháborítás, köztisztasági szabálysértés, vadászati, halászati, legeltetési tilalom megsértése, erdőrendészeti szabálysértés, vízszennyezés stb.) A törvény az új büntető törvénykönyv megszületésével párhuzamosan módosult, a tényállások száma megnőtt, a büntetőjog dekriminalizációjának folyamata a szabálysértési jog büntetőjogiasodását vonta maga után.¹⁰³⁸ A környezetvédelem korábbi szabálysértési gyakorlatából ugyanakkor az látszik, hogy a környezetvédelmi, természetvédelmi és korábbi normaszövegben szereplő növényvédelmi szabálysértések a leggyakoribbak, s az esetek nagy százalékában nem került sor büntetőeljárásra, mert a cselekmények nem érték el a büntetőjogi értékelés határát.¹⁰³⁹ A gyakorlatból a későbbiek során kiderül, hogy az átalakítás milyen hatásokkal jár.

Szűkül az eljáró hatóságok köre, ezzel párhuzamosan bővül a jogkörük. Lényeges változás, hogy a szabálysértés elkövetésétől keletkezett valamennyi költség a bizonyítás érdekében felmerült szabálysértési költségnek tekintendő, melynek viselésére a felelősségre vont személy köteles, amely alól meghatározott feltételek esetén személyes költségmentesség engedélyezhető. Ez a rendelkezés párhuzamban áll a szennyező fizet elvével, amennyiben a károkozót az összes költség viselésére kötelezi.

¹⁰³⁶Az önkormányzati rendeletek szerepéről lásd TILKI KATALIN (2010): A helyi önkormányzatok szerepe a környezetvédelemben. *Ügyészek Lapja* 2010/1. 67-71.

¹⁰³⁷ A korábbi rendszerben az önkormányzati rendeletekkel kapcsolatos problémákról lásd METZINGER ÉVA: Önkormányzati rendeletalkotás és környezetvédelem, figyelemmel a Bács-Kiskun megyei tapasztalatokra. In: BÁNDI GYULA (szerk.): A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései. PPKE JÁK, 2001. 73-86.

¹⁰³⁸ BISZTRICZKI LÁSZLÓ - KÁNTÁS PÉTER: A szabálysértési törvény magyarázata. Második, átdolgozott, hatályosított kiadás. Budapest, HVG-Orac 2014. 15.

¹⁰³⁹ TILKI KATALIN (2005): Környezetvédelem a büntetőjogban és a szabálysértési jogban. *Belügyi Szemle* 2005/5. 97.

7. Büntetőjog

A környezeti érdek képviselőjére rendelt jogintézmények sora nem lenne teljes a büntetőjog nélkül. A környezetvédelem azonban elsősorban nem a büntetőjog feladata, hiszen a megelőzés ezen területen különösen jelentős, tekintettel a bekövetkezett károsodás gyakran helyreállíthatatlan következményeire. A büntetőjog feladata többes: a társadalom védelme, általános nevelés és a bűnelkövetés megtorlása, a represszió.¹⁰⁴⁰ A megelőzés, a prevenció másodlagos, s ez a hatási is főként a büntető szankciók alkalmazásához kötődik. (prevenció a represszió által)¹⁰⁴¹

A környezetvédelmi szabályok érvényesülését biztosítandó ugyanakkor ultima ratioként erre a jogágra is szükség van.¹⁰⁴² A büntetőjog azonban alapvetően ott kap szerepet, ahol más jogág szankciói már hatástalanok, vagyis végső soron igénybe vehető eszköz, ami a legradikálisabb társadalmi reakció a környezet vagy a természet ellen irányuló cselekményekre.¹⁰⁴³

A büntetőjog környezetvédelemmel való összeegyeztethetősége számos elméleti előkérdést vet fel,¹⁰⁴⁴ így a szándékosság hiánya, a kumulativitás, a társadalomra veszélyesség kérdése,¹⁰⁴⁵ a bűncselekmény sértettjének meghatározása, a jogi személy büntető jogalanyiségének élénk vitát kiváltó kérdése,¹⁰⁴⁶ a közigazgatási tisztségviselők felelőssége, hogy csak néhányat említsünk.

¹⁰⁴⁰ FÖLDEVÁRI JÓZSEF: *Magyar Büntetőjog. Általános Rész.* Budapest, Osiris, 1998. 32-33. A büntetés céljára vonatkozó nézetek változásáról lásd BELOVICS ERVIN – BÉKÉS IMRE – BUSCH BÉLA – MOLNÁR GÁBOR – SINKU PÁL – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog. Általános rész.* Budapest, HVG-Orac, 2002. 226-240.

¹⁰⁴¹ NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog. Általános része.* Budapest, Korona Kiadó, 1998. 16-17.

¹⁰⁴² TILKI KATALIN (2004b): A környezetvédelem és büntetőjogi megjelenése. *Ügyészek Lapja* 2004/3. 45-57.

¹⁰⁴³ KOVÁCS ANDREA: A környezetjogi felelősség büntetőjogi vonatkozásai. *Themis* 2011/12. 63.

¹⁰⁴⁴ Lásd ezekről KÖHALMI LÁSZLÓ (2004): A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle* 2004/7-8. 191-201., KÖHALMI LÁSZLÓ (2010): A környezet védelme a magyar büntetőjogban. Doktori értekezés 2010. [<http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/kohalmi-laszlo/kohalmi-laszlo-vedes-ertekezes.pdf>] 106-146., LACZI BEÁTA (2004b): A környezet- és természetvédelem büntető anyagi és eljárásjogi kérdései. *Magyar Jog* 2004/9. 513-524.

¹⁰⁴⁵ Ezzel kapcsolatos érdekes kérdés lehet továbbá a társadalomra veszélyességben való tévedés, aminek gyakorlatáról lásd HATI CSILLA: A társadalomra veszélyességben való tévedés. *Büntetőjogi Szemle* 2012/3. 11-18.

¹⁰⁴⁶ FANTOLY ZSANETT (2008): *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége.* Budapest, HVG-Orac 2008., GÖRGÉNYI ILONA (2001): A környezet büntetőjogi védelme és a jogi személy felelőssége. In: RÓTH ERIKA (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései.* Miskolc, Bíbor Kiadó 2001. 49-62., SÁNTHA FERENC (2001): A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók, a büntetőjogi felelősség problémái. In: RÓTH ERIKA (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései.* Miskolc, Bíbor Kiadó 2001. 41-48., SÁNTHA FERENC (2005): A szervezetek büntethetőségének elméleti kérdései a magyar büntetőjogban: büntetőjogi felelősség vagy büntetőjogi szankcionálhatóság? In: LIGETI KATALIN (szerk.): *Wiener A. Imre ünnepi kötet.* Budapest, KJK-Kerszöv 2005. 99-112., SÁRKÖZY TAMÁS (2002): Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? *Magyar Jog* 2002/8. 449-456., SISÁK PÉTER: A jogi személyek felelőssége a bírói gyakorlat tükrében. In: RÓTH ERIKA (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései.* Miskolc, Bíbor Kiadó 2001. 29-40., BUSCH BÉLA: *A jogi személy büntetőjogi felelőssége.* In: GELLÉR BALÁZS (szerk.): *Békés Imre Ünnepi Kötet.* Budapest, ELTE ÁJK, 2000. 59-76.

A környezeti büntetőjog dogmatikai problémái¹⁰⁴⁷ után térjünk át a gyakorlati szabályozására. A magyar büntetőjog hosszú ideig csak a víz, mint a korban legfontosabbnak tartott környezeti elem védelmét tartotta szükségesnek, s csak a régi Kvt. hatására jelent meg az első környezetvédelmet sértő bűncselekmény.¹⁰⁴⁸ Ezen állapothoz képes ugrásszerű növekedésnek tűnhet a hatályos Btk.-ban található tényállások száma, amely növekedés részben nemzetközi hatásnak,¹⁰⁴⁹ részben a téma iránti hazai fogékonyság növekedésének,¹⁰⁵⁰ részben pedig az uniós jog hatásának tudható be.

A környezeti büntetőjog szabályozásának Európai Unió folyamatáról az előző fejezetben már volt szó. Ennek a folyamatnak a magyar környezeti büntetőjogra is komoly hatása volt, kezdve az előkészítő munkálatokkal,¹⁰⁵¹ a kerethatározattal,¹⁰⁵² annak megsemmisítésén át¹⁰⁵³ az irányelv megszületéséig.¹⁰⁵⁴ Azonban ettől függetlenül is igényelte a gyakorlat a tényállások újraszabályozását, hiszen a rendszerváltást követő időben, tekintettel az uniós felzárkózásra, a környezetjog, amely ebben a tekintetben a büntetőjogi szabályok háttérét adta alaposan átalakult. Új jogszabályok születtek, ezzel zavarok keletkeztek a fogalmi rendszerben, és az egyes magatartások társadalmi megítélése is megváltozott. A rendhagyó módon született kerethatározat ezen újraszabályozási hullámmal beépítésre került a magyar jogba, megsemmisítésével pedig megszűnt a magyar környezeti büntető tényállások koncepcionális háttére.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁴⁷ A környezeti büntetőjog nemcsak a hazai jogban küzd ezekkel a kérdésekkel, lásd erről pl. NOGUERA, ANTONIO VERCHER: Some reflections on the Use of Criminal Law for the Protection of the Environment. *Environmental Liability* 2002/3. 107-118.

¹⁰⁴⁸ Lásd bővebben SZALÓKI KITTI: A környezetjog – környezeti büntetőjog jogtörténeti állomásai. *Agrár- és Környezetjog* 2008/6. 49-61.

¹⁰⁴⁹ LACZI BEÁTA (2004a): A környezet- és természet büntetőjogi védelmének nemzetközi és történeti vonatkozásai, a védelem jogszabályi alapjai. *Magyar Jog* 2004/4. 203-210., KISS PATRIK: A környezetvédelmi büntetőjog aktuális problémái a nemzetközi instrumentumok és sztenderdek tükrében. *Agrár- és Környezetjog* 2012. hallgatói különszám 28-36.

¹⁰⁵⁰ A büntetőjog társadalmi megítélésének változásáról általában LÉVAY MIKLÓS: A büntetőjog társadalmi szerepének változása Magyarországon 1985-től 2005-ig. *Magyar Jog* 2006/12. 705-715. A környezetvédelem adott időszakban a büntetőjogban betöltött szerepéről vö. MÁRKUS FERENC: Az emberi környezet büntetőjogi védelme. In: TRÓCSÁNY LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 180-202., NAGY NIKOLETTA: A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása hazánkban. *Cég és Jog* 2003/12. 17-20., KÓHALMI LÁSZLÓ (2006): Az újrakodifikált magyar környezeti büntetőjog. *Magyar Jog* 2006/4. 211-218., GÖRGÉNYI ILONA (2011): A környezetvédelmi büntetőjog megújulása az új évezredben. *Miskolci Jogi Szemle* 2011. különszám 94-105.

¹⁰⁵¹ GÖRGÉNYI ILONA (2002): A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle* 2002/10. 39-50.

¹⁰⁵² LACZI BEÁTA (2006a): „Irányelv kontra kerethatározat”. *Környezetvédelmi büntetőjogi szabályozás az Európai Unióban. Magyar Jog* 2006/10. 577-590.

¹⁰⁵³ LACZI BEÁTA (2006b): Környezetvédelem büntetőjogi szabályozása Magyarországon az Európai Bíróság 2005. szeptember 13-i ítéletének fényében. *Magyar Jog* 2006/12. 716-722.,

¹⁰⁵⁴ ROMÁN RÓBERT: A környezet és a természet elleni bűncselekmények az új Büntető Törvénykönyvben. *Agrár- és Környezetjog* 2013/14. 74-98.

¹⁰⁵⁵ KÓHALMI (2006) i.m. 211-213.

A régi Btk. ezen módosítás után is csupán a környezeti büntetőjog szűkebb értelemben vett tényállásait tartalmazta a közegészség elleni bűncselekmények között,¹⁰⁵⁶ a törvény más részeiben elszórva megtalálható volt a tág értelemben vett környezeti büntetőjogi cselekmények némelyike.¹⁰⁵⁷ Ugyanakkor ahogy azt az előzőekben láthattuk, tartalmi tekintetben az irányelv nagyjából megfelelt a kerethatározatnak, így a kerethatározat átvételével a később elfogadásra került irányelv magyar jogba emelése már nem igényelt semmilyen jogi aktust. Elmondhatjuk tehát, hogy a hazai jogban megjelenő igény és az uniós törekvés szerencsésen találkozott a környezeti büntetőjogban.

A következőkben áttekintjük az új Btk. környezeti büntetőjogi tényállásait. A büntetőjognak a társadalmi béke helyreállítása érdekében elsősorban a bűncselekménnyel sérült szabadságjogokat kell megszilárdítania.¹⁰⁵⁸ Ennek fényében a környezethez való jog elismerése felé tett lépés az irodalomban korábban megjelenő állásponttal összhangban,¹⁰⁵⁹ hogy az új Btk. külön fejezetben foglalkozzon a környezet és természet elleni bűncselekményekkel. A bűncselekmény tárgyának meghatározására több megoldás is szóba jöhet: a környezet, illetőleg annak valamely eleme, az emberi nem léte,¹⁰⁶⁰ illetve a közrend, közegészségügy.¹⁰⁶¹ A túl általános, pusztán a törvényi cél körülírására szorító jogi tárgy meghatározások megfelelnek ugyan a metodikai jogi tárgy megjelölésnek, azonban a büntetőjogi jogi tárgy fogalomnak már nem, ahogy a nyilvánvaló általánosságok sem.¹⁰⁶² Ez alapján érthető, hogy az új Btk. külön fejezetben, a környezet és természet elleni bűncselekmények cím alá sorolva a tényállásokat, jogi tárgy szempontjából az első változat mellett döntött.¹⁰⁶³ Az önálló fejezetbe sorolt cselekmények bár sokrétűek, közös jellemzőjük a környezet, a természet védelme. Így az azonos védett jogi tárgy alapján a környezet és a természet elleni bűncselekmények közé tartozik:¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁶ Régi Btk. környezetkárosítás (280. §), természetkárosítás (281. §), valamint a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése (281/A. §)

¹⁰⁵⁷ Pl. visszaélés radioaktív anyaggal (264. §), Állatkínzás (266/B. §), közveszély-okozás (259. §)

¹⁰⁵⁸ GÖNCZÖL KATALIN: A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája. *Büntetőjogi Kodifikáció* 2007/2. 3.

¹⁰⁵⁹ Lásd például BOTOS GÁBOR: A környezetvédelemről szóló T/196. számú törvényjavaslat a büntetőjog vetületében. *Magyar Jog*, 1995/6, 334-336., NAGY i.m. 17-20., JULESZ MÁTÉ: Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció. *JURA* 2008/2. 67., utóbbi konkrét javaslatait. a környezetvédelem és agrárgazdaság rendje elleni bűncselekményekre

¹⁰⁶⁰ TAMÁS ANDRÁS: A környezetvédelmi büntetőjog szabályozásának egyes kérdései. *Jogtudományi Közlöny* 1978/6. 336.

¹⁰⁶¹ PUSZTAI LÁSZLÓ: Gazdasági büntetőjog a változó társadalomban. In: PUSZTAI LÁSZLÓ (szerk.): *II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium*. Budapest, KJK-OKRI, 1994. 141-142.

¹⁰⁶² A jogi tárgyról általában lásd NAGY FERENC (2008): Gondolatok a jogi tárgyról. *Büntetőjogi Kodifikáció* 2008/1. 3-8.

¹⁰⁶³ A szabályozás elvi problémáival kapcsolatban lásd KÓHALMI LÁSZLÓ (2004): A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle* 2004/7-8. 191.

¹⁰⁶⁴ A

- a környezetkárosítás,
- a természetkárosítás,
- az állatkínzás,
- az orvvadászat,
- az orvhalászat,
- a tiltott állatviadal szervezése,
- a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése,
- az ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés,
- a radioaktív anyaggal visszaélés,
- a nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés,
- és az atomenergia alkalmazásával visszaélés.

A törvény szövegén belül a egyes tényállások meghatározása során kisebb módosítások történtek. Egyes esetekben egy adott tényállást kiemelt a korábbi szabályozásból és sui generis tényállást alkotott, több helyen dogmatikailag tette helyre a szabályokat, míg előfordulnak bűncselekménytípusok, melyeknél a bűncselekmény megnevezése a nyelvtani szerkezet módosításával változott, de a hipotézis, a diszpozíció és a szankció változatlan maradt, azaz a jogellenes cselekmény megnevezése tartalmilag egyező, a szavak felcserélése történt meg csupán.¹⁰⁶⁵

Az irányelv a büntetési tételek tekintetében nem ad konkrét eligazítást. Mindössze az ismert, s általánosan használt, az előző fejezetben a környezeti felelősségi rendszer szigorodásának bemutatása során már elemzett „hatékony, arányos és visszatartó erejű” kitélet használja. Egyedüli kikötése, hogy a tagállamok büntetőjogi szankciókat alkalmazzanak, ennek körébe azonban az egyes tagállamok belső joga alapján ilyenként minősített szankciók tartoznak – szabály szerint tehát minden és bármely belső jogban büntetőjogi szankciónak minősülő büntetés alkalmazható, a büntetési tételek vizsgálatába tehát tényállásonként nem merülünk bele. Megelégszünk annak megállapításával, hogy a tényállások mindegyike szabadságvesztés büntetést rendel, amely akár 8 évig is terjedhet. A tényállások fele a gondatlan elkövetőt is szankcionálja, szintén szabadságvesztés büntetéssel, illetve lehetőséget teremt kitiltás

¹⁰⁶⁵ Lásd ROMÁN RÓBERT: A környezet és a természet elleni bűncselekmények az új Büntető Törvénykönyvben. *Agrár- és Környezetjog* 2013/14. 74-98.

alkalmazására környezetkárosítás, természetkárosítás, orrvadászat, orvhalászat, a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése és tiltott állatviadal szervezése elkövetőjével szemben. Ezen büntetések álláspontunk szerint megfelelnek az irányelv kritériumának, megfelelő elrettentő erővel bírnak.

Míg a közfelfogásban és a környezetvédelmi magánjogban a természet és a környezet fogalma összeolvad, addig a közjog, így a büntetőjog is elválasztva használja azokat, ennek megfelelően külön tényállás rendelkezik a környezet- és a természetkárosításról. Környezetkárosítás miatt felel, aki a földet, a levegőt, a vizet, az élővilágot, valamint azok összetevőit jelentős mértékű szennyezéssel vagy más módon veszélyezteti, olyan mértékben károsítja, hogy annak természetes vagy korábbi állapota csak beavatkozással állítható helyre, vagy olyan mértékben károsítja, hogy annak természetes vagy korábbi állapota nem állítható helyre.¹⁰⁶⁶

Elkövetési magatartásként a környezetkárosítás, környezetveszélyeztetés Kvt.-beli fogalmi köszönek vissza. A tényállás a szennyezés fogalmát is a Kvt.-vel összhangban állapítja meg, amikor a kibocsátási határértéket meghaladó szennyezésről szól,¹⁰⁶⁷ kivéve a környezet fogalmából az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezetet, minthogy az azt károsító magatartások más tényállások alapján már bűncselekménynek minősülnek.¹⁰⁶⁸ A törvény alapvetően keretdispozíciót alkot, tartalmát az egyes környezetvédelmi jogszabályok töltik meg tartalommal. A jelentős mértékű szennyezés problémakörére elegendő csupán visszautalnunk a korábban a jelentős mértékről elmondottakra. A szennyezés meghatározásával a helyzet hasonló, tartalma annál is inkább háttérbe szorul, mivel a törvény nevesíti ugyan, mint az elkövetés módját, ám csupán példaként, valójában ezen elkövetési magatartások bármilyen módon megvalósulhatnak.¹⁰⁶⁹ A törvény a szándékos mellett a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli.

Speciális büntethetőséget kizáró ok, illetve korlátlan enyhítésként értékelhető, ha az elkövető az elsőfokú ítélet meghozataláig a bűncselekmény által bekövetkezett veszélyt, illetve környezetkárosodást megszünteti, a károsodott környezet eredeti állapotát helyreállítja, amennyiben helyreállítható kárt okozott.

A környezetkárosítás büntette a büntető irányelvbe foglalt büntetni rendelt tényállások közül a 3. cikk a) pontjába foglaltaknak felel meg. Az ott lefektetett eredmények tekintetében nem

¹⁰⁶⁶ Btk. 241. §

¹⁰⁶⁷ Vö. Btk. 242. § (4) bekezdés, Kvt. 4. § 7. pont

¹⁰⁶⁸ Lásd a T/6958. számú törvényjavaslat indokolása.

¹⁰⁶⁹ BELOVICS - MOLNÁR - SINKU i.m.335.

terjed ki a tényállás mindegyikre a legsúlyosabb – halál, súlyos sérülés – mint eredmény nem szerepel a környezetveszélyeztetés tényállásába. Ebben a tekintetben azonban a magyar jog lehetőséget ad a bűnhalmazatkénti értékelésre,¹⁰⁷⁰ amivel lehetséges az irányelvben lefektetett kitételek kezelése.

A természetkárosítás törvényi tényállását két részre bontotta a törvény az egyszerűsítés okán, azonban továbbra is megőrizte keretdiszpozíció jellegüket, a kitöltéshez iránymutató szabályok pedig egyértelműen közösségi jogi jellegűek. Természetkárosítás büntetett követi el az, aki fokozottan védett élő szervezet egyedét, védett élő szervezet vagy az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős növény- vagy állatfaj egyedeit, a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló EK tanácsi rendelet A és B melléklete hatálya alá tartozó élő szervezet egyedét jogellenesen megszerzi, tartja, forgalomba hozza, az ország területére behozza, onnan kiviszi, azon átszállítja, azzal kereskedik, illetve azt károsítja vagy elpusztítja.¹⁰⁷¹ Súlyosabb elbírálás alá esik, ha magatartása az élő szervezet¹⁰⁷² állományának fennmaradását veszélyezteti.

Az elkövetési tárgyak első köre a védett és fokozottan védett élő szervezetek köre, amelyeket a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet mellékletei sorolnak fel eszmei értékükkel együtt. Ezen rendelet a hazai védett fajok mellett a közösségi oltalom alá eső egyedek listáját is tartalmazza.¹⁰⁷³

¹⁰⁷⁰ Lásd a vörösiszap ügy tényállását, ami alapján az ügyészség a 2010 októberében bekövetkezett gátszakadás ügyében halált előidéző gondatlan közveszély okozás vétsége, különösen nagy vagyoni hátrányt okozó közveszély okozás büntette, gondatlanságból elkövetett természetkárosítás és természetkárosítás vétsége, továbbá hulladékgazdálkodás rendje megsértésének büntette miatt emelt vádat 15 ember ellen.

¹⁰⁷¹ Btk. 242. §

¹⁰⁷² 242. § (4) E § alkalmazásában élő szervezet egyede:

- a) az élő szervezet egyedének valamennyi fejlődési szakasza, alakja, állapota,
- b) az élő szervezetek keresztezéseként és kereszteződésekként létrejött egyed,
- c) az élő szervezet egyedének származéka, ami alatt érteni kell az elpusztult élőlényt, valamint annak vagy az élő szervezet egyedének bármely részét, továbbá azt a terméket vagy készítményt, amely a felsoroltak valamelyikéből készült, illetve ezek valamelyikéből származó összetevőt tartalmaz.

¹⁰⁷³ Az „Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfaj” kategória az EU élőhelyvédelmi irányelv (43/92/EGK irányelv a a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről HL L 206., 1992.7.22., 7—50., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 002 o. 102 – 145.) és madárvédelmi irányelv (79/409/EGK irányelv a vadon élő madarak védelméről HL L 103., 1979.4.25., 1—18., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 001 o. 98 – 117.) által biztosított egyedi szintű védelmet valósítja meg azokra a fajokra, amelyek szerepelnek az élőhelyvédelmi irányelv IV. és V. mellékletében, illetve őshonosnak számítanak a madárvédelmi irányelv alapján, de nem védettek, nem fokozottan védettek, nem vadászhatóak, nem halászhatóak a hazai jogszabályok alapján.

Az elkövetési tárgyak további megjelölése közvetlen uniós jogforrásra utalással történik, így a 338/97/EK rendelet,¹⁰⁷⁴ amely a veszélyeztetett vadon élő állat és növényfajok védelméről szóló egyezmény¹⁰⁷⁵ közösségi jogba való átültetésének terméke.¹⁰⁷⁶ A magyar jog csupán a rendelet A és B mellékletében felsorolt fajokra terjeszti ki a természetkárosítás büntettének fogalmát – amely mellékletek megközelítőleg a CITES I. és II. függelékének felelnek meg, a kipusztulással fenyegetett fajokra és a kipusztuláshoz közeli állapot megelőzéséhez szükséges szigorú korlátozások alá eső fajokra – a rendelet C és D mellékletére nem (CITES III. függelék).

Ezen tényállások tekintetében az uniós hatás egyértelműen látszik. Egyrészt az elkövetési tárgyak meghatározása közösségi szintű jogszabály alkalmazásával történik, de maguk tényállások is a büntető irányelv 3. cikk f)-h) eseteinek felelnek meg. Az elkövetési tárgyakat meghatározó rendelet módosítására a közösség szervei, a Bizottság, a Parlament és a Tanács jogosult, így ebben az esetben tulajdonképpen a magyar büntetőjog tartalmát közvetlenül ők határozzák meg.

A természetkárosítás büntettéért felel az is, aki Natura 2000 területet, védett barlangot, védett természeti területet vagy védett élő szervezetek életközösségét, illetve azok élőhelyét jogellenesen jelentős mértékben megváltoztatja. Súlyosabban minősül a cselekmény, ha annak jelentős károsodását vagy megsemmisülését okozza, de a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli a törvény.¹⁰⁷⁷ Natura 2000 terület alatt a természet védelméről szóló törvényben¹⁰⁷⁸ meghatározott fogalmat kell érteni.¹⁰⁷⁹

A bűncselekmény elkövetési magatartása a megváltoztatás. A megváltoztatás a terület jellegének, használatának megváltoztatását jelenti, ami egy széleskörű fogalom, ebbe bele tartozik például a terület terjedelmének megváltoztatása is. A megváltoztatás eredménye olyan változás, ami ténylegesen kárt, vagy hátrányt okoz, vagyis minden olyan tevékenység,

¹⁰⁷⁴ A vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló 338/97/EK rendelet HL L 61., 1997.3.3., 1—69., magyar kiadás fejezet 15 kötet 003 o. 136 – 150.

¹⁰⁷⁵ A veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló Washingtoni Egyezmény, Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)

¹⁰⁷⁶ Bár az Egyezményt 1983-ban módosították, hogy ahhoz regionális szervezetek, így az EU is csatlakozhasson, nem ratifikálták elegendően a módosítást, így az (még) nem lépett hatályba. Ennek következtében az EU fenti rendeletével önként szabályozta a területet a CITES tartalmával párhuzamban. A CITES konferenciákon így a közösség tagállamai, köztük Magyarország vesznek részt, akik a Tanács által létrehozott álláspontot együttesen képviselik.

¹⁰⁷⁷ Btk. 243. §

¹⁰⁷⁸ A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény,

¹⁰⁷⁹ 4. §. h) Natura 2000 terület (európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű terület): külön jogszabályban meghatározott különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési területnek kijelölt terület, illetve az Európai Unió által jóváhagyott különleges természetmegőrzési, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület.

ami ellentétes a területre vonatkozó jogszabályokban meghatározottakkal, jól látszik ebben a keretdispozíció jelleg, a kitöltő jogszabályokra való utalás nélkül. A jelentős mérték megállapítása minden esetben szakértői kérdés. Az előzőhöz hasonlóan itt is a közösségi jog egyértelmű hatása látszik, hiszen az elkövetési tárgy az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű terület, a Natura 2000 területekre vonatkozó rendelkezések forrása, alapja szintén közösségi jog, amitől való eltérés, amennyiben károsodáshoz vezet, az elkövetési magatartást adja. Ez a tényállás is a büntető irányelvnek megfelelő, az irányelv 3. cikk h) pontjának.

Állatkínzás vétségét követi el az a személy, aki gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, vagy gerinces állattal szemben indokolatlanul olyan bánásmódot alkalmaz, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza, gerinces állatát vagy veszélyes állatát elüzi, elhagyja vagy kiteszi, súlyosabb esetben ezzel az állatnak különös szenvedést okoz, vagy több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza.¹⁰⁸⁰ Az állatkínzás nem keretdispozíció a törvény indoklása szerint, noha az állatok védelméről szólótörvény¹⁰⁸¹ a háttérjogszabálya, amelynek rendelkezései alapján adott ügyben megítélhető az állattal szembeni bánásmód. Ehhez támpontot jelent például az állatvédelmi törvény tilalmait és kötelezettségeit tartalmazó rendelkezések.¹⁰⁸²

Az állatkínzás tényállásából önállósodott a következő két rendelkezés, az orvvadászat és az orvhalászat. A differenciálás igénye a társadalmi értékítélet változásának hatása,¹⁰⁸³ ami a jogalkotás során felmerült igény.¹⁰⁸⁴ Orvvadászat miatt büntethető az a személy, aki vadászterületen vadászatra való jogosultság nélkül, illetve idegen vadászterületen vadászként engedély nélkül vad elejtésére vagy elfogására irányuló tevékenységet végez, külön jogszabályban meghatározott, a vadfaj valamennyi egyedére kiterjedő vadászati tilalmi idő hatálya alá eső vadfaj egyedét ejti vagy fogja el, külön jogszabályban meghatározott tiltott

¹⁰⁸⁰ Btk. 244. §

¹⁰⁸¹ 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről.

¹⁰⁸² Lásd pl. az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény 6. § (1) bekezdés az állatkínzás általános tilalma, s annak aletei, illetve a 3. § 8. pontja a jó gazda gondosságának követelményei, mint elvárható magatartásmérce.

¹⁰⁸³ Ezzel kapcsolatban lásd MAJTÉNYI BALÁZS (2002): Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerekben) *Allam- és Jogtudomány* 2002/3-4. 275-300., MAJTÉNYI BALÁZS (2008): A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága. *Fundamentum* 2008/1. 17-28.

¹⁰⁸⁴ BÁRÁNDY GERGELY: Az állatkínzás jelene és jövője. *Debreceni Jogi Műhely* 2010/2. 9-10. Utóbbi álláspont ezen túlmutatva az állatok sérelmére elkövetett cselekményekről szóló külön fejezetet lát indokoltnak, melyben a lopástól kezdve az állatok, mint minősített elkövetési tárgyak miatt több tényállást is indokoltnak tart elhelyezni.

vadászati eszközzel, tiltott vadászati módon vagy kíméleti területen vad, illetve fokozottan védett vagy védett gerinces állat elejtésére vagy elfogására irányuló tevékenységet végez.¹⁰⁸⁵

Orvhalászat miatt felel, aki jogosulatlanul halászhálóval vagy más halászati eszközzel - a horgászatot kivéve - halfogásra irányuló tevékenységet végez, vagy külön jogszabályban meghatározott tiltott eszközzel, tiltott módon vagy kíméleti területen halfogásra irányuló tevékenységet végez.¹⁰⁸⁶ Bár ezen tényállások kapcsán felmerült büntető törvénykönyve illő voltak kérdése a társadalomra veszélyesség alacsony foka miatt,¹⁰⁸⁷ a jogalkotó mégis büntetőjogi szankcionálásuk mellett döntött. Mindkét tényállás fogalmi rendszere külső törvényeken alapul,¹⁰⁸⁸ közösségi joggal való érintettségük áttételes.

Ugyanez mondható el a tiltott állatviadal szervezésének tényállásáról, amely már a régi Btk.-ban is külön tényállásként szerepel. Ezt a bűntettet az a személy követi el, aki gerinces állat részvételével állatviadalt szervez, tart, ilyen állatviadalra fogadást szervez vagy fogadást köt, de az is, aki állatviadal céljára gerinces állatot megszerez, tart, tenyészt, kiképez, idomít, vagy forgalmaz.¹⁰⁸⁹

Az unió tagállamai a környezetvédelem részeként az állatvédelem szinte minden területére kiterjedő szabályokat alkottak tagállami és az uniós normaalkotás szintjén is. A magyar jogban az állatkínzás korábban részben szabálysértésként szerepelt, és csupán 2004-től kezdve került büntető tényállásként is értékelésre. Ennek számos oka volt, közöttük legnyomósabb érvként az állatok dologként való jogi minősítése,¹⁰⁹⁰ az ezzel kapcsolatos szemléletváltás lassú átszivárgása a jogszabályokba.¹⁰⁹¹ Ehhez képest üdvözlendő az állatok védelmére rendelt tényállások számának növekedése, amely tehát szerves fejlődés eredménye.

A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése a büntető irányelv 3. cikk b)-c) pontjaival rokonítható tényállás, amely a büntető irányelv illetve kerethatározat előtt már bekerült a régi Btk.-ba, s amelynek oka a hulladékkal okozott károk jelentősége, veszélyessége, s annak társadalmi megítélése.¹⁰⁹² Kimeríti a tényállást az, aki a hatóság által nem engedélyezett helyen hulladékot elhelyez, engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve

¹⁰⁸⁵ Btk. 245. §

¹⁰⁸⁶ Btk. 246. §

¹⁰⁸⁷ BÁRÁNDY i.m. 11.

¹⁰⁸⁸ A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény, illetve a halgazdálkodásról és a hal védelméről szóló 2013. évi CII. törvény.

¹⁰⁸⁹ Btk. 247. §

¹⁰⁹⁰ BÁRÁNDY i.m.1-2.

¹⁰⁹¹ Lásd az ezzel kapcsolatos Ptk. rendelkezést, mely szerint a dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni, csupán 2014. márciusától létezik. 5:14. § (3)

¹⁰⁹² LIGETI MIKLÓS: Veszélyeshulladék-bűncselekmények Magyarországon. *Belügyi Szemle* 2005/5. 52-89.

hulladékgazdálkodási tevékenységet, illetve hulladékkal más jogellenes tevékenységet végez.¹⁰⁹³ Minősítő körülmény a veszélyes hulladéokra való elkövetés, a törvény pedig a gondatlan alakzatot is büntetni rendeli, még hozzá meglehetősen szigorúan.

A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése keretdiszpozíció, annak háttérjogszabálya elsődlegesen a hulladékról szóló törvény,¹⁰⁹⁴ valamint az annak végrehajtásáról szóló rendelet. A hulladékgazdálkodással kapcsolatos jogszabályokat jelentős számú európai uniós jogi aktus határozza meg, így ezek közvetve a büntetőjogi tényállást is érintik. Az uniós jog ezen területen rendkívül kiterjed, ennek harmonizációja a hulladékról szóló jogszabályokat áthatják. Ezen felül az Európai Bíróság esetjogában is számos hulladékkal kapcsolatos ítélet született, amelyek közvetlenül kihatnak az uniós, ezzel a magyar jog, azon belül egyben ezen büntető tényállás értelmezésére és alkalmazására. Elegendő, ha a hulladék fogalmának értelmezési kérdéseire utalunk ebben a körben,¹⁰⁹⁵ amelyet utaló szabállyal definiál a Btk. Ugyanakkor a tényállás a büntető irányelv 3. cikkének b) és c) pontjába foglalt rendelkezéseknél jóval mélyebb, az elkövetési magatartások köre tágabb, ennek megfelelően szigorúbb.

Véleményem szerint indokolt lenne annak vizsgálata, hogy a büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okként nem lenne-e alkalmazható a környezetkárosítás tényállásánál szereplő azon kitétel, hogy ha az elkövető az elsőfokú ítélet meghozataláig a környezetkárosodást megszünteti, és a károsodott környezetet az eredeti állapotába helyreállítja. Amennyiben ez az enyhítő körülmény a környezetkárosításnál indokolt, úgy ebben a helyzetben ugyan olyan indokolt lehet azon fordulatok esetén, ahol a tényállásnak eleme a hulladék elhelyezése. A büntetéssel fenyegetés ebben az esetben is betöltené preventív szerepét, ugyanakkor a környezet érdekét szolgálná az okozott károk helyreállítása, amit adott esetben mérlegeléstől függően figyelembe vehetne a bíróság.

Az ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés büntető tényállása a környezetkárosítás korábbi tényállásából szakadt ki, nyert önállósult formát. Ennek értelmében aki ózonréteget lebontó anyagot vagy ilyen anyagot tartalmazó terméket gyárt, felhasznál, az ország területére behoz, onnan kivisz vagy forgalomba hoz, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel

¹⁰⁹³ Btk. 248. §

¹⁰⁹⁴ 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról.

¹⁰⁹⁵ Lásd ezzel kapcsolatban például CSÁK CSILLA (2011b): A hulladék fogalmának értelmezése az uniós ítélkezési gyakorlat alapján. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica* Tomus XXIX/2. 2011. 423–434., BÁNDI GYULA (2002): A hulladék fogalma egy aktuális jogesetben. *Európai Jog* 2002/3. 38-40.

büntetendő.¹⁰⁹⁶ A 2008/99/EK irányelv 3. cikk i) pontja szerint büntetni rendelt tényállás háttérjogszabálya közvetlen a közösségi jogban található, az ózonréteget lebontó anyagokról szóló 1005/2009/EK rendelet.¹⁰⁹⁷ 3. cikk 14. pontja definiálja a gyártás, a 21. pontja pedig a felhasználás fogalmát.

Az ózonréteget lebontó anyagokkal kapcsolatos elkövetési magatartások kizárólag gyártásra, felhasználásra, forgalomba hozatalra, az ország területére történő behozatalra és kivitelre vonatkoznak, de károsító eredményről nincs szó, az irányelv ennek megfelelően általánosabban alkalmazható. Erre tekintettel a régi Btk.-ban korábban szereplő eredmény kitétel kikerül a tényállásból, így a büntető irányelv szövegének, s az átvételből eredő kötelezettségnek a hatályos tényállás megfelel. A közösségi jognak ezen közvetlen hatásán túl további befolyása a cselekmény megítélésére a rendeletbe foglalt engedély lehetősége. A norma lehetővé tesz mentességeket és kivételeket, amelyek alapján a szabályozott anyagok és új anyagok gyártása, forgalomba hozatala és felhasználása bizonyos feltételek esetén - tekintettel arra, hogy az európai uniós rendeletek közvetlen hatályúak - külön jogszabály szerint engedélyezett tevékenységnek minősülnek.

A következő három tényállás háttérjogszabálya az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény, a jogalkotó onnan emeli át a fogalmakat. A tényállások a régi Btk.-ban már szerepeltek, átalakításukra részben már korábban sor került, az új törvény azonban pontosítja, szerkezetileg módosítja azokat. A radioaktív anyaggal visszaélés büntetettét követi el, aki veszélyes radioaktív anyagot engedély vagy bejelentés nélkül, illetve az engedély kereteit túllépve előállít, tárol, elhelyez, szállít, megszerz, birtokol, kezel, forgalomba hoz, feldolgoz vagy más módon felhasznál, illetve tartásra nem jogosult személynek átad, ártalmatlanít, az ország területére behoz, onnan kivisz, vagy azon átszállít.¹⁰⁹⁸ A törvény a súlyosabban ítéli meg a bünszövetségben való elkövetést, bünteti az előkészületet és a gondatlan alakzatot is.

A nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés megvalósul engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve nukleáris létesítmény üzemeltetésével.¹⁰⁹⁹ Minősített eset a bünszövetség, a törvény itt is bünteti az előkészületet. Az atomenergia alkalmazásával visszaélést jelenti az atomenergia alkalmazásához szükséges engedély megszerzése érdekében

¹⁰⁹⁶ Btk. 249. §

¹⁰⁹⁷ Ezen rendelet definiálja az ózonréteget lebontó anyag fogalmát 3. cikk 4-9. pont, ahogy az elkövetési magatartások meghatározása is itt található, 3. cikk 14, 18-21. pontok.

¹⁰⁹⁸ Btk. 250. §

¹⁰⁹⁹ Btk. 251. §

a döntésre jogosult szerv vagy személy megtévesztése, illetve az atomenergia alkalmazásával kapcsolatos bejelentési kötelezettségét elmulasztása.¹¹⁰⁰

A veszélyes radioaktív anyagokkal kapcsolatos ellenőrzés a potenciális károkra tekintettel kiemelten fontos feladat. A hatósági tevékenység itt többszintű, lényeges érdek a hatóság informálása, működésének biztosítása, döntéseinek betartása. Az ellenőrzési vagy felügyeleti tevékenység megfelelő ellátásának feltétele, hogy a hatóság minden releváns információval rendelkezzen az atomenergia alkalmazására vonatkozóan, így súlyosan minősül a jogszabályban előírt bejelentési kötelezettség elmulasztása is, mint a megtévesztés esete. Álláspontom szerint érthető okból terjeszkedik túl a magyar jog az irányelvben elvárt büntetendő magatartások körén, mikor az engedéllyel és informálással kapcsolatos magatartásokat is szankcionálja.

A sugárzó anyagokkal kapcsolatos törvényi tényállások egyebekben igazodnak egyrészt a 2008/99/EK irányelv 3. cikk e) pontjához, másrészt az ország nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeihez. Ez jelenti a nukleáris terrorcselekmények visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezményben elírt, büntetendővé nyilvánítandó elkövetési magatartásokat, valamint megfelel a nukleáris anyagok fizikai védelméről szóló Egyezmény módosításának.

A környezetkárosítás, a természetkárosítás, az orvvadászat, az orvhalászat, a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése és a tiltott állatviadal szervezése elkövetőjével szemben rendhagyó büntetésként kitiltásnak is helye van.¹¹⁰¹

A 2008/99/EK irányelv szerint¹¹⁰² bűncselekménynek minősül olyan üzem jogellenes működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az üzemén kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja. Ezen tényállás a nukleáris létesítménnyel visszaélés tényállására hasonlít leginkább, amelyben a jogszabályban meghatározott engedély nélkül vagy az engedélytől eltérően való üzemeltetés kitétel szerepel. Ez azonban csupán a nukleáris létesítményekre megvalósítható alakzat, a veszélyes

¹¹⁰⁰ Btk. 252. §

¹¹⁰¹ Btk. 57. § (1) E törvényben meghatározott esetekben azt, akinek ott tartózkodása a közérdeket veszélyezteti, egy vagy több településről, vagy egy település, illetve az ország meghatározott részéből ki lehet tiltani.

(2) A kitiltás legrövidebb tartama egy év, leghosszabb tartama öt év.

(3) A kitiltás tartama az ítélet jogerőre emelkedésével kezdődik. Ha a kitiltást szabadságvesztés mellett szabják ki, annak tartamába nem számít bele az az idő, amely alatt az elítélt a szabadságvesztést tölti, illetve amíg kivonja magát a szabadságvesztés végrehajtása alól. Ha a feltételes szabadságot nem szüntetik meg, a feltételes szabadságon töltött időt a kitiltás tartamába be kell számítani.

¹¹⁰² 3. cikk d) pont

tevékenységek köre ennél jóval szélesebb. Ha a veszélyes anyag, illetve veszélyes tevékenység nem nukleáris, hanem pl. vegyi anyagokat és ezekhez kapcsolódó tevékenységet jelent (ld. vörös iszap), akkor a magyar törvény szerint önmagában nem valósul meg bűncselekmény jogellenes üzemeltetés kapcsán, írja a törvény kommentárja.

A törvény indoklása szerint a veszélyes anyag önmagában nem egy egzakt módon meghatározott fogalom, nem világos mi tartozik ide, milyen jogszabályok az irányadók,¹¹⁰³ e nélkül pedig nem lehet a normavilágosság követelményének megfelelő kerettényállást kialakítani, így a környezet és természet elleni bűncselekmények körébe nem szabályozza.

Ugyanakkor az élet, testi épség és az egészség elleni bűncselekmények között szabályozott foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállása¹¹⁰⁴ a törvény indoklása szerint lefedi az irányelv által leírt bűncselekményt.¹¹⁰⁵ Aki foglalkozási szabály megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki, vagy testi sértést okoz, büntett vagy vétség miatt felel, ahol az okozott eredmény és a szándékosság súlyosságtól függően minősítő körülmény.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés olyan materiális bűncselekmény, amelynek *passzív alanya „kizárólag természetes személy lehet.”*¹¹⁰⁶ Ezzel szemben az irányelv nem csupán az ember, hanem a levegő, a talaj, vagy a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a károsodását illetve veszélyeztetését is büntetni rendeli. Ebben a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés helyett a környezetkárosítás tényállására ismerhetünk. A Btk. indoklásával szemben a két tényállás együttesen elvben tehát lefedheti az irányelv által büntetni rendelt magatartást.

Vizsgáljuk meg tartalmi szempontból pontosan, vajon valóban így van-e. Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállásánál az elkövetési magatartás a szabályszegés, ennek eredménye a testi sértés vagy annak közvetlen veszélye. Környezetkárosításnál az elkövetési magatartás a veszélyeztetés vagy károsítás. A két tényállás összevetésével a veszélyeztetés - közvetlen veszélyeztetés fordulatok különbözőségére bukkanunk. Míg a bekövetkezett károsítás, testi sértés eredményekkel nincs gondunk, addig ezen fordulatok különbsége további elemzést igényel.

¹¹⁰³ Lásd ezzel kapcsolatban a Ptk. fokozott veszéllyel járó tevékenység fogalmát, melyet a bírói gyakorlat tölt fel tartalommal. Csakhogy ez nem vág egybe a büntetőjog elveivel, így a törvényesség elvével, amely csupán előre meghatározott, konkrét, pontosan beazonosítható magatartások szankcionálhatóságát engedi.

¹¹⁰⁴ Btk. 165. §

¹¹⁰⁵ Lásd a T/6958. számú törvényjavaslat indoklása.

¹¹⁰⁶ BELOVICS - MOLNÁR - SINKU i.m.116.

Ebben a tekintetben az irányelvben szereplő „bármely személy... okozza vagy okozhatja” kitételből a második fordulat értelmezése a kérdés, hiszen az első már bekövetkezett eredményt jelöl. Veszélyeztetésnek az minősül, amivel okozati összefüggésben létrejön a károsodás bekövetkezésének reális lehetősége.¹¹⁰⁷ A környezetkárosodás tényállásánál nem követeli meg tehát a magyar törvény sem a veszélyeztetettek körének konkrét meghatározását. Másként szabályozza ugyanakkor a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést, mikor eredményként az élet, testi épség közvetlen veszélyeztetését várja. Közvetlen a veszély ugyanis, ha térben és időben konkretizálódik, és így már meghatározott személyt vagy személyeket fenyeget.¹¹⁰⁸ Az absztrakt veszélyhelyzet a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállásának megállapításához a gyakorlat szerint nem elég.¹¹⁰⁹

Az irányelv értelmezésem szerint nem várja el a veszélyeztetettek körének konkrét meghatározását, a bármely személy sértettkénti megjelölése megelégszik a károsodás bekövetkezésének egyszerű lehetőségével, s nem kívánja meg a konkrét, közvetlen veszélyt. Dogmatikai alapon ennek értelmében azonban az irányelv ezen pontja az absztrakt veszélyekre vonatkozó részében nincs megfelelően átültetve a magyar jogba, amely nem feltétlenül jelent gyakorlati problémát.

A probléma alapja ugyanis az átültetésre váró szöveg magyar jogi terminológia szerinti értelmezése. Olyan tényállás, mely szerint büntetéssel fenyegetett olyan üzem működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az üzemen kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését okozhatja – részben nincs lefedve a hatályos Btk.-ban. Az irányelv tényállását bármely személy elkövethetné, ahogy passzív alanyként is bármely személy sérülése vagy halála, illetve annak veszélye is megvalósítaná az eredményt. Elkövetési magatartása az üzem jogellenes működtetése és veszélyes tevékenység végzése, vagy veszélyes anyag, készítmény tárolása, vagy veszélyes anyag, készítmény felhasználása. Az elkövetés módjához tartozó kritérium a veszélyesség: az elkövetési magatartás a veszélyes tevékenységre, avagy veszélyes anyagra, készítményre vonatkozik.

¹¹⁰⁷ BELOVICS - MOLNÁR - SINKU i.m. 335.

¹¹⁰⁸ BELOVICS - MOLNÁR - SINKU i.m.117.

¹¹⁰⁹ Lásd ehhez BH 2004.216., BH+2013.12.570.

A veszélyes anyag, illetve készítmény meghatározása uniós normában szerepel,¹¹¹⁰ onnan került átültetésre a magyar jogba,¹¹¹¹ az ezzel kapcsolatos szabályozás és normaanyag kialakult, uniós joghoz kötött.¹¹¹² A veszélyes tevékenység meghatározása nem ennyire egyszerű. A veszélyes anyagokkal kapcsolatos szabályozás meghatározza ugyan a tevékenység fogalmát,¹¹¹³ a büntető irányelv vonatkozásában ez azonban kevés, hiszen a veszélyes tevékenység az irányelv nyelvtani értelmezése alapján nem csupán a veszélyes anyagokkal végzett tevékenységet jelenti.

A környezetveszélyeztető magatartás, mint lehetséges értelmezés az irányelv céljából adódóan kínálja magát. A Kvt. szerint környezetveszélyeztető magatartás a környezetveszélyeztetést előidéző tevékenység vagy mulasztás, amely meghatározás a környezetkárosodás bekövetkezésének közvetlen veszélyére vezet vissza.¹¹¹⁴

A környezetkárosítás tényállásának veszélyeztető fordulata megfelel ennek a kritériumnak, amelyet bármely magatartással el lehet követni, így üzem jogellenes működtetésével is. Csakhogy a tényállás megvalósításának kritériuma a környezeti elemek, mint elkövetési tárgy veszélyeztetése, elkövetési tárgyként, így passzív alanyként az ember, annak sérülése vagy halála nem szerepel még minősített esetként sem.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállása ezt a közvetlen veszélyt, mint eredményt lefedi, ugyanakkor a foglalkozási szabály megszegése, mint elkövetési magatartás nem esik egybe a környezetveszélyeztetéssel, illetve a jogellenes működtetéssel. Míg a veszélyeztetés fennállhat, addig a jogellenesség nem feltétlenül. A foglalkozási szabály megszegése bármely tevékenységre vonatkozó írott vagy íratlan szabályt lefed, de „... a bűncselekmény megvalósulása szempontjából nem minden, az adott foglalkozásra vonatkozó előírásnak van jelentősége, hanem csak azoknak, amelyeknek a rendeltetése az élet, testi épség és az egészség védelme.”¹¹¹⁵ Az 'üzem jogellenes működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak' irányelvbeli kitétele ugyanakkor a jogellenesség bármely szabály megszegését jelentheti, így pusztán a működési engedély hiányát is. Az irányelv céljából következtethetünk

¹¹¹⁰ A veszélyes anyagok osztályozására, csomagolására és címkézésére vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 67/548/EGK irányelv 2. cikk HL 196., 1967.8.16., 1—98., magyar különkiadás fejezet 13 kötet 001 o. 27 – 31.

¹¹¹¹ A kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény 1. § (2) c) pont.

¹¹¹² Lásd erről bővebben CSAPÓ ORSOLYA - HARANGOZÓ GÁBOR - KISZELA GERGŐ: *Kötelező és önkéntes környezeti tájékoztatás, különös tekintettel a szennyezés-kibocsátásokra. Kutatási jelentés.* Budapest, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, 2004. 7-43.

¹¹¹³ A kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény 1. § (2) g) pont.

¹¹¹⁴ Kvt. 4. § 11-13. pont

¹¹¹⁵ BELOVICS - MOLNÁR - SINKU i.m.116.

arra, hogy a környezetvédelmi előírások ebben a tekintetben nyomatékosan szerepelnek, de a jogellenesség ennél is tágabb kört jelenthet.

Ennek fényében az irányelv környezetveszélyeztető magatartáskénti értelmezés álláspontom szerint lehetséges, ugyanakkor a környezetveszélyeztetés, mint elkövetési magatartás nem megfelelő.

A magyar jogi terminológiában szereplő, fokozott veszéllyel járó tevékenység, más kifejezéssel veszélyes üzem, mint értelmezés egy másik lehetőséget kínál. A veszélyes üzem köre azonban nincs definiálva jogszabályban, annak körét a bírói gyakorlat alakította, alakítja. „... a bírói gyakorlatra háruló feladat a fokozott veszéllyel járó tevékenység körének, eseteinek a meghatározása, figyelemmel a technika folyamatos fejlődésére, és a fokozott veszélyt jelentő források szaporodására és terjedésére. Ezért magában a jogszabályban nincs, mert nem is lehet felsorolást adni a fokozott veszéllyel járó tevékenységekről.”¹¹¹⁶

Ezen irányelvi megfogalmazás a magyar bírói gyakorlat és terminológia tükrében jelentheti ugyanis veszélyes üzemként például a gépjármű üzemeltetésének tényét, amennyiben mondjuk kötelező gépjármű felelősségbiztosítás nélkül történik (így jogellenes). Ezt az értelmezést elfogadva az irányelv a gépkocsi biztosítás nélküli üzemeltetésének pusztán tényét büntetni rendelné, mint olyan veszélyes üzem működtetése, amely alkalmas halál, vagy testi sérülés okozására. Kérdéses, hogy vajon ennek büntetendővé tételére terjedt-e ki a közösségi norma által megfogalmazott szándék, avagy a megfogalmazás sikerült túl általánosra. A veszélyes üzem meghatározásán túl ezzel kapcsolatban az „okozás” szó alkalmazása más elméleti problémákat is felvet, gondoljunk itt a különböző okozati összefüggés elméletekre.¹¹¹⁷

Felmerülhet, ahogy a vörösiszap-ügy során fel is merült a közveszély okozásának tényállása, mely tényállás anyag vagy energia pusztító hatásának kiváltásával közvetlen veszély előidézését rendeli büntetni. Itt azonban az elkövetés tárgya csak jelentős értékű dolog lehet,¹¹¹⁸ így az elkövetési magatartások köre jóval szűkebb. Szűkítő az elkövetés módja is, hisz csupán anyag vagy energia pusztító hatásának kiváltásával valósítható meg a tényállás, amely körbe az üzem működtetése, anyag tárolása általánosan nem tartozik bele. A törvény ezen tényállásnál is megköveteli, hogy a veszély közvetlen legyen. Mivel a rendelkezés

¹¹¹⁶ HAVASI PÉTER (2013): Negyedik Rész XXVII. és XXVIII. Cím. In: WELLMANN GYÖRGY (szerk.): *Kötelmi jog: harmadik, negyedik, ötödik és hatodik rész. Az új Ptk. magyarázata VI/VI*. Budapest, HVG Orac, 2013. 463.

¹¹¹⁷ BLUTMAN LÁSZLÓ (2011): Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny* 2011/6. 309-320.

¹¹¹⁸ BELOVICS - MOLNÁR - SINKU i.m. 508., BH 1981.353.

lényegesen kisebb területet fed le, mint amit az irányelv megkíván, így fenti hiátus betöltésére véleményem szerint nem alkalmas.

A környezet büntetőjogi védelméről szóló irányelv további rendelkezése a felbújtó és a bűnségéd magatartás szankcionálására vonatkozik. Minthogy ezeket a Btk. általános érvénnyel büntetni rendeli, így megfelel az elvárásoknak. Elmondható ugyanez a jogi személyek büntethetőségéről, amely szintén nem környezeti büntetőjog-specifikus kérdésként kerül rendezésre a magyar jogban. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről külön törvény rendelkezik,¹¹¹⁹ ami többek között nemzetközi egyezmények, illetve az Európai Unió hatására született.

A dolgozat szempontjából jelentős uniós hatás a jogharmonizációból adódó kötelezettség, ami a korábban, nem környezeti témában született dokumentumokban szerepel,¹¹²⁰ és a jogi személy hatékony, arányos és visszatartó hatású szankcionálását rendeli. Ezen rendelkezések tükrében született törvény elméleti háttérét a jogi személy büntető jogalanyiségének tagadása jelenti,¹¹²¹ ez az oka a külön törvényben való elhelyezésnek is. A jogi személy felelőssége származékos, csak akkor nyílik lehetőség az intézkedések alkalmazására, ha egy természetes személy ellen a büntetőeljárás lefolytatható. A bűncselekmények körét nem korlátozza azonban, minthogy a nemzetközi jogban folyamatosan bővül az így szankcionálandó cselekmények köre,¹¹²² így a környezet elleni cselekmények esetére alkalmazhatóak.

A jogi személy meghatározása a büntető irányelvben tág teret ad a nemzeti jognak, mivel eszerint bármely jogalany, amely az alkalmazandó nemzeti jog értelmében ilyen jogállással rendelkezik, kivéve az államokat vagy az államhatalmat gyakorló közjogi szervezetet, illetve a nemzetközi közjogi szervezeteket. A törvényben ennek megfelelően jogi személynek ismer el minden szervezetet és annak önálló képviseleti joggal rendelkező szervezeti egységét, amelyet jogszabály jogi személyként ismer el, valamint azt a szervezetet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogalanya lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkezik, ideértve a

¹¹¹⁹ 2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről

¹¹²⁰ A Tanács 1997. február 24-i együttes fellépése az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni küzdelemről [II. cím A pont c) bekezdés], a Tanács 1998. december 21-i együttes fellépése a bűnszervezetben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánításáról (3. cikk), a Tanács 1998. december 22-i együttes fellépése a magánszektorban tapasztalható korrupcióról (5 -6.), a Tanács 2000. május 29-i kerethatározata az Euro bevezetésével kapcsolatos hamisítások elleni fokozott védelemről, büntetések és más szankciók alkalmazásával (8 -9. cikk), az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló egyezmény második kiegészítő jegyzőkönyve (3 -4. cikk) stb.

¹¹²¹ A jogi személy büntethetőségének elméleti kérdéseiről lásd SÁNTHA (2005): i.m. 99-112., BUSCH BÉLA (szerk.): *Büntetőjog. Általános rész.* Budapest, HVG Orac 2006. 343-345., FANTOLY (2008) i.m. 19-25.

¹¹²² A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló T/5059. számú törvényjavaslat indokolása

Polgári Törvénykönyv szerinti előtársaságokat is,¹¹²³ ezt követően pedig tartalmazza az irányelv kizárásait.

A jogi személlyel szemben intézkedések csak a Btk.-ban meghatározott szándékos bűncselekmény elkövetése esetén alkalmazhatók, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését célozta vagy eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el, és a bűncselekményt a jogi személy

a) vezető tisztségviselője vagy a képviseletre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, valamint felügyelőbizottságának tagja, illetve ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követte el,

b) tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, és a vezető tisztségviselő, a cégvezető, illetve a felügyelőbizottság irányítási vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna.

Az intézkedések alkalmazhatók akkor is, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését eredményezte, vagy a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el, és a jogi személy vezető tisztségviselője vagy a képviseletre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, valamint felügyelőbizottságának tagja a bűncselekmény elkövetéséről tudott.

Az intézkedések alkalmazásának feltételei megfelelnek a környezet büntetőjog általi védelméről szóló irányelvbe foglalt kritériumoknak,¹¹²⁴ sőt bizonyos tekintetben meg is haladják az uniós irányelvekbe foglaltakat.¹¹²⁵ Az alkalmazható intézkedések köre is megfelel fenti kritériumoknak, hisz a pénzbírságon túl lehetőséget ad a jogi személy tevékenységének korlátozására illetve megszüntetésére. Ugyanakkor a lehetséges szankciók köre ennél jóval bővebb,¹¹²⁶ idővel, s a szabályok szélesebb körű alkalmazása esetén megfontolást érdemel az intézkedések bővítése.

Az új Büntető Törvénykönyv elfogadásával kapcsolatban több változás is bekövetkezett a szabályozásban az egyes tényállások átalakításán túl. Ezek közül kiemelnénk egy újonnan a szövegbe foglalt rendelkezést. A Btk. büntethetőséget kizáró okként a törvényszövegbe emeli

¹¹²³ 2001. évi CIV. törvény 1. § (1) 1. pont

¹¹²⁴ Vö. 2008/99/EK irányelv 6. cikk.

¹¹²⁵ Wiener A. Imre (2003a): A gazdasági vezetőknek a beosztottak bűncselekményéhez kapcsolódó büntetőjogi felelőssége. *Magyar Jog* 2003/12. 705-710.

¹¹²⁶ Lásd erről pl. FANTOLY ZSANETT (2001): A jogi személy büntetőjogi felelőssége Btk-ba bevezetésének szükségességéről. *Jogelméleti Szemle*, 2001/2. [<http://jesz.ajk.elte.hu/fantoly6.html>], SÁNTHA (2001) i.m. 41-48., BUSCH i.m.59-64.

a korábbi gyakorlatban egyes esetekben elfogadott jogszabály engedélyét. Ennek értelmében nem büntetendő az a cselekmény, amelyet jogszabály megenged, vagy büntetlennek nyilvánít.¹¹²⁷ Ebben a körben szükségesnek tűnik a környezet védelmével összefüggő engedélyezésről megemlékezni. A jogszabály engedélye a kommentár szerint a cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró objektív akadály.¹¹²⁸ A jogszabályon alapuló engedélynek a törvény indoklása szerint két formája lehetséges: az absztrakt, amelyet jogszabály tartalmaz, s a konkrét, amelyet jogszabályban meghatározott feltételek alapján az arra hivatott szerv esetenként ad.¹¹²⁹ Álláspontom szerint a konkrét engedélyek körébe beletartoznak nem csupán a környezetvédelmi engedélyek, hanem a környezetvédelmi engedélyezési eljárás során kiadott jogosító egyedi hatósági aktusok.¹¹³⁰

„A környezetvédelmi területen kiadott engedélyek tárgya általában a környezetet veszélyeztető tevékenység, amelynek végzésére vonatkozóan jogszabályi korlátokat, határértékeket állítottak fel. A jogszabályi követelmények, határértékek teljesítése érdekében az engedélyező hatóság feltételeket, kötelezettségeket állapíthat meg az engedélyező részére (a jogszabályi követelmények teljesítése céljából). Az engedély tehát feltételek sorozata, amelyeket az engedélyt kérőnek teljesítenie kell, vagy – a ezt jogszabály lehetővé teszi – felmentést kell kérnie a teljesítés alól (meghatározott határidőig, időtartamig, vagy véglegesen).”¹¹³¹ Ennek értelmében az engedélyezés végeredménye egy olyan címzett, egyedi jogi aktus, amely jogosítást is tartalmaz, azonban adott esetben kötelezettségekkel együtt. Az elmélet álláspontja szerint a környezetvédelmi engedélyezési eljárás során született, jogosítást tartalmazó összes címzett jogi aktus ebbe a gondolatkörbe vonható, nem csupán a környezetvédelmi engedélyek.¹¹³² Véleményem szerint ez vonatkozik a büntethetőséget kizáró rendelkezés alkalmazására is. Az engedélyezés során keletkezett határozat a benne foglalt feltételek beállta esetén jogosít. Álláspontom szerint tehát a büntető felelősségre vonás alól is csak ebben az esetben mentesíthet – azaz ha a hatósági aktusban támasztott feltételek a büntetni rendelt magatartás *megkezdése előtt* teljes körűen megvalósultak.

¹¹²⁷ Btk. 24. §

¹¹²⁸ KÓNYA ISTVÁN (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára.* Budapest, HVG-Orac, 2013.132.

¹¹²⁹ Lásd a T/6958. számú törvényjavaslat indokolása.

¹¹³⁰ A környezetvédelmi engedélyekről lásd GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2009): Az engedély szerepe a környezetvédelemben. Budapest, HVG-Orac 2009., FÜLÖP SÁNDOR (2001b): Környezetvédelmi engedélyezés. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység.* Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 137-168.

¹¹³¹ KILÉNYI GÉZA (szerk.): *A közigazgatási jog nagy kézikönyve.* Budapest, Complex, 2008. 1230.

¹¹³² Lásd GELLÉRTHEGYI (2009) i.m. 15-17.

A büntetőjogi normák vizsgálatával eljuthatunk annak megállapításáig, hogy a hatályos magyar környezeti büntetőjog eurokonform. Megfelel az uniós elvárásoknak, illetve azt meghaladó módon kidolgozott, illeszkedik a büntetőpolitika és szabályozás egészébe. Ugyanakkor az alkalmazása terén korántsem állunk ennyire jól. A büntetőjogi normák területén több, máshonnan is ismert problémával találkozunk. A jogszabályok végrehajtása során problémát jelent egyrészt a felderítetlenség hiánya, hiszen a környezeti bűncselekmények a bűnözés klasszikus latenciaterületéhez tartoznak: rendkívül kevés büntetőeljárás indul, a ténylegesen megvalósult cselekmények száma ezt többszörösen meghaladja.¹¹³³

A környezeti büntetőjog csupán egy eszköz, amely megfelelő társadalmi támogatottság,¹¹³⁴ amely a bűncselekmények napvilágra kerüléséhez szükséges a hatósági ellenőrzések mellett, s véleményem szerint szigorú és következetes végrehajtás útján tudja betölteni környezetvédelmi feladatát. A végrehajtással kapcsolatos nehézség több szinten jelentkezik.¹¹³⁵ Egyrészt a szakértelem hiánya,¹¹³⁶ másrészt a kormányzat elkötelezettsége a végrehajtás irányában,¹¹³⁷ így a jogszabályt a gyakorlat nem tudja, s nem is akarja a helyén kezelni. A büntetőjogi normák hatásossága ezeken túl attól is függ, hogy milyen a kidolgozottsága és érvényesülése más jogágak környezeti érdeket védő előírásainak,¹¹³⁸ aminek területén szintén találunk kívánnivalót. A határon átnyúló esetekkel kapcsolatos problémák kezelésére ugyan segítséget jelent az unió keretein belül futó büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés intézményhálózata és eszközrendszere,¹¹³⁹ a megoldást azonban ez sem kínálja tálcán. Azért még sokat kell tennie mindegyikünknek.

¹¹³³ KÖHALMI (2006) i.m. 132.

¹¹³⁴ KONTOR ESZTER – KÖHALMI LÁSZLÓ: Környezeti büntetőjog. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 262.

¹¹³⁵ ÁBRAHÁM ATTILA: A környezeti bűnözés alakulása az elmúlt években. *Belügyi Szemle* 2005/5. 22-51., KOCSIS GYULA: Az ügyészi eljárások tapasztalatai. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 267-302., LIGETI MIKLÓS: Veszélyeshulladék-bűncselekmények Magyarországon. *Belügyi Szemle* 2005/5. 52-89., TILKI KATALIN (2004a): A környezetkárosítás és a természetkárosítás jogalkalmazói gyakorlata. *Ügyészek Lapja* 2004/1. 67-70., VÁRHEGYI ÉVA: A környezeti büntetőjog bírósági gyakorlata, különös tekintettel a természetkárosítás büntette elemzésének tapasztalatai alapján. „A bírósági szervezetrendszer jogalkalmazásának javítása az ítélkezési tevékenység hatékonyságának fokozása érdekében” című OBH projekt 2013. [http://www.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/eus_projekt_dokumentumok/itelkezesi_gyakorlat_tanulmany.pdf]

¹¹³⁶ KÖHALMI (2006) i.m. 132. szerint a kevés környezetjoghoz értő jogász problémája a környezeti büntetőjog terén fokott.

¹¹³⁷ KÖHALMI (2006) i.m. 131.

¹¹³⁸ KÖHALMI (2006) i.m. 192.

¹¹³⁹ Például az EUROPOL, NEBEK, Eurojust, Európai Igazságügyi Hálózat

8. Magánjog

A környezeti felelősséget vizsgálva megkerülhetetlen téma a magánjog erre alkalmas intézményeinek számbavétele. A dolgozat témájából kiindulva erre mindössze vázlatosan vállalkozhatunk, tekintve az uniós jog hatásainak korlátozott voltára, ahogy azt a korábbi fejezetben láthattuk. A rendelkezésre álló jogintézmények közül egyeseket mindössze megemlítünk, míg másoknál a környezetre vonatkozó, kiemelten fontos rendelkezésekre, értelmezési, alkalmazási lehetőségekre hívjuk fel csupán a figyelmet.

A magánjogi normák differentia specificája a magánérdek védelme, ennek csupán a peremvizén hajózhat a környezet. A magánjog a privátautonómia joga, „a magánélet viszonyai befolyásolásának, szervezésének és védelmezésének jogi rendje”.¹¹⁴⁰ A bennünket körülvevő környezet ugyanakkor mint az élet forrása, az emberi életminőség javításának egyik alapfeltételét jelentik, megóvása az egyén érdeke. A környezeti érdek a társadalom szemléletbeli változásával¹¹⁴¹ általában jelenik meg a köztudatban, így ezzel a magánjog is számolni képes,¹¹⁴² az Alaptörvénybe foglalt rendelkezések – jelesen a környezethez való jog – érvényesítéséhez pedig közvetett módon kész segítséget nyújtani.¹¹⁴³ A környezetjog, mint keresztbefekvő jogág benyújtózik a magánjogba, és igénybe veszi annak eszközeit céljai, ami egyben a magánjog alanyának célja, érvényesítésére.

A magánjog eszközeinek tárháza széles, egy részük közvetlenül, más részük közvetetten alkalmas környezetvédelmi célra.¹¹⁴⁴ Nem hagyhatjuk ugyanakkor figyelmen kívül a magánjognak a közjoggal szemben fennálló azon jellemzőjét, hogy ezek a jogintézmények kizárólag az érintett személy fellépése esetén aktivizálódnak, alkalmazásuk ebben az értelemben független a közhatalomtól. Az alábbiakban kizárólag a környezeti felelősség szempontjából szóba jöhető jogintézmények vázlatos ismertetésére szorítkozzunk, azonban ez csupán lehetőség. Az érintett rendelkezések alkalmazása „az öntudatos, autonóm, bátran

¹¹⁴⁰ LÁBADY TAMÁS (2013a): *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat 2013. 20.

¹¹⁴¹ A polgári joggal kapcsolatos társadalmi változásokról és annak polgári jogra vonatkozó konklúziójáról lásd HARMATHY ATTILA (2010): Jogpolitika – polgári jog, *Magyar Jog* 2010/12. 705-719.

¹¹⁴² Lásd erről LENKOVICS BARNABÁS (2011): A fenntartandó magánjog. *Jog – Állam – Politika* 2011. Különszám 85-94.

¹¹⁴³ A közvetett alapjog-érvényesítésről lásd VÉKÁS LAJOS (2001): *Az új polgári törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, HVG-ORAC, 2001.136 skk., MENYHÁRD ATTILA (2009): Az emberi jogok magánjogi érvényesülése. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 225-248., a témában kialakult vita összefoglalásáról lásd VINCZE ATTILA (2004): Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban? *Polgári Jogi Kodifikáció* 2004/3. 3-13., GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA (2010b): Az emberi jogok alkalmazásának lehetőségei a rendes bíróságokon különös tekintettel a magánjogi jogvitákra. Doktori értekezés, 2010. [http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/OroszF/Disszertacio_Gardos-O%20F.pdf] 101-207.

¹¹⁴⁴ Lásd SÓLYOM LÁSZLÓ (1980): *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémia, 1980.

kockázatos, saját ügyeit felnőtt módon intézni tudó”,¹¹⁴⁵ s tegyük hozzá önmagáért és környezetéért felelősséget vállaló emberen múlik. Bízunk az egyénben, mert a „legkorszerűbb...gondolkodók, az ökofilozófia és az ökogazdaságtan hívei újra az egyes emberben...látják legnagyobb problémáink megoldását.”¹¹⁴⁶

Nem értek egyet azzal az állásponttal, hogy a környezetvédelem elsősorban a közjog terén fogad be etikai alapokról kiinduló nézeteket.¹¹⁴⁷ Igaz ugyan, hogy a normarendszer módosítása egyszerűbb lehet a közjog területén – habár az aktuális hazai gyakorlat nem ezt igazolja –, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a magánjog általános flexibilitásáról. A polgári jog generálklauzuláinak, a Ptk. bevezető rendelkezéseinek alapvető rendeltetése, hogy mint a jog értelmezését segítő eszközök a jogszabályokat a változó életviszonyokhoz, illetve a konkrét tényállásokhoz igazítsák. Gondoljunk itt például az elvárható magatartás elvére, amelynek tartalma épp a társadalom általános felfogásához, a tipikushoz igazodik,¹¹⁴⁸ így a környezeti érdeket mind szélesebb körben figyelembe vevő szemlélet alkalmas hordozója. A megelőzés és elővigyázatosság elvei az előre láthatóság és a jóhiszeműség szempontjával állíthatók párhuzamba, míg a tisztesség sem csupán a személyek felé tanúsított méltányos magatartást fejezheti ki. A társadalmi gondolkozás változásával a magánjog számos egyéb helyen is változtatás nélkül képes számolni, hiszen a szokás, néhol burkoltan, néhol kifejezett rendelkezésként meghatározza a személyek magatartását és viszonyait. Nem feledkezhetünk meg ebben a körben a bírói jogértelmezés rugalmasságáról,¹¹⁴⁹ amely teret nyithat az egyes jogintézményekben rejlő további lehetőségeknek.

A környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény jogi felelősségről rendelkező általános szabálya¹¹⁵⁰ alapján a környezethasználó a polgári jogban szabályozott módon felel tevékenységének környezetre gyakorolt hatásaiért. A rendelkezés alapot szolgáltat a sérelmet szenvedő személyeknek arra, hogy polgári jogban található felelősségi normákat a Kvt. elveinek és rendelkezéseinek alkalmazásával kiegészítve, azokat vegyítve lépjenek fel a környezethasználóval szemben. Ebben a körben ’a polgári jogban szabályozott módon tartoznak felelősséggel’ fordulat álláspontom szerint nem szűkíthető le csupán a kifejezetten a kárfelelősség körébe tartozó jogintézményekre. Minden, felelősség

¹¹⁴⁵ LÁBADY TAMÁS (2000): Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2000/2. 15.

¹¹⁴⁶ LENKOVICS BARNABÁS (2009): A magánjog ember és társadalomképe. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 205-206.

¹¹⁴⁷ JULESZ MÁTÉ: Környezetjogi értékelemzés. *Magyar Jog* 2008/4. 196.

¹¹⁴⁸ Lásd VÉKÁS LAJOS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex, 2013. 32.

¹¹⁴⁹ A bírói jogalkalmazásról, mint műalkotásról lásd LÁBADY (2013a) i.m. 165.

¹¹⁵⁰ Ktv. 101. § (1) bekezdés.

megállapítására, helytállásra kötelező jogszabályhely alkalmas lehet környezeti érdeket sértő magatartás – avagy a Kvt. szövegében nem szereplő, ugyanakkor jelentős – mulasztás esetén a környezetvédelem normáival kiegészítve való alkalmazásra. Az uniós jogban megjelenő, s részben a hazai jogban is helyt kapó integráció elvének megfelelően azonban ezeken túl az egyéb, nem környezeti károkkal kapcsolatos magánjogi normák alkalmazása során is lehetőséget látok a környezeti érdek – a magánérdekkel karöltött – érvényesítésére.

Az alkalmazható jogintézmények köre meglátásom szerint az új törvények megszületésével tovább bővült a megelőző állapothoz képes.¹¹⁵¹ Az alapelvekben rejlő fentebb vázolt lehetőségeken túl a személyiségi jogok körében található alkalmas eszközt. A Ptk. 2:42. § a személyiségi jogok általános védelméről rendelkezik, amely rendelkezés lehetőséget biztosít a környezethez való jog sérülése esetén való fellépésre.¹¹⁵² A nevesített személyiségi jogok közül az élet, testi épség, egészség, a magánélet, illetve akár a magánlakáshoz fűződő jog megsértése körébe is bekövetkezhet olyan esemény, amely esetben a személyiségi jog sérülése a környezet sérülésével jár. Az emberi méltóság anyajogi jellegűvé emelésével megnyílt az egyébként eddig is fennálló lehetőség más, a Ptk-ban nem nevesített személyiségi jogok elismerése és érvényesítése előtt. A környezethez való jog, mint az Alaptörvényben, s nemzetközi dokumentumok sorában szereplő jog érvényesítésére azonban csekély tér látszik.

A személyiségi jog megsértésének körében a bírói gyakorlatban kialakult rendet emeli be a törvénybe az új Ptk., amikor a jogsértés tényének bekövetkezése alapján kérhető szankcióról rendelkezik. A környezeti érdek érvényesítése szempontjából, ahogy általában a személyiségi jogok érvényesítéséből is, ez a pontosítás üdvözlendő, várt,¹¹⁵³ hiszen lényegesen megkönnyíti a sérelmet elszenvedő helyzetét. A korábbi gyakorlatban fennálló, a külvilág számára is felismerhető hátrány bizonyítását megkövetelő rend megnehezítette az egyes személyiségi jogok szubjektív megítélését, azaz annak figyelembe vételét, hogy a személy

¹¹⁵¹Lásd arról SÓLYOM (1980), SÓLYOM LÁSZLÓ (1981): A polgári bíróságok környezetvédelmi ítélkezése és a polgári jog új lehetőségei a környezetvédelemben. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 148-180., LENKOVICS BARNABÁS (1980): A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 317–339., LENKOVICS BARNABÁS (2001): A polgári jog lehetőségei a környezet védelmében. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszervi kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 30-45., JULESZ MÁTÉ: A környezetvédelem polgári jogi vonatkozásai. Phd értekezés 2007. [http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Julesz_Mate_ertekezes.pdf]

¹¹⁵² BÁNDI GYULA (2014): A személyek jogi védelme és a környezethez való jog. In: POGÁCSÁS ANETT (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 23-41.

¹¹⁵³ Lásd erről például BAKÁCS TIBOR (1992): *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica 1992. 92.

megítélésén múlik, meddig terjed tűrőképessége, s mikortól tekint valamit sérelmesnek.¹¹⁵⁴ A környezettudatos személyek számára ezzel a változtatással simább út nyílt az általuk személyiségük immanens részének tekintett jogaik érvényesítésére.

A szankciók köre is megváltozott, módosult, kiegészült. A felróhatóságtól független szankciók közül a jogsértés megállapítása, az abbahagyás és az eltiltás, az elégtételadás, annak nyilvánossághoz közvetítése, a sérelmes helyzet megszüntetése ismert szankciókként a jövőben is rendelkezésre állnak. Kikerült a lehetőségek közül a közérdekű bírság intézménye, ugyanakkor lehetővé vált a jogsértéssel előállt vagyoni előny átengedésének követelése. Ez utóbbi, a gazdagodás kiadása a környezetet ért károk esetén akár rendkívül jelentős, az adott személyt ért hatáshoz képest akár jóval nagyobb is lehet.

A hatályos törvény jogkövetkezményei a korábbihoz hasonlóan alkalmasnak tűnnek a környezeti sérelem esetén való alkalmazásra, különösen a jogsértés abbahagyása, valamint a restitúciós igény. A helyreállítási kötelezettség ebben a körben – ahogy a polgári jog többi, szankcióként helyreállítást elrendelő jogintézménye esetén is – élesen elválik a közigazgatási felelősség körében alkalmazható helyreállítási kötelezettségtől. A polgári eljárásban a kötelezett személye kizárólag a jogsértő lehet, a helyreállítási kötelezettség tartalmát pedig a bíró a kereseti kérelemnek megfelelően, de szabadon állapítja meg. A kötelezettség nem teljesítése esetén a sérelmet szenvedő pénzbeli kártérítésért léphet fel. Ezzel szemben a közigazgatási eljárás során a környezethasználónak minősülő személyt kizárólag a jogszabályokban rögzített kármentesítési tevékenységre kötelezheti a hatóság, amelynek elmaradása esetére közigazgatási szankciókat alkalmazhat, s a kármentesítést maga elvégezheti, elvégeztetheti, ennek költségét áthárítva a környezethasználóra.¹¹⁵⁵

A nem vagyoni kártérítés korábbi szabályainak ismertetésére nem térnénk ki,¹¹⁵⁶ nézzük röviden az új Ptk. lehetőségeit ezen a téren. A sérelemdíj bevezetése a bekövetkezett nem vagyoni hátrány egyszeri ellentételezése. Célja egyrészt az okozott sérelem kompenzálása,

¹¹⁵⁴ A hátrány bizonyítandóságának fenntartásáról lásd pl. HAVASI PÉTER (2002): A személyek polgári jogi védelmére vonatkozó szabályozás kritikai elemzése, javaslat az új szabályozásra. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2002/1. 10-18.

¹¹⁵⁵ Bővebben CSÁK CSILLA (2012c): Helyreállítási kötelezettség a közjog és a magánjog metszetében. In: CSÁK CSILLA (szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*. Miskolci Egyetem 2012. 26-39.

¹¹⁵⁶ Erről lásd pl. LÁBADY TAMÁS (1991): *A nem vagyoni kártérítés*. Budapest, ELTE JTI 1991., FÉZER TAMÁS (2011b): *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban*. Budapest, HVG-Orac, 2011., BÓNIS GABRIELLA: A nem vagyoni kár a magyar jogban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 339–357., PETRIK FERENC (2002): *Kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*. Budapest, HVG-Orac, 2002.

másrészt magánjogi büntetésnek is tekinthető a hasonló jogsértések megelőzésének céljával.¹¹⁵⁷ A megelőzés, mint a környezetvédelem egyik alapelve az előző fejezetekből ismert – ennek fényében a fájdalomdíj kifejezetten alkalmasnak tűnik a környezeti sérelmek esetén magának az összegnek a nagyságával befolyásolni a jogsértőket. Remélhetőleg az ügyek számának várható növekedése¹¹⁵⁸ a környezeti ügyek területén is megjelenik, a bírói gyakorlat pedig eme kettős cél érdekében a sérelemdíj összegszerűsége tekintetében nem mutatkozik szűkkeblűnek. A törvény a sérelemdíj mértékének meghatározásához szempontokat is ad,¹¹⁵⁹ melyek közül az egyik a sértett környezetére gyakorolt hatás. Ezen fordulat értelmezése a bírói gyakorlatra vár, vajon ez alatt érthető-e, a környezet Kvt. szerinti értelemben. Álláspontom szerint egyrészt igen, a környezet jelentheti a sértettet körülvevő természeti közeget, másrészt azonban ebbe a körbe tartozik az őt körülvevő szociális és tárgyi környezete. Adott esetben, a sértett vélekedésétől és a bíró értékelésétől függően egyik, másik, vagy egyszerre mindkét hatást figyelembe veheti a sérelemdíj mértékének meghatározásához. Ugyanakkor remélem, hogy a körültekintő mérlegelés okán és a felelős, a társadalom számára iránymutató döntés érdekében a bírói gyakorlat minden lehetséges értelmezési kört felhasznál majd.

Régóta folyó irodalmi vita a közösséget ért jogsértések polgári jogi eszközökkel való szankcionálásának kérdése. Eredetileg a kérdés a közösséggel szembeni sértő kijelentések kapcsán bontakozott ki. A Legfelsőbb Bíróság sokak által kritizált gyakorlata szerint konkrét személyre vonatkozó jogsértés híján nem indítható személyiségi per, a perindító ugyanis nem rendelkezik perbeli legitimációval. Az új Polgári Törvénykönyv – szintén nem mindenki számára elfogadható módon – de szabályozza ezt a kérdést. A törvény szövege és irodalmi ellenvélemény¹¹⁶⁰ arra mutat rá, hogy el kell ismerni azon személyek keresetindítási jogát, akik a megsértett közösséghez tartozónak vallják magukat, akik sértve érzik magukat anélkül, hogy személyük felismerhető lenne. Az analógia azonban tálcán kínálja magát. Valamilyen a környezetet károsító magatartás esetén, amennyiben ez a magatartás nem közvetlenül az

¹¹⁵⁷ VÉKÁS LAJOS (2013): Sérelemdíj az új Polgári Törvénykönyvben. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 12. Lásd erről bővebben VÉKÁS LAJOS (2005): Sérelemdíj – fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében. *Magyar Jog* 2005/4. 193-207., MOLNÁR AMBRUS (2013b): A sérelemdíj elméleti és gyakorlati kérdései. *Kúriai Döntések* 2013/7. 744-748., BOYTHA GYÖRGY: A személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankcionálása. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/1. 3-6.

¹¹⁵⁸ MOLNÁR AMBRUS (2013a): A nem vagyoni kártérítés bírói gyakorlatának továbbélési lehetőségei az új Polgári Törvénykönyv hatályba lépését követően. In: Juhász Zoltán (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 20.

¹¹⁵⁹ Ptk. 2:52. § (3) bekezdés.

¹¹⁶⁰ HALMAI GÁBOR: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum* 2004/4. 91.

érintett személy ellen irányul, hanem egy közösséget, csoportot érint, felléphet-e a személyiségi jogvédelemért magát a csoporthoz tartozónak valló személy?¹¹⁶¹

A jogi személyek felelősségére vonatkozó rendelkezések közül a velük szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések kérdéskörét az előzőekben tárgyaltuk. Magánjogi felelősségük kérdéskörébe a környezetet érő hatásokért való helytállásuk is beletartozik, felelősségüket ezen a területen a rájuk vonatkozó általános szabályok rendezik.¹¹⁶² A jogi személy maga, kivételesen a vezető tisztségviselő,¹¹⁶³ a könyvvizsgáló, felügyelőbizottság, és-vagy tagjai állnak helyt a jogi személy kötelezettségeiért.¹¹⁶⁴ A Kvt. erre vonatkozó rendelkezése alapján a környezethasználó jogutód nélküli megszűnése esetén a felszámolás vagy végelszámolás során a vagyonfelmérésben szerepeltetni kell a tevékenység következtében létrejött környezetkárosodások kárelhárítási és kártérítési költségeit.¹¹⁶⁵ Ezen rendelkezés alapján a felszámoló felelősségének szabályai felé is tovább nyújthatunk.¹¹⁶⁶

A dologi jog rendelkezései között a dolog fogalmának azon módosulására kell felhívni elsőként a figyelmet, ami az állatok természetének figyelembevételét mondja ki. A törvény itt továbbtal az állatokra vonatkozó más törvényekre,¹¹⁶⁷ amely kitétel szűkítő, hiszen a más jogszabályba, akár uniós jogforrásba lefektetett szabályok figyelembevételét kizárja. Ennek ellenére fontos lépésként értékelhetjük a jogszabályváltozást, hiszen alapvetően mást jelent például egy kutyát birtokba venni és használni, mint egy biciklit.

¹¹⁶¹ Például adott üzem szennyvizet bocsát a folyóvízbe, aminek partját a település strandként használja. A strandolni kívánó személyek, azok csoportja, vagy az adott településen működő Napfürdőzők Egyesülete kérheti-e polgári bíróságtól a jogsértés abbahagyására kötelezést személyiségi jogsértésre hivatkozva?

¹¹⁶² NOCHTA TIBOR (2005): A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2005.

¹¹⁶³ CSEH TAMÁS: A vezető tisztségviselő döntési felelőssége és az üzleti kockázat. *Gazdaság és Jog* 2012/9. 3-8., FÓNAGY SÁNDOR: A társaság jogi személyiséggel visszaélő tulajdonos, illetve a vezető tisztségviselő kárfelelőssége. *Gazdaság és Jog* 2010/9-10. 9-16.

¹¹⁶⁴ Lásd néhány, a kérdéssel foglalkozó frissebb forrás NOCHTA TIBOR (2013): A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének mércéjéről és irányairól az új Ptk. alapján. *Gazdaság és Jog* 2013/6. 3-8., TARKÓ IZABELLA ÁGNES: Helytállás és felelősség a fizetésektelen gazdasági társaságok tartozásaiért a magyar társasági jogban. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/2. 70-94., VEZEKÉNYI ÚRSULA: A felelősség áttörés jogintézményével kapcsolatos kérdőjelek. *Kúriai Döntések* 2013/8. 849-856., SOBOR DÁVID: A vezetői felelősség preventív és reparatív funkcióinak érvényesülése a magyar és a francia társasági jogban. *Magyar Jog* 2014/6. 350-359., KISS TIBOR: Felelősség-áttörés a bírói gyakorlatban. *Debreceni Jogi Műhely* 2010/1. 1-8., TÖRÖK TAMÁS: A módosult felelősségátvételi szabályok a társasági jogunkban. *Gazdaság és Jog* 2012/6. 3-10.

¹¹⁶⁵ Kvt. 105. §

¹¹⁶⁶ Lásd erről pl. KISS GÁBOR: A felszámoló kártérítési felelőssége. *Gazdaság és Jog* 2009/10. 15-18., SZIGETI EDIT: Igényérvényesítés a betéti társasággal és annak beltagjával szemben a mögöttes felelősség alapján, különös tekintettel a betéti társaság felszámolásának esetére. *Ars Boni* 2014.

[<http://arsboni.hu/igenyervenyesites-a-beteti-tarsasaggal-es-annak-beltagjaval-szemben-a-mogottes-felelosseg-alapjan-kulonos-tekintettel-a-beteti-tarsasag-felszamolasanak-eseterere.html>]

¹¹⁶⁷ Ptk. 5:14. § (3) A dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni.

A dolog használatának általános korlátját megállapító szomszédjogi rendelkezést hosszú idő óta számon tartjuk, mint a környezet védelmére alkalmas jogintézményt,¹¹⁶⁸ erre vonatkozó gyakorlat is nagy számban rendelkezésre áll.¹¹⁶⁹ Igaz ugyanez a birtokvédelem, szintúgy a dolog zavartalanságát biztosító szabályaira.¹¹⁷⁰ Az új Ptk. rendelkezései ezt követően is alkalmasnak tűnnek erre a célra, noha minimális változtatással.¹¹⁷¹ Ingatlan-nyilvántartással kapcsolatos rendelkezések körében említést érdemel a tartós környezetkárosodás feltüntetésének lehetősége, amit a Kvt. 52. § rendez. A tulajdon környezeti korlátozásának minősíthető¹¹⁷² annál a ténynél fogva, hogy a bejegyzés, illetőleg a módosítás és törlés ügyében a törvény alapján csak a hatóságnak vagy a bíróságnak van joga fellépni.

A szerződések jogában a biztosítási szerződések érdemelnek kiemelt figyelmet a környezeti károk szemszögéből.¹¹⁷³ A környezet biztosítása helyett ezen jogintézmény nem a felelősséget, csupán a károkozó környezethasználó helyetti helytállást rendezi. A felelősségbiztosítás, mint a környezeti kockázattal járó tevékenységek működéséhez használható jogintézmény lehetősége nem újkeletű gondolat,¹¹⁷⁴ gyakorlati alkalmazása azonban ma is rendkívül szűk körű, noha egyetlen esetben a jogszabály elrendeli alkalmazását.¹¹⁷⁵ Bár kétségtelen, hogy a környezet, s így a társadalom számára védelem magasabb fokát jelentené,¹¹⁷⁶ azonban alkalmazásával kapcsolatban számos probléma vár máig megoldásra.¹¹⁷⁷

A szerződési jogban megjelenő jogellenes utasítás egyik esete lehet a környezeti kárt, vagy annak veszélyét jelentő rendelkezés a megrendelő, megbízó oldaláról. Ebben az esetben a vállalkozó köteles figyelmeztetni a megrendelőt, ha az környezetkárosításhoz vezető utasítást

¹¹⁶⁸ SÓLYOM (1980) i.m. 11-24.

¹¹⁶⁹ BÁNDI GYULA – KISS CSABA – PÉTER JUDIT – SZLÁVIK JÁNOS: A környezetvédelem polgári jogi intézményei és a kapcsolódó joggyakorlat. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 169–220.

¹¹⁷⁰ A két tényállás elhatárolásával kapcsolatban lásd BÁNDI (2011) i.m. 362-365. CSÁK (2012d) i.m. 149-165.

¹¹⁷¹ Az egyes szomszédjogok nevesítésével kártérítésből kártalanítássá alakul a tulajdonosnak a szomszédos ingatlan értékcsökkenése miatt fennálló helytállása abban az esetben, ha az ingatlanon a jogszabályi előírások szerint folytatott építkezés miatt a szomszédos ingatlanok értéke csökken. A törvény így a közigazgatási jogszerűséget polgári jogi jogszerűséggé transzformálja. Lásd erről VARGA VIVIEN ÉDA: Kit terhelhet felelősség az ingatlan szomszédjogi szabályokat sértő beépítése miatt? *Magyar Jog* 2010/2. 109-115.

¹¹⁷² VERES ZOLTÁN: Környezetvédelmi szempontok a tulajdonjog korlátozásához. *IAS* 2009/3. 257-284.

¹¹⁷³ CSÁK CSILLA (2012d): A környezetjogi felelősség érvényesítésének pénzügyi biztosítékai. A Collegium Doctorum jubileumi konferencia előadása. Miskolc, 2012.

[<http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Cs%E1k%20Csilla.pdf>]

¹¹⁷⁴ LÁBADY TAMÁS (1989): *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből*. (Üzemi balesetek Közlekedésjog Termékfelelősség Szerződési kockázatok Környezeti károk – és ezek biztosítása) Pécs, k.n., 1989. 165-199.

¹¹⁷⁵ A hulladékról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény 71. §

¹¹⁷⁶ CSÁKÓ GYÖRGYI: *A károsult védelme a felelősségbiztosításban*. Phd értekezés 2000. [http://phd.lib.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5610_section_854.pdf]

¹¹⁷⁷ Ezzel kapcsolatban lásd a 4. fejezetben elmondottakat.

ad neki, és amennyiben az ezt nem veszi figyelembe, köteles megtagadni a jogellenes munka elvégzését.¹¹⁷⁸

A kötelmi jogot érintő szabályok közé sorolható az alanyváltozás kérdése. A Kvt. rendelkezése szerint ha a jogsértő tevékenységet folytató személyében változás áll be, e tevékenységet folytatóval szemben a jogutód felelősségének szabályait kell alkalmazni, kivéve, ha a felek a szerződésben ettől eltérően állapodtak meg.¹¹⁷⁹ Ennek fényében a környezeti felelősség kérdése akár önálló szerződésben, akár más szerződés kikötéseként rendezhető. Álláspontom szerint azonban nemcsak rendezhető, hanem körültekintő eljárás esetén rendezendő kérdést is jelent, figyelemmel a Kvt. a jogi felelősség általános rendelkezéseinél fentebb már elemzett, a tulajdonost és a birtokost érintő vélelmekre. Ingatlan adásvételi szerződés esetén például az esetleges környezeti terhekről való szerződéses rendelkezés nélkül a környezeti terhekért való felelősség a tulajdonjoggal együtt átszáll a vevőre, s bár a mentesülés lehetséges, annak bizonyítása az új tulajdonost terheli, sikertelenségének következményeit pedig viselni kénytelen.

A szerződések jogával kapcsolatos kérdéskör, amely releváns lehet környezeti károk esetén a hibás teljesítés jogi szabályozása. Fenti adásvételi példa a problémát illusztrálhatná is. Az első problémát a teljesítés hibás voltának magállapítása jelenti, kizárja ugyanis a rendelkezések alkalmazását a törvény többek között akkor, ha a hibát a jogosultnak a szerződéskötés időpontjában ismernie kellett. Itt nem az bír jelentőséggel, hogy a jogosult a hibát felismerte-e, hanem hogy kellő gondossággal eljáró személy felismerhette-e azt. Ebben a körben annak megítélése fontos, mit kellett ismernie a félnek, milyen magatartásra köteles a szerződést megelőzően. Rejtett hibák esetén környezeti károkról szólva a megvizsgálás körének terjedelme lehet problémás.

A hibás teljesítés megvalósulása esetén a kellékszavatossági jogok között a kijavítás, kijavíttatás – jelen esetben környezeti kármentesítés – illetve az ellenszolgáltatás arányos leszállítása, valamint a kártérítés kérdése,¹¹⁸⁰ mint a környezeti kárral, annak összecszerúségével kapcsolatos általános gond okozhat vitákat.

¹¹⁷⁸ GK 25. állásfoglalás

¹¹⁷⁹ Kvt. 104. §

¹¹⁸⁰ CZIFRUSZ GYÖRGY: Szavatosság és/vagy kártérítés a hibás teljesítés miatt. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2007/4. 31-35.

Az elméletben termékszavatosság a környezeti célra alkalmazása is felmerült, ehhez képest álláspontom szerint nagyobb jelentőséggel bírhat a termékfelelősség ilyenén való alkalmazása.

1181

A szerződés lehetetlenné válása esetköre a környezet károsodása, a szerződés tárgyának elpusztulása, környezeti engedélyek hiánya okán is bekövetkezhet, így a lehetetlenülés esetén érvényes felelősségi, elszámolási szabályok is a környezeti felelősség körébe vonhatók.

A szerződés érvénytelenségének esetkörei közül a fenti, környezeti teherrel bíró ingatlanra vonatkozó adásvételi példát hozva több ok alkalmazásának lehetősége is felmerülhet. A tényállás többi elemétől függően alkalmazásra kerülhet egyrészt a tévedésre, a megtévesztésre, a jóerkölcsbe ütköző szerződésre vonatkozó rendelkezések, de akár az uzsorás, feltűnően értékaránytalan szerződés, esetleg lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés szabályainak felhasználására is sor kerülhet. Az érvénytelenség jogkövetkezményei közül ilyenkor problémát jelenthet az eredeti állapot helyreállításának kérdése, hiszen az eredeti szerződés esetleg nem ismert környezeti teherrel történt, aminek mértéke, súlya időközben változhatott (ilyenkor alkalmazható-e ez a jogkövetkezmény egyáltalán?), illetve az eredeti értékegyensúly fenntartásáról való gondoskodás is nehézséget jelenthet. Ugyanez a gond jelentkezik a felek közötti elszámolásra vonatkozóan például abban a kérdésben, ki és hogy viselje az időközben a környezeti kár következtében, vagy a kárelhárítási munkálatok során bekövetkező értékcsökkenést.

Végezetül a környezet védelmében használatos polgári jogi eszközök legnagyobb irodalommal rendelkező,¹¹⁸² legjelentősebb jogintézményének felvillantása következék. A kártérítési felelősség, mint polgári jogi jogintézmény általánosan, gyakran használt

¹¹⁸¹ JULESZ MÁTÉ (2007): Gondolatok a termékfelelősségről, a termékszavatosságról és a környezetvédelmi magánjogról. *Magyar Jog* 2007/1. 45-48.

¹¹⁸² Lásd erről pl. a teljesség igénye nélkül ZOLTÁN ÖDÖN: *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémia 1985., SÓLYOM (1980) i.m., LÁBADY TAMÁS (1989) i.m., CSÁK (2012d) i.m., BÁNDI GYULA (2013d): Gondolatok a környezeti kártérítésről – a Ptk. régi-új szabályozása. *Magyar Jog* 2013/3. 139-147., KOVÁCS ÁGNES (2004): A polgári jogi felelősség kérdése a környezetjogban. In: NOCHTA TIBOR – BÖLCSKEI JÁNOS (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára - tanítványaitól*. Budapest, Szent István Társulat 2004. 257-269., VAJDA PÉTER: A környezeti károkkért való felelősség. In: BAJORFI ÁKOS – BODZÁSI BALÁZS – MOLNÁR MÁRTA (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003-2004. és 2004-2005. tanév*. Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete 2007. 143-163., JENOVAI PETRA: Emberi környezet – polgári jogi felelősség. In: *Acta conventus de iure civili* tomus VIII. Szeged, Lectum, 2008. 15-71., SZTANCS EDIT (2013a): A szennyező fizet elvének megjelenése a magyar polgári jogban, különös tekintettel a veszélyes üzemi felelősség kérdéseire. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/3. 89-106.

Bírói gyakorlatáról pl. SOPOVNE BACHMANN KATALIN: A környezetvédelmi igények büntetőjogi és polgári jogi érvényesítésének egyes kérdései bírói szemmel. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszere kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 110-138. BÁNDI GYULA – SOPOVNE BACHMANN KATALIN – SZLÁVIK JÁNOS: A környezeti kártérítés a gyakorlatban. In: *Jogász vándorgyűlés*, 15. Budapest, Magyar Jogász Egylet 2001. 293-356.

rendelkezései az új Ptk. megszületésével alaposan megváltoztak. Elvált egymástól a szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség, több helyen megtörtént a normák pontosításra, a gyakorlathoz való igazítása.¹¹⁸³ A kártérítési szabályok pontos ismertetésére e helyt kísérletet sem teszünk, csupán néhány gondolatot foglalunk össze a környezeti felelősséggel kapcsolatban.

A környezeti felelősség tekintetében elsősorban azt kell leszögezni, hogy a kártérítés csupán végső eszközként¹¹⁸⁴ alkalmazandó, az *in integrum restitutio* elsődlegességét a magyar Legfelsőbb Bíróság többször kimondta.¹¹⁸⁵ A kártérítés a hatályos törvényszöveg szerint az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okozott károkért a veszélyes üzemi felelősség szabályán alapul. Ez a rendelkezés összhangban van a környezetvédelmi törvénnyel, ugyanakkor nem fedi le a kárfelelősség teljes spektrumát.

A Kvt. rendelkezései alapján a környezet igénybevétele, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással másnak okozott kár környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kárnak minősül és arra a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Ha a károsult fenti kártérítési igényét nem kívánja érvényesíteni a károkozóval szemben - a károsult erre vonatkozó és az elévülési időn belül tett nyilatkozata alapján - a miniszter a környezetvédelmi alap célfeladat fejezeti kezelésű előirányzat javára az igényt érvényesítheti.¹¹⁸⁶

A környezetveszélyeztetés értelmezéséről már szoltunk a fejezet elején a Kvt. fogalmi rendszerének áttekintése során, ahogy az emberi környezet fogalmáról is a megelőző, dogmatikai alapozó fejezetben. A kár polgári jogi értelmezését is érintettük, ahogyan a környezeti kár és a polgári jog értelmezésében kárként elfogadható veszteségek köre között jelentkező hiátusra is rámutattunk. A környezeti kár értékelésének nehézségei túlmutatnak a számítási módszerek problémáján, előfeltételük a környezet fogalmi azonosítása, amiről szintén volt szó. A veszélyes üzemi felelősség a környezetet veszélyeztető tevékenységből indul ki, aminek értelmében környezetveszélyeztető magatartással, vagy azzal összefüggésben okozott bármely kárért a veszélyes üzem objektív felelőssége alapján felel a károkozó. Az amellet elhangzó érvek, hogy „a szabály alkalmazásához – ha azt önmagában a környezet

¹¹⁸³ LÁBADY TAMÁS (2014): A deliktualis felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. *Jogtudományi Közöny* 2014/4. 169-179.

¹¹⁸⁴ GAJDICS ÁGNES: A környezeti felelősség érvényesülése a hazai jogban. Esettanulmány. EMLA 2012. [http://emla.hu/aa2.10.0/img_upload/flb7fd0e4cde967799ab3c249bb8f4f4/Kornyezeti_felelosseg_esettanulmany_1.pdf]

¹¹⁸⁵ Lásd erről JULESZ MÁTÉ (2005): A környezetvédelem és a magatartástól eltiltás néhány aspektusa. *Magyar Jog* 2005/6. 359.

¹¹⁸⁶ Kvt. 103. §

veszélyeztetése alapozza meg - egy bizonyos mértékű környezetromlás szükséges”¹¹⁸⁷ nem alkalmazza a gyakorlat, hiszen az nagyban leszűkítené a szigorúbb felelősség alkalmazási körét ezen a téren. A specifikus eredmény elvárása helyett álláspontunk szerint is helyesebb a magatartást a figyelem középpontjába helyezni.

A környezeti károk kapcsán gyakorta felmerülő kérdés az okozati összefüggés bizonyításának nehézsége. Veszélyes üzem esetén ez felelősségi feltétel és felelősségi alap is egyben.¹¹⁸⁸ Bizonyításának nehézségét az adja, hogy a károsodáshoz vezető magatartás és a kár bekövetkezése vagy feltárása között néha meglehetősen hosszú idő telik el. További gond az, hogy az érintettek, károsultak, környezeti károk köre nehezen behatárolható néhol, illetve az eredményt előidéző környezetveszélyeztetés sokszor több, együttható tényező eredménye. (rossz helyszínre telepítése, a gát nem megfelelő kialakítása, az ellenőrzési rendszer hiányosságai, csak hogy a vörösiszap ügy kapcsán elhangzottakból merítsünk)¹¹⁸⁹

Az üzembentartó személyének meghatározása szintén segíti a környezeti igények érvényesítését is, világosan leszögezve a tág személyi kört. A kimentés oka, miszerint a kárt környezetre veszélyes tevékenységen kívüli, elháríthatatlan ok idézte elő a környezethasználó következetesen szigorú bírói gyakorlat alapján¹¹⁹⁰ megfelelően képviseli a környezet érdekét. Az üzembentartó felelőssége az engedély megléte, annak betartása, valamint a szakszerű eljárás mellett is fennáll.

A veszélyes üzemi magatartáson túlmenően a környezeti károk érvényesítésére további lehetőségek is nyitva állnak. Az egyes alakzatok bemutatása nélkül csupán felsorolásszerűen következzen néhány. A környezeti károk érvényesítésére a veszélyes üzemi felelősség érvényesítésének határidején túl a szerződésen kívüli felelősség általános szabályai szerint továbbra is lehetőség van. A szerződésen kívül okozott károkért a károkozót teljes kártérítési kötelezettség terheli, az új Ptk. szabályai szerint az előreláthatóság kritériumának keretein belül. Ez kiterjed a ténylegesen mutatkozó kárra, a kár elhárításával kapcsolatos költségekre valamint az elmaradt haszonra. A legtöbb jogrendszer az új Ptk-hoz hasonlóan megkülönbözteti egymástól a vagyonban beállott kárt (*damnum emergens*) az elmaradt haszontól (*lucrum cessans*) és azokat így is kezeli. A kár polgári jogi fogalma azonban nem

¹¹⁸⁷ TAMÁS ANDRÁS (szerk.): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 159.

¹¹⁸⁸ SZALMA JÓZSEF (2000): *Okozatosság és polgári jogi felelősség*. Miskolc, Miskolci Egyetem – Novotni Alapítvány 2000. 51-61.

¹¹⁸⁹ Lásd például a Győri Ítéltábla Pf.IV.20.238/2013/4.számú ítélete

¹¹⁹⁰ CSÁK (2012d) i.m. 35.

öl fel minden káros környezeti terhelést, alapvetően csak a környezetszennyezés negatív következményeiért vonható felelősségre a károkozó.¹¹⁹¹

A szerződésen kívüli felelősség körében maradva több problémás kérdéskörrel találkozunk. Lehet-e egy következmény részben okozatos kérdése tekintetében azt mondhatjuk, nem, nem lehet valami kicsit vagy nagyon okozatos.¹¹⁹² A polgári jogban a bizonyítás sikerességétől függően vagy teljes kártérítés illeti a károsultat, vagy a bizonyítás sikertelensége esetén semmi. Ugyanakkor az életviszonyok komplexitása folytán a részleges kártérítés is utat talál a polgári jogban az osztott okozatosság eseteiként. Ennek lehet példája környezeti kár esetén is. A károsult érdekkörében előforduló műszaki vagy egyéb hasonló közreható körülmény a károsult felróható közrehatásához hasonló esetkör, amely kármegosztást is előidézhető módon figyelembe vehető.¹¹⁹³ Az elhangzó érvek, miszerint ő profitál a folyamatokból, ő tudja ezeket ellenőrizni és szabályozni, s az esetleges károk ellen ő tud leghatékonyabban védekezni „ha másként nem, optimális biztosítás kötése útján”.¹¹⁹⁴ A javaslattal, miszerint a kármegosztást veszélyes üzemeken túl bármely kockázatonövelő tevékenységre kiterjeszthessük, nem értek egyet. Nyáron, aszályos időben vajon milyen kötelezettsége keletkezne így az erdőműveléssel, más fokozottan tűzveszélyes objektummal rendelkezőket? Fenti rendelkezés túlságosan kitágítaná, sőt parttalanná tenné a lehetséges közrehatásokat, s odáig vezetne, hogy maga a biztosítás hiánya is felróható magatartásnak minősülhetne.

Az okfolyamatban szerepet játszó természeti jelenségek megítélése is vitatott. A tiszai cianidszennyezés példáján jól látható, amikor valamely emberi magatartás és valamilyen – jellemzően rendkívüli – természeti esemény együttes hatására keletkezik kár. Jelen esetben a zagytározó gátjai nem a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, nem megfelelően szigetelve, tömörítve kerültek kialakításra, ennek következtében nem birkóztak meg a rendkívüli havazásból adódó többletterheléssel. Szalma József lehetségesnek tartja általában is a kártérítés arányos csökkentését erőhatalom vagy véletlen esemény közrehatására.¹¹⁹⁵ Eörsi az emberi magatartás természeti eseményhez viszonyított súlya alapján mérlegel: ha elenyésző, a kereset nem áll meg. Ezzel szemben ha a magatartás értékelhető súlyú, a károkozó teljes

¹¹⁹¹ SÓLYOM LÁSZLÓ (1980): *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémia, 1980. 41.

¹¹⁹² FUGLINSZKY ÁDÁM (2007): Megy-e kártérítési jogunk az előreláthatósági klauzula által elébb? Felróhatóság, adekvát kauzalitás és előreláthatóság a szerződésszegéssel okozott következménykárok kezelésében. In: GÖRÖG MÁRTA (szerk.): *Acta Conventus de Iure Civili Tomus VII*. Szeged, Lectum, 2007. 240.

¹¹⁹³ FUGLINSZKY ÁDÁM (2009): Létezik-e osztott okozatosság, avagy a kármegosztás új útjairól. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 151.

¹¹⁹⁴ FUGLINSZKY (2009) i. m. 151.

¹¹⁹⁵ SZALMA JÓZSEF (1998): Okozatosság és polgári jogi deliktuális felelősség. *Jogtudományi Közlöny* 1998/6. 177-188.

kártérítéssel tartozik, a természettel szemben ugyanis álláspontja szerint nem lehet kármegosztást alkalmazni – csak kivételesen, amennyiben a tények hatása kellő határozottsággal szétválasztható.¹¹⁹⁶ Jogszabályi lehetőség hiányában Fuglinszky kategorikusan kizárja a kármegosztás lehetőségét,¹¹⁹⁷ annak ellenére is, hogy a bírói gyakorlatban több példát is találunk erre.¹¹⁹⁸

A többek által okozott károk kérdéskörében esik az egyes hatások környezetkárosító eredménnyé való kumulálódásának esetköre. Beszélhetünk-e közös okozásról amennyibe a sok, egyenként jogszerű magatartás eredménye vezet a kárhoz? Avagy csak az önmagában jogellenes cselekmények eredménye? A kárt eredményező magatartás önmagában jogellenes, de milyen mértéktől? A káronszerzés tilalmának¹¹⁹⁹ akár az áttörését is jelentheti a környezeti károk esetköre, ahol a károsult kárenyhítése körében állami, társadalmi összefogásból eredően akár tényleges vagyoni kárát – ámde nem az elv által nem érintett egyéb, nem vagyonában bekövetkező kárát – meghaladó juttatásban is részesülhet. (ismételt példa a vörösiszap katasztrófát követő adományok, állami segítség)

A veszélyes üzemi felelősség alakzatánál is szigorúbb az atomkárokért való felelősség hazai szabályozása,¹²⁰⁰ amelynek abszolút felelősségi jellege van. Ebben a körben, ahogy azt korábban tárgyaltuk erős a nemzetközi hatás, ugyanakkor az unió egységesítési törekvései eleddig sikertelenek.

Amennyiben a felek között szerződéses viszony áll fenn, úgy közöttük a szerződésszegésből eredő károkért való felelősség szabályai érvényesülnek.¹²⁰¹ Véleményem szerint szerződéses viszonyuknak nem kell kapcsolatban állnia a környezettel ahhoz, hogy a felelősség megítélésénél a környezeti fogalom- és szempontrendszer figyelembe vehetővé váljon, azaz például egy fuvarozási szerződés során bekövetkezett balesetben okozott talajszennyezés is megalapozza azt. Ebben a tekintetben az előreláthatósági klauzula¹²⁰² alkalmazása lehet

¹¹⁹⁶ EÖRSI GYULA (1961): *A jogi felelősség alapproblémái: a polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémia 1961.449., EÖRSI GYULA (1966): *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 135.

¹¹⁹⁷ FUGLINSZKY (2009) i. m. 153.

¹¹⁹⁸ Debreceni Ítéltábla Pf. II. 20.617/2007/04., Pécsi Ítéltábla Pf. III. 20.036/2008/6.

¹¹⁹⁹ Az elvről lásd BORONKAY MIKLÓS: A káronszerzés tilalma az új Polgári Törvénykönyvben. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2007/6. 22-25.

¹²⁰⁰ POCZKODI BALÁZS: Az atomkárokra vonatkozó szabályozás összevetése a veszélyes üzemi felelősség általános szabályaival. *Themis* 2011/12. 121-135.

¹²⁰¹ MENYHÁRD ATTILA (2001): Felelősség szerződésszegésért. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2001/3. 25-26.

¹²⁰² VÉKÁS LAJOS (2002): Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. *Magyar Jog* 2002/9. 513-526.

esetleg nehézkes, hiszen az okozott kár nagysága, jelentőségének megítélése pl. az adott terület élővilága, védett fajai nehezíti a problémát.

A termékfelelősség intézménye a hibás termék gyártójának helytállását rendeli alkalmazni a termék által okozott dologi vagy személyi károk esetén. Talajszennyezésnél maradványok földalatti tartályának hibájából eredő talajkárosításért a gyártó, importáló, forgalmazó stb. felelőssége megállapítható a törvényi feltételek fennállása esetén. Ezen rendelkezés egyértelmű közösségi hatást mutat, hiszen egy irányelv átültetésével került a hazai jogba.¹²⁰³ Ez a hatás direkt és strict, ugyanis a termékfelelősségi irányelv nem minimum, hanem maximum harmonizációt ír elő az Európai Bíróság ítéletei szerint.¹²⁰⁴

A másért való felelősség egyes esetei, így az alkalmazottért, jogi személy tagjáért, vezető tisztségviselő károkozásáért, a megbízottért, illetőleg más szerződés kötelezettjének károkozásáért való helytállás¹²⁰⁵ valamennyi alakzata jelentőséggel bírhat környezeti ügyekben. A jogi személy önmaga cselekvőképtelen, ugyanakkor a környezeti károk jelentős része jogi személy javára, működése körében keletkezik, így rendkívül indokolt ezen intézmények megléte.

Ugyancsak érdekes problémakör a közhatalom gyakorlásával okozott károk kérdése, ahol a hatóság, bíróság, ügyészség felelőségének megállapítására környezeti ügyekben eljárva is megállapítható. A károkozás elvileg bármely magatartással megvalósulhat, ilyen környezettel összefüggő eset lehet a téves tájékoztatás, jogértelmezési tévedés, valamely hatósági tisztviselő súlyos kötelezettségszegése, hogy csupán a már gyakorlatban előfordult eseteket említsem a környezetvédelmi hatóságokkal szembeni ügyekből.¹²⁰⁶

A polgári jog környezeti érdekek érvényesítésére alkalmas fenti listája korántsem teljes, s az egyes kérdések tárgyalását is sokáig folytathatnánk. Hiába azonban az így is imponálóan hosszú felsorolás, egyetérthetünk azzal az állásponttal, hogy a jogintézmények csupán a kereteket adják az érvényesítéshez, a valódi értéket a tartalom jelenti, amivel ezen intézményeket megtölthetjük.¹²⁰⁷ A jogérvényesítés azonban még mindig gyerekcipőben jár

¹²⁰³ 85/374/EGT irányelv a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről HL L 210., 1985.8.7., 29—33., magyar kiadás fejezet 15 kötet 001 o. 257 – 261.

¹²⁰⁴ Lásd ezzel kapcsolatban VÉKÁS (2013) i.m. 959.

¹²⁰⁵ FODOR ANDRÁS: A másért való felelősség szabályainak változásai az új Polgári Törvénykönyvben. *Themis* 2013/12. 121-144.

¹²⁰⁶ GELLÉRTHEGYI ISTVÁN – UTTÓ GYÖRGY: *A közigazgatási szervek, a nyomozó hatóságok és a bíróságok kárfelelőssége 1996-2002*. Budapest, HVG-Orac 2003. 78-84.

¹²⁰⁷ BÁNDI (2013d) i.m. 140.

az erre vonatkozó becslések szerint, ami a GDP-hez viszonyítva 4-6%-ra teszi a gazdaságilag kalkulálható éves környezeti kár nagyságát.¹²⁰⁸

A munkajog rendelkezései sok szempontból a polgári joghoz hasonlatosak,¹²⁰⁹ számos felelősségi szabályát kifejezetten a polgári jogból meríti. A munkajog környezeti szempontú vizsgálata során találunk kifejezetten a környezetet védő, s így munkajogi korlátozást tartalmazó, valamint környezeti érdeket képviselő, jogosítást tartalmazó normákat. Munkavédelmi törvényünk értelmében az állam meghatározza az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés alapvető követelményeit, irányítási és ellenőrzési intézményeit, valamint kialakítja az egészség, a munkavégző-képesség megóvására, a munkabiztonságra és a munkakörnyezetre vonatkozó országos programját.¹²¹⁰

A munkaadó utasítási joga a megrendelőéhez hasonlatos, azonban ennek is vannak, többek között környezetet védő korlátai. A munkavállaló a vállalkozóhoz hasonlóan köteles megtagadni az utasítás teljesítését, ha annak végrehajtása más személy egészségét vagy a környezetet közvetlenül és súlyosan veszélyeztetné.¹²¹¹ Azonos elbírálás alá veszi a törvény a környezet érdekét és az emberi életet, amikor a rendelkezés szerint ezen kiemelt esetekben köteles megtagadni az utasítás végrehajtását a munkavállaló,¹²¹² ami kifejezetten pozitívan értékelhető jelenség, ugyan csupán a közvetlen súlyos veszélyhelyzetekre vonatkozik. A továbbiakban felhatalmazza a munkáltatót a törvény, hogy többek között abban az esetben is eltérjen az utasítástól, ha ezt a munkáltató károsodástól való megóvása feltétlenül megköveteli és a munkáltató értesítésére nincs mód.

A munkaadó utasítási jogának másik korlátját az általános magatartási követelmények be nem tartására feljogosító jogszabály alapozhatja meg. A munkavállaló a munkaviszony fennállása alatt nem tanúsíthat olyan magatartást, amellyel munkáltatója jogos gazdasági érdekeit veszélyeztetné, kivéve, ha erre jogszabály feljogosítja.¹²¹³ A jogszabály a környezetvédelmi megbízott kötelezettségévé teszi, hogy a környezetvédelmi jogszabályt sértő intézkedésekre felhívja a figyelmet¹²¹⁴ – amely kötelezettség a munkáltató érdeksérelmével is járhat.

¹²⁰⁸ SZLÁVIK JÁNOS (szerk.): *Környezetgazdaságtan*. Budapest, Typotex, 2008. 188.

¹²⁰⁹ JAKAB NÓRA – PRUGBERGER TAMÁS: Ellentétek és kapcsolatok a magyar munkajogi, és polgári jogi szabályozás között. *Jogtudományi Közlöny* 2014/10. 477-485., BODÓ LÁSZLÓ: A polgári jog és a munkajog összehasonlítása az alapelvek tükrében. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/4. 13-21.

¹²¹⁰ A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. tv. 2. § (1) bekezdés.

¹²¹¹ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 54. § (1) bekezdés.

¹²¹² ITTÉZ DÁVID: Egészség vagy munka? Az egészséges környezethez való jog megvalósulása a munkaviszonyban. *Debreceni Jogi Műhely* 2009/4. 43-50.

¹²¹³ 2012. évi I. törvény 8. § (1) bekezdés.

¹²¹⁴ 2012. évi I. törvény 108. § (3) bekezdés.

A munkáltató kárveszélyének megítélése meglehetősen nehéz feladat, gondoljunk csak a dolgozatban eddig felsorolt jogkövetkezményekre. Károsodás lehet ugyanis bármely szankció, így akár a tiltás, pénzbírság is, amelyek a jogellenes, így többek között környezetveszélyeztető magatartások megvalósításának következményei. Ennek megfelelően a rendelkezést tágran értelmezve tulajdonképpen bármely, környezetvédelmi – vagy akár más jogszabályi – előírás megsértése esetén megtagadható a munkáltató bármely utasítása, amennyiben az értesítése nem lehetséges. Értesítése esetén amennyiben a károsodásra figyelmeztetést követően fenntartja utasítását, ezzel elvállalja a jogkövetkezményeket.

A munkavállaló vétkes kötelezettségzegésének esetére a munkáltatónak lehetőséget biztosít a jog ennek szankcionálására. Ugyanakkor a munkáltató a polgári jog szabályainak megfelelő felelősséggel tartozik a munkavállalónak a munkaviszonnyal összefüggésben okozott káráért.¹²¹⁵ Ebbe a körbe az egészségtelen munkakörülményektől kezdve a balesetekig bármilyen kár, így a környezettel összefüggő károk is beletartozhatnak.¹²¹⁶ Az új Mt. kettéosztja a munkáltató felelősségét: a munkavállalót a munkavégzés során ért kárért a fokozott veszéllyel járó tevékenységek polgári jogban megtalálható szabályai szerint felel,¹²¹⁷ míg a munkavállaló dologi káráért a szállodai letéthez hasonlatos alakzattal.¹²¹⁸

9. Jogérvényesítés

A környezetvédelem keresztbefekvő jogterületként szerteágazó, a jogforrási hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő joganyagot foglal magába, figyelembe véve az uniós joganyagot, illetőleg a nemzetközi dokumentumokat is. Ennek harmonizált egységét megteremteni s végrehajtani nem kis feladat. Ezt tetézi az a tény, hogy a jogalkotási tevékenység a környezetvédelem területén meglehetősen intenzív, s a szabályok kidolgozottsága is eltérő: egy része aprólékosan kidolgozott, pontos értékeket, leírásokat tartalmaz, míg más esetekben csupán elveket, célokat, általános szempontokat tartalmaz csupán.

A jog alkalmazásával kapcsolatban is számos rendhagyó környezetjogi intézményt találhatunk. A társadalmi szervezetek fellépésének lehetőségétől kezdve az ügyész többsíkú jogosítványain át a hatósági munka nehézségéig.

¹²¹⁵ 2012. évi I. törvény 166. §

¹²¹⁶ Ennek történeti távlatairól lásd NIGRINY ELEMÉR: *Felelősség a dolgozó egészségi károsodásáért*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1983.

¹²¹⁷ 2012. évi I. törvény 166-167. §

¹²¹⁸ PRUGBERGER TAMÁS – KENDERES GYÖRGY: A munkaviszony keretében fennálló kártérítési felelősség új szabályainak egyes problémáiról. *Magyar Jog* 2013/7. 393-394.

A társadalmi részvétel, így az információhoz való hozzáférés, a döntéshozatalban való részvétel és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról nemzetközi egyezmény rendelkezik, melynek Magyarország részese,¹²¹⁹ s az egyezménnyel összhangban alkotta meg erre vonatkozó jogszabályait. Ugyanakkor a közösség irányelveiben¹²²⁰ részben ugyan ezzel a tartalommal megpróbálta szabályozni a kérdést.¹²²¹ A közösségi jog hatása az irányelvekre épülő Bírósági gyakorlat,¹²²² amely befolyással bír a magyar jogalkalmazásra. Az eljárási szabályok részleteibe nem belemerülve megelégszünk annak megállapításával, hogy az unió nyomása érzékelhető a fellépési lehetőségek szélesítése felé.¹²²³

A környezetvédelem területén az ügyészség is kiemelkedő szerepet tölt be, hiszen az eddig tárgyalt jogterületek majd mindegyikén hatáskörrel rendelkezik. Az ügyész a büntetőeljárás törvényben meghatározottak szerint jár el a környezeti elemek Büntető Törvénykönyvben tilalmazott módon való megsértése esetén. Környezeti veszélyeztetés esetén az ügyész is jogosult keresetet indítani a tevékenységtől való eltiltás, illetőleg a környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kár megtérítése iránt. Ezeken túl az ügyészség az irányadó jogszabályok szerint közreműködik a környezetvédelmi hatóságok eljárásai és döntései törvényességének biztosításában.¹²²⁴ Ezen rendelkezések szintén a végrehajtás nehézségeinek csapdájába esnek,¹²²⁵ hatásfokuk alacsony, az ügyszám kicsi. Ez elmondható más, rendhagyó módon környezeti ügyekben eljáró szervekről is,¹²²⁶ valamint a felelősség direkt

¹²¹⁹ 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről.

¹²²⁰ 2003/4/EK irányelv a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről HL L 41., 2003.2.14., 26—32., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 007 o. 375 – 381., 2003/35/EK irányelv a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről HL L 156., 2003.6.25., 17—25., magyar különkiadás fejezet 15 kötet 007 o. 466 - 473

¹²²¹ Az egyezmény átültetéséhez szükséges harmadik pillér a nyilvánosság igazságszolgáltatáshoz való jogának biztosítására vonatkozó irányelv tervezet COM(2003) 624 végleges, amely 2003 óta nem került elfogadásra a tagállamok ellenállása miatt.

¹²²² Lásd erről KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY: A polgárok igazságszolgáltatáshoz és jogszolgáltató szervezetekhez való hozzáférése környezetvédelmi ügyekben – nemzeti sajátosságok és az uniós jog hatásai. *Kúriai Döntések* 2013/3. 317-320.

¹²²³ SZEGEDI LÁSZLÓ: A társadalmi, érdekvédelmi szervezetek keresetindítási joga környezetvédelmi ügyekben – Eljárásjogi szabályozás európai nyomás alatt? *Themis* 2011/12. 136-153.

¹²²⁴ Kvt. 109. §

¹²²⁵ BALKÁNYI ILONA: Az ügyészség környezetvédelmi feladatai és az információhiány problémája. In: *A környezeti adatokhoz való hozzáférés lehetőségei a magyar közigazgatásban c. konferencia előadásai*, Debrecen 2004. 153-160., BODÁNÉ PÁLOK JUDIT: A főváros környezet- és természetvédelme ügyészi szemmel. *Magyar Közigazgatás* 2003/10. 632-640., BONOMI NÓRA KATALIN: A jogalkotást érintő ügyészségi tapasztalatok. In: Bándi Gyula (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 87-101., VARGA ZS. ANDRÁS: *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség. Alternatív közigazgatási kontroll Magyarországon*. Budapest, Pázmány Press 2012.

¹²²⁶ TILKI KATALIN (2009): A Vám- és Pénzügyőrség szerepe a környezetvédelemben. *Ügyészek Lapja* 2009/2. 81-85.

szabályozásán túl nem feledkezhetünk meg az egyéb jogi, gazdasági s ezeken túli eszközökről sem, jóllehet ezek környezeti elnevezésük ellenére sokszor nem környezeti célt szolgálnak.¹²²⁷

A látszólag elég nagy lefedettséget biztosító jogszabályok már a megszületésük során, elfogadásuk előtt átesnek környezeti hatásaik vizsgálatán, jóllehet a fenntarthatóság jóval széleskörűbb vizsgálata helyett,¹²²⁸ azonban a jogalkotási szabályok még így is előrébb tartanak a rendszerváltás előttinél. Miért vannak akkor még mindig környezeti károk?

Összegzésül mindössze annyit válaszolhatunk erre a kérdésre: végrehajtás, alkalmazás, jogérvényesítés.

¹²²⁷ Lásd erről NAGY ZOLTÁN: Az adó és támogatáspolitikai szabályozás hatékonysága a környezetvédelem területén. Pázmány Law Working Papers 2012/42. [<http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-09-Nagy.pdf>] 8-9.

¹²²⁸ FODOR LÁSZLÓ (2012): Fenntarthatósági indikátorok a jogi szabályozás hatásvizsgálatában. Pázmány Law Working Papers 2012/04. [<http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-04-Fodor.pdf>]

7. Összegzés

„Amikor a civilizált emberiség az őt körülvevő és éltető élő természetet elvakult és vandál módon pusztítja, ökológiai összeomlással fenyegeti önmagát. Amikor ezt majd gazdaságilag is megérzi, valószínűleg felismeri hibáját, de megeshet, hogy akkor már késő lesz.”¹²²⁹

A jog nem csupán a jogszabályok összessége, erkölcsi, morális tartalommal bír. *Alapvető feladata* ezen erkölcsi normák hordozása. A társadalom jóról, helyesről, értékesről vallott ítéletét fordítja le olyan mechanizmusokra, ami általánosan kikényszeríthetővé teszi őket. Kutatásom célja, hogy a környezet helyzetét vizsgáljam meg ebben a vonatkozásban. A környezet, mint közös kincsünk, közös felelőségünk. Mi, közösen és együtt vagyunk felelősek pillanatnyi magatartásunkért és mulasztásainkért, jövőnk alakításáért. A környezeti elemek túlhasználata és szennyezése az egész emberiség közös ügye. De lefordítható-e ez a felelőség a jog szabályaira, érvényesíthető, kikényszeríthető-e a gyakorlatban? Milyen eszközökkel, milyen mechanizmusokkal él a magyar jogrendszer ebben a tekintetben, áthatja-e ez a mögöttes tartalom a szabályokat s a jogalkalmazást, avagy a normák útvesztőjében irányt tévesztettünk. Bekerül-e, bekerülhet-e ez a tartalom maradéktalanul a normaszövegekbe s így a gyakorlatba, avagy a cél csupán foltokban fedett, s az alkalmazást a szöveghűség irányítja? Egyéni választásainkon túl az egyes államok, szervezetek működését és tevékenységét is érinti a kérdés, nemzeti szabályainkon is túlmutat. A téma kezelhetősége érdekében azonban vizsgálatomat csupán a magyar, illetve hatásai tekintetében a közösségi jogra terjesztettem ki, azon belül is csupán a kifejezett és általános felelőséget alapító szabályokra.

Az egyes szakterületi illetve végrehajtási szabályok felelősségi rendelkezései azon okból maradtak ki, mivel a jog logikája szerint azok csupán a hierarchiában magasabb szinten álló jogforrásokban szabályozott alakzatok végrehajtását, részletszabályozását tartalmazzák. Önálló jogcímet alapítanak, de szabályozási módszerük és rendszerük megfelel a magasabb szintű szabályoknak, ahogy értelmezésük és alkalmazásuk is.

A jog hézagmentességének elve alapján nem létezik olyan tényállás, amely ne lenne valamely jogi szabály hatókörébe vonható. Amennyiben ezt összevetjük az általános

¹²²⁹ KONRAD LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, IKVA-SZÁMALK, 1988. 25.

tézisünkkel, a környezet közös felelősségünk állítással, valóban találunk minden lehetséges környezeti érdeket sértő magatartásra felelősségi szabályt? Nem. Életszerűtlen elvárás lenne drasztikus fordulattal megalapítani ezeket. Azonban azt vizsgálhatjuk, arra haladunk-e. A jog feladata ebben a tekintetben álláspontom szerint nem követni, hanem irányítani a társadalom értékítéletét a morálisan helyes irányba. Nem utólag kapcsolni felelősségi tényállásokat és szankciókat a közfelfogás által helytelenített magatartásokhoz, hanem megelőzve azt előrébb járni, megalapítva, kiterjesztve a felelősséget a nemkívánatos jelenségekre, s várni, beérik-e ennek hatása; így diktálva, kényszerű változásra rávéve a társadalmat.

A dolgozat rendszertani alapvetéssel kezdődik, amely bemutatja a környezetjog fejlődését, jogrendszerbeli elhelyezését és rendszerét. Ezt követően a környezeti felelősség jogrendszerbeli elhelyezését kísérli meg. Megállapítja, hogy a téma jogterületen való keresztbefekvő jellege okán más jogterületek intézményeit használja saját, környezetet védő céljaira. Ennek szellemében megkísérli feltárni, mely jogintézmények alkalmasak a környezeti érdek, a környezetért viselt felelősség más jogterületeken belüli érvényesítésére. Megállapítja, hogy az alapelvek nyújtotta flexibilitás jól hasznosítható a vizsgált területen. Jelentős területként a környezetet érintő jogszabályok vázlatos áttekintése után az önállósult, valamint az egyes normákba épült környezeti felelősségi szabályok sematikus összefoglalása következik.

A következő fejezet a kutatás dogmatikai megalapozására vállalkozik. Ennek keretében a környezet fogalmának jogirodalomban, hazai és nemzetközi jogi szabályokba foglalt tartalmi, összehasonlító vizsgálatát kísérli meg, melynek végén összefoglaló, rendszerező megállapításokon keresztül differenciált képet vázol a lehetséges értelmezésekről.

A környezet fogalma után a környezeti kár meghatározása következik a fentebb vázolt módon, a kár általános fogalmából kiindulva.

A negyedik fejezet a felelősség intézményének vizsgálatával foglalkozik. A felelősségtani alapok a felelősség intézményének jogelméleti, jogterületektől, jogintézményektől független elvi síkú vizsgálatával foglalkozik. A környezeti felelősség formái ezen felelősségi alapvetés tükrében dogmatikai alapon kísérli meg az előző részben felvázolt környezeti felelősségi intézmények alkalmazása során figyelembeveendő szempontokat és az alkalmazásuk során várható eredményeket. A fejezet harmadik része a felelősség viszonyrendszerét vázolja fel, hogyan alakul az emberiség közös, morális felelőssége fragmentált és bonyolult hálót alkotó jogosulti-kötelezeti viszonyrendszeré.

A dolgozat ezt követő két része az elméleti alapozást tartalommal, konkrét rendelkezésekkel tölti fel. Először, a fejezetek sorában ötödikként az Európai Unió környezeti felelősségi jogát kutatjuk. Az Uniós környezetjog rövid bemutatását követően az EU környezeti felelősségi rendszerének ismertetése körében egyrészt az elméleti fejezetekben vázolt viszonyrendszert, másrészt a tartalmi tagolást töltjük fel tartalommal. Ebben a körben a környezeti felelősség fejlődésének ívét is bemutatjuk, ahogy időben az első generációs, pusztán a felelősségi szabály meglétét előíró rendelkezésektől a második generációs, immár a szankciórendszerrel szemben tartalmi követelményeket támasztó követelményektől eljutunk az önállósult, irányelvekbe foglalt, konkrét rendelkezéseket tartalmazó környezeti felelősségi normákig. A történeti, áttekintő jellegű alfejezet után az egyes környezeti felelősségi irányelvek részletes ismertetése következik.

Először a környezeti felelősség közigazgatási szabályait tartalmazó, a *környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről* szóló 2004/35/EK irányelv (ELD) bemutatása következik. A részletes ismertetésen, elemzésen túl a dolgozat a Bíróság gyakorlatára is kitér, annak kritikai elemzéséig bezárólag. A másik, részletesen ismertetett és elemzett rendelkezés a 2008/99/EK irányelv a környezet büntetőjog általi védelméről. A dolgozat kitér az irányelvek kialakulására, elfogadása körüli problémákra, valamint röviden a nemzetközi jog követelményeinek való megfelelésükre.

A hatodik fejezet a magyar jog környezeti felelősségi jogának vázlata. Kiindulópontként a környezetjogi felelősség alapelvei körében a felelősség és az integráció elveivel kapcsolatos problémákra hívtuk fel a figyelmet, majd a környezethez való jog alapjogi megítélésének hazai nehézségeire.

A környezeti felelősség magyar jogban megjelenő jellemzőiről tett néhány általános megállapítást követően a környezeti felelősség közös szabályainak ismertetése következik. A vizsgálat inntől az egyes intézmények vázlatos bemutatásán túl mindvégig az uniós hatások vizsgálatára koncentrálnak. Ennek megfelelően az irányelveket megelőző és azt követő, hatályos időállapot, valamint az irányelvekbe foglalt rendelkezés összehasonlító elemzését végezzük el a direktívák által lefedett területeken. A környezeti felelősség közös szabályai körében ez alapvetően a fogalmi rendszer, a felelősség alanyára, annak kötelezettségeire és a felelősség módjára vonatkozó normatartalmak vizsgálatát jelenti. Az irányelv hatásának tudható be például a környezetveszélyeztetés fogalmi körének leszűkítése a közvetlen veszély eseteire, aminek következtében például a környezetvédelmi érdekek képviselőit létrehozott szervezet fellépési lehetőségei is szűkültek.

A törvény a jogi felelősség általános alapját úgy fogalmazza meg, hogy a környezethasználó az e törvényben (azaz a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényben, Kvt.) meghatározott és más jogszabályokban szabályozott módon büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért. Ezen rendelkezés álláspontunk szerint visszalépést jelent a korábbi, pusztán példálózó felsoroláshoz képest a felelősség lehetséges módozatai tekintetében, amely megállapításra a dolgozatban elvégzett kritikai elemzés után jutottunk. Szerencsétlen a felelősséget megalapozó fordulat is annyiban, hogy csupán a tevékenységgel való károkozásról rendelkezik, a mulasztás következtében beálló károkról nem. A bírói gyakorlat ezt kiterjesztő értelmezéssel korrigálni tudja, mégis szükség volna a jogszabály szövegének kijavítására.

A közös szabályok körében a Kvt. vélelmeket és egyetemlegességi szabályokat is állít. Ezek tartalmi vizsgálata körében a kidolgozottság hiánya okán a mentesüléssel kapcsolatos aggályainknak adunk hangot, például a birtokosra vonatkozó részben, ahol a fogalom változásával is számolni kellene, legalább a gyakorlatnak.

A továbbiakban dolgozat a Kvt. hármas felosztása szerint tagolódik, külön vizsgálva a közigazgatási, a büntetőjogi és a magánjogi felelősség alakzatait. A magyar jog közigazgatási jogi felelősségi rendszerének általános bemutatását követően a Kvt.-ben a közigazgatási jogi felelősség cím alatt szabályozott, tartalmában az ELD-nek megfelelő rendelkezéseket találjuk.

A felelősségi irányelv átvételéről szóló rendelkezések részletes kritikai vizsgálatával arra a következtetésre jutottunk, hogy alkalmazásával a szennyező fizet elv nem érvényesül maradéktalanul. Egyrészt a környezethasználó a rendelkezések alapján nem köteles az okozott károkkal kapcsolatos összes költség viselésére, így például az átmeneti költségek viselésének kötelezettsége, az állam költségeiről való rendelkezés hiányzik. Másrészt a magyar jog a mentesülés terén is engedékenyebb a természeti jelenségek és a hatósági határozattal kapcsolatban, noha van olyan mentesülési ok, amit nem alkalmaz.

A Kvt. az irányelv szellemének megfelelően szabályozza a hatóság fellépésének lehetőségét (és nem kötelezettségét) arra az esetre, amennyiben a károkozó maga nem végzi el a szükséges kárelhárítási és helyreállítási tevékenységet. Rendelkezik a költségek érvényesítésének rendjéről és annak biztosítékairól. A költségek érvényesítésének elévülésével kapcsolatban azonban álláspontom szerint pontatlanul fogalmaz a törvény, amikor a kezdő időpontról rendelkezik, s általában a munkálatok befejezéséhez, nem pedig annak megfizetéséhez köti a határidőszámítást.

Véleményünk szerint a költségvetés általi kifizetések utólagos behajtásának szabálya is pontatlan a kötelezett személyi kör megállapításakor, amikor csupán a környezethasználót és az ingatlan tulajdonosát említi, a törvény véelmei alapján más helytállásra köteles személyeket nem. Ehelyett szerencsésebb lenne egy általános megfogalmazás arra nézve, hogy ha utóbb ismerté válik az általános rendelkezések szerint a helytállásra köteles személye, akkor feljűk a költségvetés érvényesítheti az általa már teljesített kifizetéseket, a felelősség további elemeiért pedig helytállni tartoznak.

A magyar jogról szóló fejezet következő részében a közigazgatási felelősség egyébformáit járja körül, röviden szólva a környezetjogban előforduló közigazgatási bírságokról, valamint a szabálysértésekről. Utóbbi témák közösségi érinettség nélküli aktualitását újraszabályozásuk indokolta.

Ezt követi a környezeti büntetőjog áttekintése. Az új Btk. megszületése átfurmálta a környezeti büntetőjog szabályozását, hiszen új fejezetbe rendezte a megsaporodott tényállásokat. Itt egyrészt a közösségi jogról szóló részben felvázolt irányelvnek való megfelelést vizsgáljuk, másrészt a régi törvényhez képest megjelenő újdonságokat. Megállapíthatjuk, hogy a tényállások száma ugyan megnőtt, tartalmi tekintetben azonban jobbára csak pontosításukra, átláthatóbbá tételűnkre, egyértelműsítésűnkre törekedett az új törvény.

Az irányelvel kapcsolatban kételyűnknek adtunk hangot abban a tekintetben, hogy a tényállások mindegyikét lefedi-e a magyar jog, figyelmen kívül hagyva így az irányelv által eredetileg elérni kívánt célt. Gondolunk itt az 'olyan űzem működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, és amely az űzemen kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését okozhatja' fordulatra, amelyet álláspontunk szerint csupán nukleáris tevékenységek vonatkozásában rendel büntetni a magyar jog, az egyéb veszélyes tevékenységek ilyenén való művelését nem.

A dolgozat a büntetőjogi rendelkezések vizsgálata körében a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedéseket tárgyalja, annak uniós jognak való megfelelésére koncentrálva.

Összességében elmondhatjuk, hogy az irányelvekhez képest a magyar szabályozás számos helyen szigorűbb; a magyar jog átlépve a minimális harmonizációs elváráson igen helyesen a jogintézmények általános alkalmazása mellett döntött, kiterjesztve a felelősséget más személyi és tevékenységi körűkre. A közigazgatási felelősség alapjaként megtartotta az

objektív felelősséget, noha az ELD alapján lehetősége lett volna visszalépni. A büntetőjogban az elvárthoz képest nagyobb a tényállások száma, s a jogi személy büntetethősége is általános. A jogszabályok azonban számos helyen pontatlanok, nem koherensek, ezen felül kihasználatlanul hagynak egyébként meglévő lehetőségeket.

A dolgozat vázlatosan ismerteti a környezeti felelősség magánjogi eszközeit. Ezek tartalmába azonban nem mélyed el, tekintve, hogy ezen a területen minimális a közösségi jog hatása, s az sem környezeti érdek specifikus. A dolgozat az új Ptk. rendszerében számos olyan jogintézményt említ, jobbra felsorolásszerűen, amelyek eddig nem kerültek a környezeti magánjog látókörébe, azonban álláspontunk szerint alkalmasak erre. A már ismert jogintézményekkel kapcsolatban pedig csupán néhány változásra hívja fel a figyelmet, teljes körű ismertetésre itt sem vállalkozik.

Végezetül dolgozat a jogérvényesítés eszközeinek tárgyalására tér ki igen röviden. Ennek részeként a társadalmi részvétel, így az információhoz való hozzáférés, a döntéshozatalban való részvétel és az igazságszolgáltatáshoz való jog kérdéskörét tárgyalja. A rövidség oka, hogy ezen a területen maga az unió is kihívásokkal, illetve a tagországokkal küzd. A terület nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozik, melynek Magyarország részese, elvben a magyar jog annak megfelelő – ezt a dolgozat nem vizsgálta. Ezzel szemben az uniónak máig nem sikerült elfogadnia a területet lefedő összes jogszabályt, ennek következtében azt nem is vizsgálhatjuk.

Összegző megállapítások

A hatályos magyar jog nagy mennyiségű környezetjogi szabállyal rendelkezik, s összetett felelősségi rendszerrel. E kettő metszetének vizsgálata során számos, szerves fejlődés során kialakult, s néhány, a közösségi jogból átvett jogintézményt tekintettünk át. Megállapítottuk, hogy a fogalmi rendszer bonyolult, néhol feleslegesen is. Az elvi alapok nem egyértelműek. A felelősség általános rendezése nem megfelelő, szűkítő értelmezésre ad lehetőséget, elbizonytalanítva így a környezeti felelősség dogmatikai háttérét. A felelősség különböző alakzatain végighaladva láthattuk, hogy bár látszólag hézagmentes oltalmat vélelmezünk, ez korán sincs így. Az elsődlegesen a kifejezett környezeti érdek védelmét célzó felelősségi alakzatok körében a közösségi jog átvétele megtörtént, bár megállapításaink szerint pontosításra szorul. A magyar jogban a kifejezetten a környezeti érdeket védő felelősségi normákon túl a felelősségi intézmények sora lenne alkalmas eredeti célja mellett másodlagosan a környezet védelmére. Ennek azonban nincs kellően megalapozott jogszabályi

háttérre, így a környezeti szempont érvényesülése obiter dictumként esetleges. A problémákkal terhes normaanyag alkalmazása sporadikus.

A környezetben bekövetkező károk tárháza széles, az érintetti kör nem kevésbé. A szabályozás bonyolultságát, s problémáit szemléltető dolgozat az egyes felelősségi alakzatok lehetőségéig próbálta feltárni a környezet, s egyben annak részeként az ember érdekében való jogalkalmazást segítő. A felelősség intézményei garanciális jellegűek, de nem kínálnak valódi megoldást a problémákra. Nem a jog az egyetlen, s nem is a legfontosabb eszköz a környezet védelme érdekében. A megoldást azonban minden rendelkezésünkre álló eszközzel elő kell segítenünk, mert „a környezet fenn tud maradni emberek nélkül, de az emberek nem maradhatnak fenn környezet nélkül.”¹²³⁰

¹²³⁰ KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 438.

8. Felhasznált irodalom

- ÁBRAHÁM ATTILA A környezeti bűnözés alakulása az elmúlt években. *Belügyi Szemle* 2005/5. 22-51.
- ABRAHAM, KENNETH S. Environmental Liability and the Limits of Insurance. *Columbia Law Review* 1988/5. 942-988.
- ÁDÁM ANTAL (2002) Az Alkotmányba illő alapértékekről. *Magyar Jog* 2002/4. 193-203.
- ÁDÁM ANTAL (2005) Biztonság, felelősség, kötelezettségek az alkotmányi értékek között. In: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2005. 30-53.
- AKHTARKHAVARI, AFSHIN *Global Governance of the Environment. Environmental Principles and Change in International Law and Politics*. Cheltenham, Edward Elgar, 2010.
- ALBRECHT, HANS-JÖRG The Extent of Organized Environmental Crime. A European Perspective. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 73-104.
- ALFÖLDI ÁGNES DÓRA A bűnügyi együttműködés általános kérdései az Európai Unióban. *Európai Jog* 2011/2. 13-17.
- ARATÓ ANDRÁS – HALMAI GÁBOR – KIS JÁNOS (szerk.) Vélemény Magyarország alaptörvényéről. *Fundamentum* 2011/1. 61-77.
- ASZTALOS LÁSZLÓ (1966) *A polgári jogi szankció*. Budapest, Akadémia, 1966.
- ASZTALOS LÁSZLÓ (1980) Szankció és felelősség a polgári jogban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 263–317.
- ATTFIELD, ROBIN *The Ethics of Environmental Concern*. Athens, London, University of Georgia Press, 1991., MATHEWS, FREYA: *The Ecological Self*. London, Routledge, 1991.
- BABAI-BELÁNSZKY TAMÁS – FÜLÖP SÁNDOR – IFJ. A Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa a jövő nemzedékek érdekeinek alkotmányba emeléséről. In: CSEHI ZOLTÁN – SCHANDA BALÁZS – SONNEVEND PÁL (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Súlyom*

- ZLINSZKY JÁNOS *László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, Szent István Társulat 2012. 359-378.
- BAJOR RITA *A környezethez való jog dogmatikája. Sectio Juridica et Politica,* Miskolc XXXV/1. (2007) 217-232.
- BAKÁCS TIBOR (1995) *Glosszák az Alkotmány, a környezetjog és a jogalkotás köréből. Magyar Jog* 1995/5. 271-278.
- BAKÁCS TIBOR (1992) *Magyar környezetjog.* Budapest, Springer Hungarica 1992.
- BAKOS JUDIT *A környezetveszélyeztetés értelmezésének problematikája a bírói gyakorlatban. Magyar Jog* 2010/8. 462-467.
- BALÁZS PÉTER *Az Európai Unió nemzetközi kapcsolatai.* In KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS (szerk.): *Európai közjog és politika.* Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 781-810.
- BALKÁNYI ILONA *Az ügyészség környezetvédelmi feladatai és az információhiány problémája.* In: *A környezeti adatokhoz való hozzáférés lehetőségei a magyar közigazgatásban c. konferencia előadásai,* Debrecen 2004. 153-160.
- BALOGH TAMÁS *A román állam felelősségének néhány vonatkozása a Tisza ciánszennyezésével kapcsolatban. Jogtudományi Közlöny* 2000/7-8. 304-309.
- BÁNDI GYULA (2013a) *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai.* MTA Doktori értekezés 2013. [http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf]
- BÁNDI GYULA (SZERK.) *A fenntartható fejlődés koncepciójának megjelenése a nemzetközi és európai jogban, valamint az EU-tagállamok gyakorlatában.* NFFT Műhelytanulmányok No.6. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2011.
- BÁNDI GYULA (2001a) *A környezethez való jog, mint az állam környezetvédelmi funkciójának értelmezése. Az Európai Közösség jogalkotásának hatásaiból eredő feladatok.* In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései.* PPKE JÁK, 2001. 46-60.
- BÁNDI GYULA (2013b) *A környezeti kár és segítség az igények érvényesítéséhez.* In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei.* Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 35–56.

- BÁNDI GYULA (2005a) A környezetjogi felelősségről. *Belügyi Szemle* 2005/5. 3-21.
- BÁNDI GYULA (2001b) A környezetvédelem jogi szabályozásának alapkérdései. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 18-58.
- BÁNDI GYULA (2014) A személyek jogi védelme és a környezethez való jog. In: POGÁCSÁS ANETT (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 23-41.
- BÁNDI GYULA (2011b) EU jog és politikák a fenntartható fejlődésről. In: BÁNDI GYULA (SZERK.): *A fenntartható fejlődés koncepciójának megjelenése a nemzetközi és európai jogban, valamint az EU-tagállamok gyakorlatában*. NFFT Műhelytanulmányok No.6. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2011. 61-148.
- BÁNDI GYULA (2010) Az EU környezetjog végrehajtásának egyes intézményi feltételei. *Európai Jog* 2010/6. 3-11.
- BÁNDI GYULA (1996) Egyezmény a környezeti károkozás polgári jogi felelősségéről és a hazai következményekről. *ÖKO* 1996/1-2. szám 67-84.
- BÁNDI GYULA (1995) Felelősség a környezeti károkért - a joggyakorlat elvárható fejlődése elé. *Magyar Jog* 1995/3. 137-145.
- BÁNDI GYULA (2005b) *Fenntartható fejlődés és környezethez való jog*. In: *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2005. 100-127.
- BÁNDI GYULA (2012) Gondolatok a környezethez való jogról. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 6-15.
- BÁNDI GYULA (2013c) Gondolatok az elővigyázatosság elvéről. *Jogtudományi Közlöny* 2013/10. 471-480.
- BÁNDI GYULA (2013D) Gondolatok a környezeti kártérítésről – a Ptk. régi-új szabályozása. *Magyar Jog* 2013/3. 139-147.
- BÁNDI GYULA (2002) A hulladék fogalma egy aktuális jogesetben. *Európai Jog* 2002/ 3. 38-40.
- BÁNDI GYULA (2011) *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.

- BÁNDI GYULA – A közigazgatási eljárás egyes kérdései. In: BÁNDI GYULA (szerk.):
BOGDÁNYINÉ *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-
MÉSZÁROS ÁGNES – Kerszöv, 2001. 85-136.
- FÜLÖP SÁNDOR –
KISS CSABA –
BÁNDI GYULA – *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata*. Budapest, Szent
CSAPÓ ORSOLYA – István Társulat, 2008.
- KOVÁCS-VÉGH
LUCA – STÁGEL
BENCE – SZILÁGYI
SZILVIA
BÁNDI GYULA – *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása*. Budapest, KJK-Kerszöv,
ERDEY GYÖRGY – 2004. 123.
- HORVÁTH
ZSUZSANNA –
POMÁZI ISTVÁN
BÁNDI GYULA – A környezetvédelem polgári jogi intézményei és a kapcsolódó joggyakorlat.
KISS CSABA – In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői*
PÉTER JUDIT – *tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 169–220.
- SZLÁVIK JÁNOS
BÁNDI GYULA – Az Alkotmánybíróság határozatainak tapasztalatai. In: BÁNDI GYULA
PÉTER JUDIT (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest,
KJK-Kerszöv, 2001. 59-84.
- BÁNDI GYULA – A környezeti kártérítés a gyakorlatban. In: *Jogász vándorgyűlés*, 15.
SOPOVNÉ Budapest, Magyar Jogász Egylet 2001. 293-356.
- BACHMANN
KATALIN – SZLÁVIK
JÁNOS
BANKOBEZA, Ozone-depleting Substances: Facts and Figures. In: COMTE, FRANÇOISE –
GILBERT M. KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of*
Sanctions. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 27-39.
- BÁRÁNDY GERGELY Az állatkínzás jelene és jövője. *Debreceni Jogi Műhely* 2010/2. 1-13.

- BÉKÉS ÁDÁM Az európai büntetőjog – Luxemburgi és Strasbourgi büntető ítélkezés. Doktori értekezés 2010.
[<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/B%C3%A9k%C3%A9s%20%C3%81d%C3%A1m%20Phd.pdf>]
- BELÉNYESI PÁL A szennyező fizet elv a Víz Keretirányelv fényében. *Gazdaság és Jog* 2011/4. 20-24.
- BELOVICS ERVIN – *Büntetőjog. Általános rész.* HvgOrac, Budapest, 2002.
- BÉKÉS IMRE –
- BUSCH BÉLA –
- MOLNÁR GÁBOR –
- SINKU PÁL – TÓTH MIHÁLY
- BELOVICS ERVIN - *Büntetőjog II. Különös rész.* A 2012. évi C. törvény alapján. Budapest, HVG-ORAC 2013. 117.
- MIKLÓS - SINKU PÁL
- BENSE LÁSZLÓ A környezetvédelmi jog önálló jogággá válásának folyamata. *Magyar Jog* 2002/9. 540-543.
- ERIK
- BERGKAMP, LUCAS The Commission July 2001 Working Paper on Environmental Liability: Civil or Administrative Law to Prevent and Restore Environmental Harm? *Environmental Liability* 2001/5. 207-216.
- BERGKAMP, LUCAS The EU Environmental Liability Directive. A Commentary. Oxford, University Press 2013.
- GOLDSMITH, BARBARA J. (ed.)
- BERKES GYÖRGY A büntetőjogi felelősség feltételei. *Büntetőjogi Kodifikáció* 2002/3. 25-28.
- BEYERLIN, ULRICH Different types of Norms in International Environmental Law: Policies, Principles and Rules. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford University Press 2007. 425-449.

- BIANCHI, ANDREA A környezeti károkozásért való felelősséggel kapcsolatos jogharmonizáció Európában: az olasz perspektíva. *Magyar Jog* 1995/9. 548-554.
- BIHARI MIHÁLY A felelősség jogelméleti kérdései. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 11–57.
- BISZTRICZKI LÁSZLÓ - KÁNTÁS PÉTER *A szabálysértési törvény magyarázata*. Második, átdolgozott, hatályosított kiadás. Budapest, HVG-Orac 2014. 15.
- BITTÓ MÁRTA – VISKI LÁSZLÓ *A büntetőjogi kutatás és a közigazgatás*. MTA ÁJT Budapest, 1977. 8.
- BLUTMAN LÁSZLÓ (2010a) A nemzetközi szerződések törvénybe iktatása: homokszemek a gépezetben. *Közjogi Szemle* 2010/1. 7-14.
- BLUTMAN LÁSZLÓ (2010b) *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest, HVG Orac 2010.
- BLUTMAN LÁSZLÓ (2011) Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny* 2011/6. 309-320.
- BODÁNÉ PÁLOK JUDIT A főváros környezet- és természetvédelme ügyészi szemmel. *Magyar Közigazgatás* 2003/10. 632-640.
- BODANSKY, DANIEL Legitimacy. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 704-727.
- BODÓ LÁSZLÓ A polgári jog és a munkajog összehasonlítása az alapelvek tükrében. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/4. 13-21.
- BOGDÁNYINÉ MÉSZÁROS ÁGNES A környezetvédelmi jogalkalmazás időszerű kérdései. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 102-109.
- BÓNIS GABRIELLA A nem vagyoni kár a magyar jogban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 339–357.
- BONOMI NÓRA KATALIN A jogalkotást érintő ügyészégi tapasztalatok. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 87-101.

- BORONKAY MIKLÓS A káronszerzés tilalma az új Polgári Törvénykönyvben. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2007/6. 22-25.
- BOTOS GÁBOR A környezetvédelemről szóló T/196. számú törvényjavaslat a büntetőjog vetületében. *Magyar Jog*, 1995/6, 334-336.
- BOYLE, ALLAN E. Globalising environmental liability: the interplay of national and international law. In: WINTER, GERD (ed.): *Multilevel Governance of Global Environmental Change. Perspectives from Science, Sociology and the Law*. Cambridge University Press 2006. 559-586.
- BOYTHA GYÖRGY A személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankcionálása. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/1. 3-6.
- BOWMAN, MICHAEL Biodiversity, Intrinsic Value and Harm. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, (2002a) ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 41-62.
- BOWMAN, MICHAEL The Definition and Valuation of Environmental Harm: An Overview. In: (2002b) BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 1-16.
- BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.) *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002.
- BRACK, DUNCAN Illegal Logging and the Illegal Trade in Forest and Timber Products. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 39-53.
- BRANS, EDWARD The EC White Paper on Environmental Liability and the Recovery of Damages for Injury to Public Natural Resource. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 323-339.
- BRATSPIES, REBECCA M. – MILLER, RUSSELL *Transboundary Harm in International Law. Lessons from the Trail Smelte Arbitration*. Cambridge University Press 2006.

A. (ed.)

BREHÓSZKI MÁRTA Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a „lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban. Phd értekezés. [<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Breh%C3%B3szki%20M%C3%A1rta%20PhD.pdf>]

BRUCH, CARL – *Manual on Compliance with and Enforcement of Multilateral Environmental Agreements*. UNEP, 2006.

ELIZABETH

BRUHÁCS JÁNOS A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. *JURA* 2005/1. 48-60.

BRUHÁCS JÁNOS A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere. *Acta Humana* 1991/4. 3-13.

BRUHÁCS JÁNOS *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 1998. (1998)

BRÜGGEMEIER, GERT Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law. In: TEUBNER, GÜNTHER – FARMER, LINDSAY – MURPHY, DECLAN (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility. The Concept and Practice of Ecological Self-Organisation*. Chichester, John Wiley and Son, 1994. 75-97.

BRUNNÉE, JUTTA Common Areas, Common Heritage, and Common Concern. In: Bodansky, Daniel – Brunnée, Jutta – Hey, Ellen (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 550-574.

BUGGE, HANS *Sustainable Development in International and National Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2008.

VOIGT, CHRISTINA (ed.)

BURIÁN LÁSZLÓ A szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség nemzetközi magánjogi szabályainak gyakorlati és elméleti kérdései néhány európai ország jogában. *Állam- és Jogtudomány* 1990/1-4. 143-169.

BURIÁN LÁSZLÓ – KECSKÉS LÁSZLÓ – *Magyar nemzetközi kollíziós magánjog*. Budapest: Logod Bt. 2001. 234-239.

VÖRÖS IMRE

- BURNETT, ANNE ASIL Guide to Electronic Resources for International Law: International Environmental Law, II. Overview.
[<http://www.asil.org/erg/?page=ienvl#III.GeneralSearchStrategies>]
- BUSCH BÉLA *A jogi személy büntetőjogi felelőssége*, In: GELLÉR BALÁZS (szerk.): Békés Imre Ünnepi Kötet. Budapest, ELTE ÁJK, 2000. 59-76.
- BUSCH BÉLA (szerk.) *Büntetőjog. Általános rész. Intézkedések a jogi személyekkel szemben.* Budapest, HVG Orac 2006.
- CALLICOTT, BAIRD J. Animal Liberation: A Triangular Affair. *Environmental Ethics* 1980/2. 311-338.
- CASSOTTA, SANDRA *Environmental Damage and Liability Problems in Multilevel Context. The Case of the Environmental Liability Directive.* Alphen aan den Rijn, Kluwer 2012.
- CHRISTIÁN LÁSZLÓ *A közigazgatási büntető szankciók rendszere.* PPKE JÁK 2014. 10-21.
- COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.) *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions.* Groningen, Europa Law Publishing 2004.
- CRAIG, PAUL – DE BÚRCA, GRÁINNE *EU Law: Text, Cases and Materials. 5th edition.* Oxford University Press 2011.
- CRAWFORD, JAMES Hungary's two cases before the World Court. *Iustum, Aequum Salutare* 2005/1. 54-56.
- CZIFRUSZ GYÖRGY Szavatosság és/vagy kártérítés a hibás teljesítés miatt. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2007/4. 31-35.
- CSÁK CSILLA (2012) Felelős magyar környezetvédelem. Pázmány Law Working Papers 2012/29.
[<http://plwp.jak.ppke.hu/hu/muhelytanulmanyok/2012/74-2012-29.html>]
- CSÁK CSILLA (2011) Gondolatok a szennyező fizet elvének alkalmazási problémáiról. *Miskolci Jogi Szemle* 2011. különszám 31-45.
- CSÁK CSILLA (2012c) Helyreállítási kötelezettség a közjog és a magánjog metszetében. In: CSÁK CSILLA (szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében.* Miskolci Egyetem 2012. 26-39.
- CSÁK CSILLA (2011b) A hulladék fogalmának értelmezése az uniós ítélkezési gyakorlat alapján. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica* Tomus XXIX/2. 2011. 423–434.
- CSÁK CSILLA A jogi szabályozás aktualitásai a fenntarthatóság jegyében. *Műszaki*

- (2013) *Földtudományi Közlemények* 2013/1. 71-81.
- CSÁK CSILLA (2012a) A környezeti kárfelelősségi rendszerek dogmatikai alapjai. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 16-26.
- CSÁK CSILLA (2012b) A környezeti károk tipológiája. *Miskolci Jogi Szemle* 2012/2. 5-23.
- CSÁK CSILLA (2012d) A környezetjogi felelősség érvényesítésének pénzügyi biztosítékai. A Collegium Doctorum jubileumi konferencia előadása. Miskolc, 2012.
[<http://www.unimiskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Cs%E1k%20Csilla.pdf>]
- CSÁK CSILLA (2012d) *A környezetjogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012.
- CSÁK CSILLA (2008) *Környezetjog I. Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*. Miskolc, Novotni Alapítvány 2008.
- CSÁKÓ GYÖRGYI *A károsult védelme a felelősségbiztosításban*. Phd értekezés 2000.
[http://phd.lib.unimiskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5610_section_854.pdf]
- CSANÁDI MÁRIA *Környezetvédelmi garanciák a privatizációban*. Budapest, GJW-Consultatio 1999.
- CSAPÓ ORSOLYA *A környezeti károkért való felelősség kérdése az Európai Unióban*. *Iustum Aequum Salutare* 2007/3. 139–157.
- CSAPÓ ORSOLYA - HARANGOZÓ GÁBOR - KISZELA GERGŐ *Kötelező és önkéntes környezeti tájékoztatás, különös tekintettel a szennyezés-kibocsátásokra. Kutatási jelentés*. Budapest, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, 2004. 7-43.
- CSEH TAMÁS *A vezető tisztségviselő döntési felelőssége és az üzleti kockázat*. *Gazdaság és Jog* 2012/9. 3-8.
- CSERÉP ATTILA – FÁBIÁN ADRIÁN – RÓZSÁS ESZTER *Kommentár a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Budapest, CompLex Kiadó, 2013.
- CSERNY ÁKOS *A kormány és a kormány tagjainak politikai felelőssége*. *Magyar Jog* 2010/1. 13-22.

- CSIGÉNÉ NAGYPÁL NOÉMI A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz. Doktori értekezés, 2008.
[http://www.kornygazd.bme.hu/doktori/phds/DSZ02/CsigeneNagypalN/Csigene_ertekezés.pdf]
- CSINK LÓRÁND – T. KOVÁCS JÚLIA Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle* 2013/4. [<http://jesz.ajk.elte.hu/csink56.pdf>]
- DAVIES, PETER G. *European Union Environmental Law: An Introduction to Key Selected Issues*. Aldershot, Ashgate Publishing 2004.
- DAY, CATHERINE Need for an Effective Application of Environmental Law. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 123-129.
- DEÁK BEÁTA Az európai uniós alapjogvédelem iránti szükségesség kibontakozása, az alapjogok védelemének egy újabb állomása. In: KECSKÉS GÁBOR (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2013*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013. 73-100.
- DE CENDRA DE LARRAGÁN, JAVIER Liability of Member States and the EU in view of the international climate change framework: between solidarity and responsibility. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 55-90.
- DE LA FAYETTE, LOUISE The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 149-190.
- DELI GERGELY Észrevételek a jogi felelősség fogalmáról. A censori regimen morum mint a felelősségre vonás intézménye. *Iustum, Aequum Salutare* 2007/2. 159-177.
- DE SADELEER, NICOLAS (2002) *Environmental Principles – From Political Slogans to Legal Rules*. Oxford University Press 2002.
- DE SADELEER, NICOLAS (2004) Environmental Principles, Modern and Post-modern Law. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 225-238.
- DE SADELEER, NICHOLAS (2014) *EU Environmental Law and the Internal Market*. Oxford University Press 2014.
- DE SADELEER, The Polluter-pays Principle in EU Law – Bold Case Law and Poor

- NICHOLAS (2012) Harmonisation. Pro Natura: Festschrift Til H. C. Bugge, Oslo, Universitetsforlaget, 2012. 405-419.
- DE SADELEER,
NICHOLAS (2013) The principle of a high level of environmental protection in EU law: policy principle or general principle of law?' In: Mijörättsliga perspektiv och tankevändor. Vänbok till Jan Darpö & Gabriel Michanek, Uppsala, Iustus Förlag, 2013, 447-465
- DE SADELEER,
NICHOLAS (2010) The principles of prevention and precaution in international environmental law: two heads of the same coin? In: FITZMAURITZ, MALGOSIA – ONG, DAVID M. – MERKOURIS, PANOS (ed.): *Research Handbook on International Environmental Law*. Edward Elgar Publishing 2010. 182-199.
- DEZSŐ ADRIENN –
JUHÁSZ ZOLTÁN Az ombudsmani gyakorlat érintettsége a polgári jogi kártérítési felelősséggel és a biztosítás jogintézményével összefüggésben. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 56–82.
- DHONDT, NELE *Integration of Environmental Protection into other EC Policies*, Europa Law Publishing, Groningen, 2003. 81-84.
- DUPUY, PIERRE-
MARIE Formation of Customary International Law and General Principles. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 449-467.
- DZSULA MARIANNA A vezető tisztségviselő felelősségével kapcsolatos jogalkalmazási problémák I. *Céghírnök* 2012/12. 3-7.
- EBBENSSON, JONAS Public Participation. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 681-704.
- EMLA A környezeti károkért való felelősség – Az EU környezeti felelősségi irányelvének átültetése a magyar jogrendszerbe. EMLA 2012.
[http://emla.hu/aa2.10.0/img_upload/f1b7fd0e4cde967799ab3c249bb8f4f4/A_kornyezeti_felelosseg_iranyelvenek_hazai_atultetese_final_1.pdf]
- EÖRSI GYULA (1961) *A jogi felelősség alapproblémái: a polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémia 1961.
- EÖRSI GYULA *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és

- (1966) Jogi Könyvkiadó 1966.
- EÖRSI GYULA - *A Polgári Törvénykönyv magyarázata I.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 485.
- GELLÉRT GYÖRGY (szerk.)
- EVANS, MALCOLM - *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives.* Oxford, Portland, Hart 2013.
- KOUTRAKOS, PANOS (ed.)
- FANTOLY ZSANETT *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége.* Budapest, HVG-Orac 2008.
- (2008)
- FANTOLY ZSANETT A jogi személy büntetőjogi felelőssége Btk-ba bevezetésének szükségességéről. *Jogelméleti Szemle*, 2001/2.
- (2001) [<http://jesz.ajk.elte.hu/fantoly6.html>]
- FARKAS ÁKOS Európai büntetőjog Amszterdam és Nizza után. *Európai Jog* 2001/2. 12-17.
- (2001)
- FARKAS ÁKOS Kárjótétel és büntetőjog, avagy hogyan kapcsolódhat egymáshoz elmélet és jogalkotás. *Magyar Jog* 1994/7. 443-444.
- (1994)
- FARKAS A kölcsönös megfeleltetés környezetjogi aspektusai. Doktori értekezés 2012. [http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1498/1/A_k%C3%B6lcs%C3%B6n%C3%B6s_megfeleltet%C3%A9s_k%C3%B6rnyezetjogi_aspektusai.pdf]
- CSAMANGÓ ERIKA
- FAURE, MICHAEL – Should Europe Harmonise Environmental Liability Legislation? *Environmental Liability* 2001/5. 217-237.
- DE SMEDT, KIRSTEL
- FAURE, MICHAEL – *Final Report. Criminal Penalties in EU Member States' Environmental Law.* Maastricht European Institute for Transnational Legal Research Faculty of Law, Maastricht University and Institute for Criminal Law and Criminology Faculty of Law, University of Berne, Maastricht, 2002.
- HEINE, GÜNTER
- FAURE, MICHAEL – *Climate Change Liability.* Cheltenham, Edward Elgar 2011.
- PEETERS, MARJAN (ed.)
- FAZEKAS *Magyar közigazgatási jog. Általános rész.* Budapest, Osiris 2003.
- MARIANNA –
- FICZERE LAJOS
- FEHR, KARL-HEINZ Liability Directive – a Useful Tool for Nature Protection? *Journal for*

- FRIEDRICH, BARBARA – SCHEIL, SUSANNE *European Environmental and Planning Law* 2007/2. 110-116.
- FÉZER TAMÁS (2011b) *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban.* Budapest, HVG-Orac, 2011.
- FÉZER TAMÁS (2013) Az állam kártérítési felelősségének változatai Európában. *Európai Jog* 20013/3. 1-10.
- FICZERE LAJOS A környezetvédelem szabályozása és igazgatása a KGST-országokban és a környezetvédelmi együttműködés a KGST keretében. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog.* Akadémiai Kiadó 1981. 132-148.
- FISCHER, JOSCHKA Az államszövetségtől a föderációig. Gondolatok az európai integráció végcéljáról. *Európai Szemle* 2000/2. 3-14.
- FITZMAURICE, MALGOSIA International Responsibility and Liability. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford University Press 2007. 1010-1035.
- FODOR ANDRÁS A másért való felelősség szabályainak változásai az új Polgári Törvénykönyvben. *Themis* 2013/12. 121-144.
- FODOR LÁSZLÓ (2007) A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2007/1. 5-19.
- FODOR LÁSZLÓ (2012a) Az Alaptörvény esete a szennyező hulladékokkal és az európai jog. *Magyar Jog* 2012/11. 641-652.
- FODOR LÁSZLÓ (2012b) Fenntarthatósági indikátorok a jogi szabályozás hatásvizsgálatában. Pázmány Law Working Papers 2012/04.
[<http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-04-Fodor.pdf>]
- FODOR LÁSZLÓ (2001) Kezünkben a jövőnk – az Európai Közösség 6. környezetvédelmi akcióprogramja. *Európai Jog* 2001/4. 12-21.
- FODOR LÁSZLÓ (2014) *Környezetjog.* Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó 2014.
- FODOR LÁSZLÓ (2006) *Környezetvédelem az Alkotmányban.* Budapest, Gondolat – Debreceni Egyetem ÁJK 2006.
- FODOR LÁSZLÓ *Környezetvédelmi jog és igazgatás.* Debrecen, Egyetemi jegyzet, 2007.

- (2007)
- FODOR LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996.
- FÓNAGY SÁNDOR A társaság jogi személyiségevel visszaélő tulajdonos, illetve a vezető tisztségviselő kárfelelőssége. *Gazdaság és Jog* 2010/9-10. 9-16.
- FÖLDI ANDRÁS (1988) *A jogi felelősség fogalmáról.* Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XXX., 1988.
- FÖLDI ANDRÁS (2004) *A másért való felelősség a római jogban – jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel.* Budapest, Rejtjel 2004.
- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR *A római jog története és intézményei.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- FÖLDVÁRI JÓZSEF *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris 1998.
- FRENCH, DUNCAN A fejlődő országok és a nemzetközi környezetvédelmi jog: A differenciált felelősség jelentősége. *Magyar Jog* 2002/9. 552-561.
- FRIEDERY RÉKA Konferencia az Európai Alkotmány jelentőségéről. *Állam- és Jogtudomány* 2003/3-4. 347-354.
- FRIEHE, HEINZ- JOSEF Europäische Tendenzen der Umwelthaftung. In: In: NICKLISCH, FRITZ: *Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht.* Heidelberg, C. F. Müller 1995. 47-68.
- FRITZ ÉVA A vállalati morál és a vállalat jogi felelőssége. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 357-377.
- FUGLINSZKY ÁDÁM (2008) Felróható károsult közrehatás és kárenyhítési kötelezettség a magyar polgári jogban. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2008/4. 3-23.
- FUGLINSZKY ÁDÁM (2009) Létezik-e osztott okozatosság, avagy a kármegosztás új útjairól. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata.* Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 149-164.
- FUGLINSZKY ÁDÁM (2007) Megy-e kártérítési jogunk az előreláthatósági klauzula által elébb? Felróhatóság, adekvát kauzalitás és előreláthatóság a szerződésszegéssel okozott következménykárok kezelésében. In: GÖRÖG MÁRTA (szerk.): *Acta Conventus de Iure Civili Tomus VII.* Szeged, Lectum, 2007. 225-260.

- FUGLINSZKY ÁDÁM (2007) A teljes kártérítés elve, kritikája és korlátai. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2007. 201-218.
- FÜLÖP GYÖRGYI Az állam kártérítési felelőssége a közösségi jog megsértése esetén. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/5. 18-23.
- FÜLÖP SÁNDOR (2001a) A környezetvédelmi jog néhány belső ellentmondása: szükség van-e újrakodifikációra? In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszzerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 139-159.
- FÜLÖP SÁNDOR (2012) Az egészséges környezethez való jog és a jövő nemzedékek érdekeinek védelme az Alaptörvényben. In: CSÁK CSILLA (szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*. Miskolci Egyetem 2012. 76-87.
- FÜLÖP SÁNDOR (2001b) Környezetvédelmi engedélyezés. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 137-168.
- GAJDICS ÁGNES A környezeti felelősség érvényesülése a hazai jogban. Esettanulmány. EMLA 2012.
[http://emla.hu/aa2.10.0/img_upload/f1b7fd0e4cde967799ab3c249bb8f4f4/Kornyezeti_felelosseg_esettanulmany_1.pdf]
- GANCZER MÓNIKA Az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének ratifikációja és annak buktatói. *Állam- és Jogtudomány* 2007/1. 99-148.
- GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA (2010a) Alapjogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban az Európai Unióban és ennek lehetséges hatásai a magyar jogra. *Állam- és Jogtudomány* 2010/3. 225-258.
- GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA (2010b) Az emberi jogok alkalmazásának lehetőségei a rendes bíróságokon különös tekintettel a magánjogi jogvitákra. Doktori értekezés, 2010.
[http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/OroszF/Disszertacio_Gardos-O%20F.pdf]
- GATTER LÁSZLÓ A bírói gyakorlat alakulása a környezetkárosítással kapcsolatos hatósági döntések tükrében. *Magyar Közigazgatás* 2002/4. 205-207.
- GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2009) *Az engedély szerepe a környezetvédelemben*. Budapest, HVG-Orac 2009.
- GELLÉRTHEGYI Az Európai Unió környezeti szabályozása fejlődésének hatása a hazai

- ISTVÁN (2014) környezetvédelmi igazgatás fejlesztésére. *Pro Publico Bono Online* 2011/1. [<http://www.propublicobono.hu/pdf/Gell%C3%A9rthegyi%202.pdf>] [letöltve: 2014. I. 28.]10.
- GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2002a) Az integrált szennyezés-megelőzés és ellenőrzés rendszere az Európai Unióban és a magyar jogharmonizáció. *Európai Jog* 2002/3. 35-37.
- GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2008) *Környezetvédelem. A környezetvédelmi közigazgatási perek bírói gyakorlata 2002-2007*. Budapest, HVG-Orac 2008.
- GELLÉRTHEGYI ISTVÁN (2002b) *Környezetvédelmi döntvénytár: a Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség jogerősen befejezett közigazgatási pereinek gyakorlatából 1995-2001*. Budapest, HVG-Orac 2002.
- GELLÉRTHEGYI ISTVÁN – UTTÓ GYÖRGY *A közigazgatási szervek, a nyomozó hatóságok és a bíróságok kárfelelőssége 1996-2002*. Budapest, HVG-Orac 2003.
- GONDI FERENC – JANCSÓ GÁBOR A környezetvédelmi szakértői tevékenység. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 303-339.
- GOURITIN, ARMELLE Potential liability of European States under the ECHR for failure to take appropriate measures with a view to adaptation to climate change. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability*. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 134-164.
- GÖNCZÖL KATALIN A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája. *Büntetőjogi Kodifikáció* 2007/2. 3-7.
- GÖRGÉNYI ILONA (2006) *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. HVG-Orac, Budapest, 2006.
- GÖRGÉNYI ILONA (2001) A környezet büntetőjogi védelme és a jogi személy felelőssége. In: RÓTH ERIKA (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó 2001. 49-62.
- GÖRGÉNYI ILONA (2002) A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle* 2002/10. 39-50.
- GÖRGÉNYI ILONA (1997) A környezetvédelmi büntetőjog alapp problémái. In: FARKAS ÁKOS – GÖRGÉNYI ILONA – LÉVAI MIKLÓS (szerk.): *Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor 70. születésnapjára*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1997. 21-36.
- GÖRGÉNYI ILONA A környezetvédelmi büntetőjog megújulása az új évezredben. *Miskolci Jogi*

- (2011) *Szemle* 2011. különszám 94-105.
- GRANT, MALCOLM Environmental Liability. In WINTER, GERD (ed.) *European Environmental Law* Dartmouth Publishing, Aldershot 1996.
- GROSSCHMID BÉNI *Fejezetek kötelmi jogunk köréből II.* Budapest, Athenaeum 1900.
(ZSÖGÖD BENŐ)
- GYÖRGYI KÁLMÁN Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban. *Acta Juridica et Politica* 1996. 85-100.
- HALMAI GÁBOR Becsületvédelem és sajtószabadság. *Fundamentum* 2004/4. 91.
- HALMAI GÁBOR – Vélemény Magyarország új alkotmányos rendjéről. *Fundamentum* 2012/1.
SCHEPPELE, KIM 5-34.
- LANE
- HANDL, GÜNTHER Transboundary Impacts. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford University Press 2007. 531-550.
- HARMATHY ATTILA Az Európai Unió alapjogi chartája és a nemzetközi jogalkalmazás. *Állam- és Jogtudomány* 2009/3. 273-291.
(2009)
- HARMATHY ATTILA Jogpolitika – polgári jog. *Magyar Jog* 2010/12. 705-719.
(2010)
- HARMATHY ATTILA Liability of state organs and civil law liability for environmental damage.
(1995) In: VON BAR, CHRISTIAN (hrsg.): *Internationales Umwelthaftungsrecht I.* Carl Heymanns Verlag, Köln 1995. 3-14.
- HATI CSILLA A társadalomra veszélyességben való tévedés. *Büntetőjogi Szemle* 2012/3. 11-18.
- HAVASI PÉTER A személyek polgári jogi védelmére vonatkozó szabályozás kritikai
(2002) elemzése, javaslat az új szabályozásra. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2002/1. 10-18.
- HAVASI PÉTER Negyedik Rész XXVII. és XXVIII. Cím. In: WELLMANN GYÖRGY (szerk.):
(2013) *Kötelmi jog: harmadik, negyedik, ötödik és hatodik rész. Az új Ptk. magyarázata VI/VI.* Budapest, HVG Orac, 2013. 462-508.
- HEGEDŰS CSABA Valóban a bányászat lehet elsődleges felelőse az egyes környezeti ártalmaknak? *Bányászat* 2012/3. 20-22.
- HEINE, GÜNTER – Approximation of European Criminal Legislation. In: COMTE, FRANÇOISE –
RINGELMANN, KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of*

- CHRISTOPH *Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 199-217.
- HERCZEG ISTVÁN Nemzetközi egyezmény az államok kárfelelősségéről. *Magyar jog és külföldi jogi szemle* 1973/7. 415-419.
- HINTEREGGER,
MONIKA (ed.) *Environmental Liability and Ecological Damage in European Law*. Cambridge University Press, 2008.
- HOLÉ KATALIN A környezetvédelmi büntetőjog és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: GELLÉN BALÁZS (szerk.): Békés Imre ünnepi kötet. Budapest, ELTE ÁJK 2000. 178-190.
- HOLTBY, KAREEN *International Environmental Liability and Barriers to Trade. Market Access and Biodiversity in the Biosafety Protocol*. Cheltenham, Edward Elgar, 2007.
- L. – KERR,
WILLIAM A. –
HOBBS, JILL E.
- HOLZHEU, THOMAS *Umweltpolitik durch Haftungsregeln. Schadenverhütung und Risikoallokation*. München, V. Florentz 1994.
- HORVÁTH GERGELY A „jó gazda gondosságának” normatív kibontása az agrár-környezetjogban. (2011) *Jog – Állam – Politika* 2011/1. 25-48.
- HORVÁTH GERGELY A környezetjog és az agrárjog közeledése, találkozási és metszete a magyar jogrendszerben. *Állam- és Jogtudomány* 2007/2. 333-355.
- HORVÁTH GERGELY Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: SZOBOSZLAI-KISS KATALIN – DELI GERGELY: *Tanulmányok a 70. éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas Győr, 2013. 222-234.
- HORVÁTH
ZSUZSANNA (2013) A környezeti integráció alapelve – gondolatok az EU 7. környezeti cselekvési programja kapcsán. *Pro Futuro* 2013/1. 31-51.
- HORVÁTH
ZSUZSANNA (2002) Az Európai Közösség környezeti jogának végrehajtása: a tagállamok kötelezettségei. *Európai Jog* 2002/3. 26-34.
- HORVÁTH
ZSUZSANNA –
BÁNDI GYULA –
ERDEY GYÖRGY –
POMÁZI ISTVÁN *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása*. Budapest, KJK Kerszöv, 2004.
- INSURANCE EUROPE Briefing note: Survey of environmental liability insurance developments. 2014 June [<http://www.biztositasiszemle.hu/files/201407/briefing-note-eld.pdf>]

- ITTZÉS DÁVID Egészség vagy munka? Az egészséges környezethez való jog megvalósulása a munkaviszonyban. *Debreceni Jogi Műhely* 2009/4. 43-50.
- JAKAB ANDRÁS *A magyar jogrendszer szerkezete.* Phd értekezés. 2005. (2005) [http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5617_section_1091.pdf]
- JAKAB ANDRÁS A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *IAS* 2007/1. (2007) 189-214.
- JAKAB NÓRA – Ellentétek és kapcsolatok a magyar munkajogi, és polgári jogi szabályozás PRUGBERGER között. *Jogtudományi Közlöny* 2014/10. 477-485.
- TAMÁS
- JANS, JAN H. – *National Courts and EU Environmental Law.* Groningen, Europa Law MACRORY, Publishing 2013.
- RICHARD –
- MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.)
- JANS, JAN H. – *EU Environmental Law After Lisbon.* 4th edition Groningen, Europa Law VEDDER, HANS H. Publishing 2012.
- B.
- JÁVOR BENEDEK *A jövő nemzedékek jogai.* Budapest: Végegylet, 2000. (szerk.)
- JENOVAI PETRA Emberi környezet – polgári jogi felelősség. In: *Acta conventus de iure civili tomus VIII.* Szeged, Lectum, 2008. 15-71.
- JÓJÁRT ESZTER Az esély elvesztése, mint kár? *Jogtudományi Szemle* 2000/12. 518-533.
- JUHÁSZ ZOLTÁN Katasztrófakár és állami kárenyhítés – ombudsmani nézőpontból. *Themis* 2011/12. 48-60.
- JULESZ MÁTÉ A környezetvédelem és a magatartástól eltiltás néhány aspektusa. *Magyar Jog* 2005/6. 357-359.
- JULESZ MÁTÉ A környezetvédelem közigazgatási jogi determináltsága. *Magyar Jog* 2010/10. 589-596.
- JULESZ MÁTÉ A környezetvédelem polgári jogi vonatkozásai. Phd értekezés 2007. [http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Julesz_Mate_ertekezes.pdf]

- JULESZ MÁTÉ Gondolatok a termékfelelősségről, a termékszavatosságról és a környezetvédelmi magánjogról. *Magyar Jog* 2007/1. 45-48.
- JULESZ MÁTÉ Környezetjogi értékelemzés. *Magyar Jog* 2008/4. 193-201.
- JULESZ MÁTÉ Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció. *JURA* 2008/2. 64-76.
- JULESZ MÁTÉ Prevenció és reparáció a környezetvédelmi magánjogban. *Magyar Jog* 2006/3. 162-168.
- JULESZ MÁTÉ The New Hungarian Constitution (Basic Law) of 2011 and Environmental Protection. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/2. 36-38.
- KARL, HELMUT Europäische Umweltpolitik im Spannungsfeld von Zentralität und Dezentralität. In: ZIMMERMANN, KLAUS W. – HANSMEYER, KARL-HEINRICH – HENRICHSMEYER, WILHELM: *Umwelt und Umweltpolitik in Europa: Zwischen Vielfalt und Uniformität*. Bonn, Europa Union Verlag 1995. 139-181.
- KARSAI DÁNIEL A jogalkotással okozott kárról. *Jogtudományi Közlöny* 2014/6. 309-315.
- KARSAI KRISZTINA Az európai büntetőjog rögös útján. *Magyar Jog* 2006/1. 1-10.
- KECSKÉS GÁBOR (2012a) A felelősségi kérdések megjelenése a biodiverzitás témakörében. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 92-100.
- KECSKÉS GÁBOR (2007) A klasszikus nemzetközi jogi szankcióval kapcsolatos felfogások a magyar jogirodalomban – kitekintéssel a hatályos nemzetközi jogra. *Állam- és Jogtudomány* 2007/3. 489-508.
- KECSKÉS GÁBOR (2012c) A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés 2012.
[<http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf>]
- KECSKÉS LÁSZLÓ (1994a) A 169-es levéltől a Francovich jelenségig (Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése) *Magyar jog* 1994/4. 193-203.
- KECSKÉS LÁSZLÓ (2006) A civilizisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog* 2006/5. 3-13.
- KECSKÉS LÁSZLÓ (1994b) Az EK jog: a nemzetközi szerződések és az irányelvek közvetlen hatálya. *Jogtudományi Közlöny* 1994/11. 436-446.

- KECSKÉS LÁSZLÓ Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségzegéseinek típusai. (1994c) *Magyar Jog* 1994/12. 705-710.
- KECSKÉS LÁSZLÓ *EU-jog és jogharmonizáció*. 3. kiadás Budapest, HVG Orac 2009. (2009)
- KECSKÉS LÁSZLÓ Európa-jogi tapasztalatok az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének megalapozásához. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/4. 4-10. (2003)
- KECSKÉS LÁSZLÓ A Francovich ítélet. *Európai jog* 2001/ 2. 28-30. (2001a)
- KECSKÉS LÁSZLÓ A jogalkotásért és jogharmonizációért való állami felelősség. *Jogtudományi Közlöny* 2001/5. 235-246. (2001c)
- KECSKÉS LÁSZLÓ *Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. (1988)
- KECSKÉS LÁSZLÓ A post-francovich jelenség kialakulása. *Európai jog* 2001/ 2. 3-11. (2001b)
- KECSKÉS LÁSZLÓ Tíz év múlva... Az Európai Bíróság legújabb post-francovich ítéletei: a felelősségi kritériumok differenciálódása. *Európai jog* 2001/ 4. 8-12. (2001d)
- KEREKES SÁNDOR Gazdaság és környezetvédelem. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 61-72.
- KEREKES SÁNDOR – A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei. Budapest, KJK-SZLÁVIK JÁNOS Kerszöv, 2003.
- KERÉNYI ATTILA *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Szeged, Mozaik, 1995.
- KILÉNYI GÉZA *A környezetvédelmi jog elméleti alapjai*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet 1979. (1979)
- KILÉNYI GÉZA A közigazgatási anyagi- és eljárásjog kodifikációja és ennek hatása a közigazgatási bíráskodásra. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 8-29. (2001)
- KILÉNYI GÉZA *A közigazgatási jog nagy kézikönyve*. Budapest, Complex, 2008. 1230. (szerk.)
- KIRÁLY TIBOR A szabálysértések. *Állam és Igazgatás* 1955/9. 549-555.
- KIRS ESZTER A környezet védelme a nemzetközi büntetőjogban. In: RAISZ ANIKÓ

- (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 101-107.
- KISS, ALEXANDRE (2005) Public Lectures on International Environmental Law. In: BRADBROOK, ADRIAN J. – LYSTER, ROSEMARY – OTTINGER, RICHARD L. – XI, WANG (ed.): *The Law of Energy for Sustainable Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 6-36.
- KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (2004) *International Environmental Law*. Nairobi, UNEP, 2004.
- KISS, ALEXANDRE – SHELTON, DINAH (1997) *Manual on European Environmental Law*. Cambridge University Press, 1997.
- KISS GÁBOR A felszámoló kártérítési felelőssége. *Gazdaság és Jog* 2009/10. 15-18.
- KIS NORBERT – NAGY MARIANNA *Európai közigazgatási büntetőjog*. Budapest, HVG-Orac, 2007.
- KISS PATRIK A környezetvédelmi büntetőjog aktuális problémái a nemzetközi instrumentumok és sztenderdek tükrében. *Agrár- és Környezetjog* 2012. hallgatói különszám 28-36.
- KOCSIS GYULA Az ügyészi eljárások tapasztalatai. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 267-302.
- KOCSIS-KUPPER ZSUZSANNA (2002) A romániai eredetű cianid-szennyezés hatása az európai és a nemzetközi környezetjogra. *Európai Jog* 2002/3. 14-19.
- KOCSIS-KUPPER ZSUZSANNA (2003) *Nemzetközi környezetjog*. Budapest, ELTE JTI 2003.
- KOI GYULA Lehetséges értelmezési tartományok a közérdek köréből. *Állam- és Jogtudomány* 2005/1-2. 77-106.
- KOMÁROMI LÁSZLÓ Felelősség a környezeti károkért. (Megjegyzések egy európai uniós direktíva margójára) In: NOCHTA TIBOR – BÖLCSKEI JÁNOS (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára - tanítványaitól*. Budapest, Szent István Társulat 2004. 227-243.
- KONTOR ESZTER – KÖHALMI LÁSZLÓ Környezeti büntetőjog. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 221-

- 266.
- KÓNYA ISTVÁN (szerk.) *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára.* Budapest, HVG-Orac, 2013. 132.
- KOVÁCS ÁGNES (2005) A környezet büntetőjogi védelmének közösségi szabályairól. *Belügyi Szemle* 2005/5. 123-133.
- KOVÁCS ÁGNES (2004) A polgári jogi felelősség kérdése a környezetjogban. In: NOCHTA TIBOR – BÖLCSKEI JÁNOS (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára - tanítványaitól.* Budapest, Szent István Társulat 2004. 257-269.
- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY A polgárok igazságszolgáltatáshoz és jogszolgáltató szervezetekhez való hozzáférése környezetvédelmi ügyekben – nemzeti sajátosságok és az uniós jog hatásai. *Kúriai Döntések* 2013/3. 317-320.
- KOVÁCS ANDREA A környezetjogi felelősség büntetőjogi vonatkozásai. *Themis* 2011/12. 61-86.
- KOVÁCS ERZSÉBET Társadalmi felelősség a biztosítási üzleti döntésekben. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei.* Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 82–98.
- KÖHALMI LÁSZLÓ (2012b) Európai biztonság, avagy az egységes európai büntetőjog víziója. In: GAÁL GYULA - HAUTZINGER ZOLTÁN (szerk.): *A rendészettudomány határhövelei „Tanulmányok a Pécsi Határőr Tudományos Közlemények első évtizedéből”* Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport 2012. 257-276.
- KÖHALMI LÁSZLÓ (2004) A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle* 2004/7-8. 191-201.
- KÖHALMI LÁSZLÓ (2010) A környezet védelme a magyar büntetőjogban. Doktori értekezés 2010. [<http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/kohalmi-laszlo/kohalmi-laszlo-vedes-ertekezes.pdf>]
- KÖHALMI LÁSZLÓ (2012a) A társadalomra veszélyesség fogalma a büntető anyagi kódexekben. *Büntetőjogi Szemle* 2012/2. 15-23.
- KÖHALMI LÁSZLÓ (2006) Az újrakodifikált magyar környezeti büntetőjog. *Magyar Jog* 2006/4. 211-218.
- KRÄMER, LUDWIG (2002) Az Európai Bizottság szerepe a közösségi környezetvédelmi jog átvételének ellenőrzésében. *Európai Jog* 2002/3. 3-9.
- KRÄMER, LUDWIG *Az Európai Unió környezeti joga.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012.

- (2012)
- KRÄMER, LUDWIG Direct Effect and Consistent Interpretation: Strengths and Weaknesses of
(2013) the Concepts. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 53-74.
- KRÄMER, LUDWIG The Genesis of EC Environmental Principles. In: MACRORY, RICHARD
(2004) (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 31-51.
- LÁBADY TAMÁS Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*
(2000) 2000/2. 13-19.
- LÁBADY TAMÁS A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. *Jogtudományi*
(2014) *Közlöny* 2014/4. 169-179.
- LÁBADY TAMÁS *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat 2013.
(2013a)
- LÁBADY TAMÁS *A nem vagyoni kártérítés*. Budapest, ELTE JTI 1991.
(1991)
- LÁBADY TAMÁS *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. (Üzemi balesetek Közlekedésjog*
(1989) *Termékfelelősség Szerződési kockázatok Környezeti károk – és ezek biztosítása)* Pécs, k.n., 1989.
- LÁBADY TAMÁS Negyedik rész: Felelősség a szerződésen kívül okozott kárért. In: VÉKÁS
(2013b) LAJOS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó, 2013. 941-961.
- LACZI BEÁTA A környezet- és természet büntetőjogi védelmének nemzetközi és történeti
(2004a) vonatkozásai, a védelem jogszabályi alapjai. *Magyar Jog* 2004/4. 203-210.
- LACZI BEÁTA A környezet- és természetvédelem büntető anyagi és eljárásjogi kérdései.
(2004b) *Magyar Jog* 2004/9. 513-524.
- LACZI BEÁTA „Irányelv kontra kerethatározat”. Környezetvédelmi büntetőjogi
(2006a) szabályozás az Európai Unióban. *Magyar Jog* 2006/10. 577-590.
- LACZI BEÁTA Környezetvédelem büntetőjogi szabályozása Magyarországon az Európai
(2006b) Bíróság 2005. szeptember 13-i ítéletének fényében. *Magyar Jog* 2006/12. 716- 722.
- LAMM VANDA Ernyő a szerződések felett. Megjegyzések egy új globális nukleáris
(2006) kompenzációs rendszerről. In: PÁZMÁNDI KINGA (szerk.): *Sárközy Tamás*

- ünnepi kötet.* Budapest, HVG Orac 2006. 136-145.
- LAMM VANDA (2001) A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam- és Jogtudomány* 2001/3-4. 251-270.
- LAMM VANDA (2011) Huszonöt évvel Csernobil után: A nukleáris károkért való nemzetközi felelősségi szabályozás fejlődése. *Magyar Tudomány* 2011/6. 694-702.
- LAMM VANDA (2010) Lesz-e egységes európai nukleáris kárfelelősségi jog. In: NÓTÁRY TAMÁS (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára.* Szeged, Lectum 2010. 173-183.
- LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS – ÁDÁM ANTAL (szerk.) *Jogi lexikon.* Budapest, KJK-Kerszöv, 1999
- LAMMERS, JOHAN International Responsibility and Liability for Damage Caused by Environmental Interferences. *Environmental Policy and Law*, Vol. 31 (2001) No. 1, 49.
- LANDI BALÁZS ZOLTÁN Felelősségben gondolkodva. A jogellenesség, mint magatartás-mérték eszmetörténeti áttekintése a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körében. Phd értekezés 2014.
- LANDO, OLE – BEALE, HUGH (eds.) *The Principles of European Contract Law. Parts I and II.* The Hague, Kluwer Law International 2000.
- LANDO, OLE - PRÜM, ANDRÉ - CLIVE, ERIC – ZIMMERMAN, REINHARD (eds) *The Principles of European Contract Law. Part III* The Hague, Kluwer Law International 2003.
- LAVRYSEN, LUC Constitutional Review of European Environmental Law. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law.* Groningen, Europa Law Publishing 2013. 109-144.
- LENKOVICS BARNABÁS (2011) A fenntartandó magánjog. *Jog – Állam – Politika* 2011. Különszám 85-94.
- LENKOVICS BARNABÁS (1980) A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban.*

- Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 317–339.
- LENKOVICS
BARNABÁS (2009) A magánjog ember és társadalomképe. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 197-208.
- LENKOVICS
BARNABÁS (2001) A polgári jog lehetőségei a környezet védelmében. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 30-45.
- LÉVAY MIKLÓS A büntetőjog társadalmi szerepének változása Magyarországon 1985-től 2005-ig. *Magyar Jog* 2006/12. 705-715.
- LIGETI KATALIN (2004) *Büntetőjog és bűnügyi együttműködés az Európai Unióban*. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004.
- LIGETI KATALIN (1998) Az Európai Közösség büntetőjoga. *Állam és Jogtudomány* 1998/3–4. 358.
- LIGETI MIKLÓS Veszélyeshulladék-bűncselekmények Magyarországon. *Belügyi Szemle* 2005/5. 52-89.
- MACRORY,
RICHARD Principles into Practice. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 3-11.
- MACRORY,
RICHARD –
MADNER, VERENA
– MAYR, STEFAN Consistent Interpretation of EU Environmental Law. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 37-52.
- MÁDL FERENC *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének a történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
- MAGRAW, DANIEL
BARSTOW - HAWKE,
LISA D. Sustainable Development. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 613-639.
- MAITRE, ELÉONORE Environmental Liability and the Protection of Biodiversity. An Analysis of European Union and United States Legal Regimes. Jean Monnet Working Paper Series – Environment and Internal Market 2012/6.
[http://www.tradeenvironment.eu/uploads/maitre_working_paper_2012_6.pdf]
- MAJTÉNYI BALÁZS A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága. *Fundamentum*

- (2008) 2008/1. 17-28.
- MAJTÉNYI BALÁZS (2002) Változóban a jogszemlélet? (A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak megjelenése a nemzetközi jogban és a nemzeti jogrendszerekben) *Állam- és Jogtudomány* 2002/3-4. 275-300.
- MAJTÉNYI LÁSZLÓ Észrevételek a jövő nemzedékek jogainak képviseléséhez. In: JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 44-48.
- MARINKÁS GYÖRGY Az őslakosok jogainak megjelenése az Amerikaközi Rendszerben: az őslakosok joga ősi földjeikre. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 108-117.
- MÁRKUS FERENC Az emberi környezet büntetőjogi védelme. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 180-202.
- MARTON GÉZA *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg Kft. 1993.
- MASENKÓ-MAVI VIKTOR Környezetvédelem és emberi jogok az 1990-es években: változatlan összefüggések, változó prioritások. *Állam- és Jogtudomány* 2001/3-4. 263-272.
- MENYHÁRD ATTILA (2007) A kártérítési jog egységesítésére irányuló törekvések Európában. In: BAJORFI ÁKOS – BODZÁSI BALÁZS – MOLNÁR MÁRTA (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003-2004. és 2004-2005. tanév*. Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete 2007. 281-284.
- MENYHÁRD ATTILA (2009) Az emberi jogok magánjogi érvényesülése. In: KISFALUDI ANDRÁS (szerk.): *Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2009. 225-248.
- MENYHÁRD ATTILA (2001) Felelősség szerződésszegésért. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2001/3. 25-26.
- MERRILLS, JOHN G. Environmental Rights. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 663-681.
- METZINGER ÉVA Önkormányzati rendeletalkotás és környezetvédelem, figyelemmel a Bács-Kiskun megyei tapasztalatokra. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE JÁK, 2001. 73-86.

- MOHI CSABA Egységes Európai Belső Piac – Egységes Európai Polgári Törvénykönyv. Távlati vízió, avagy a közeljövő kényszerítő realitása? *Jogtudományi Közlöny* 2010/5. 228-238.
- MOLNÁR AMBRUS (2013a) A nem vagyoni kártérítés bírói gyakorlatának továbbélési lehetőségei az új Polgári Törvénykönyv hatályba lépését követően. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 15–22.
- MOLNÁR AMBRUS (2013b) A sérelemdíj elméleti és gyakorlati kérdései. *Kúriai Döntések* 2013/7. 744-748.
- MOLNÁR OLGA BORBÁLA Alkotmányi értékek az uniós és a magyar jogban. *Állam- és Jogtudomány* 2007/3. 383-410.
- MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL Direct Effect and State Liability. In: JANS, JAN H. – MACRORY, RICHARD – MORENO MOLINA, ANGEL-MANUEL (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 75-108.
- MÜLLER ADRIEN Az Európai Alkotmány által létrehozott uniós jog- és intézményrendszer. *Európai Jog* 2004/6. 3-7.
- MÜLLER-GRAFF, PETER-CHRISTIAN Európai közösségi jog és magánjog. *Magyar Jog* 1995/11. 687-691.
- NAGY BOLDIZSÁR A „jövő nemzedékek jogai” koncepció háttere a magyar és nemzetközi jogban. In: JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 49-59.
- NAGY FERENC (2007) Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog eróziójáról. *Magyar Jog* 2007/2. 65-75.
- NAGY FERENC (2008) Gondolatok a jogi tárgyról. *Büntetőjogi Kodifikáció* 2008/1. 3-8.
- NAGY FERENC (1993) Jóvátétel mint konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. *Kriminológiai Közlemények* 1993/48.
- NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA *A magyar büntetőjog általános része*. Korona Kiadó, Budapest, 1998.
- NAGY KÁROLY *Nemzetközi jog*. Budapest, Püski 1999. 514-575.
- NAGY MARIANNA (1999a) A közigazgatási jogi szankciórendszer és az új szabálysértési törvény. *Jogtudományi Közlöny* 1999/10. 443- 452.
- NAGY MARIANNA Az államigazgatási jogi szankció elméletörténetéről. *Jogtudományi*

- (1999b) *Közlöny* 1999/12. 517-528.
- NAGY NIKOLETTA A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása hazánkban. *Cég és Jog* 2003/12. 17-20.
- NAGY ZOLTÁN Az adó és támogatáspolitikai szabályozás hatékonysága a környezetvédelem területén. Pázmány Law Working Papers 2012/42. [<http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-09-Nagy.pdf>]
- NICKLISCH, FRITZ *Umweltschutz und Umweltprivatrecht. In: NICKLISCH, FRITZ: Umweltrisiken und Umweltprivatrecht im deutschen und europäischen Recht. Heidelberg, C. F. Müller 1995. 9-85.*
- NIGRINY ELEMÉR *Felelősség a dolgozó egészségi károsodásáért. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1983.*
- NOCHTA TIBOR (2005) *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2005.*
- NOCHTA TIBOR (2010) A társasági törvényünk jogrendszerbeli környezetéről. In: *Acta conventus de iure civili tomus X. Szeged, Lectum, 2010. 101-118.*
- NOCHTA TIBOR (2013) A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének mércéjéről és irányairól az új Ptk. alapján. *Gazdaság és Jog* 2013/6. 3-8.
- NOGUERA, ANTONIO VERCHER Some reflections on the Use of Criminal Law for the Protection of the Environment. *Environmental Liability* 2002/3. 107-118.
- NOVÁK ISTVÁN Felelősség – jogi felelősség – eljárásjogi felelősség. In: GÁSPÁRDY LÁSZLÓ – PRUGBERGER TAMÁS – BÍRÓ GYÖRGY (szerk.): *Ünnepi tanulmányok. Novotni Zoltán: a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelet 60. születésnapja alkalmából. Miskolci Egyetem, 1991.*
- PÁNOVICS ATTILA Környezeti szelvényjogok három jogrendszer metszéspontjában. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 138-148.*
- PÁPAI-TARR ÁGNES Merre tovább európai büntetőjog? *Debreceni Jogi Műhely* 2007/4.
- PEETERS, MARJAN The regulators approach of the EU in view of liability for climate change. In: FAURE, MICHAEL – PEETERS, MARJAN (ed.): *Climate Change Liability. Cheltenham, Edward Elgar 2011. 90-133.*
- PESCHKA VILMOS (2001) A kártérítési felelősség morális és etikai kiüresedése. In: BÁN CHRYSSTA (szerk.): *Ius privatum, ius Commune Europae. Liber Amicorum. Studia Ferenc Mádl dedicata. Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi*

- Tanszék 2001.
- PESCHKA VILMOS (1982) A polgári jogi felelősség határai. *Jogtudományi Közlöny* 1982/6. 425-433.
- PÉTER JUDIT (2002a) Fenntartható fogyasztás. *Európai Jog* 2002/3. 20-25.
- PÉTER JUDIT (2002b) Jogalkotási és jogalkalmazási problémák a környezetjog területéről. In: BÁNDI GYULA (szerk): *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, PPKE JÁK 2002. 74-84.
- PETRIK FERENC (2010) A közigazgatási jogviszony fogalma, elhatárolása más jogviszonyoktól. *Magyar Jog* 2010/9. 522-533.
- PETRIK FERENC (2002) *Kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*. Budapest, HVG-Orac, 2002.
- POCZKODI BALÁZS Az atomkárokra vonatkozó szabályozás összevetése a veszélyes üzemi felelősség általános szabályaival. *Themis* 2011/12. 121-135.
- POMÁZI ISTVÁN – SZABÓ ELEMÉR A zöld növekedés mérése. *Statisztikai Szemle* 2013/4. 366-391.
- POPOVICS BÉLA A környezetvédelem és az államelmélet néhány kérdése. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 58-72.
- PRUGBERGER TAMÁS (2012a) Adalék a tágabb értelmű civilisztikai felelősség jogelméletéhez és joggyakorlatához. In: TATTAY LEVENTE – POGÁCSÁS ANETT – MOLNÁR SAROLTA (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 253-265.
- PRUGBERGER TAMÁS – KENDERES GYÖRGY A munkaviszony keretében fennálló kártérítési felelősség új szabályainak egyes problémáiról. *Magyar Jog* 2013/7. 393-402.
- PUSZTAI LÁSZLÓ Gazdasági büntetőjog a változó társadalomban. In: PUSZTAI LÁSZLÓ (szerk.): *II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium*. Budapest, KJK-OKRI, 1994. 141-142.
- RABÓCZKI EDE - BERKES GYÖRGY (szerk.) *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG-ORAC, 2012. 536/1.
- RAISZ ANIKÓ A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy

- (2011) nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle* 2011/1. 90-108.
- REGWELL, CATHERINE The Wrong Trousers: State Responsibility and International Environmental Law. In: EVANS, MALCOLM – KOUTRAKOS, PANOS (ed.): *The International Responsibility of the European Union. European and International Perspectives*. Oxford, Portland, Hart 2013. 257-275.
- ROMÁN RÓBERT A környezet és a természet elleni bűncselekmények az új Büntető Törvénykönyvben. *Agrár- és Környezetjog* 2013/14. 74-98.
- SALJE, PETER – PETER, JÖRG *Umwelthaftungsgesetz (UmweltHG). Kommentar*. 2. Aufl. München, C. H. Beck 2005.
- SAMU MIHÁLY A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.
- SANDS, PHILIPPE *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge University Press, 2003.
- SÁNTHA FERENC (2001) A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók, a büntetőjogi felelősség problémái. In: RÓTH ERIKA (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó 2001. 41-48.
- SÁNTHA FERENC (2005) A szervezetek büntethetőségének elméleti kérdései a magyar büntetőjogban: büntetőjogi felelősség vagy büntetőjogi szankcionálhatóság? In: LIGETI KATALIN (szerk.): *Wiener A. Imre ünnepi kötet*. Budapest, KJK-Kerszöv 2005. 99-112.
- SÁRKÖZY TAMÁS (2002) Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? *Magyar Jog* 2002/8. 449-456.
- SÁRKÖZY TAMÁS (1979) A vállalati jog, mint jogágazat problémájához. *Jogtudományi Közlöny* 1979/12. 795-805.
- SCHANDA BALÁZS – BALOGH ZSOLT (szerk.) Alkotmányjog – Alapjogok. Budapest, PPKE JÁK 2011.
- SCOTT, JOANNE The Precautionary Principle before the European Courts. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 51-75.
- SIPOS KATALIN Európai Unió: civil társadalom – nem-kormányzati szervezetek – konvent.

- Állam- és Jogtudomány* 2003/3-4. 267-289.
- SHELTON, DINAH Equity. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 639-663.
- SIPKA PÉTER Az új Munka Törvénykönyve felelősségi rendszere, figyelemmel az új Polgári Törvénykönyvre. *Magyar Jog* 2013/12. 735-740.
- SISÁK PÉTER A jogi személyek felelőssége a bírói gyakorlat tükrében. In: RÓTH ERIKA (szerk.): *A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó 2001. 29-40.
- SITU, YINGYI – EMMONS, DAVID *Environmental Crime. The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment*. London, Sage 2000.
- SOBOR DÁVID A vezetői felelősség preventív és reparatív funkcióinak érvényesülése a magyar és a francia társasági jogban. *Magyar Jog* 2014/6. 350-359.
- SÓLYOM LÁSZLÓ Biztosítás és egyéb technikák a környezeti károk fedezésére. *Állam- és Jogtudomány* 1978/3. 306-338.
- SÓLYOM LÁSZLÓ (1978)
- SÓLYOM LÁSZLÓ A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In: JÁVOR BENEDEK (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai*. Budapest, Védegylet, 2000. 35-43.
- SÓLYOM LÁSZLÓ (2000)
- SÓLYOM LÁSZLÓ A környezeti kockázatok elosztásának néhány előkérdése. *Jogtudományi Közlöny* 1987/5. 221-226.
- SÓLYOM LÁSZLÓ (1987)
- SÓLYOM LÁSZLÓ *Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, Akadémia, 1980.
- SÓLYOM LÁSZLÓ (1980)
- SÓLYOM LÁSZLÓ A polgári bíróságok környezetvédelmi ítélkezése és a polgári jog új lehetőségei a környezetvédelemben. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 148-180.
- SÓLYOM LÁSZLÓ (1981)
- SÓLYOM LÁSZLÓ *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémia, 1977.
- SÓLYOM LÁSZLÓ (1977)
- SONNENVEND PÁL Az Emberi Jogok Európai Egyezménye mint Európa emberi jogi alkotmánya. In: CSEHI ZOLTÁN – SCHANDA BALÁZS – SONNENVEND PÁL (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat 2012. 326-341.
- SOPOVNE BACHMANN KATALIN A környezetvédelmi igények büntetőjogi és polgári jogi érvényesítésének egyes kérdései bírói szemmel. In: BÁNDI GYULA (szerk.): *A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései*. PPKE

- JÁK, 2001. 110-138.
- SPRÉM ISTVÁN A környezetvédelmi jogalkotás történeti fejlődése és eredményei Magyarországon. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 239-265.
- STERN, NICHOLAS Stern Review on the Economics on Climate Change 2006. [http://mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/~rmclima/pdfs/destaques/sternreview_report_complete.pdf] Összefoglalója magyarul [http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/stern_jelentes_2006_081030.pdf]
- SUGG, IKE C. – KREUTER, URS P. Elephants and Whales as Resources from the Noosphere. In: FREEMAN, MILTON M. R. – KREUTER, URS P. (eds): *Elephants and Whales: Resources for Whom?* New York, Gordon and Breach, 1994. 17-37.
- SZABÓ DÁNIEL A Ptk. 339. § (1) bekezdésének látszólagos módosítása a kontinentális jogfejlődés tükrében. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2007/6. 25-27.
- SZABÓ IMRE (1977) *Jogelmélet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- SZABÓ IMRE (1974) A környezetvédelem a népi demokratikus országokban. *Jogtudományi Közlöny* 1974/10. 537-541.
- SZABÓ MARCEL (2004) A felelősség egyes aktuális nemzetközi és európai jogi kérdései. In: RAFFAI KATALIN (szerk.): *Placet experiri: Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*. Budapest, PPKE JÁK 2004. 276- 280.
- SZABÓ MARCEL (2012a) A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161-174.
- SZABÓ MARCEL (2013a) A környezeti biztosítás, a környezeti kár megelőzésének szolgálatában. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 108–114.
- SZABÓ MARCEL (2012b) Az európai jog és a nemzetközi jogrend – hierarchia és összefonódás. *Állam- és Jogtudomány* 2012/2-3. 191-211.
- SZABÓ MARCEL (2013b) Az Európai Unió Bíróságának hatása a nemzetközi jog fejlődésére. *Európai Jog* 2013/4. 1-8.
- SZABÓ MARCEL (2010) Az Európai Unió nemzetközi jogi felelőssége. *Európai Jog* 2010/6, 12-21.
- SZABÓ MIKLÓS *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bibor, 2006.

(szerk.)

- SZABÓ MIKLÓS *Jogi alapfogalmak.* Miskolc, Bíbor, 2012.
- SZALAY ÁKOS A deliktuális felelősség preventív hatása és a bizonyítási teher megfordítása – egyszerű joggazdaságtani elemzés. *Állam- és Jogtudomány* 2013/1-2. 147-168.
- SZALMA JÓZSEF Okozatosság és polgári jogi deliktuális felelősség. *Jogtudományi Közöny* (1998) 1998/6. 177-188.
- SZALMA JÓZSEF *Okozatosság és polgári jogi felelősség az európai és a magyar jogban.* Miskolc, Novotni Alapítvány, 2000.
- SZALÓKI KITTI A környezetjog – környezeti büntetőjog jogtörténeti állomása. *Agrár- és Környezetjog* 2008/6. 49-61.
- SZEGEDI LÁSZLÓ A társadalmi, érdekvédelmi szervezetek keresetindítási joga környezetvédelmi ügyekben – Eljárásjogi szabályozás európai nyomás alatt? *Themis* 2011/12. 136-153.
- SZEMESI SÁNDOR Környezetvédelmi kérdések az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. In: RAISZ ANIKÓ (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 175-184.
- SZIGETI EDIT Igényérvényesítés a betéti társasággal és annak beltagjával szemben a mögöttes felelősség alapján, különös tekintettel a betéti társaság felszámolásának esetére. *Ars Boni* 2014.
[<http://arsboni.hu/igenyervenyesites-a-beteti-tarsasaggal-es-annak-beltagjaval-szemben-a-mogottes-felelosseg-alapjan-kulonos-tekintettel-a-beteti-tarsasag-felszamolasanak-esetere.html>]
- SZIGETI PÉTER *Jogtani és államtani alapvonalak.* Budapest, Rejtjel, 2002.
- SZILÁGYI PÉTER *Jogi alaptan.* Osiris, Budapest, 2006.
(2006)
- SZILÁGYI PÉTER *Jogi alaptan.* ELTE Eötvös, Budapest, 2011.
(2011)
- SZILÁGYI PÉTER A jogi felelősség alapja – avagy mire jó a felelősségelmélet? In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 57–109.
(1980)
- SZILÁGYI PÉTER A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. *Jogtudományi Közöny* 1986/12. 597-604.
(1986)

- SZILÁGYI SZILVIA A szennyező fizet elve a környezet védelmében. *Iustum, Aequum, Salutare* 2007/3. 215-224.
- SZLÁVIK JÁNOS *Környezetgazdaságtan*. Budapest, Typotex, 2008.
(szerk.)
- SZTANCS EDIT A szennyező fizet elvének megjelenése a magyar polgári jogban, különös tekintettel a veszélyes üzemi felelősség kérdéseire. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/3. 89-106.
(2013a)
- SZTANCS EDIT Az Európai Unió környezetvédelmi jogának alapelemei, különös tekintettel az uniós zajvédelmi szabályozásra. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/2. 52-60.
(2013b)
- TAMÁS ANDRÁS A környezetvédelmi büntetőjog szabályozásának egyes kérdései. *Jogtudományi Közlöny* 1978/6. 336.
- TAMÁS ANDRÁS *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
(szerk.)
- TARKÓ IZABEL Helytállás és felelősség a fizetésektelen gazdasági társaságok tartozásaiért a magyar társasági jogban. *Debreceni Jogi Műhely* 2013/2. 70-94.
ÁGNES
- TATTAY LEVENTE Az európai kártérítési jog alapelvei. *Gazdaság és Jog* 2011/1. 24-27.
- TAUPITZ, JOCHEN Umweltschutz durch zivilrechtliche Haftung. In: NICKLISCH, FRITZ: *Umweltrisiken und Umwelprivatrecht im deutschen und europäischen Recht*. Heidelberg, C. F. Müller 1995. 21-46.
- THORNTON, *Environmental Law*. 2nd ed. London, Sweet & Maxwell 2004.
JUSTINE –
- BECKWITH, SILAS
- TILKI KATALIN A helyi önkormányzatok szerepe a környezetvédelemben. *Ügyészek Lapja* 2010/1. 67-71.
(2010)
- TILKI KATALIN A környezetkárosítás és a természetkárosítás jogalkalmazói gyakorlata. *Ügyészek Lapja* 2004/1. 67-70.
(2004a)
- TILKI KATALIN A környezetvédelem és büntetőjogi megjelenése. *Ügyészek Lapja* 2004/3. 45-57.
(2004b)
- TILKI KATALIN A Vám- és Pénzügyőrség szerepe a környezetvédelemben. *Ügyészek Lapja* 2009/2. 81-85.
(2009)
- TILKI KATALIN Környezetvédelem a büntetőjogban és a szabálysértési jogban. *Belügyi Szemle* 2005/5. 90-101.
(2005)
- TILKI KATALIN Tények a globális klímaváltozásról és a környezetvédelmi szabálysértési

- (2007) jogról. *Ügyészek Lapja* 2007/3. 59-66.
- TÖRÖK TAMÁS A módosult felelősségátvételi szabályok a társasági jogunkban. *Gazdaság és Jog* 2012/6. 3-10.
- TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ Környezetvédelem – munkavédelem. In: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (szerk.): *Környezetvédelem és a jog*. Akadémiai Kiadó 1981. 219-239.
- UBRIZSY, REMO A környezetvédelmi acquis - az Accession acquis belül. *Európai Jog* 2002/3. 10-13.
- SAVOIA
- UDVARHELYI Büntető anyagi jogi jogharmonizáció az Európai Unióban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXI*. 295–315.
- BENCE
- VAJDA PÉTER A környezeti károkért való felelősség. In: BAJORFI ÁKOS – BODZÁSI BALÁZS – MOLNÁR MÁRTA (szerk.): *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 2003-2004. és 2004-2005. tanév*. Budapest, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete 2007. 143-163.
- VALKI LÁSZLÓ Szankció a nemzetközi jogban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 377–401.
- VARGA VIVIEN ÉDA Kit terhelhet felelősség az ingatlan szomszédjogi szabályokat sértő beépítése miatt? *Magyar Jog* 2010/2. 109-115.
- VARGA ZS. ANDRÁS *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség. Alternatív közigazgatási kontroll Magyarországon*. Budapest, Pázmány Press 2012.
- VÁRHEGYI ÉVA A környezeti büntetőjog bírósági gyakorlata, különös tekintettel a természetkárosítás büntette elemzésének tapasztalatai alapján. „A bírósági szervezetrendszer jogalkalmazásának javítása az ítélkezési tevékenység hatékonyságának fokozása érdekében” című OBH projekt 2013.
[http://www.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/eus_projekt_dokumentumok/itelkezesi_gyakorlat_tanulmany.pdf]
- VÁRNAY ERNŐ – *Az Európai Unió joga*. Budapest, KJK Kerszöv 2005.
- PAPP MÓNIKA
- VÉKÁS LAJOS Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. *Magyar Jog* 2002/9. 513-526.
- (2002)
- VÉKÁS LAJOS Sérelemdíj az új Polgári Törvénykönyvben. In: JUHÁSZ ZOLTÁN (szerk.):

- (2013) *Kárfelelősség és a reparáció lehetséges eszközei*. Budapest, Az alapvető jogok biztosa és a Magyar Biztosítók Szövetsége, 2013. 10–15.
- VÉKÁS LAJOS (2005) Sérelemdíj – fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében. *Magyar Jog* 2005/4. 193-207.
- VÉKÁS LAJOS (2001) *Az új polgári törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, HVG-ORAC, 2001. 136.
- VÉKÁS LAJOS (szerk.) *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex, 2013. 32.
- VERES ZOLTÁN Környezetvédelmi szempontok a tulajdonjog korlátozásához. *IAS* 2009/3. 257-284.
- VEZEKÉNYI URSULA A felelősség áttörés jogintézményével kapcsolatos kérdőjelek. *Kúriai Döntések* 2013/8. 849-856.
- VÍGH JÓZSEF (1980) A determinizmus elvének érvényesítése a büntető felelősségre vonásban. In: ASZTALOS LÁSZLÓ – GÖNCZÖL KATALIN (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 109–151.
- VÍGH JÓZSEF (1989) Felelősség és társadalom. In: VÍGH JÓZSEF – POLT PÉTER (szerk.): *Felelősség és társadalom*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 1989. 28-29.
- VÍGH JÓZSEF (2003) A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Jogelméleti Szemle* 2003/2.
- VÍGH JÓZSEF (1998) A kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás. *Magyar Jog* 1998/6.
- VINCZE ATTILA (2009) A közösségi jog megsértése miatti állami kárfelelősség újabb apró betűi. *Jogtudományi Közlöny* 2009/2. 497-504.
- VINCZE ATTILA (2004) Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban? *Polgári Jogi Kodifikáció* 2004/3. 3-13.
- VISEGRÁDY ANTAL (2002) *Jog- és állambölcselet*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2002.
- VÓKÓ GYÖRGY A büntetési teóriák racionalitása. *Büntetőjogi Szemle* 2012/1. 36-50.
- VON BAR, CHRISTIAN *The Common European Law of Torts*. Vol. 2. Oxford, Clarendon Press 2000.
- WELLER MÓNIKA Az alapjogok védelmének kialakulása és fejlődése az európai közösségekben. *Állam és Jogtudomány* 1994/3-4. 349-366.
- WENERLÁS, PÁLL *The Enforcement of EC Environmental Law*. Oxford University Press, 2007.

- WIENER A. IMRE (2003a) A gazdasági vezetőknek a beosztottak bűncselekményéhez kapcsolódó büntetőjogi felelőssége. *Magyar Jog* 2003/12. 705-710.
- WIENER, JONATHAN B. Precaution. In: BODANSKY, DANIEL – BRUNNÉE, JUTTA – HEY, ELLEN (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press 2007. 597-613.
- WIJNSTEKERS, WILLEM Protection of Endangered Species of Fauna and Flora. In: COMTE, FRANÇOISE – KRÄMER, LUDWIG (ed.): *Environmental Crime in Europe. Rules of Sanctions*. Groningen, Europa Law Publishing 2004. 17-27.
- WILDE, MARK (2013) *Civil Liability for Environmental Damage. Comparative Analysis of Law and Policy in Europe and the US*. 2nd ed. Alphen aan den Rijn, Kluwer, 2013.
- WILDE, MARK (2001) The EC Commission's White Paper on Environmental Liability: Issues and Implications. *Journal of Environmental Law*, Vol. 13 (2001) No. 1, 22–37.
- WINTER, GERD (2004) The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and German Law. In: MACRORY, RICHARD (ed.): *Principles of European Environmental Law*. European Law Publishing, Groningen, 2004. 11-31.
- WINTER, GERD (2013) National Administrative Procedural Law Under EU Requirements. With a Focus on Public Participation. In: Jans, Jan H. – Macrory, Richard – Moreno Molina, Angel-Manuel (ed.): *National Courts and EU Environmental Law*. Groningen, Europa Law Publishing 2013. 11-36.
- WISCHOTT, KARL-MARTIN – ORTMANN, KARL Environmental damage claims: The insurer's perspective on adjusting large ELD losses című előadása és prezentációja a 3. ELD Stakeholder Workshopon (2014. november 26.) [http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/workshop/3rd/Case_presentation_Environmental_damage_claims.pdf]
- WOODLIFFE, JOHN Environmental Damage and Environmental Impact Assessment. In: BOWMAN, MICHAEL – BOYLE, ALAN (ed.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press 2002. 133-148.
- ZOLTÁN ÖDÖN *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Budapest, Akadémia 1985.
- ZOVÁNYI NIKOLETT (2012a) A büntetőjogi és polgári jogi felelősség jogkövetkezményeinek összevetése. *Debreceni Jogi Műhely* 2012/4. 47-60.
- ZOVÁNYI NIKOLETT A felelősség intézményének alakulása a kezdetektől a XX. század végéig.

(2012b)

Debreceni Jogi Műhely 2012/3. 69-85.